Latv. lit.
2600 u.

NEMIERA CEĻI

PILNĪGS

ANDRIEVA NIEDRAS

RAKSTU IZDEVUMS, AUTORA SAKĀRTOTS

IV 1. burtnīca

RAKSTNIECĪBA UN RAKSTNIEKI

I-II burtn.
2

B
210,09

ANDRIEVA NIEDRAS

NEMIERA CEĻI

Pilnīgs rakstu izdevums, autora sakārtots

IV SĒJUMS

Rakstniecība un rakstnieki

(OTRĀ PUSE: no mācītāja un trimdinieka laikiem)
1906.—1933.

R. L. B. DERĪGU GRĀMATU NODAĻAS IZDEVUMS
1933

~~Sf 1523K~~

N. ZELTIŅA GRĀMATU SPIESTUVE
RĪGĀ, KUNGU IELĀ 33 :: TĀLRUNIS 34804

L. V. B.
Inv. 247561

LA
6860

LATVIJAS VALSTS BIBLIOTĒKA

IV. sējuma saturs.

	L. p.
„Pēteŗa Salnas“ lieta	3
Piezīmes pie dažiem Niedras sacerējumiem.	
Aklais namdaris	55
Kangars	64
Piezīme pie „Zemes“	68
Tautas drāma	70
Divas taisnības (Līduma dūmi)	76
Inženieŗa Akmeņa nācionālisms	82
Mani vientulības stāsti	89
Bez paša pagātnes	89
Nespēcīgā dvēsele	96
Ēnas miglā. (Liter. vēst. piezīmes pie „Līduma dūmiem“)	105
Adulienas Kārlis	105
Vecais Vestfāls	112
Sadovskis	132
Blakus figūras	143
Kas manos stāstos un romānos gribēts teikt	148
Skaidra sirds	158
Nespēcīgā dvēsele	182
Līduma dūmos	195
Zemnieka dēls	209
Kad mēnesis dilst	213
Sikspārnis	220
Aktīvitātes problēma	224
Manas hūmoreskas	230
Manas atmiņas	235

No „Sarkanām puķēm“ līdz „Ziedu klēpim“ . 243
„Iedzimtā grēka“ pamati 259
Pārdomas par Raiņa darbiem 316
Raiņa studijas 316
Raiņa traģika 318
Raiņa dzejas robežas 319
Pārprastais Rainis 322
Rainis kā valodnieks 328
Raiņa valoda 349
Kādēļ Rainis nevar būt drāmatiķis . . . 360
„Pusideālists“ 368
„Indulis un Ārija“ 374
„Jāzeps un viņa brāļi“ 383
„Mīla ir stiprāka par nāvi“ 385
„Zelta zirgs“ 399
1. „Zelta zirga“ gaita 399
2. „Zelta zirga“ savija 405
3. Pasaka un drāma 410
4. Vai „Zelta zirgā“ savītās pasakas ir drāmatiskas? 412
5. Kādēļ Rainis izraudzījās „Zelta zirgam“ nedrāmatiskas pasakas u. t. t.? . . . 416
6. Izteiksmes līdzekļi un grūtības „Zelta zirgā“ 427
7. Līdzība un simbols 430
8. Raiņa valoda un stils 444
Pieminētās vietas, personas un raksti 454

Latv. Nod.

ANDRIEVA NIEDRAS

NEMIERA CEĻI

Pilnīgs rakstu izdevums, autora sakārtots

IV SĒJUMS

Rakstniecība un rakstnieki

(OTRĀ PUSE: no mācītāja un trimdinieka laikiem)
1906—1931

Pirmā burtnīca

R. L. B. DERĪGU GRĀMATU NODAĻAS IZDEVUMS
1933

N. ZELTIŅA GRĀMATU SPIESTUVE
RĪGĀ, KUNGU IELĀ 33 :: TĀLRUNIS 34804

L. V. B.
Nr. 247561

LATVIJAS BIBLIOTĒKA
VALSTS

„Pēteŗa Salnas“ lieta.

1.

1911. gada novembŗa beigās vai decembŗa sākumā es Kalsnavā sarakstīju savu „Pēteri Salnu“, ko papriekš nolasīju jautājumu izskaidrošanas vakarā Kalsnavas draudzes skolā un tad aizsūtīju Āronu Matīsam uz Rīgu ievietošanai „Dzimtenes Vēstneša“ Ziemassvētku numurā. Uz to es saņēmu 1912. gada 28. janvārī ar Nr. 1123 rakstītu sekojošu rakstu no Vidzemes Konsistorijas; tas bija rakstīts vācu valodā.

„Avīze „Dzimtenes Vēstnesis“ izplatīja kā pielikumu savam Ziemassvētku numuram kādu Jūsu parakstītu noveli „Pēteris Salna“. — No šās noveles ir izmanāma vēlēšanās aizbildināt 1905. gada revolūcionārus tādā ziņā, ka stāsts attēlo sava varoņa personā revolūcionāru noziedzīgās varmācības tā, it kā tās būtu norisinājušās zem šķiru naida spaidiem, kas pa gadusimteņiem no paaudzes uz paaudzi mantots, rada noziedzīgus varasdarbus. Bet it sevišķi tiek šai stāstā izvesti gluži pretevanģeliski tikumības uzskati, rādot, it kā noziegumus varētu ar līdzcietību un labiem darbiem vien griezt

par labu, pie kam Dievs netiek pieminēts ne ar vienu vārdu. Jāpieņem, ka tāds tēlojums var pasināt šķiru pretešķības un samulsināt tikumiskus sajēgumus.

Konsistorija uzdod Jūsu labcienībai dot paskaidrojumu par to, vai šī novele ir Jūsu sarakstīta, un ja tas tā būtu — paskaidrot Konsistorijai par noveles augšā aprādīto saturu. Jūsu labcienībai jāiesniedz šis paskaidrojums vēlākais 14 dienu laikā pēc šā priekšraksta saņemšanas."

2.

Pieprasīto paskaidrojumu es iesniedzu konsistorijai ar 6. februāŗa datumu 1912. g.

„Uz 28. janvāŗa dienā zem Nr. 1123 doto priekšrakstu pagodinos augsticienīgai Konsistorijai dot šādu paskaidrojumu.

1. Stāsts „Pēteris Salna" ir manis sarakstīts, bet „Dzimtenes Vēstneša" redakcijas pūblicēts.

2. Šai stāstā nav nedz domāts, nedz arī mēģināts, nedz arī tikai aizrādīts uz mēģinājumu — 1905. gada revolūciju kaut kā a i z b i l d i n ā t. Ka Pēteris Salna tur ir domāts un tēlots kā sava nozieguma nospiests cilvēks, tas objektīvi redzams — starp citu — no sekojošām lietām:

a) Visa Pēteŗa Salnas senākā apkārtne uzskata viņu par tik lielu noziedznieku, ka viņa vārdu izrunā tikai ar š a u s m ā m (divas reizes uzsvērts).

b) Salnas un arī savu noziegumu atzīst arī mirstošais ģimnazists, vienreiz teikdams, ka esot

labāk, ja viņš mirstot, tad šim nebūšot jāsaka mātei, no kurienes, t. i. no kāda nozieguma, šis nākot; un otrreiz viņš saka sakarā ar viņu noziegumu: „Mēs tomēr esam nolādēti cilvēki."

c) Ka arī Salna pats atzīst savu vainu bez kādas slēpšanas, nāk redzams no visām viņa sirdsapziņas mokām. To viņš izsaka arī tieši, cerēdams, ka pēdējo gadu mokas varbūt būšot dzēsušas daļu no viņa vainas.

d) Arī mācītājs uzskata Salnas noziegumu par tik smagu, ka viņš domā — nāve vai spaidu darbi būtu Pēterim Salnam gan vieglākais sods (sal. mācītāja atbildi, ka viņš Salnu tiesai nenodošot, un Salnas paša domu gaitu, ka šim varbūt vairs neesot tiesību uz nāvi).

Turpretim no otras puses es nevaru visā stāstā atrast neviena teikuma, nevienas domu gaitas, ko varētu saprast tā, it kā tā noliegtu Pēteŗa Salnas vainu.

3) Tāpat es nevaru no stāsta lietišķā satura pārliecināties, it kā tur būtu uzskatīts šķiru naids par vienu no revolūcijas galveniem cēloņiem. Vispirms jau tai stāsta daļā, kas attiecas uz astoņpadsmitā gadusimteņa pirmo ceturksni, nav par kaut kādu revolūciju nemaz runāts; tur arī nav nostādīta neviena šķira pret otru. Atsevišķa cilvēka naids pret atsevišķu muižnieku tur izaug pa daļai no nelabvēlīgiem saimnieciskiem apstākļiem, pa daļai tas sakņojas attiecīgā cilvēka nevaldāmā raksturā, kā arī tā laika zemā un varmācībām bagātā izglītības stāvoklī. Noziedznieka kārtas biedros

turpretim viņa naida nav; arī tie sajūt viņa slepkavību caur un cauri kā noziegumu, uzskata sevi par līdzvainīgiem un lūko savu vainu klusībā griezt atkal par labu (sal. mirstošā pērmindeŗa grēku sūdzēšanu).

No stāsta tās daļas, kas attēlo 1905. gada notikumus, varbūt varētu izlobīt šķiru naida jautājumu no pirtnieku un saimnieku nostādīšanas pretešķībā vienus pret otriem. Bet tam runā pretim vispirms tā lieta, ka no pirtniekiem tikai viens tiek attēlots revolūcionārā darbā, bet viņam blakām nolikti: ģimnazists, skolotājs un nezināmas kārtas ceļojošs aģitātors; nebūs labi iespējams tos visus nostādīt par vienas šķiras locekļiem. Otrkārt: saimnieku pārstāvis tur ir attēlots tikai kā cietējs, bet ne kā nīdētājs vai izaicinātājs uz naidu. Un treškārt: Pēteŗa Salnas noziegumi nebūt neizaug no savstarpēja naida, bet no personīgas vienpusīgas skaudības.

Ka man nebūt nav prātā nācis griezt vērību uz šķiru naidu, tas nāk vēl skaidrāk redzams no tam, ko es savā stāstā esmu atstāstījis n e m i n ē t u.

No revolūcijas es esmu mēģinājis rādīt tikai to posmu, kur kustības versme griezās pret saimniekiem un pret līdzšinējo pagasta pašpārvaldības iekārtu. Ne ar vārdu es neesmu pieminējis, ka iepriekš un tai pašā laikā vēl svelošāks naids griezās arī pret muižniekiem, pret baznīcu un pret birokratiju. Pavisam otrādi: tas nav tikai nejaušība, ka tā ir m u i ž a s rija, kuŗā bēgļi-revolūcio-

nāri atrod savu beidzamo patvērumu, kā arī — ka Salna mirstošam ģimnazistam kāroto gaismu no baznīcas pagādā, un visbeidzot: tas ir valdības zaldātiņš, kas mirušam revolūcionārampuisēnam atdod savu krustiņu. Ar nodomu esmu izsargājies aizrādīt uz to, kā darbojās pašaizsardzības organizācijas, kā daži muižnieki piedalījās soda ekspedīcijās un uzdeva valdības organiem vainīgos revolūcionārus. Par visu, kas arī tikai notālēm varētu atgādināt šķiru naidu, es esmu cietis klusu. Es esmu rādījis tikai to, kā revolūcionāri paši viens otru uzrādīja un nodeva.

No psicholoģiska stāvokļa raugoties, tas ir gluži dabīgi, ka cilvēks visu to nīst, kas viņam dara ciešanas. Savā stāstā visas revolūcionāru ciešanas atvasinādams no viņu pašu darbiem, es domāju, ka tādā ceļā viņu naids loģiski un psicholoģiski neizbēgamā kārtā griezīsies taisni pret šiem viņu pašu darbiem. Tādēļ man nākas grūti iedomāties, ka viss augšā norādītais varētu kaut kādā ziņā saasināt šķiru attiecības.

4) Kas zīmējas uz augsticienīgās konsistorijas otro pārmetumu: stāstā tiekot aizstāvēta gluži neevanģeliska morāle, kas tiecoties uz nozieguma izlīdzināšanu ar žēlsirdību un labiem darbiem, kas varot sajaukt tikumības jēdzienus, tad man nav iespējams uz to dot tiešu atbildi un paskaidrojumu. Es neesmu drošs, vai es šā pārmetuma īsto nozīmi esmu pareizi sapratis.

Vispirms es nezinu, kas šai pārmetumā ir domāts kā zināmas morāles aizstāvis: vai attēlotās

personas, vai pats stāsta sacerētājs? Tā kā šis stāsts nevar tikt uzskatīts par dogmatiski ētisku apcerējumu, lai arī daiļrakstniecības veidā, tad ir gluži dabīgi, ka viņā sastopami tik daudz dažādu raksturu, cik daudz personas tur darbojas. Līdz ar to tur ir attēlota tikumība un netikumība tādā pašā raibumā, kā mēs to redzam dzīvē. Jo attēlot caur mākslinieka temperāmentu skatīto dzīvi — tas tak ir belletristiskās mākslas tiesība un uzdevums. Ja tādēļ stāstā sastopam arī morāliski mazvērtīgus raksturus, tad sacerētājam par to varētu pārmest tikai tai gadījumā, ja viņš nepārprotami rādītu, ka viņa paša tikumiskie uzskati un pārliecības ir tādi paši, kā tas attēlots peļamā raksturā. Bet es nevaru atzīt, ka tas būtu tā noticis pārrunājamā stāstā.

Ja augsticienīgā konsistorija turpretim savā pārmetumā būtu prātā turējusi tikai atsevišķu jautājumu, apmēram to: kā izlīdzināt noziegumu, un pie tam atradusi, ka visas stāsta personas uz šo jautājumu ar savu izturēšanos atsaucas neevanģeliski, pieņemdamas, ka izlīdzināšanās varot notikt ar „žēlsirdību un labiem darbiem", pie kam par Dievu netiekot minēts ne vārds, — es gribu teikt: ja augsticienīgās konsistorijas pārmetums man tā jāsaprot, tad man šis pārmetums būtu jāatzīmē par nedibinātu. Tādu pārmetumu varētu izteikt tikai tad, ja pavisam izlaistu no acīm mirstošā pērmindeŗa grēku sūdzēšanu. Par kaut kādiem labiem darbiem tur tak vairs nevar būt runa. Viss, ko grēcinieks tur vēl var darīt un arī dara, pastāv iekš tam, ka viņš atzīstas savā grēkā mācītājam

un arī draudzei (atteikdamies no godīgas apglabāšanas) un paļaujas uz Dieva žēlastību. Dieva žēlastība un Pestītajs pie tam tiek vārdā minēti. Un šī grēku nožēlošana notiek pēc tam, kad minētais pērminderis jau visu mūžu ir izmēģinājies sava nozieguma objektīvās sekas ar „žēlsirdību un labiem darbiem" daudz maz mīkstināt; tā tad skaidri redzams, ka „žēlsirdība un labie darbi" nav spējuši izlīdzināt pašu noziegumu. Šis pērminderis tiek atgādināts *mutatis mutandis* arī Pēterim Salnam.

Jeb ja pārmetumā par neevanģelisko morāli smaguma punkts būtu meklējams iekš tam, ka viens no stāstā tēlotiem četriem mācītājiem Pēterim Salnam ieteic ņāves soda vietā izvēlēties pēc viņa domām grūtāko sodu: atdot savu mūžu citiem, tad tiešām ir taisnība, ka šis padoms vai pareizāki — ierosinājums nesaskan ar Baznīcas likumu 827. paragrafu. Kas uz mani personīgi attiecas, tad es nebūtu uzdrošinājies grēku sūdzētājam neaizrādīt uz šo paragrafu. Bet ja tad grēku sūdzētājs savukārt atsauktos uz zināmo stāstu evanģelijā par laulības pārkāpēju, vai arī uz to dievvārdu, ko augsticienīgā konsistorija ir uzsvērusi savā atgādinājumā uz lielo lūdzamo dienu: „Tik tiešām ka es dzīvoju, saka tas Kungs, man nepatīk bezdievīgā nāve, bet lai viņš atgriežas no saviem grēkiem un lai dzīvo . . .", tad man vaļsirdīgi jāatzīstas, ka neesmu par to drošs, vai man izdotos pierādīt, ka stāstā minētais mācītājs savu izturēšanos nevar pamatot arī uz Svētiem rakstiem un ka viņa pārliecībai evanģelijā nav piemēru."

3.

Uz augšējo es saņēmu konsistorijas rakstu no 1912. g. 11. maija № 4642. Reizē ar to nāca arī valodas, ka daži konsistorijas locekļi, Pēteri Salnu lasīdami, gan esot apraudājušies, bet tomēr atzinuši, ka Niedru amatā atstāt nevarēšot. Minētā raksta saturs bija šāds:

„Jūsu labcienības paskaidrojums no 6. februāŗa zem № 15 ir konsistorijai celts priekšā. Konsistorija atrod, ka Jūs viņas rakstā no 28. janvāŗa № 1123 celto pārmetumu par Jūsu stāsta piedauzību neesat atspēkojuši, kādēļ viņa nolēma uz Baznīcas likumu 442., 478. un 553. p. 2. un 18. paragrafa pamata ievadīt pret Jūsu labcienību disciplīnāru izmeklēšanu.

Tādēļ konsistorija atļauj Jūsu labcienībai, ja Jūs to vēlētos, iesniegt vēl papildu paskaidrojumu, dodama Jums uz to termiņu līdz 25. maijam š. g.

Bet ja Jūsu labcienība mīļāk vēlētos uz 606. paragrafa pamata personīgi ierasties konsistorijā, lai celtu tai priekšā kādus paskaidrojumus, kas Jums liktos vajadzīgi, tad Jūs varat uz to ierasties konsistorijā jūnija pirmā dienā plkst. pus četros pēc pusdienas, iepriekš līdz 25. maijam paziņojot, vai Jūs vēlaties šo tiesību izlietāt."

Uz to es devu rakstisku paskaidrojumu maija 23. dienā ar № 180.

Manam otram paskaidrojumam bija šāds saturs:

„Augsticienīgā konsistorija ir atzinusi manu paskaidrojumu attiecībā uz Pēteri Salnu par nepie-

tiekošu. Pēc manas saprašanas tas būs izskaidrojams ar to, ka savā paskaidrojumā es atbildēju tikai uz man tieši uzstādītiem jautājumiem, nerunādams par to, kāds ir bijis mans nodoms, šo stāstu sarakstot. Es pateicos augsticienīgai konsistorijai par to, ka viņa man ir devusi iespēju atgriezties papildinošā paskaidrojumā pie minētā stāsta iepriekšējās vēstures, idejas un kompozicijas.

a) Pēteŗa Salnas iepriekšējā vēsture. Kad es iestājos savā tagadējā darba vietā Vietalvā, tad man tur vēl nāca sajūtama it kā revolūcionārā laikmeta izskaņa. Te bij soda ekspedīcija vairākus revolūcionārus nošāvusi. Domas un spriedumi par šiem nošautajiem bija draudzē sadalījušies. Nošauto radi vēlējās, lai arī nošautie tiktu pieminēti draudzes aizlūgšanās, kā tas bija parasts attiecībā uz citiem mirušiem. Es neatteicos izpildīt šo vēlēšanos, bet pirms aizlūgšanas izteicu no kanceles šādas domas: „Nošautos draudzē apspriež ļoti nevienādi. Vieni viņus tur par varoņiem, otri par noziedzniekiem. Tikpat pirmais, kā arī otrs no šiem spriedumiem savā vienpusībā nav pareizs. Šie cilvēki nebija varoņi. Par varoni mēs saucam to, kas uzdrošinās darīt tādas lietas, uz ko citiem nav dūšas. Bet revolūcijas laikā tur nevajadzēja nekādas dūšas, lai ietu kopā ar lielo baru. Tur būtu vajadzējis daudz lielākas dūšas, ja kāds tolaik būtu uzstājies pret revolūciju. . . Bet arī noziedznieki šie cilvēki nav bijuši tai ziņā, kā noziegums pa laikam tiek saprasts. Noziedznieks parastā nozīmē ir tas, kas

dara to, ko visa viņa apkārtne uzskata par ļaunu un peļamu. Bet vai tad revolūcijas laikā ļaužu vairums to uzskatīja par ļaunu un peļamu, kas šiem nošautajiem sagādāja nāves sodu? Vai viņu apkārtne tos taisni kā mudināt neuzmudināja uz viņu nodarītiem darbiem? Ja nebūtu bijis šā apkārtnes uzmudinājuma un atzīšanas, es neticu, ka šie cilvēki būtu tiktāl aizgājuši savos noziegumos. . . Vainīgi viņi bija, un likums viņus ir sodījis samērā ar viņu vainu. Tagad viņi stāv priekš sava mūžīgā soģa, un mēs vēlētos, lai tas viņu dvēselēm ir žēlīgs. Bet mums neklājas viņus nedz nosodīt, nedz aizbildināt. Mums jādomā vispirmā kārtā par mūsu pašu līdzvainu un jālūdz, lai Dievs ir žēlīgs mums pašiem un mūsu tautai."

Šais vārdos, kas draudzei vēl labi atmiņā, nāk redzams, uz ko es liku galveno svaru savā dvēseļu kopšanas darbā pie revolūcijas piekritējiem. Bet es pats no šā jautājuma vairs netiku vaļā. Es redzēju sev divējādu uzdevumu: pirmkārt — atrast robežu starp atsevišķo un kopējo vainu pie revolūcionāriem, un otrkārt — izprast, kādēļ tauta apsprieda revolūciju un revolūcionārus tik nevienādi. Mūsu baznīcas grāmatās šejienes senākais mācītājs Dēbners bija atsevišķu ģimeņu sarakstiem piespraudis ļoti vērtīgas piezīmes. Tās cauri skatīdams, es atdūros uz savādu lietu: gandrīz visi šai draudzē nošautie nāca no izvirtušām ģimenēm. Pamazām es izzināju, ka viņi pa lielai daļai jau sen bijuši muižas īpašnieku un mācītāja pretnieki. Pie tam daudziem vairs nebija nekādu tie-

sisku vai saimniecisku sakaru ar muižu. Es jautāju sev: no kurienes nāca šis lielais revolūcionāru naids pret muižu un baznīcu?

Sacerējumi par pūļa psīcholoģiju, suģestiju un pašsuģestiju, kuŗos es meklēju atbildi uz šo jautājumu, mani neapmierināja. Tad nejauši pagājušā gadā es lasīju „Rigasche Rundschau"ā referātu par kāda beidzamā laikā daudz minēta Vīnes neurologa domām; profesora vārds man piemirsies. Pie tam mani pārsteidza daudzkārt dzirdētās, bet manās domu gaitās vēl sistēmatiski neiegulušās un praktiski manis neizmēģinātās domas, ka pie nervu slimiem cilvēkiem daži iespaidi gadiem ilgi varot snaust zem apziņas sliekšņa nenojausti, līdz piepeši kāds ārējs notikums tos pamodina; uz nezinātāju tad tas varot atstāt tādu iespaidu, it kā slimā darbam nebūtu nekāda redzama cēloņa vai cēloniska sakara; turpretim nervu ārsts varot šos sakarus diezgan viegli atšķetināt tālu atpakaļ uz pagātnes notikumiem. Ja viņam tas izdodoties, tad esot ieteicams uzrādīt arī pašam slimniekam šos sakarus, un viņš tad, savus līdz tam neizprastos un neapzinātos psīchiskos spaidus līdz viņu saknēm izprazdams, iegūstot atkal varu par savām attiecīgām tieksmēm un gribas novirzieniem [1]).

Šis uzskats man izlikās pareizs, jo arī radīšanas process belletristikā norisinās apmēram tāpat. Tas mani noveda pie divām tālākām problēmām. Es uzstādīju sev jautājumu, vai revolū-

[1]) Psīchoanalizes virziens.

cionāru naidam pret muižniekiem un mācītājiem saknes nav meklējamas senākos laikos? Un otrkārt: man ienāca prātā, vai revolūcionāriem nevarētu palīdzēt tikt pāri šim viņu slimīgajam naidam tādā kārtā, ka liktu viņiem ar prātu uztvert un izprast sava naidīgā noskaņojuma neapzinātos motīvus? Iedziļināšanās abos šais jautājumos mani noveda pie Pēteŗa Salnas.

b) Pēteŗa Salnas ideja un kompozicija. „Kā varētu manas tautas revolūcionārai daļai rakstniecība palīdzēt tikt pāri par viņas slimīgo naidu?" Šis jautājums noteica no sākta gala mana stāsta ideju un kompoziciju. Sekodams augšā minētā Vīnes neurologa domām, es sev teicu: lūko likt revolūcionāriem suģestīvā kārtā atkal pārdzīvot to pašu revolūcionāro gara stāvokli, pie tam tik skaidri, ka viņš lai to atzītu tiešām par savējo. Pēc tam rādi viņam viņa tieksmju un darbu iekšējās un ārējās sekas. Tādā ceļā tu viņā sacelsi izbrīnīšanos par to, ka viņa darbu sekas ir pavisam citādas, nekā viņš to domāja un vēlējās. Tad tu viņam izskaidrosi, no kurienes nāk šī nesaskaņa starp gaidām un iznākumu. Tu viņam rādīsi, ka viņa revolūcionārais gara stāvoklis nebūt neizauga no vienas pašas saknes un nebija viengabalains. Tas aptvēra blakām patiesības graudiņam arī daudz ļauna un nepatiesa, — un šis netaisnais un nepatiesais bija tas, no kā izauga revolūcijas šausmīgās sekas. Tā tu sasniegsi to, ka viņa dvēselē sāks viņa gara stāvokļa cēloņi skaidroties un sadalīties: patiesais un dibinātais sāks nošķirties

no noziedzīgā un ļaunā. Un ja tad tu viņam visbeidzot rādīsi, kā viņš var sasniegt savu nolūku patieso un pamatoto daļu, to nesapīdams ar netaisnību un noziegumu, tad var notikt, ka viņa dvēsele atkal izlaužas uz skaidrību.

Savs iespaids uz šo nodomu bija arī ekselences Sologuba vārdiem, ko viņš man teica, par revolūciju runādams:

„Jo vairāk es iedziļinos šai revolūcionārajā kustībā un revolūcionāru psicholoģijā, jo vairāk es pārliecinos, ka zem visām šām pārspīlētām un neizpildāmām prasībām tomēr slēpjas kāds nekāds patiesības graudiņš. Atrast šo, kaut arī niecīgo, patiesības graudiņu es uzskatu par savu pienākumu."

Paveicināt noskaidrošanos (katharsis) revolūcionāru dvēselē — tas bija mans nolūks, sarakstot Pēteri Salnu. Tam pašam nolūkam bija man padomāta vesela rinda stāstu no revolūcijas laikiem.

Revolūcionārā gara stāvokļa liela daļa pastāvēja no naida pret muižniekiem un mācītājiem. No kurienes nāca šis naids? No šā jautājuma izauga nākošais: ko revolūcionārā jaunatne zināja par muižnieku un mācītāju? Cilvēka galvenie iespaidi taču rodas personīgā satiksmē, kuŗas starp šo jaunatni un muižniecību, pa daļai arī garīdzniecību, gandrīz vai nemaz vairs nebija. Muižniekus un mācītājus revolūcionārā jaunatne pazina vairs gandrīz tikai pēc piestāstiem no sen pagājušiem laikiem, kā arī no anekdotiem par sen mirušiem vai arī tikai vārda pēc pazīstamiem cilvēkiem, no kam

tad veidojās mācītāja vai muižnieka tēls viņu zemapziņā. Bet ja tuvāk apskatās, kas tad īsti tautā tiek stāstīts par pagājušu laiku muižniekiem un mācītājiem, tad tiek saprotams, no kurienes nāk melnu melnā zīmētais mācītāja vai muižnieka tēls revolūcionāra fantazijā.

Nevis ikdienišķais un parastais, bet neparastais ieķeras tautas atmiņā, tas, kas pārsniedz visur parastā robežas.

Visasāk iespiežas tautas sajūtā bada un fizisku sāpju sajūta. Ar bada sajūtu saistījās muižnieka tēls tādā ziņā, ka trūkuma laikā muižnieks bija zemnieka vienīgais glābējs vai arī atņēma tam beidzamo cerību, ja atteicās palīdzēt. Arī fiziskās sāpes saistījās galvenā kārtā ar viņu kā tiesas un izpildu varas nesēju vienā personā. Bet šo varu nācās visasāk piemērot taisni saimnieciskas dēpresijas laikmetos. Tā tautas atmiņā vēl ir jo sevišķi dzīvi bada gadi 1841—1845 līdz ar Bebru sacelšanos un tās asinaino apspiešanu; tā vēl tiek stāstīti notikumi par izceļošanu uz Jeisku, kā arī — kādus spaidus izlietāja pret šo kustību; nav vēl aizmirsti arī Dzelzavas notikumi. Bez tam gandrīz katrai draudzei ir arī vēl savas atsevišķas atmiņas.

Kamēr latviešiem vēl bija tieša satiksme ar muižniekiem, tikām katra diena, katra satikšanās ar muižnieku varēja izlabot senatnes stāstu zīmēto nežēlīgo ainu. Bet personīgai satiksmei izbeidzoties, pietrūka arī šā korrektīva, kamēr bērnu

istabas suģestija turpinājās vēl arvien. Man liekas — tā izskaidrojams, kādēļ daudzi latvieši muižniekus tagad apspriež netaisnāki nekā senāk.

Mācītāja tēls saplūda aiz lejāk minētiem iemesliem ar muižnieka tēlu tautas fantazijā kopā. Pirmkārt: mācītāja saimnieciskais stāvoklis un viņa saimnieciskās intereses lielāko daļu bija tās pašas, kā muižniekam. Otrkārt: viņam daudzkārt nācās kopā ar muižnieku rāt un pārmācīt savu draudzi. Treškārt: zemnieku sodīšana notikās ļoti bieži pie baznīcas. Ceturtkārt: mācītājam nereti nācās aicināt palīgā muižnieka un muižniecības stipro roku, kur draudze par maz sāka klausīties uz viņa vārdiem, — kā tas visspilgtāki nāca redzams pagājušā gadu simteņa četrdesmitos gados. Tādēļ zemnieki nereti raudzījās uz mācītāju kā uz soda īsto ierosinātāju. Šie drūmie iespaidi tika atstāstīti no paaudzes uz paaudzi, kamēr viss labais un sirsnīgais, ko mācītājs bija darījis atsevišķam cilvēkam, palika klusībā un tālāk nestāstīts, gan izjusts, bet vārdos neattēlojams. (A. N.: Te ir palicis neminēts vēl viens naida motīvs: mācītāju vairums piederēja pie draudzei tautiskā ziņā svešas grupas, pie kam tauta no šās otras grupas sagaidīja tikai pretešķību savām interesēm. Ja tad arī viens vai otrs latviešu mācītājs asi neatšķīrās no šās svešās grupas, kas arī piederēja pie draudzes, un nenostājās vienpusīgi uz „tautas" stāvokļa, tad viņam vajadzēja jau dziļi būt laidušam saknes savā draudzē, lai tā viņa nesajustu kā nodevēja un pārgājēja svešā nometnē.)

So vienpusīgo un aiz minētiem iemesliem nepareizo mācītāja un muižnieka tēlu, kā tas atspoguļojās revolūcionāru iedomās, es nu esmu mēģinājis attēlot savā stāstā. Vajadzīgo materiālu un atsevišķus raksturīgus vilcienus šim zīmējumam es ņēmu no tautas piestāstiem par senākiem laikiem. Katram vilcienam es varētu norādīt konkrētu notikumu.

Ka tas nebija senlaiku mācītāja un muižnieka caurmēra tips, ko es zīmēju, tā es apzinājos arī pats. Ar nodomu es gribēju revolūcionāriem rādīt viņu pašu fantazijas tēlu, lai viņi to pazītu vilcienu pa vilcienam. Pārceļot šos tēlus atpakaļ uz senlaikiem, bija sasniedzama viņu lietišķāka (objektīvāka) apspriešana. Ja tas izdodas, tad revolūcionārs sapratīs, ka tā nebūt nav muižnieka tieša un tīša vaina, kas lietu sarežģījumu dzen uz katastrofu. Pie toreizējā bada muižnieks nebūt nav vainīgs; pavisam otrādi: viņš palīdz savam pagastam, ne tikai nabagiem, no savas klēts. Tikai vēl nabadzes radītās valodas, ka pagasts gribot iznīcināt viņa labību, paskubina muižnieku to nogādāt drošībā. Tāpat pirmais sods, ko piespriež Pēterim Salnam, nebūt nav nepelnīts: viņš tiešām ir zadzis. Tāpat arī otrs sods ir reakcija pret laupīšanu un slepkavību. Un ja tad arī muižnieks beidzot tiktāl aizraujas, ka pats paceļ roku pret sodāmo, tad nav jāaizmirst, ka Salna viņu uz to ir ar nodomu satracinājis. Tā ir vesela sarežģījumu rinda, kas soli pa solim noved pie katastrofas, pie kam katru jaunu posmu ievada Salnas jauns uzbrukums. Gan

tiesa: aiz visa tā glūn bads. Ja nu latvietis šo pagātnes gleznu ir izpratis un sevī uzņēmis bez naida un aizsprieduma, tad viņam nāks pati no sevis pārredzama tās līdzība ar 1905. gadu. Saimnieciskas grūtības, izpostīta iedzīve daudziem, vieglāki noziegumi ... tas bija sākums, tad — sodi, valodas par ļauniem nodomiem no otras puses, sarīdīšana, negātīvu raksturu nostāšanās ārpus likuma, uzbrukumi mantai un dzīvībai, bailīgo un mantkārīgo līdzi aizraušana, visbeidzot soda ekspedīcijas. Bet uzbrukums pie katra jauna sarežģījuma tomēr nāca no latviešu puses.

Tā tad tas bija divkāršs nolūks, ko es pūlējos sasniegt ar veco laiku attēlojumu: vienkārt — izskaidrot revolūcionāru naidu pret mācītājiem un muižniekiem kā senu iespaidu atmošanos tautas zemapziņā, un otrkārt — rādīt, ka personīga vaina nav jāsapin ar ārēju notikumu neatvairāmo gaitu un to vēsturiskām sekām.

Salnu ģimenē es rādīju vadošās personas latvju tautā. Es domājos skaidri redzam, ka šie vadoņi dalās divos tipos: vienā pusē pozitīvie raksturi, otrā — negātīvie. Negātīvos raksturus es uzskatu par izvirtušiem. Bet arī pie viņiem nereti var novērot uz īsāku laiku pašaizliegšanos un uzupurēšanos. Abus šos rakstura vilcienus es atzīmēju abos Salnu Pēteros.

Jaunākais Pēteris Salna tiek ievests stāstā tai brīdī, kur jāattēlo uzsāktās revolūcijas gaitas neizbēgamās sekas, tā iekšējās, kā arī ārējās. Lai izsargātos no pārpratumiem, tad notikumus šai

stāsta daļai es ņēmu no tā revolūcijas posma, kur muižnieki un mācītāji vairs nestāv aktīvā cīņā pret revolūciju.

Kādēļ revolūcijai beigās bij jāgriežas arī pret pozitīvajiem raksturiem latvju tautā? Vispirms tādēļ, ka negātīvo raksturu darbus lielā mērā noteica un virzīja arī viņu personīgas tieksmes: atriebība, skaudība, mantkārība, iedomība. Otrkārt: tādēļ ka reiz piegāzē nokļuvušā bumba vairs nebija viņas ritumā aizturama, pirms tai nestājās ceļā ārējs spēks. Aiz bailēm par sava nozieguma sekām viņiem bija jānonāvē Mārtiņš Salna. Tam neatvairāmi seko arī viņa sievas un bērnu nāve un mājas aizdedzināšana. Tāpat uzpeld arī turpmākā postā visneglītākais egoisms: ievainotā biedra pamešana, beidzot nodevība . . . Līdz ar šām neizbēgamām revolūcijas ārējām sekām nāk arī iekšējās: sirdsapziņas mokas. Sirdsapziņa gan nav vārdā minēta. Belletristika nevar rīkoties ar abstrakcijām un dēfīnīcijām, tai jāizteic viss notikumos, raksturos, situācijās un sajūsmās. Bet es domājos sirdsapziņas mokas būt savā stāstā nepārprotami attēlojis. Es pats turu šo sava stāsta daļu par vislabāko, ko es savā mūžā esmu rakstījis.

Tā tad Pēteŗa Salnas stāstam vai grēku sūdzēšanai ir tas uzdevums, nostādīt revolūcionārai sajūsmai blakām tās šausmīgās sekas, dot šai sajūsmai psīchisku pretsvaru. Bet kā tas nākas, ka neraugoties uz šām vispār pazīstamām šaušalīgām revolūcijas sekām, tomēr vēl ir ļaudis, kas revo-

lūcijai simpatizē un tās kritušos darbiniekus pušķo slavas vainagiem?

Atbilde uz šo jautājumu ir dota vīzijas atstāstā, ja to salīdzina ar otru izrakstu grupu no vecajām baznīcas grāmatām. Jaunākajam Pēterim Salnam nāk vispirms zināmi tikai viņa senča nāves ārējie notikumi. Tā viņš nekādi nevar saskaņot ar redzēto vīziju, kurā vecāko Pēteri Salnu vainago tautas ģenijs. Viņa sirdsapziņa sacelas pret to. „Tas nav taisnība!" viņš izsaucas (es citēju no atmiņas). „Tas nevar būt taisnība! Arī mēs tā domājām, bet tas nav taisnība. Kas asinis izlēja, tam nenesīs rozes!" Arī mācītājs nevar sākumā sev šo lietu izskaidrot. Bet tad viņš lasa mirstošā pērmindeņa grēku sūdzēšanu, un nu viņam ataust gaisma, kādēļ Pēteri Salnu tauta piemin ne kā noziedznieku, bet kā varoni. Viņš dabū zināt, ka Pēterī Salnā bez viņa dēģenerācijas tomēr ir bijis arī vēl kas labs: viņš ir spējis savu kaut arī sapostīto dzīvību tomēr vēl ziedot citiem. Mācītājs to saprot un arī izteic, ka tā maizīte, ko Salna sagādāja uzupurēdamies, ir netaisna. Bet viņš saprot arī, kurš no Salnas darbiem viņam deva vietu tautas pateicīgā atmiņā: ne viņa revolūcionārā daba, ne noziegums, bet šī Dieva ģīmja uzdzirkstīšana viņā: atdot savu dzīvību par citiem, negaidot nekādas algas par to! Pēteris Salna neprata šo dzirksteli uzturēt savrūp no nozieguma; tas viņu aizveda postā. Bet šā viena uzliesmojuma gaisma zib vēl ilgi tautas atmiņā, it kā mūsu acī spulgo zibeņa svītra vēl ilgi pēc tam, kad pašu

zibeni jau sen ir sevī ierāvusi nakts tumsa. . . Tas lai iemestu revolūcionāram sirdī jautājumu, vai arī varbūt viņā, kā visā revolūcijas kustībā, dibināti altruistiski motīvi nav sapinušies ar noziegumu, kādēļ viņa pasākumam bija jāaiziet neziņā. Un kas revolūcijai jūt līdzi, tas lai sev jautātu: vai tā ir revolūcijas noziedzīgā daļa, kas viņu pievelk, jeb vai to dara tie retie altruistiskie motīvi, kas viņā slēpjas? Bet ja tā ir revolūcijas altruistiskā daļa, kam viņš jūt līdzi, vai tad nav citāda ceļa, pa kuŗu iedams, viņš varētu sasniegt savu mērķi, neaptraipīdams savas rokas ar noziegumu? Un uz šo otru ceļu, kuŗu mums rādīja Tas, kas par ieročiem negribēja dzirdēt, uz to es gribēju aizrādīt savā stāstā.

Nav pareizi altruisma tieksmes, kas šad un tad parādījās arī revolūcijā, noliegt vai līdzi nosodīt. Ir pareizāki revolūcionāra fantazijā atraisīt tās no nozieguma un novadīt uz dabisku ceļu. Šās domas mani vadīja, kad rakstīju vīziju un pērminderа grēku sūdzēšanu.

Bet vai ir pieļaujams šim altruismam arī vēl tad aizrādīt uz kalpošanas ceļu, kad viņš, ar ļaunām tieksmēm sapinies, jau ir novedis pie nodarīta nozieguma?

Tas bija beidzamais jautājums, uz kuŗu es savā stāstā lūkoju dot atbildi.

Kurp lai dvēseļu kopējs raidītu revolūcionāru nožēlošanu?

Ja tas zīmētos tikai uz vienu atsevišķu noziegumu, tad Baznīcas likums, nepieļaudams pār-

baudīt nozieguma motīvus, raksta mācītājam priekšā: skubināt noziedznieku, lai viņš pats uzdodas tiesai. Bet pārrunājamā gadījumā lieta grozījās ap ļaužu kopību, ap kollektīvpersonu, ap revolūcionāru aprindām latvju tautā. Tur man bija jāsaka, ka sekodams Baznīcas likumam, es praktiski nekā nesasniegšu, bet ka būtu vairāk pozitīvu panākumu, ja šais dvēselēs varētu ierosināt noskaidrošanos (katharsis). Pērmindeŗa grēku sūdzēšanā es mēģinu uz šo ceļu aizrādīt. Vispirms lai revolūcionāri saprastu savas revolūcionārās noskaņas ārējās un iekšējās sekas viņu šaušalībā; tad lai viņu sirdsapziņa tos skubinātu nodarīto ļaunumu pēc iespējas griezt par labu („Atdosim kungam viņa mantu!" dzird pērminderis Pēteŗa Salnas balsi viņu skubinām). Pie tam lai viņi saprastu, ka viņu altruistiskām tieksmēm ir cits ceļš vaļā: gādāšana par apspiestiem un nespējīgiem (— ka šī gādāšana būtu domāta kā uz laupīšanu dibināta, kā to saprata vācu laikraksti, uz tādām domām gan varēs nākt tikai ļoti vienpusīgs gars, nemanīdams izteicienus: „Ja esmu dzinies vairot kunga mantu..." un „Atdosim kungam savu parādu..."). Un arī tā cilvēks tad beidzot sapratīs, ka viss tas viņa noziegumu vēl nebūt nav izlīdzinājis, un ar savu uztraukto sirdsapziņu viņš tad meklēs Tā, kas visas mūsu vainas ir ņēmis uz Sevi.

Vecais pērminderis ir gājis pa šo ceļu un miris ticībā. Jaunākajam Pēterim Salnam tas viss vēl stāv priekšā. Mācītājs ieteic viņam spert pirmo soli šai virzienā. Es jau būtu varējis izlietāt

otru metodi un nolikt grēku piedošanu pirms tikumiskās cīņas. Bet man bija tā sajūta, ka šī metode atstātu uz latviešu pasīvo raksturu mazāk dziļu iespaidu. Ari Luters nonāca pie Dieva žēlastības sajušanas tikai vēl pēc tam, kad bija atzinis sava paša spēka nesekmību tikumiskā cīņā. Pēteris Salna nav savus spēkus vēl nemaz šai cīņā izmēģinājis, kādēļ viņš Dieva žēlastību nezin vai vēl sajutīs visā viņas dziļumā. Bez tam: arī katēchismā stāv baušļi iepriekš ticības locekļiem.

c) Vai aprādītā ideja ir stāstā diezgan skaidri izteikta? Augsticienīgā konsistorija ir sapratusi manu stāstu kā mēģinājumu aizbildināt revolūcionārus un nostādīt grēka izlīdzināšanu kā ar paša spēkiem sasniedzamu. Es uzdrošinājos savā pirmā paskaidrojumā uz to aizrādīt, ka stāstu tā tulkojot, jāatduras uz dažām grūtībām un nesaskaņām ar stāsta saturu. Šoreiz es formulēju stāsta ideju tādu, kāda man viņa bija prātā, stāstu rakstot, un lūdzu augsticienīgo konsistoriju labvēlīgi pārbaudīt, vai no stāsta ir izlobāma padomātā ideja? Ja man ir izdevies sacerējumā izlikt manu ideju daudz maz pārskatāmi, tad esmu pārliecināts, ka augsticienīgā konsistorija man ticēs, ja apgalvoju, ka stāstu sarakstot man nav bijis nekāda ļauna vai pretlikumīga nodoma.

Bet varbūt mana ideja ir tik neveikli izteikta, ka stāsts manu nolūku nemaz neveicina? Vai stāsts izpilda savu uzdevumu? Pa daļai — jā. To man pierāda daudzas vēstules taisni no tām aprindām,

kas ar revolūciju simpatizēja. Tur stāsta ideju ir sapratuši gluži pareizi.

Bet pa daļai stāsts ir atstājis gluži nedomātu un negaidītu iespaidu taisni uz tādiem lasītājiem, kam viņš nemaz nebija rakstīts. Tas zīmējas it sevišķi uz to stāsta daļu, kuŗā attēloti vecie laiki. Revolūcionāri tur atrod pa daļai to pašu noskaņu, kas viņus vadīja, un tādēļ vieglāk padodas rakstnieka suģestijai arī stāsta turpmākā gaitā. Revolūcijas pretinieku turpretim šis senu laiku attēlojums, viņa noskaņai būdams iekšēji svešs, iekšēji atgrūž, padara viņu kritisku, tā ka arī stāsta turpmākai gaitai viņš seko ar neuzticību, neatļaudamies sacerētāja suģestijai. Man liekas, tā ir galvenā kļūda stāsta idejas izvešanā. Man ļoti žēl, ka es to par vēlu pamanīju. Ja es būtu bijis apdomīgāks, tad no šās kļūdas viegli varēju izsargāties: būtu bijis pareizāki stāstu nodot objektīvā pārbaudīšanā, pirms to izlaidu no rokām.

Tā tad es atzīstu sevi tai ziņā par vainīgu, ka pie darba, ko darīju ārpus amata un ar labu nolūku, neesmu bijis diezgan apdomīgs, kādēļ šis darbs ir ticis sajusts par piedauzīgu. Lai mazinātu šo nevēlamo iespaidu, tad es esmu gatavs „Dzimtenes Vēstnesī" ievietot sacerētāja paskaidrojumu par stāsta „Pēteris Salna" ideju un nolūku; tāpat esmu ar mieru turpmāk nekā nepūblicēt, pret ko Viņa Magnificence celtu ierunu.

Man atliek vēl īsos vārdos atsaukties uz augsticienīgās konsistorijas otru rakstu no 11. maija № 4642.

Savā pirmā rakstā no 28. janv. augsticienīgā konsistorija bija apzīmējusi manu varbūtējo vainu kā „šķiru naida celšanu“ un „maldīgu uzskatu izplatīšanu“. Saskaņā ar to es sagaidīju, ka pret mani varbūt sāks izmeklēšanu uz Baznīcas likuma 494. un 495. panta pamata, jeb ka visa lieta saskaņā ar B. l. 586. pantu tiks nodota attiecīgai laicīgai iestādei, it īpaši, kur laicīga iestāde jau bija atzinusi stāsta pūblicēšanu par sodāmu.

Bet augsticienīgā konsistorija pa tam ir nolēmusi pamatot apsūdzību pret mani uz B. l. pantiem 442., 478. un 553. p. 2 un 18. Tā kā 478. pants runā tikai par piemērojamo sodu pakāpēm, kamēr 553. p. 2 uzdod augsticienīgai konsistorijai mācītāju amata izpildīšanas un dzīves uzraudzību, pie kam norāšanas līdzekļi ir atzīmēti citā vietā, tad izrādās, ka mans varbūtējs pārkāpums krīt zem B. l. §§ 442 un 553 p. 18. § 442 uzliek mācītājam par pienākumu cienīšanu un paklausību pret viņa priekšniecību, kā arī saticību ar cilvēkiem. Uz to man jāsaka, ka es neapzinos nekādas nepaklausības pret priekšniecību; es pat domājos vairākkārt būt pierādījis, ka es ievēroju katru savas priekšniecības aizrādījumu. Tāpat man nav ne ar vienu cilvēku nekāda naida vai nesaticības. § 553 p. 18 runā par izmeklēšanu un izspriešanu par pārkāpumiem un noziegumiem a m a t ā. Arī tādu es neapzinos.

Sāpīgi nožēlodams, ka aiz manas neuzmanības ir iznākusi tāda lieta, es esmu gatavs nest to sodu, ko augsticienīgā konsistorija man par manu neuzmanību uzliks.“

4.

1912. gada 15. novembŗa dienā konsistorija man rakstīja ar Nr. 9286:

„Savā šā gada rudens jūridikā Vidzemes evaņģeliskā luteriskā konsistorija ņēma izspriešanā Jūsu labcienības disciplīnārlietu un nolēma starp citu pieņemt Jūsu piedāvājumu š. g. 23. maija iesniegumā ar Nr. 180: ievietot „Dzimtenes Vēstnesī" Jūsu paskaidrojumu par „Pēteŗa Salnas" ideju un nolūku, un, proti, ar to noteikumu, ka šis paskaidrojums pirms tā ievietošanas jāstāda priekšā konsistorijas cauriskatīšanai. Tādēļ konsistorija Jums uzdod vispirms iesūtīt viņai domāto paskaidrojumu. Lai izvairītos no liekas sarakstīšanās, konsistorija uzskata par derīgu Jums dot sekojošos aizrādījumus par paskaidrojuma vēlamo saturu. Tā kā Jūsu smagā slimība pavasarī nepatīkamā kārtā novilcināja Jūsu lietas izšķiršanu un drīz pēc Jūsu otrā paskaidrojuma saņemšanas sākās atvaļinājumu laiks, kas nepieļāva konsistorijas locekļiem sapulcēties pilnā skaitā, tad Jūsu lieta bija jāatliek uz rudens jūridiku. Tādēļ konsistorija vairs netur par vēlamu, ka Jūs vēl tagad savā paskaidrojumā plašāki izliktu Jūsu stāsta ideju un nolūku, it īpaši, kur stāsts parādījās atklātībā jau priekš pagājušā gada Ziemassvētkiem. Tiem lasītājiem, par kuŗiem ar pilnu tiesību bija jābaidās, ka stāsts uz viņiem atstās ļaunu iespaidu, tik vēls paskaidrojums nezin vai vairs atstātu pārliecinošu iespaidu un tādēļ nesasniegtu savu nolūku. Bez tam tas nevēlamā kārtā tikai par jaunu uzbudinātu revolūcijas laika

atmiņas. Turklāt tā lieta, ka „Dzimtenes Vēstnesis" par stāsta pūblicēšanu jau ir ticis sodīts, liegtin liedz par jaunu pārrunāt stāsta saturu un tendenci. Aiz šiem iemesliem konsistorija uzskata par vienīgi pareizo, lai Jūsu paskaidrojums būtu vairāk tik formālas dabas. Pilnīgi pietiktu, ja Jūs tikai atkārtotu to, ko jau izteicāt Savā 23. maija iesniegumā: ka Jūs nekādi neesat domājuši savā stāstā revolūcionārus aizbildināt un grēka izlīdzināšanu nostādīt it kā paša spēkiem sasniedzamu, un ka Jūs atzīstaties par vainīgu pie tam, ka labā nolūkā nodomātu darbu neesat izveduši diezgan uzmanīgi, un ka Jums it sevišķi ir žēl, ka tas ir ticis citiem par piedauzību.

Šāda satura paskaidrojums, kas atstātu iespaidu arī uz spriedumu Jūsu lietā, pietiktu savam uzdevumam. Konsistorija sagaida, ka Jūs viņai iesūtīsit šo paskaidrojumu ne vēlāk par 25. novembri."

Manam paskaidrojumam, kuŗa tulkojumu vācu valodā ģenerālsuperintendents apstiprina jau oktōbŗa 6. dienā, bija šāds saturs:

„P ē t e ŗ a S a l n a s" l i e t ā. Man ir nācis zināms, ka mans stāstiņš „Pēteris Salna" no dažiem lasītājiem ir ticis nevēlamā kārtā pārprasts. Daži, viņu lasīdami, ir nākuši uz tām domām, ka es šai savā sacerējumā aizstāvot vai lūkojot attaisnot r e v o l ū c i j u. Tāpat ir arī ticis saprasts, ka tur esot izteikta tāda mācība, it kā cilvēks pats saviem spēkiem vien varētu griezt nozieguma vainu par labu.

Šo pārpratumu sekas dažā ziņā vēl nav izbeigušās. Tādēļ es vēlos paskaidrot sekojošo:

Revolūciju aizstāvēt vai aizbildināt man nekad visā manā mūžā nav nācis prātā. Tas būtu bijis pret visām manām pārliecībām un uzskatiem. Bet gan esmu novērojis, ka daži, lai arī nedaudzi, tika revolūcijā ierauti aiz pārpratuma: viņi domāja, ka ar revolūciju varēs palīdzēt mazākiem brāļiem; un šās savas pārliecības dēļ viņi bija gatavi uzupurēt savu dzīvību. Šādiem nu es gribēju savā stāstiņā rādīt, ka uzupurēšanās par mazākiem brāļiem pati par sevi ir jauka lieta un pilnīgi sakrīt ar Kristus mācībām. Bet ja šiem mazākiem grib palīdzēt noziedzīgā kārtā, par piem. ar revolūciju, tad šis noziegums neizbēgami vedīs pār cilvēku ārēju un iekšēju postu, — kā tas arī, piemēram, attēlots jaunākā Pēteŗa Salnas liktenī.

Vecā pērminderŗa tēlā un liktenī turpretim es gribēju rādīt izeju no šā posta: visu savu mūžu šis pērminderis pūlas pats saviem spēkiem mazināt nozieguma vainu, griezdams par labu to, kas bija ļauns nodarīts, un strādādams mazāku brāļu labā; bet kad sirds tomēr nevar atrast mieru, tad viņam neatliek nekas cits, kā griezties pie Dieva ar grēku atzīšanu un lūgšanos pēc žēlastības. Šo veco pērminderi mācītājs uzstāda par paraugu arī Pēterim Salnam.

Izsaku savu dziļu nožēlošanu par to, ka šis mans stāstiņš ir ticis dažam par piedauzību. Jūtos vainīgs pie tam tai ziņā, ka neesmu diezgan rūpīgi ievērojis lasītāju dažādību uzskatos un ka ne-

esmu visus izteikumus un piemērus izvēlējies ar to apdomību, kādu no manis prasīja tik svarīgs jautājums. Lūdzu visus, kas būtu manu stāstiņu sapratuši citādi, nemeklēt viņā tādu nolūku un ideju, kas nesaskanētu ar šai paskaidrojumā minēto."

Uz šo iesūtījumu dabūju konsistorijas 27. novembŗa rakstu ar Nr. 9746:

„Konsistorija, piekrizdama Jūsu 21. nov. a. c. ziņojumā ar Nr. 450 priekšā liktā paskaidrojuma tekstam attiecībā uz stāstu „Pēteris Salna", ieteic Jūsu labcienībai šo paskaidrojumu visdrīzākā laikā ievietot laikrakstā „Dzimtenes Vēstnesis" un ziņot par notikušo uz šejieni."

Tā tad nu bija jagaida tikai uz spriedumu un sodu.

5.

Tas nāca gadu pēc nodarītā nozieguma 1912. g. 21. dec. kopā ar šādu pavadrakstu ar Nr. 10284:

„Līdz ar šo Konsistorija piesūta Jūsu labcienībai *in vim publicati* pret Jums ierosinātā disciplīnārlietā par stāstu „Pēteris Salna" konsistorijas 21. dec. taisīto spriedumu Nr. 10283 ar priekšrakstu par sprieduma saņemšanu šurp paziņot ar nākamo pastu."

Pats spriedums skanēja tā:

„Uz Viņa Ķeizariskās Majestātes, visu krievu Patvaldnieka u. t. t. pavēli

spriedums

Latviskā laikraksta „Dzimtenes Vēstnesis" Ziemassvētku pielikumā bija iespiests ar „A. Niedra" pa-

rakstīts stāsts „Pēteris Salna". Uz attiecīgu pieprasījumu Kalsnavas mācītājs A. Niedra paskaidroja, ka stāsts ir viņa sarakstīts, bet „Dzimtenes Vēstneša" redakcijas publicēts. Konsistorija šai stāstā redzēja mēģinājumu aizbildināt 1905. gada revolūciju tādā ziņā, ka stāsta varoņa personā tika attēlots, it kā revolūcijas varmācības būtu norisinājušās zem veca, no paaudzes uz paaudzi pa gadu simteņiem mantota šķiru naida iespaida. Tālāk stāstā bija izvesta gluži neevanģeliska morāle, it kā noziegums var tikt izlīdzināts ar žēlsirdību un labiem darbiem vien, pie kam Dieva žēlastība nebija ne ar vienu vārdu minēta. Bija jābaidās, ka tāds tēlojums paasinās sociālās pretešķības un samulsinās tikumiskos sajēgumus.

Konsistorija pieprasīja no mācītāja Niedras izskaidrojumu un iesāka — kolīdz viņš bija atzinies par stāsta sacerētāju — pret viņu disciplinārizmeklēšanu.

Mācītājs Niedra lūkoja divos paskaidrojumos, 6. februāŗa un 23. maija, atspēkot domas, ka viņa stāstam būtu augšā minētais saturs. Mācītājs Niedra vispirms stingri noraidīja domas, it kā viņš savu stāstu būtu sacerējis ar nolūku — aizbildināt 1905. gada revolūciju; tas neesot ne domāts, ne darīts. Pie tam viņš aizrādīja uz to, ka stāsta varonis Pēteris Salna taču esot attēlots kā cilvēks zem nozieguma smaguma, kas apzinās savas vainas, un ka arī mācītājs, pie kuŗa Pēteris Salna griežas, uzskata viņa nodarījumu par noziegumu. Mācītājs Niedra domā, ka nedz attēlotos notikumos no

18. gadsimteņa, nedz arī Pēteŗa Salnas darbos no 1905. gada neparādoties šķiru naids, bet Pēteri Salnu vadot personīga skaudība attiecībā uz kaimiņa labklājību. Ar nodomu stāstā esot noklusēts par to, ko varētu revolūcija attiecināt uz šķiru naidu: sacelšanās pret birokratiju, muižniekiem un mācītājiem.

Savā otrā paskaidrojumā mācītājs Niedra izved tālāk, ka nonākdams Vietalvā viņš tur vēl atradis priekšā zināmas revolūcijas atskaņas. Uz notiesātiem revolūcionāriem viena draudzes daļa raudzījusies kā uz varoņiem, otra kā uz noziedzniekiem. Viņš uzskatījis abus šos spriedumus par vienpusīgiem un lūkojis izprast ne tikai atsevišķu cilvēku personīgo, bet arī draudzes kopējo vainu pie revolūcijas. Pie tam viņš atdūries uz jautājumu, kādēļ gan tautā muižnieki un mācītāji ir tik ienīdēti, un vai šā naida sakne nebūtu meklējama sen pagājušu laiku notikumos un apstākļos?

No tam izaudzis nolūks — revolūcionāriem rādīt viņu jūtu noskaņas neapzināmos motīvus. Viņš gribējis rādīt, ka blakām patiesības graudiņam revolūcijā bijis arī daudz ļauna un nosodāma, lai tā atšķirtu patieso un pamatoto no noziedzīgā viņu tieksmēs un vestu viņus uz domām, vai nebūtu iespējams pamatoto izvest dzīvē bez nozieguma?

Mācītājs Niedra domājas sakni naidam pret muižniekiem un mācītājiem atradis iekš tam, ka tautas nostāstos personīgas ciešanas esot sapītas ar kungu saimnieciskām interesēm un viņu tiesas un policijas varu. Attēlodams Pēteŗa Salnas no-

ziegumu pret saimnieku, viņš gribējis rādīt, kā sapinās ārēju apstākļu spaidi ar vēsturiskām konsekvencēm un personīgiem motīviem, ar naidu un atriebību. Tālāk mācītājs Niedra domā, ka ļaužu simpatija ar revolūciju, neskatoties uz tās postīgām sekām, un notiesāto slavināšana izskaidrojama ar tām revolūcionāru altruistiskām tieksmēm, kas šur un tur paspīd viņu darbos.

Tādu altruismu viņš esot attēlojis Pēteŗa Salnas sencī no 18. gadusimteņa, kas laupījis un kāvis, lai paēdinātu badā mirstošos pagasta bērnus. Un šās altruistiskās tieksmes gribot modināt Pēterī Salnā ar savu padomu tas mācītājs, pie kā Salna griežas savā sirdsapziņas nemierā, izmisdams par savu noziegumu.

No paša stāsta un no mācītāja Niedras paskaidrojumiem konsistorijai bija jāsecina, ka 1905. gada revolūcijas un it īpaši stāstā rādītās Pēteŗa Salnas līdzdalības attēlošana attiecina tautas sacelšanos uz naidu, kas tautas apakšējos slāņos rūgstot jau gadu simteņiem.

Stāstā minētais mācītājs atrod, pētīdams pēc revolūcionāru senčiem un to saknes un dzīves, ka „vecāku ēna bērniem vēl ilgi seko“, un „blakām cienītajiem un turīgajiem Salnu ģimenes saimniekiem ir bijuši arī paklīduši un noziedznieki starp tā Pēteŗa Salnas senča pēcnācējiem, kas priekš gadu simteņiem izlikts no mājas“*). Pēc tam kad Pē-

*) Konsistorijai liekas būt bijis iesniegts nepareizs tulkojums vai stāsta saīsinājums. Pirmais Pēteris Salna mirst bez bērniem. Kā labu un ļaunu tieksmju nesēja stāstā ir domāta Salnu cilts visā savā kopībā. A. N.

teŗa Salnas sencis priekš gadu simteņiem par laupīšanu un slepkavību sodīts pie baznīcas un pie tam miris, muižnieks atdod notiesātā māju un mantu viņa brālim (?) un atļauj viņa atraitnei un puisēnam palikt pirtiņā, kur tiem jākuļas cauri nabadzībā, kamēr viņu radi Salnās tiek arvien turīgāki. Revolūcionārs Pēteris Salna, pieminētā laupītāja pēcnācis (?), stāsta savā grēku sūdzēšanā mācītājam par savu piedalīšanos revolūcijā un Salnu saimnieka, kā arī viņa ģimenes nonāvēšanā un teic, ka „viņam liekoties, šis esot jau piedzimis kā pirtnieka dēls ar naidu pret saimnieka dēlu"; ciktāl vien viņš varot atcerēties, vienmēr esot kvēlojis naids starp pirtniekiem un saimniekdēliem. Lai atsvabinātos no sava pirtnieka likteņa, Pēteris Salna dodas uz Rīgu, tur iestājas revolūcijas sagatavotāju dienestā, tad atgriežas dzimtenē, nostājas priekšgalā pirtniekiem un no sabiedrības atklīdušiem un tad valda kā sacelšanās vadonis, pie kam viņa varu vissmagāki izbauda viņa ienīstais Salnu saimnieks un pagastvecākais. Bailes no nodevības, kad sākās revolūcijas apspiešana, novadīja Pēteri Salnu līdz Salnu saimnieka un viņa ģimenes nonāvēšanai un mājas nodedzināšanai. Ka stāstā ir plašāki attēloti tikai tie Pēteŗa Salnas noziegumi, ko viņš griež pret savu kaimiņu saimnieku, kamēr sacelšanās pret pastāvošo kārtību, pret muižniekiem un mācītājiem ir — kā mācītājs Niedra saka — ar nodomu noklusēta, tas negroza 1905. g. revolūcijas vispārējo ainu, kā to atrodam zīmētu šai stāstā.

Pēteŗa Salnas grēku sūdzēšana rāda viņu kā revolūcijas dalībnieku, jā, kā Rīgā ar organizācijas programmu apgādātu sacelšanās vadoni un ne tikai kā apskaustā kaimiņu saimnieka nesamierināmu naidnieku. Neviena tiesa neuzskatītu un netiesātu Pēteri Salnu tikai kā vienkāršu slepkavu un dedzinātāju.

Latviešu 1905. gada revolūcija griezās vispirmā kārtā pret ķeizara namu, pret valsts iestādēm, pret muižniekiem un mācītājiem un tad vispārīgi pret sabiedrības turīgajām šķirām.

Mācītājs Niedra aizrāda savā paskaidrojumā, ka revolūcionārā saviļņošanās sakņojās naidā pret muižniekiem un mācītājiem, un ka šo naidu savukārt kurināja tautas piestāsti un leģendas no sen pagājušiem laikiem.

Pašā stāstā nāk šādi apstākļi redzami tādā kārtā, ka tiek sapīti revolūcionāra Pēteŗa Salnas gara stāvoklis un darbi ar viņa senču likteni atpakaļ līdz astoņpadsmitam gadu simtenim.

Arī stāstā minētā, it kā no vecas baznīcas chronikas izrakstītā laupītāja-slepkavas sodīšana nebūt nav attēlota kā atsevišķs gadījums, bet atstāj liekulīgā un mantkārīgā mācītāja uzskatu atstāstā un ar muižnieka nežēlīgo rīcību tādu iespaidu, it kā tas tais laikos būtu bijis tipiska parādība.

Pret pilsonisko dzīves kārtību un pret mantīgajām šķirām vērstā 1905. gada tautas sacelšanās parādījās kā šķiru naids, un stāstā tiek šis naids attēlots kā gara stāvoklis, kas pie nemantīgajām

šķirām pārgāja kā mantojums no paaudzes uz paaudzi.

Mācītājs Niedra noraida tālāk arī to pārmetumu, ka stāstā izlikta neevaņģeliska morāle, kad mācītājs noziedzniekam ieteic labdarību un labus darbus, neaizrādot uz Dieva žēlastības meklēšanu un uz grēku nožēlošanu. Mācītājs Niedra atsaucas uz to, ka stāstā kāds laupītāja līdzbiedrs no astoņpadsmitā gadsimteņa, par spīti visiem labiem darbiem, neesot atradis sirdsapziņas mieru un uz nāves gultas piesaucis Dieva žēlastību. Mācītājs Niedra tad gan pats atzīst, ka mācītāja Pēterim Salnam dotais padoms: neuzdoties tiesai, bet griezt savus noziegumus par labu, dzīvojot citu labā, runā pretim baznīcas likumam, bet domā, ka šā mācītāja rīcībai esot Svētos rakstos savs pamats... Mācītājs Niedra atsaucas pie tam uz Pestītāja izturēšanos laulības pārkāpējas lietā un uz tā Kunga vārdu: „Tik tiešām, ka es dzīvoju — man nepatīk bezdievīgā nāve, bet lai viņš atgriežas no saviem grēkiem un lai dzīvo". Šāda mācītāja Niedras aizstāvēšanās tomēr nepārliecina. Baznīcas pērminderņa, labības laupīšanas līdzdalībnieka, meklēšana pēc Dieva žēlastības uz miršanas gultas tiek pieminēta tikai gaŗām ejot un nevar tikt uzskatīta — to ar Pēterim Salnam doto padomu salīdzinot — par sacerētāja pamata pārliecību.

Epizods par pērminderi, kas meklē Dieva žēlastības, nepadara mazāk piedauzīgu nedz notiesātā un pie kauna staba piesietā slepkavas slavināšanu Pēteŗa Salnas vīzijā, nedz arī mācītāja at-

rasto izskaidrojumu, ka draudze skūpstījusi roku notiesātam un ka no viņa asinīm plaukušas rozes, tādēļ ka viņš paēdinājis bērniņus, kaut arī ar nenetaisnu maizīti, un nodevis savu dzīvību par saviem brāļiem. Mācītāja padomam, ko viņš dod Pēterim Salnam: „Vai viņš (t. i. notiesātais sencis) nenoteic arī tev tavu ceļu? Vai viņš nerunā arī uz tevi: paēdināsim bērniņus?“ ir nenoliedzamā kārtā tā nozīme, it kā tā varētu izlīdzināt noziegumus. Mācītāja Niedras minētās Svēto rakstu vietiņas nedrīkst nekādi tikt attiecinātas uz to mierināšanu, ko mācītājs dod stāstā. Abās vietās Svētie raksti aizrāda uz grēcinieka un bezdievja iekšējo atgriešanos. Pie tādas atgriešanās noved tikai grēku nožēlošana un Dieva žēlastības piesaukšana.

Tas runā pretim evanģeliskai morālei.

Mācītājs Niedra savos paskaidrojumos pretojas tam, it kā viņš ar savu stāstu būtu gribējis aizbildināt revolūciju vai mācīt neevanģelisku morāli; bet sava otra paskaidrojuma beigās viņš tomēr atzīstas, ka viņš savu ideju nav izvedis diezgan apdomīgi un ar to devis iemeslu nepareizai tulkošanai un piedauzībai.

Šai atziņā mācītājs Niedra ir izteicis gatavību ievietot „Dzimtenes Vēstnesī“ paskaidrojumu par sava stāsta ideju un nolūku un ir uz konsistorijas vēlēšanos arī iesniedzis šā paskaidrojuma tekstu. Šis mācītāja Niedras paskaidrojums ir pēc tam iespiests „Dzimtenes Vēstnesī“.

Ka mācītājam Niedram, viņa stāstu sarakstot,

nav bijis ļauna vai pretlikumīga nolūka, to viņam labprāt var ticēt.

Bet apspriežot pūblicēto mācītāja Niedras darbu, bija jāņem vērā tā iespaids uz pūbliku.

Stāsta saturs nostāda — kā augšā izlikts — revolūcionāru varmācīgos noziegumus kā notikušus zem veca, no paaudzes uz paaudzi pārejoša šķiru naida iespaida, kādēļ tas lasītājā modina iespaidu, it kā tas aizbildinātu 1905. gada revolūciju. Tāds iespaids jāsagaida toties vairāk, ka stāsts bija pūblicēts „Dzimtenes Vēstnesī", laikrakstā, kas kā revolūcionāras tendences dēļ valdības apturētā „Baltijas Vēstneša" pēctecis konsekventi iziet uz to — kurināt nemieru starp dažādām kārtām un šķirām, kā arī naidu starp tautībām.

Tādēļ stāsts „Pēteris Salna" uzskatāms par tādu, kas var saasināt iedzīvotāju sociālās pretešķības un traucēt pilsonisko mieru.

Stāsts bez tam atstāj neievērotu kristīgas grēku nožēlošanas sajēgumu, tā vietā nostādīdams izlīdzināšanu ar noziedznieka paša darbiem. Un ja stāstā tādu noslēdzošu padomu dod mācītājs, pie kam jāievēro, ka stāstu sarakstījis mācītājs, likdams tam izskanēt tādā morālē un izdodams šo darbu ar savu vārdu, tad stāsts jāuzskata par tādu, kas neapšaubāmi var sajaukt evaņģeliskas morāles sajēgumu.

Stāsta „Pēteris Salna" augšā izliktais saturs un viņa nozīme pierāda, ka tas dod iemeslu uz nesaticību atklātībā, uz sabiedriska miera un kristīgas pārliecības traucēšanu, pie kam vaina par

to, lai arī nodarīta bez ļauna nodoma, uzkraujama mācītājam Niedram viņa publicētā stāsta „Pēteris Salna“ dēļ.

Tādēļ konsistorija, pamatodamās uz augšējiem apsvērumiem un uz Baznīcas likumu 442., 482. un 483. pantu,

nosprieda:

„Kalsnavas-Vietalvas draudzes mācītājam Andrievam Niedram par neuzmanībā izdarītu viņa amata pienākumu pārkāpšanu (Verletzung) izteikt asu rājienu un par šo sodu paziņot Cēsu apriņķa prāvestam.“

* * *

Reizē ar spriedumu saņēmu no ģenerālsuperintendenta Getgensa arī šāda satura prīvātvēstuli:

„Ļoti cienītais mācītāja kungs! Šais dienās nu Jūs beidzot saņemsit konsistorijas spriedumu Jūsu lietā. — Es nezinu, kādu Jūs to esat sagaidījuši. Varbūt Jums ir tā sajūta, ka tas ir iznācis par bargu. Tādēļ es vēlētos Jums atgādināt, ka gubernātors toreiz to lietu ņēma ļoti nopietni un gribēja par to ziņot ministram („Dzimtenes Vēstneša“ redaktoram jau nācās par to ciest). Ja viņš to tomēr nedarīja, tad tas notika tikai tādēļ, ka viņam tika apsolīts, ka mūsu konsistorija to nokārtos disciplīnārceļā. Ja Jūs to ņemsit vērā, ka šādā ceļā konsistorija Jūs ir pasargājusi no lielāka ļaunuma, tad Jums varbūt nenāks tā sajūta, ka Jums ir pāri darīts. — Tai cerībā, ka mums vairs nekad nebūs vajadzīgs pret Jums tā uzstāties, vēlē Jums svētīgus Ziemassvētkus Jūsu T. Getgenss (Th. Gaetgens) — Rīgā, 21. dec. 1912.

6.

Ģenerālsuperintendents Getgenss man bija simpatisks, un es viņu allaž esmu cienījis. Bez tam es nekad neesmu domājis taisīt kaut kādu karjēru baznīcas dienestā. Tādēļ viens rājiens vairāk vai mazāk man neko neiztaisītu, ja arī es vecajam ģenerālsuperintendentam par patiku atteiktos no pārsūdzības par konsistorijas spriedumu. Jo vāciešus pārliecināt es tik un tā nevarēju cerēt, un viena rājiena dēļ uzņemties diez kādu cīņu nebija grēka vērts.

Bet šoreiz lieta tomēr bija drusku citāda. 1913. gadā bija sagaidāma Romanovu nama 300 gadu jubileja; un ja man izdevās novilcināt sprieduma spēkā stāšanos līdz šai jubilejai, tad mans rājiens izkūpēja pats no sevis, pakļūdams zem sagaidāmās amnestijas. Un lietu līdz tam laikam varēja novilcināt ļoti vienkārši: ja es pieteicu pārsūdzību uz ģenerālkonsistoriju, tad man pēc likuma bija seši mēneši laika, ko iesniegt pašu pārsūdzību; tā tad tā nekādi nevarēja nākt izspriešanā pirms ģenerālkonsistorijas rudens jūridikas. Un tad jubileja jau sen bija izlīdzinājusi visas grumbas. Tādēļ es bez kavēšanās pieteicu konsistorijā pārsūdzību un saņēmu no turienes 1913. g. 9. janvārī zem № 280 izdotu apliecību:

„Vidzemes evaņģeliskā luteriskā konsistorija disciplinārā izmeklēšanas lietā pret mācītāju Andrievu Niedru Kalsnavā ar šo

apliecina:

ka mācītājs Andrievs Niedra pret viņam 27.

decembrī 1912. g. pūblicēto konsistorijas spriedumu no 21. decembŗa 1912 zem № 10283 ir kā pienākas un likumīgā laikā pieteicis pārsūdzību, un ka tā viņam ir atļauta.

Uz Bazn. lik. 675., 676., 677. un 680. panta pamata pārsūdzētājam ar šo aizrādīts uz to, ka pārsūdzības pamatošana jāiesniedz divos eksemplāros, pieliekot apstrīdēto spriedumu un šo apliecību sešu mēnešu laikā, skaitot no pārsūdzamā sprieduma pasludināšanas, evaņģeliskai luteriskai ģenerālkonsistorijai; pretējā gadījumā tiks pārsūdzība uzskatīta par zaudētu un pārsūdzētais spriedums par spēkā gājušu. Visiem ģenerālkonsistorijai iesniedzamiem rakstiem jāpieliek — ja pārsūdzētājs nebauda nabaga tiesības — zīmognodokļa noteikumos paredzētās zīmogmarkas."

Tā kā pārsūdzības panākumi atkarājās vienīgi no amnestijas, tad es arī apmierinājos ar to, ka pamatoju viņu tikai formāli, nemaz neielaizdamies uz konsistorijas pārpratumiem, kā arī „Pēteŗa Salnas" satura greiziem tulkojumiem. Nogaidījis pārsūdzības pamatošanai noteikto beidzamo termiņu, es nosūtīju ģenerālkonsistorijai 1913. g. jūnija 20. dienā šādu rakstu:

„No klātpieliktā Vidzemes evaņģeliskās luteriskās konsistorijas sprieduma ar № 10283 no 1912. g. dec. 21. d. ir redzams, ka minētā konsistorija ir mani nosodījusi ar asu rājienu par „aiz neuzmanības izdarītu amata pienākuma pārkāpšanu". Šā soda cēlonis meklējams kādā manis sarakstītā stāstā „Pēteris Salna". Vidzemes kon-

sistorija viņā ir atradusi „šķiru naida kurināšanu un neevanģeliskas morales aizstāvēšanu". Spriedums ir pamatots uz Bazn. lik. §§ 442, 482 un 483.

Šo spriedumu pārsūdzēdams, uzdrošinos augsticienīgās ģenerālkonsistorijas vērību griezt uz šādām lietām:

1) Bazn. lik. § 442 uzliek mācītājam par pienākumu: paklausību savai priekšniecībai un saticību ar draudzes locekļiem. No augšējā sprieduma motīviem nav redzams, ka es šo savu pienākumu kaut kā būtu atstājis neizpildītu. Nav nekādi iespējams pavilkt „šķiru naida kurināšanu" zem Bazn. lik. § 442. Šķiru naida un tautību ķildu sodīšana nebūt neietilpst konsistorijas varas aplokā; to likums ir atstājis laicīgu tiesu ziņā, pie kam attiecīga soda pamatošanai jānotiek kriminālkārtā, bet ne Baznīcas likuma robežās. Ja Vidzemes konsistorija atrada manā stāstā šķiru naida kurināšanu, tad viņai vajadzēja — saskaņā ar Baznīcas likuma § 585 (476) lietu nodot attiecīgai laicīgai tiesai.

2) Dažādu tipu, raksturu un uzskatu attēlošana daiļliterātūrā, arī ja sacerētājs būtu mācītājs, Baznīcas likumā nekur nav apzīmēta par amata pienākumu. Ja Vidzemes konsistorija manā literāriskā darbībā atrada kaut ko piedauzīgu, tad tas nevarēja nekādi tikt apspriests uz 442. panta pamata, bet vienīgi kā nodarījums pret 432. pantu. Bet tādā gadījumā attiecīgais sods bija jāpiemēro 481., bet ne 483. pantam, it īpaši, kur es vēl nekad neesmu ticis ar rājienu sodīts. (A. N. piezīme:

pēc § 481 mani varēja sodīt tikai ar vieglo rājienu.) Pamatojoties uz aprādīto, pagodinos augsticienīgo ģenerālkonsistoriju lūgt:

jautājumu, vai stāstā „Pēteris Salna“ ir atrodama šķiru naida kurināšana, nodot laicīgas tiesas izšķiršanai, bet Vidzemes konsistorijas man uzlikto sodu atcelt kā nesaskanošu ar konsistorijas minēto Bazn. lik. pantu.“

* * *

Lieta, kā bija paredzams, vairs nemaz netika līdz izspriešanai ģenerālkonsistorijā, jo pastarpēm jau bija izdots amnestijas manifests.

Piezīmes pie „Pēteŗa Salnas“ lietas. Pēteri Salnu rakstot, man ne sapnī nevarēja ienākt prātā, ka tā dēļ man būs jānāk zem tiesas un gandrīz jāzaudē vieta. Ka es revolūciju nekad nebiju aizbildinājis vai attaisnojis un pēc saviem pamatuzskatiem to arī nekādi nevarēju darīt, tas tak visiem jau bija no 1905. gada pārāk skaidri zināms. Jeb tad vajadzēja uz mani raudzīties kā uz cilvēku, kas savos uzskatos un pārliecībās svaidās no vienas puses uz otru.

Zināms, netrūka jau cilvēku, kas tiešām mani uzskatīja par „niedru, ko vējš šurp un turp loka“. Kādu laiku viens otrs mani uzskatīja par savu domu biedru, līdz atkal citā vietā sanācām ragos, kur tad viņš domāja, ka es esmu pārgājis citā nometnē. Viszīmīgākas šai ziņā bija manas attiecības ar Fr. Veinberģi, kas no tiesas vēl ilgu laiku mani uzskatīja par slepenu līdzjutēju kreisajiem. Reiz es Zi-

nību Kommisijas vasaras sapulcēs turēju kādu priekšlasījumu — neatceros vairs, par kādu tematu, — kas bija tik garš, ka vidū bija jātaisa pārtraukums. Veinberģis, toreiz laikam „Rīgas Avīzes" redaktors, tikai vēl priekšlasījuma pirmo pusi pazīdams, starpbrīdī piesteidzās pie manis: lai es šo apcerējumu dodot šā avīzei . . . tik stipri viņam bija paticis mans domu gājiens. Es pasmaidīju drusku un teicu, sak, par to parunāsimies pēc priekšlasījuma beigām. Bet apcerējuma otrā pusē man bij izvestas domas, ka Veinberģis ir labs politiķis, bet slikts pravietis . . . (Laikam būs bijusi runa par loģisko un dinamisko elementu cilvēka gara dzīvē.) Zināms, pēc priekšlasījuma mums vairs nekādas sarunas ar Veinberģi neiznāca, un viņš aizgāja, galvu purinādams. Un tāpat man tas ir gājis ar daudziem citiem, kuŗu pārliecība un uzskati jau ir sacietējuši par dogmatu. Mana domāšana norisinās labu tiesu antitetiski; es redzu reizē lietas abas puses. Kamēr es runāju par viņas tezi, tikām mani uzskata par savējo šās tezes piekritēji. Kad es sāku runāt par viņas antitezi, tad izceļas nesaprašana: kur es tik drīz varējis pārsviesties uz pretinieku pusi. Bet kad es beidzot pagriežos uz savu īsto mērķi, uz pretešķību augstāko sintezi, tad paliek abas puses stāvam ieplestām acīm un noraugās man pakaļ, galvu purinādamas.

Ciktāl vācieši — ka mana apsūdzība izgāja no vāciešu puses, par to es nešaubos — ciktāl vācieši manu raksturu vispār pazina, un ciktāl viņi ticēja, ka es tiešām esmu pārsviedies uz revolū-

cionāru pusi, tas lai paliek neiztirzāts. Jo tur man būtu jāaprobežojas uz kombinācijām un zīlēšanām. Mana toreizējā procesa aizkulises man ir svešas. Bet nav grūti uzminēt, kādēļ mana nosodīšana Baltijas vācu politiķiem toreiz bija vajadzīga. Es saku ar nodomu: politiķiem, bet nevis konsistorijai. Pēc mana uzskata — konsistoriju tur piepina tikai tādēļ, lai lieta nebūtu jālaiž caur krievu tiesām, — un tikai tādēļ tur bija vajadzīga mana neevaņģeliskā morāle, lai būtu iemesls konsistorijai iejaukties. Līdzīgu triku izlietāja daudz vēlāk pret mani arī Evans, pūlēdamies mani padabūt zem kaŗa tiesas. Viņš piepina manam apvainojumam no sevis klāt paragrafu, kuŗa aizkaršana tolaik ar sevišķu likumu bija nodota kaŗa tiesas iztiesāšanai, kaut gan viņam kā tiesas izmeklētājam nebija tiesības formulēt apvainojumu likumu paragrafos, — tas bija prokurora uzdevums, un kaut gan pašā izmeklēto notikumu virknē nebija neviena fakta, kas kristu zem Evana piemērotā panta; tiesa šo paņēmienu tad arī noraidīja.

Kādēļ baltiešiem toreiz vajadzēja manas nosodīšanas, un kādēļ iztiesāšanai bija jānotiek ne krievu tiesās, bet vācu konsistorijā, to es sev izskaidroju sekojošā kārtā.

Baltiešu politika toreiz grozījās ap to, kā lai valdība raugās uz latviešu revolūciju. Ja izdevās valdību pārliecināt, ka latviešu tauta esot sacēlusies pret ķeizara namu un pret prīvātīpašumu, kamēr pret muižniecību un mācītājiem viņa griezusies tikai tādēļ, ka tie bijuši ķeizara varas un prīvāt-

tiesiskās valsts iekārtas visdedzīgākie un stiprākie aizstāvji, tad bija paredzams, ka valdība lūkos šos monarchijas un pilsoniskās valsts atbalstus, muižniecību un baznīcu, stiprināt, nolikdama tos sarga vietā pret revolūcionāro latviešu tautu. Bet tad šai politikai bija rūpīgi jāatspēko viss, kas varētu aizrādīt arī uz citiem varbūtējiem revolūcijas cēloņiem, piem.: uz tautību pretešķībām, uz agrārām grūtībām, uz valdošo šķiru kļūdām senākos laikos . . .

Es iegrūdu kāju šai baltiešu politikā caur Sologubu, kas tūliņ pēc sodu ekspedīcijām bija atsūtīts uz Latviju revolūcijas galīgai izbeigšanai. Cik lielas vai mazas bija Sologuba administrātora spējas, par to neņemos spriest. Bet katrā ziņā viņš pūlējās revolūcijas cēloņus izprast, kādēļ viņš dzinās savākt ziņas un domas par revolūciju no visām pusēm. Man izdevās griezt viņa vērību arī uz to revolūcijas izpratni, kāda tā bija man. Tur tad es lūkoju viņu pārliecināt — saskaņā ar saviem uzskatiem — ka nav taisnība, it kā revolūcijā būtu piedalījusies visa latviešu tauta. Galvenie revolūcijas nesēji atradās starp tiem latviešiem, kas jau bija aizgājuši no zemes projām, bet vēl nebija paguvuši saimnieciski un sabiedriski nokārtoties jaunā dzīvē. Bet jāaiziet no laukiem viņiem bija tādēļ, ka mūsu agrārapstākļi vairs neatbilst pieaugušās tautas vajadzībām. Par šiem agrārapstākļiem noteic muižniecība, rēķinādamās ar savām, ne ar latviešu interesēm. Un ja arī nemieros piedalījās daudzi laucinieki, tad arī tas no-

tika pa lielai daļai taisni šo pašu agrārapstākļu dēļ, kas attīsta bezzemniecību, nostādīdami to nedabīgos apstākļos; taisni šo agrārapstākļu dēļ aģitātoriem bija starp bezzemniekiem uz laukiem un muižās viegla strādāšana. Bet arī daļa saimnieku padevās viņiem, pa daļai aiz bailēm, bet pa daļai arī muižniecības nokaitināti, jo tā ir paturējusi savās rokās visu zemes pašpārvaldību, lielgruntniecībai ar to iegriezdama dažas saimnieciskas priekšrocības, atsvabinādama muižas no katras nastas pagasta un skolas ziņā, kā arī nespējnieku apgādāšanā un sagriezdama uz muižu zemes lauku rūpniecību un tirdzniecību, kā arī piešķirdama muižām visus mežus, kad pārdeva zemnieku zemi. Bez tam muižnieku patronāttiesības nereti atsvešināja arī mācītāju draudzei, kuŗai viņš kā sveštautietis jau tā nestāvēja tuvu... Uz Sologuba vēlēšanos es šās savas domas uzrakstīju nelielā brošūrā, ko Sologubs lika iespiest kā materiālu sasaucamām apspriedēm. Tur tad arī Baltijas vācu politiķiem bija nākuši zināmi mani īstie uzskati par revolūcijas cēloņiem, kamēr līdz tam viņi no manas uzstāšanās pret revolūciju bija sapratuši, it kā es atrastos uz tā paša viedokļa, kā viņi. Lai atspēkotu manas domas, tad baltieši mani bija lūkojuši nostādīt Sologuba acīs par dēmagogu, kā tas atbalsojas vēl viņu garā sarakstītā „Lettische Revolution". Bet laiki pamazām tapa stingrāki, un muižnieku uzskati spiedās arvien vairāk uz augšu. Sologubu aizsauca projām, un viņa pēcnācēji pārliecinājās, ka tiešām visa latvju tauta ir revolū-

cionāra, ka šī revolūcija ir griezusies pret ķeizara namu un pilsonisko valsts iekārtu un ka kārtības visdrošākie sargi ir — muižniecība un baznīca . . . Un te nu uzreiz, kur viss jau tik mierīgs, nāk „Pēteris Salna“ un griež visu otrādi: ka mums ir gan tautību naids, ka mums ir nenokārtoti agrārapstākļi, un ka mums ir gan starp latviešiem viena šķira — mazgruntniecība, kas vēlējās pilsonisku kārtību uzturēt, — un revolūcija griezās arī pret viņiem. Un apgalvo šo neprātu taisni tas pats Niedra, kuŗa vārds arī krievu ierēdņiem nāca pazīstams cīņā pret revolūciju, jā, kuŗa brošūras savā laikā bija palīdzējusi izplatīt arī pati muižniecība un konsistorija!

Ka revolūcijas sakne sniedzās iekšā arī nenoliedzamās grūtībās un ka Niedra uzstājās pret revolūciju tikai tādēļ, ka viņš domājās redzam citu, lēgālas attīstības ceļu šo grūtību novēršanai, tā baltieši nevarēja un nedrīkstēja saprast, jo tad jau sabruktu viņu konstruētie revolūcijas pamati.

Arī es, zināms, nedz varēju, nedz gribēju noliegt, ka fēderātīvās komitejas uzdotie kaujas saucieni tiešām griezās pret „Dievu, krievu un sievu“, tā tad arī pret ķeizara namu un pilsonisko valsts iekārtu. Bet mana problēma „Pēterī Salnā“ grozījās tikai ap to, kā izskaidrot pilsonisku latviešu līdzjušanu revolūcijai un kā pārvarēt revolūcionāro psīchozi tautā. Ka bez manis minētiem psīcholoģiskiem un saimnieciskiem cēloņiem fēderātīvās komitejas aicinājums vien būtu daļu no saimnie-

kiem sacēlis pret pilsonisko dzīves kārtību, tam es neticēju, nerunājot nemaz par to, ka saucienam „nost ar ķeizaru!" varēja uz laukiem būt tikai tā nozīme: nost ar uradņiku.

Baltijas vācu politiķi nedrīkstēja pielaist citādu revolūcijas tulkojumu, nekā viņi to ar daudz pūlēm bija uzstādījuši; tādēļ Niedras tulkojumu vajadzēja noslāpēt. Un tas pēc tā laika paražām (jeb tas laiks vēl nav beidzies?) bija visvieglāk tā izdarāms, ka Niedru notiesāja par viņa noziedzīgām un pretlikumīgām domām. Tautai pietiek ar to, ka cilvēks ir notiesāts; kā un kādēļ viņu notiesāja — tā tauta izmeklēt nevar.

Lieta, zināms, ja viņā bija šķiru naida kurināšana, piekrita laicīgai tiesai. Un iztiesāšanai pēc likuma vajadzētu būt atklātai un norisināties Rīgā. Tur tad neizbēgami nāktu pārrunā arī tas, ko Niedra attēlo vai piemin savā stāstā, citiem vārdiem: arī jautājums, vai Baltijas agrārapstākļi ir ļoti labi, vai nē, vai revolūcionāra ir visa latvju tauta, vai arī tikai viņas saimnieciski un sabiedriski panīkušā daļa, vai revolūcija griezās tikai pret ķeizaru, muižniekiem un mācītājiem, vai arī pret daudziem mazgruntniekiem? Pie apgabaltiesas visi šie jautājumi un arī vēl daudzi citi bija neizbēgami un nāktu pēc tam pārrunājami ne tikai Rīgas, bet arī Pēterpils laikrakstos. Tādēļ bija vienkāršāki un drošāki, ja lietas iztiesāšanu nodeva konsistorijai, kas šo iztiesāšanu varēja izvest ne tikai aizklāti, bet gandrīz, tā sakot, aizmuguriski.

Kā redzams no konsistorijas sprieduma motīviem, tad es pats personīgi viņas priekšā nemaz neesmu bijis.

Ak jā, tāpat visur un visos laikos ir ticis ar ūdeni vārīts!

Pie tās pašas reizes ieminēšos par niecīgu blakus notikumu. Līdz ar valodām, ka mani konsistorija tiesāšot un atcelšot no amata, man nāca ausīs arī kāds salīdzinājums, ko toreizējais Ikšķiles mācītājs fon Marnics par mani laida apkārt: arī putns tā neapķēzot savu lizdu, kā to Niedra esot darījis ar savu kārtu (domāta bija tā labības slēpšana, ap kuŗu bija staipījies veco laiku mācītājs līdz ar savu laulātu draudzeni). Drīz pēc tam bija mācītāju sapulce Ikšķilē — laikam Rīgas un Cēsu apriņķim kopā —, uz kuŗu Cēsu apriņķa prāvests uzaicināja arī mani. Neviens gan nebija ticējis, ka es, zem tiesas nolikts, ieradīšos pie saviem amata brāļiem; bet es tomēr turp aizbraucu. Vēl es nebiju apsildījies, kad Marnics man nāk klāt un atkal atkārto savu salīdzinājumu par to tīrīgo putnu. Es atbildēju, ka to līdzību dzirdu nu jau sesto reizi; bet kā prāvesta oficiāli aicināts, es te domājos būt mācītāju sanāksmē un nevis viesos pie fon Marnica kunga.

Zaudēt vietu man nebija toreiz patīkami. Kaut gan es nebaidījos no tam, ka nopelnīšu savu maizīti arī citādi, tad tomēr man bija žēl atstāt nenobeigtus visus tos darbus, ko biju pasācis Kalsnavā. Citā vietā jau esmu pieminējis, ka manai saimnie-

košanai Kalsnavā bija tālāks nolūks: es gribēju praktiski izmēģināt visu, ko vajadzēja zināt, ja gribēja uzpirkt un sadalīt muižas mazgruntniecībās, kas man bija padomāts kā viens no mana mūža darbiem. No Kalsnavas atlaists, es šo sagatavošanos citur vairs nevarētu izvest.

Bet nu jau sen ir pārvilkta strīpa visiem revolūcijas tulkojumiem, tā muižniecības, kā arī maniem-

Piezīmes pie dažiem Niedras sacerējumiem

Aklais namdaris.

Šis dzejolis ir sacerēts Rīgas Centrālcietumā pēc 1925. gada vēlēšanām uz Saeimu. Man šīs vēlēšanas bija svarīgas tādēļ, ka viņas mani varēja izlaist no cietokšņa. Pēc tam kad valdošās partijas manu kandidātūru bija nostrīpojušas, šis tieši personīgais iemesls atkrita; bet tomēr nebija bez savas intereses pārliecināties, cik ir Latvijā cilvēku, kuŗu domas staigā tos pašus ceļus, kā manējās. Par tādiem atzinās tikai kādi pāris tūkstoši, — no tūkstoša — viens.

Un tomēr „Aklais namdaris" nav izmisuma un rezignācijas dzejolis. Es varu iedomāties un saprast to smīnu, ar kādu tā sauktie tiešās dzīves cilvēki saskaitīja šos niecīgos skaitļus. Cilvēks ir cēlis savu baznīcu visu mūžu; tā sen jau ir sabrukusi nepabeigta, bet viņš vēl joprojām sēd akls pie viņas un domā, ka citi turpina viņa darbu un tas drīz būs veikts. . . Tādam sapņotājam tak tā vēl ir laime, ka viņš ir akls, tik akls, ka vēl var ticēt savam iznīkušam darbam.

Es tomēr skatos uz šādām lietām no citas puses. Kādēļ tad tas namdaris padomāja savā jaunībā celt baznīcu? Ne tādēļ, ka viņš vēl

varēja redzēt; citi namdaŗi arī bija redzīgi, bet tie cēla bankas vai centrāltirgus. Jaunais namdaris cēla baznīcu savai t i c ī b a i, tam spēkam, kas cilvēku paceļ pār dzīves ceļa putekļiem. Ticība ir ideja, kas cilvēkā nāk it kā no citas, no neredzamas pasaules. Ticību nevar pats sev iedot; to nevar arī konstruēt un izrēķināt. Viņa ir kaut kas līdzīgs tam dzīvības spēkam, kas sēklas graudā snauž. Un kad šie graudi ir izkaisīti tīrumā, tad viņi dīgs. Kas par to, ka viens grauds uzdīgst par agri? To tad nokodīs salna; bet pati dzīvība ar to vēl nebūs iznīcināta: tā snauž arī tais graudos, kas nule vēl dīgs. Daba ir tik uzmanīga un gādīga, ka daži sēklas graudi dīgst tikai vēl nākamā vasarā. Bet kas dabā ir vasara, tas pie cilvēkiem ir paaudze.

Tad no tam vien, ka kādā cilvēkā ir parādījusies kāda ideja, es jau spriežu, ka šī ideja nāk un mostas. Tas it neko nenozīmē, ja tas cilvēks, kas pirmais viņu dzirdēja nākam, iznīkst bez praktiskiem panākumiem. Kas par to, ka šās ticības, šās idejas pirmais namdaris tika akls? Tā ideja, tā ticība, kas viņu izlietāja par savu ieroci, tā nav tikusi akla. Tā arī dzelzs dreijātājam daudzkārt nolūst pirmais, varbūt arī otrs un trešais kalts. Nu, tad viņš ņem ceturto.

Ticībai nav vajadzīgs ārējo panākumu, lai pierādītu savu patiesību. Ticības pierādījums ir tas, ka viņa ir.

1905. gadā, kad es skolotāju sapulcē stāvēju viens pret tūkstošu, man nebija it nekādu pierādī-

jumu, ka revolūcija sabruks. Bet es jutu to tik skaidri, es to redzēju it kā ar pārdabīgu redzēšanu, ka šo pārliecību man nevarēja atņemt it neviens.

1917. gadā, kad es Vidzemes sinodē protestēju pret tēlegrammu Viļumam, man atkal nebija it nekādu pierādījumu, ka Vācija nevaldīs pār Latviju; bet es to redzēju ar šo pašu gaišredzību, par kuŗu nav iespējams šaubīties.

1918. gada rudenī, kad visi gavilēja par dēmokratiskām brīvībām, es skaidri redzēju, ka valsti nevar dibināt uz dēmokratiska kompromisa, bet ka Latvija ir jādibina uz pilsonības nedalītas gribas. Kādi man tur bija pierādījumi? Un tomēr Latvijā tagad to pašu jūt jau tūkstoši.

Kad 1919. gadā es apgalvoju, ka Latvijas saimnieciskā dzīve to nepanesīs, ja Latvija tiks par žogu starp Krieviju un Vāciju, un ka Latvijai jātop par tiltu starp Krieviju un Vakareiropu, tad dzīve apgāza manu politiku un mani pašu. Bet tagad runā jau Latvijas valdošās partijas to pašu valodu. Tā tad tas aklums liekas būt lipīgs. Un kad es redzu, ka Latvija var pastāvēt ne kā fašistu, ne kā politisko nacionālistu, ne kā dēmokratu, ne kā sociāldēmokratu, ne kā kommūnistu, bet vienīgi kā pilsoniska valsts, tad visas nupat minētās partijas pievedīs simts pierādījumu pret mani un atsauksies uz tūkstoš novērojumiem Latvijas tiešā dzīvē; bet tas viss ir lieks darbs: ticību nevar apgāzt ar pierādījumiem. Ticība ir tā ēna, ko

met mūsu dvēselē nākamās lietas, jau pirms tās tiek redzamas.

Tādēļ aklā namdaŗa dziesma nav rezignācijas dziesma. Tās baznīcas nav, ko namdaris garā skatīja; bet tā ticība ir, kas izaudzēja šās baznīcas ideju. Un ko viens gars ir skatījis, to drīz skatīs arī otrs gars, un tam, varbūt, klausīs redzīgas acis.

Tāpat nav rezignācijas dzejolis arī tas otrs par šo pašu tematu: „Starp diviem krastiem." Tas peldētājs, kas vienu krastu ir zaudējis un otru nav atradis, tas noslīks; pats viņš to skaidri apzinās. Bet viņam nenāk ne uz acumirkli prātā par to šaubīties, ka paši šie krasti tomēr kaut kur ir.

Šitādi redzētāji un ticētāji izskatās pēc sapņotājiem un fantastiem; bet starp ticību un fantaziju atrodas nepārkāpjams bezdibens. Fantazija rotaļājas ar izbaudītu pagātnes iespaidu atmiņām kā bērns jūrmalā ar gludiem akmentiņiem, tos sakārtodams drīz tā, drīz citādi. Ticība turpretim skatās nākotnē, pāri tiešās dzīves atsevišķiem faktiem. Tas arī izskaidro, kādēļ viņa cilvēku dzīvē ir vajadzīga un nekad no tās neizzudīs. Visa attīstība mūsu dzīvē — matēmatiski un fizioloģiski runājot — nāk no kombinācijas: vienkāršie spēki savijas, kombinējas par saliktiem spēkiem un tā tiek derīgi jauniem, grūtākiem un sarežģītākiem dzīves uzdevumiem. Bet viena punkta vien nevar kombinēt. Arī tas, kas redz tikai divus punktus, var iztaisīt tikai vienu

visvienkāršāko kombināciju; bet jo vairāk punktu viņš redzēs, jeb — jo vairāk lielumu vai spēku būs viņa rīcībā, jo vairāk visdažādāko un vissarežģītāko kombināciju viņš varēs no tiem iztaisīt. Viss lielais cilvēku vairums nu dzīvē rīkojas pēc vienpunkta sistēmas. Viņi skatās pie katras lietas tikai uz viņas pašreizējo iznākumu: ja tas ir labs, tad viņi šo lietu dara otram pakaļ, ja tas ir slikts — tad viņi no tā baidās un smejas par to muļķi, kas ar šo lietu ir iekritis. Tie ir tie tā sauktie reālās dzīves pazinēji un izmantotāji. Tie ir tie mūžīgie otrā rindā gājēji. Viņi ir ļoti derīgi cilvēki. Uz viņiem dibinās un atbalstās visa sabiedrība. Viņi arī nes uz saviem pleciem cilvēces kultūru un soļo ar to uz priekšu, — bet tikai tad, ja ir citi, kas iet pirmā rindā. Šie otrās rindas gājēji var darīt un dara tikai to, kas jau ir izrādījies par labu. Bet kas lai dara to, kas vēl nav izrādījies ne labs, nedz ļauns, kas vēl nemaz nav darīts?

Tur tad ir jānāk tiem, kas jau ir pārauguši pāri aprādītai vienpunkta sistēmai, kas vairs neskatās uz to, kuŗai lietai ir panākums, kuŗai nē, lai tad atkārtotu cita rādīto sekmīgo darbu. Tie ir cilvēki, kas redz vairākus punktus vai spēkus reizē un kas novēro ne darba panākumu, bet darba dzinēju spēku. Viņš redz: tur darbojas viens spēks pats par sevi tai virzienā, un tur atkal darbojas cits spēks pats par sevi citā virzienā; es kombinēšu, savīšu abus šos spēkus kopā, tad šī savija darbosies gluži jaunā virzienā. Tā 1916. un 1917. gadā Vidzemē piefrontes apgabalā bija ļoti

daudz tukšu muižu, jo nebija strādnieku un nebija zirgu viņu apstrādāšanai, un nebija sēklas, ko sēt. Un tais pašās muižās saplūda milzums Kurzemes bēgļu ar zirgiem, govīm, pat darba rīkiem, kas nesaprata, ar ko uzturēt savus zirgus un lopus un kur likt savu darba spēku. Bet tas neienāca nevienam prātā: norentēt šās tukšās muižas apsaimniekošanai ar šiem bēgļiem, savīt šos abus bezmērķa spēkus kopā un radīt tā jaunu, auglīgu kombināciju. 1918. gadā Vidzemē izcēlās milzīgs dzelzs bads. Visas tirgotavas bija kā izslaucītas no dzelzs, un zemnieki braukāja ar naudu saujā no viena stūŗa uz otru, jel dažas mārciņas dzelzs meklēdami. Un tai pašā laikā pa vācu okupācijas drāšu aplokiem mētājās tūkstošiem kaŗa ratu un citādu kalumu, kuŗus neviens nevarēja izlietāt; bet nevienam neienāca prātā atpirkt no vāciešiem šos kalumus par nieka naudu un ņemt no turienes vēl derīgo dzelzi. — 1919. gada maijā Sabiedrotie bija ar Vāciju sastrīdējušies Latvijas un Latvijas valdības dēļ. Sabiedrotie prasīja no Vācijas, lai tā nelaiž Golcu dziļāk Latvijā, pirms nav Latvijā atjaunota valdība. Vācija atbildēja, ka nedz Golcs Latvijas valdību ir gāzis, nedz arī viņš to cels atpakaļ. Tā abas grupas stīvējās ap jautājumu, vai Golcs ir gāzis Ulmani vai nē, kamēr Rīga mira badu un Vidzeme mirka asinīs. Bet tas neienāca nevienam prātā, pastarpēm nodibināt neutrālu valdību, kuŗas vārdā tad vācu armija ietu uz priekšu un atsvabinātu Rīgu. Tas ir: vienam cilvēkam jau

tas viss ienāca prātā, un viņš to izdarīja, bet pats dabūja pa kaklu.

Bet šāda kombinēšana attiecas vienmēr vēl uz mūsu redzamo dzīvi un rīkojas ar daudz maz aprēķināmiem spēkiem. Tur vēl nevajaga nekādu pārdabīgu dāvanu, lai tā kombinēt u.Tā kaut ko līdzīgu dara katrs spekulants. Bet ir arī pārdabiski spēki, tādi spēki, kuŗus mēs skaidri manām darbojamies tā sevī, kā arī cilvēcē vispārī, spēki, kas daudzkārt ir devuši tā atsevišķa cilvēka, kā arī veselas tautas vai laikmeta gribai gluži jaunu virzienu, tādu virzienu, kuŗa iepriekš neviens nevarēja aprēķināt. Jo mērīt, svārt un aprēķināt mēs varam tikai to pasauli, kuŗu mēs samanām ar saviem pieciem prātiem, kamēr tie nesveŗamie un nemērījamie spēki, par kuŗiem mēs patlaban runājam, liekas nākam it kā no kādas pārdabiskas, katrā ziņā dabas likumiem nepadotas pasaules. To mēs saucam par garīgo pasauli un viņas autonomos spēkus par garīgiem vai morāliskiem.

Tad šos g a r ī g o s spēkus ieņemt savās kombinācijās var tikai tas, kas viņus mana. Un viņus manīt var tikai tas, kam šādai samaņai ir atsevišķs organs. Kas tas ir par organu: vai mēs to saucam par sirdsapziņu, vai par ticību, par reliģiju, par gaišredzību ... tas ir blakus jautājums; mūsu valoda nāk no šās pasaules, bet šis neapzīmējamais, vārdā grūti nosaucamais organs sniedzas iekšā pārdabiskā pasaulē un nav padots dabas likumiem; bet ka šis organs darbojas un ka viņš uztveŗ neaprēķināmus, nesveŗamus un tomēr bezgala stip-

rus spēkus, to zina katrs, kam šis organs ir.

Viss, ko mēs novērojam, sveŗam un aprēķinām mūsu dabas pasaulē, parādās mums laikā, telpā un cēloniskā sakarā. Bet tos pārdabiskos spēkus, kuŗus mēs nomanām ar saviem garīgajiem organiem, mēs uztveŗam kā no laika, telpas un cēlonības pilnīgi neatkarīgus, mēs skatām viņus — līdzībā runājot — mūžības, bezgalības un brīvības perspektīvā. Taustāmā pasaule mums izliekas pret šo gara pasauli kā aprobežotais pret neaprobežoto.

Un kam ir dots šos pārdabiskos spēkus samanīt, tas nevar taisīt it nevienu kombināciju, kas runātu šiem gara spēkiem pretim. Viņš zina, ka beigās uzvarēs šie garīgie spēki, viņi paturēs savu virzienu, viņi sasniegs savu mērķi, lai arī patlaban aprobežotā dabas pasaulē izskatītos tā, it kā viņa būtu uzvarētāja. Kur laiks ar mūžību nāk sadursmē, tur jāuzvar mūžībai.

Nu jūs sapratīsit, kādēļ šie mūžības namdaŗi dabiskā pasaulē daudzreiz izskatās akli. Viņi kombinē ar citiem spēkiem. Viņi skatās ar citām acīm. Jeb pareizāki: viņos kombinējas citi spēki, viņos atspoguļojas cita pasaule.

Viņiem ir jāsadeg, kā svece sadeg, ja viņai jādod gaisma. Nedz svece ir pati sevi aizdedzinājusi, nedz viņa pati var apturēt savu degšanu. Viņa izdegs, varbūt, pirms vēl rīts būs atnācis. „Un kas par to? Priekš laikmeta, Kas mirst un nāk — tev ticībā Bij vēlēts degt un ciest."

Šī apziņa un sajūta cilvēkam dod mieru. Tā

ir tikai tava laicīgā dzimtene, no kuŗas tevi var izdzīt. Un kādēļ tev jāgul taisni tai pašā kapsētā, kur gul tava Dauškānmāte? „Svešā norā sārti virši zied, Rudens bites viņos klusi dzied . . .“ Tā ir miera dziesma; tā ir dzimtenes dziesma tam, kas saprot šās mūžīgās dzimtenes valodu. Robežu tur nav; tādēļ tur arī svešuma nav un tāluma un trimdas . . . (Ap 1928. g.)

Piezīme: Daļa no šām domām izteikta drusku vēlāk arī piezīmēs pie manas „Lirikas“ („Nemiera ceļi“ I, 203. ss. lp.)

Kangars.

No viena es baidos, laizdams „Kangaru“ klajā: viņā meklēs un gribēs saskatīt nesenu notikumu atspulgu. Pāŗa gadus atpakaļ „Kangars“ nonāca bez manas gribas rokā kādam teātŗa direktoram, kas par to deva atsauksmi laikrakstā. Tur viņš izteica savu uzskatu, ka „Kangarā“ autors esot mēģinājis — kaut arī vienpusīgi un pārspīlētā kārtā — attēlot savus un Latvijas jaunākos pārdzīvojumus; pat daži no tagadnes darbiniekiem esot vēl saskatāmi viņa tēlos... Ja tas nu notiek pie zaļa koka, kas tad nenotiks pie sakaltušā?

Šādi uzskati nodarītu lielu netaisnību tā man, kā arī manam sacerējumam. Viņiem par pamatu būtu neskaidrība par to, kā atšķiŗas rakstnieka reālista strādāšana no romantiķa-ideālista darba veida.

Domāju: nebūs vajadzīgs atkārtot, ka visa mana dzeja nes tipiskās romantiskā ideālisma pazīmes. Galvenās no tām ir, ka romantiķis-ideālists nomana kādu sajūsmu vai ideju vispirms pats sevī un tikai tad vēl meklē ārpasaulē piemērus un līdzības, ar kuŗu palīdzību lai viņš darītu savu ideju pieejamu citiem. Reālists turpretim rīkojas gluži

otrādā virzienā. Viņš vispirms novēro ārpasaulē interesantus notikumus, raksturus vai tipus un tikai tad vēl sāk tos fantazijā pārveidot pēc savas mākslas sajūtas, lieko atlaizdams, raksturīgo uzsvērdams, vienu ar otru saskaņodams vai kombinēdams viengabalainā kompozicijā. Tā attēloja Kaudzīši „Mērnieku laiku" pirmā daļā tās parādības un notikumus, ko viņi novēroja savā apkārtnē un sajuta kā interesantus; tā to darīja Blaumanis savās lugās, arvienu papriekš skatīdams atsevišķo dzīvē novēroto notikumu, situāciju, raksturu vai tipu un tikai tad vēl pārdomādams, kā un ciktāl tos varētu sapīt par lugu; tā smeļ arī Janševskis savus tēlus un notikumus no sava bagātā novērojumu un atmiņas krājuma.

Turpretim mums, romantiķiem-ideālistiem, nemaz nav iespējams ārpasauli objektīvi novērot un attēlot. Mūsu dzīves smaguma punkts gul mūsu iekšējā, ne ārējā pasaulē. Mēs neesam novērotāji, mēs esam paredzētāji. Kur jūs atradīsit visā Aspāzijas vai Raiņa dzejā jel vienu vienīgu objektīvu ārējās pasaules attēlojumu? Tā arī es saprotu no mākslas par daudz, lai nezinātu, ka man pēc manas dabas nemaz nav iespējams attēlot reālo dzīvi un tās notikumus. Ja es to mēģinātu, tad iznāktu tikai lietu vietā viņu pievakares ēnas.

Apzinādamies savas romantiķa-ideālista dabas, es arī nekad nemēģinu lauzties reālista tiesā un attēlot reālo dzīvi. Man ir dots attēlot manu iekšējo pasauli divējādā virzienā: manu aizgrābtību un manu pārliecību. Ko es tam nolūkam

ņemu no ārpasaules, no ārējās dzīves, tie ir tikai piemēri, līdzības, līdzekļi, kā darīt savu iekšējo dzīvi pieejamu citiem.

Savu aizgrābtību es mēdzu izteikt lirikā, savas pārliecības drāmā, abas kopā vienu caur otru — savos stāstos un runās. Tādēļ būtu nepareizi Kangarā meklēt ko citu nekā manu pārliecību, kuŗas izteikšanai no āra dzīves ir ņemti un piemēroti tikai tādi vilcieni, kas šo manu pārliecību vislabāk izteic un raksturo, gluži neatkarīgi no tam, kādās kombinācijās un kādos notikumos šie vilcieni ir parādījušies vai parādās ārējā dzīvē.

Citāda iznāktu atbilde, ja man jautātu, kā es esmu nonācis pie šās savas pārliecības? Tur tad man jāatzīstas, ka bez Latvijas pēdējo desmit gadu pārdzīvojumiem es pie tās ticis nebūtu. Katra cilvēka zemapziņā snauž neskaitāmas garīgas varbūtības, no kuŗām tikai maza daļa nonāk mūsu apziņā. Kas tie ir par spēkiem, kas vienai daļai no šiem dīgļiem mūsu dvēselē liek uzplaukt, un pēc kādiem likumiem tas notiek, uz to mēs pilnīgu atbildi vēl dot nevaram. Bet tik daudz var novērot sevī un spriest ikviens pats, ka liela loma pie tam piekrīt arī iespaidiem no ārpasaules. Tam es neticu, ka ārpasaule varētu — līdzībā runājot — mūsu dvēselē iedēstīt kaut ko jaunu, kā tur vēl nemaz nebija, it kā viņa nevar ielikt mieža graudā auzas dīgli, bet ka mieža grauds sāk asnoties tikai tad, ja viņš ir nonācis zem mitruma, siltuma — un gaismas iespaida, — tie modina viņā snaužošo spēku; — tā jānonāk arī daudzām mūsu

dvēseles spējām zem ārpasaules iespaida, lai viņas varētu m o s t i e s no savas snaudas.

Gluži tā tas ir arī ar Kangarā izteikto ideju. Viņa ir ētiski politiskas dabas. Viņa pamodās manī ar lielu neatlaidību. Bet es pie viņas nekad nebūtu nonācis, ja pēdējo desmit gadu tā apkārtne, kuŗā man nācās dzīvot, un tie iespaidi, ko man no viņas nācās uzņemt, man nebūtu uzdevuši simtiem jautājumu, uz kuŗiem man nācās meklēt un dot atsevišķas atbildes, līdz tās beidzot saplūda par viengabala pārliecību. Ka šī pārliecība izvērtās taisni tāda, varbūt pat nesaskaņā ar citu pārliecībām, tas nāk no manas dvēseles iedzimtās, īpatnējās struktūras. Bet ka manai iekšējai dzīvei nācās atsaukties uz Kangara problēmu, tam sakne atrodama mūsu ārējā dzīvē. (Ap 1929. gadu).

Piezīme pie „Zemes".

Zemnieka jaunākajam dēlam Latvijā vairs nebija vietas: zeme nepanesa tautas pieaugumu. Viņam bija jāaiziet svešumā; uzplaukstošā naudas saimniecība un skola pašķīra viņam ceļu. Bet ir lietas, ko aizgājējs nevar paņemt līdzi; un ja viņš to arī darītu, tad svešumā tās viņam būtu liekas. Ar savu valodu, ieražām, kopējiem pārdzīvojumiem, ar kopēju mākslu un ticību, ar kopēju tikumību mēs esam pie savas dzimtenes un cilts pieauguši tik cieši, kā lapa pie koka; bet aizgājēju nes viņa liktenis kā vējš dzirksteli no ugunskura, līdz tā izdziest vēsā plašumā.

Ir cilvēki, kas iesakņojas svešā apkārtnē un saaug ar to. Bet ir atkal citi, kam dzīvs tiek tas jautājums, kas nu ir vairāk vērts: nauda, ko tev svešums dod, jeb tas sirdsprieks, kas palika pie savējiem?

Tas ir vecs motīvs tautas sajūtā: pārdot savu dvēseli velnam par laicīgu mantu. Reiz nāk norēķināšanās, un no apskaustā bagātnieka nepaliek nekas vairs pāri, kā tikai izmaukta āda.

Bet inženieris Akmenis ir jau savā garīgā attīstībā vienu posmu tālāk par šo tautas sajūtu. Viņš zina, kas viņu svešumā sagaida. Viņš iet va-

ļējām acīm garīgā badā, jo viņam nav citas izvēles. Viņš jūt, ka dzīvē ir dzīvot vērts tikai to garīgo mantu dēļ, ko viņa mums dod un mēs viņai. Bet viņš redz, ka tās garīgās mantas, kas viņam ir tikušas dārgas, tomēr dziļi sakņojas dzimtā zemē, ir izbaudāmas un izmantojamas tikai tam, kam ir „paša zeme zem kājām". Un viņam tās zemes nav. Nav tās arī tūkstošiem citiem zemnieku jaunākajiem dēliem. Jeb — bez līdzības runājot —: inženieris Akmenis saprot, ka viņš līdz ar latviešu tā laika jauno paaudzi atrodas starp diviem laikmetiem: aiz viņa sabrūk senā nātūrālsaimniecība, viņam priekšā atveŗas naudas saimniecības plašie vārti. Bet tās garīgās vērtības, ar kuŗām ir saaugusi viņa dvēsele, sakņojas vēl vecā laikmetā, kuŗā viņš vairs nevar palikt, nedz atgriezties. Vai nu lai viņš, jaunā laikmetā un dzīves kārtībā ieiedams, atstāj aiz robežas arī visu savas dvēseles garīgo saturu, gaidīdams, lai jaunā dzīve pamazām pilda viņa dvēseles tukšumu? Jeb lai viņš iet caur jauno dzīvi tikai ārīgi, sirdī nesdams vecās dzīves ideālus?

Inženieris Akmenis nespēj nedz vienu, nedz otru. Viņš ir par daudz romantiķis un ideālists, lai varētu atļauties tikai p r ā t a vadībai. Un viņš ir par daudz viengabala cilvēks, lai varētu ilgi panest iekšējās un ārējās dzīves duālismu nesaskaņu. Tas viņu dzen uz vecā un jaunā laikmeta sintezi, apvienošanu: viņš grib atrast tādu dzīves veidu, kas sevī ietvertu vislabāko no vecā laikmeta un visstiprāko no jaunā.

Tautas drāma.

Mums ir sakrātas simttūkstošas tautas dziesmas, tūkstošiem mīklas, parunas, pasakas, piestāsti, sakāmvārdi, pūšamie vārdi, bet mums nav nevienas drāmas, kas būtu izcēlusies un uzglabājusies tautā. Tas tomēr nav jāsaprot tā, it kā mūsu tautai nemaz nebūtu drāmatiskās dzejas, jeb ka drāma vispārīgi varētu rasties tikai kā mākslas dzejas nozare. Īsteni ņemot: drāma ir visvairāk izplatītais dzejas veids tautā — visas bērnu rotaļas tak nav nekas cits, kā tautas drāma savos pirmsākumos; bet viņa pēc savas dabas un samērā ar mūsu līdzšinējiem atzīmēšanas līdzekļiem nekādi nevarēja uzglabāties tautas atmiņā: tautas drāma ir acumirkļa bērns kā ziepju burbulis: pirms viņa beigusies — jau viņas sākums ir miris.

Tautas dzejas sevišķā pazīme ir tā, ka tā sajūt un izteic bez iepriekšējas pārdomāšanas un sagatavošanās: to i m p r o v i z ē. Bet kamēr improvizēto tautas dziesmu var atkārtot katrs, kam laba atmiņa un mūzikāla dzirde, tāpat arī dzirdēto pasaku var atstāstīt katrs, kam stāstītāja dāvanas, tikām pieredzēto notikumu vai izrādīto darbību, kuŗā piedalījās vairākas personas, labs novērotājs

gan var atstāstīt — tad drāma pārvēršas par stāstu, bet viņš to viens pats nekādi vairs nevar atrādīt. Lai atkārtotu improvizētu drāmu, tur tad vajadzētu sanākt kopā vairākiem izrādītājiem, kam visiem ir aktieŗu dāvanas un kas visi ir klāt bijuši improvizētās drāmas pirmizrādei. Bet tā būtu bijusi tik reta sagadīšanās, ka no tās nevarētu izaugt tautas drāma kā trādicija. Līdzīgi pasākumi varēja uzglabāties klosteŗos, kur mūki zināmos gadskārtējos laikos sagādāja ļaudīm savas pus improvizētās, pus trādicionālās bībeles notikumu izrādes, vai arī uz lielajiem tirgiem, kur pelnījās izrādītāju pulciņi, ļaudis smīdinādami vai šausmināmi; bet latviešu dzīvē pa izkaisītām sētām vai grūtās muižas gaitās tautas drāmai maz bija vietas: tai bija jāaprobežojas uz improvizētām bērnu rotaļām un uz „godiem", tad arī vēl uz „čigānos", „budeļos", „ķēkatās" iešanu.

Cik no piestāstiem vērojams un no tautas dziesmām izredzams, tad trādicionālā tautas drāma visplašāki un skaidrāki ir pie mūsu senčiem bijusi izveidota kāzās ar viņu cīņu starp vedējiem un panāksniekiem. Bet arī tur trādicionāla bija tikai šās drāmas vispārējā gaita, ap kuŗu vijās neskaitāmas variācijas un improvizācijas samērā ar atsevišķu kāzinieku atjautību. Es pats šādu pilnīgu kāzu drāmu vairs netiku redzējis. Mācītāji un hernhūtisms jau bija paguvuši novākt pie malas visas „pagānu" ieražas, kad man pavērās acis. Bet par to man bija izdevība vairākos godos, ne tikai kāzās, noskatīties improvizētās drāmatiskās

izrādēs, kuŗām ar pašu godu bija tikai tik daudz sakara, ka tas šām izrādēm deva izrādītājus un skatītājus. Tāpat arī „čigānos“ un „jāņu bērnos“ es vēl tiku līdzi gājis.

Katrs latviešu „gods“ bija jau pats par sevi drāmatisma pilns. Taču jau tur satikās divas ciltis — vīra un sievas radi. Tas pats no sevis jau radīja klusu sacensību un bezasinainu cīņu starp abām radniecībām, it īpaši ja līgava vai sieva bija pārnovadniece. Pirmā kāzu diena (— bēres bija klusākas un nopietnākas —) tādos gadījumos gan vēl pagāja savstarpējā novērošanā un trādicionālās paražās un cēremonijās; bet otrā dienā sacīkste veiklībā, iznesībā un atjautībā jau bija pilnā spēkā, nākamā naktī pāriedama nereti jau pārgalvībā, it īpaši no to puses, kuŗiem nu jau otra nakts nāca negulama. Tur tad bija īstā vieta visādiem pārsteigumiem un improvizācijām. Mūsu ciltī bija ləba daļa asprātīgu un dzejiski apdāvinātu cilvēku. Mans tēvs mājā un pie darba bija stipri kluss, gandrīz skumīgs; bet godos, it īpaši, kad citi jau sāka pagurt, pār viņu nereti nāca pārgalvības sajūsma. Tie tad bija tie brīži, kur es viņu redzēju kā drāmatisku improvizātoru, ieskatījos — tā sakot — tautas drāmas avotos. Pār to visu nu jau ir pārsedzies pus gadusimtenis.

Arī pie tautas drāmas improvizātoriem varēja novērot divus tipus: viņi varēja ļoti labi attēlot redzēto, pakaļtaisīt cita balsi, vaibstus, kustības; viņu māksla sakņojās ārpasaulē. Otri turpretim tiecās izrādīt kādu izdomātu situāciju, notikumu

vai nolūku un uzdevuma izpildīšanu — zināms, ar visādiem izdomātiem kavēkļiem un sarežģījumiem. Pirmos, novērotājus, mēs varētu pieskaitīt reālistiem, otros — izdomātājus — ideālistiem. Mans tēvs piederēja pie ideālistiem. Nekad es viņa netiku redzējis pakaļ taisām kādu cilvēku; to dāvanu viņam nemaz nebija. Bet par to viņam bija brīnišķīgas spējas — iedvest klātesošiem zināmu izdomātu situāciju vai notikumu, darbu un uzdevumu un sajūsmināt viņus uz dotā temata vai uzdevuma atrisināšanu un izvešanu. Pa laikam viņš no sākuma sev izraudzīja tikai vienu vai divus atjautīgus palīgus, tiem pateikdams savu nodomu tikai vispārīgos vilcienos. Citi no sākuma tikai skatījās, smējās un taisīja savas piezīmes. Bet pamazām iesila arī apkārtne vienumēr vairāk, piezīmes ieslīdēja sarunā, atbildes — līdzdarbā . . . līdz viesu vislielā daļa gāja pīnē pa māju un pagalmu kā bites ap bišu māti. Jā, pat tur, kur tēvam nebija vajadzīgo palīgu sākumam, viņš zināja izlīdzēties. Atceros: reiz ienāca kāzās nepazīstams vīrietis liņu matiem un bārdu, ar lielu bērnu uz rokas. Viena roka bērnam karājās mierīgi uz leju, bet ar otru, milzīgi lielu bērna vecumam, tas varēja visādi rīkoties: gan glaudīt savu tēvu, gan plucināt viņu aiz bārdas un matiem, gan ķerstīt tuvāk stāvošos. Es pazinu, ka tā ir mana tēva roka, tikai nevarēju saprast, kā bērns var sēdēt pats uz savas rokas. — Svešais, kuŗu es arī no pārvērstās balss pazinu par savu tēvu, sāka sarunāties ar savu bērnu, kuŗš — kā izrādījās — esot pagājušo nakti gulējis

tai istabā, kur bija ieslēgušās jaunās meitas; bērns runāja maz, pie tam ar sīku balstiņu; bet toties vairāk viņš izrādīja ar žestiem, kas viss meitu istabā esot noticis. Drīz sāka ar bērnu sarunāties arī citi viesi, — un tā pēc īsa laiciņa jau lielākā kāzinieku daļa bija ievilkta improvizētā drāmā. Citu reiz tēvs ieradās starp viesiem kā lāču vadātājs krievs ar lāci pavadā. Tur tad arī par lāci pārģērbtais palīgs varēja iztikt bez runāšanas, līdz sāka līdzi runāt „pūblika". — Izraudzītais temats allaž tika piemērots laikam un vietai. Atminos: mežsarga kāzās tika sarīkotas pagalmā aizliegtas medības, kur tad mežsargs nāca ķīlāt un tika visādi mānīts; mežsargs gāja sūdzēt kungam, kungs turēja tiesu pār sagūstītiem . . . Tā scēna atrisinājās no scēnas, līdz visu izrādi pārtrauca mežsarga māte bārdamās: mednieki lielā sajūsmā viņai bija nobradājuši kāpostu dārzu. — Citā godā, kur māja atradās pie ezera, ziemā tika sarīkotas pār ledu braukšanās bez zirgiem — ar buŗām un vēju. Dažreiz izrādītāji aizrāvās savā sajūsmā vēl tālāk nekā līdz kāpostdārza nobradāšanai. Kādu nakti tēvs bija sarīkojis dievkalpošanu negulētājiem. Ērģelniekam bija jaunā krāsns par ērģelēm, sedulka par nošu grāmatu. Plēšu minējs bija iebāzis divas kamanu ilksis par paminām un mīdīja tās ar tādu sajūsmu un sparu, ka bija izdauzījis krāsnij visas iekšas.

Šādās improvizētās izrādēs piedalījās, zināms, arī mākslinieki-reālisti. Dažs attēloja žīdu, dažs — čigānu, cits — lielkungu, mācītāju vai citu pazī-

stamu cilvēku, jā, pat meža kustoņa raksturīgas kustības un brēcienus.

Bet allaž zīmīgs un raksturīgs bija izrādītāju sastāvs: visās trādicionālās ieražās un cēremonijās, kā arī pie apdziedāšanās galvenās darītājas bija sievietes; turpretim pie improvizācijām aktīvi piedalījās vienīgi vīrieši.

(Uzrakstīts ap 1928. g.)

Divas taisnības.

Senākajam teātŗa direktoram Pēterim Ozoliņam bija katru gadu uz sezonas beigām benefice. Reiz Rīgā tiekoties, viņš man uzstāja, lai es sarakstot jaunu lugu viņa 1903. gada beneficei.

Es toreiz vēl atrados „Līduma dūmu" ideju aplokā, kaut gan jau vēru vārtus uz tālāku ceļu. Domas par to, kā tautas izaug garīgi patstāvīgas, mani vajāja jau sen. Bet „Nespēcīgā dvēselē" izteicas vēl tikai ilgas pēc tās patstāvības. „Līduma dūmos" es vēroju arī jau ceļus uz turieni. Tad biju jau nojautis, ka tautu garīgā patstāvība tomēr sakņojas viņu saimnieciskā neatkarībā. Bet kā lai mūsu tauta tiktu pie saimnieciskas neatkarības, kur gandrīz puse no visas Latvijas zemes piederēja cittautiešiem? Saimnieciska cīņa tur likās būt neizbēgama un līdz ar to arī šķiru naids starp latviešiem un vāciešiem. Šis naids un viņa rūgtums nāk dzirdams jau „Skaidrā sirdī".

Bet ka „Līduma dūmi" tomēr izskan izlīgumā, tam par cēloni ir mans uzskats par „d i v ā m t a i s n ī b ā m".

Es jau diezgan agri, vēl kā students, biju

pāraudzis pāri tam uzskatam, it kā taisnība būtu kaut kas mūžīgs un negrozāms — kā matēmatikā taisnas līnijas sajēgums. Gan pati taisnības s a j ū t a kā tāda ir cilvēcē neiznīcināma, bet ko viņa tur par taisnību, tas katram cilvēkam un katram laikmetam ir kas cits. Pa lielākai daļai savādības mūsu īpatnējā taisnības sajūtā nav tik lielas un asas, ka tās mūs nostādītu vienu pret otru. Bet nāk laikmeti, kur ticība pret ticību iet kaŗā un kuŗ nāves sārtus. Kā cilvēkos var rasties tik pretējas pārliecības? Tā problēma mani ir daudz nodarbinājusi. Pie tam es nomanīju, ka šī taisnības sašķelšanās pretējos spēkos stāv ciešā sakarā ar lielām pārgrozībām tautas saimnieciskā dzīvē.

Bet vai tas nu nāk no manas garīgās stereoskopijas, no manas raudzīšanās pa diviem lodziņiem, par ko esmu runājis citā vietā, vai arī no manas dzīves un piedzīvojumu raibuma — katrā ziņā es redzu a b a s taisnības reizē, un man viņu abu ir žēl. Visskaidrāk es nojautu šo savu garīgo divpusību, noraudzīdamies latviešu cīņā pret vāciešiem. Es biju dzimis un audzis šās cīņas ēnā. Arī mans tēvs piederēja pie tiem, kas meklēja saimniecisku neatkarību Krievijā, — kaut gan ar citādu iznākumu nekā daži no viņa laika biedriem. Lai cik nomaļā kaktā bija Dauškāni — Sadovska rīkšu šļakstoņa, Ramkas atentāta šāviens un „Daugavas saucēja" dziesma tomēr atbalsojās arī pie mums. Un Vecpiebalgā nakts pagāja nemanīta Merķeļa „Latviešu" kvēlē. Nelaiķis Gūbe, kuŗam es pirmajam lasīju priekšā savu „Skaidro sirdi", pārsteigts

iesaucās: „Es nemaz nezināju, ka tu esi tāds jaunlatvietis!“

Bet Puseniekos es dabūju noskatīties baltiešu kultūrā arī pa otru lodziņu. Gan manī nekad neizzuda tā sajūta, ka „viņi“ un mēs piederam šķirtām pasaulēm, ka viņu dzīvi un darbu mēs gan redzam kā caur gaišu stiklu, ka varam arī sanākt tuvumā; bet tomēr šī stikla siena mūžam paliek starp mums. Bet es raudzījos caur šo stiklu ar zināmu žēlumu. Es redzēju viņu tradicijās, kultūrā un raksturā tik daudz laba un vēlama, ka man bija jājautā: vai arī latvieši nevarētu pie tā tikt? Ne tā es sapratu šo svešas kultūras piesavināšanos, it kā mums nāktos to tikai atkārtot un darīt viņai pakaļ. Cik smagi panesama man bija šāda svešas kultūras atkārtošana, ir jo skaidri redzams „Nespēcīgā dvēselē“. Bet savas tautas augšanu uz garīgu patstāvību es sev biju iedomājies tā, ka viņa uzņem sevī no visām pusēm iespaidus un piemērus, lai tad tos pārkausētu savas īpatnības kvēlē kā metallu pašas lejamam tēlam. Stāsta, ka krievu tirgotāji metuši sudraba rubļus kausējamā metallā, kur lējuši zvanu viņu baznīcai. Tad man likās, ka šāda dārga metalla bija daudz mūsu baltiešu kultūrā. Bet garīgas vērtības var piesavināties tikai saticīgā kopdzīvē, ne kaŗā.

Tad te man nāca apzināma mana garīgā divpusība: no vienas puses es ar katru dzīsliņu jutu, ka latvietim ir tiesība uz patstāvīgu, īpatnēju dzīvi. Bet pie šās patstāvības viņš nevar tikt, saimnieciski un garīgi neatsvabinājies no baltiešiem, kuŗu

kultūra bija izaugusi uz latviešu atkarības. Tādēļ latvietim ir jāsaceļas pret šiem saviem „kungiem" — tā ir viņa taisnība.

Bet no otras puses arī baltietim ir tiesība uz savu kultūru. Ja arī viņš latvieti ir izlietājis tai par materiālu, tad tomēr tas, ko un kā viņš veidoja, taču ir viņa īpatnējo spēju radīts. Tā ir garīga dzīvība, un katrai dzīvībai ir tiesība pastāvēt, kamēr viņai uz to vēl ir spēks. Tā ir baltiešu taisnība.

Tad cīņa starp abām šām taisnībām ir neizbēgama; bet līdz ar to ir žēl visa tā, ko šī cīņa iznīcina un sadauza. Muižu un zemi latvietis vācietim varbūt atņems; bet tā garīgā spēka, kas būs veidojis šo muižu un pats tanī veidojies, to līdzi paņemt nevarēs. Tam jāiznīkst un jāpazūd, un visā mūžībā viņš vairs neatkārtosies un neatplauks.

No tās dilemmas es nonācu pie savas *„morituri"* teorijas. Uzstādītais jautājums: ko latvieši savai īpatnējai, vēl nule radāmai kultūrai var no baltiešiem visvairāk mantot, mani noveda pie atbildes: vācieši Latvijā izmirst paši no sevis, latviešiem jātop par viņu garīgiem mantiniekiem; bet par garīgu mantinieku var tikt tikai kopdzīvē, ne naidā, tādēļ mums iznāk derīgāki dzīvot ar viņiem saticīgi, novadot viņus pamazām kapā un saņemot viņu atstāto mantojumu. Šo savu uzskatu es lūkoju teorētiski izvest „Pēterburgas Avīzēs" rakstu virknē *„Morituri"*. Tikai tur iznāca pārpratums: mana līdzdarbība pie „Pēterburgas Avīzēm" tika pār-

traukta, kad biju aprādījis tikai baltiešu izmiršanu; viss pozitīvais: kā lai mēs tiekam par viņu garīgiem mantiniekiem, palika neizteikts.

Atkal man jāatkārto: šis mantojums man nestāvēja priekš acīm kā miežu apcirknis, ko mantinieks samals cūkām vai izdarīs alū, bet kā sēklas krājums, no kurienes jaunais saimnieks grābs pilnu sētuvi un ies pats s a v ā tīrumā.

Šādā izlīgumā izskan arī „Līduma dūmi": lielgruntniecības kapitālistiskā daļa šķiras no zemes un pāriet uz tīru naudas saimniecību (Zandens aiziet uz galvas pilsētu par bankas dīrektoru), bet ar zemi saaugušais Vestfals novēl jaunajam latviešu arājam dievpalīgu. Tā tad būtu izeja jaunā saimnieciskā un arī ētiskā laikmetā: vecā taisnība mirst līdz ar savu laikmetu, lai atstātu savu mantojumu jaunās taisnības laikmetam.

Bet tas bija tikai skats nākotnē. 1903. gadā mēs vēl tik tālu nebijām. Lielgruntniecība vēl nedomāja mirt, un 1905. gada nepacietība jau trīcēja gaisā. Un šai nepacietībai bija sava dziļa sakne. Kur lai paliek mūsu tautas pieaugums, kam tēvu tēvu tīrumos vairs nebija nedz darba, nedz maizes? Viņi blīvējās pilsētās, iestigdami šķiru cīņā, pirms vēl bija izauguši par jaunu rūpnieciskās strādniecības šķiru; viņi izklīda pa visu Krieviju līdz Klusajam ōkeanam; bet tā vieni, kā otri zuda mūsu tautai un tās īpatnējai kultūrai. *Morituri* teōrija varēja būt derīga tiem, kam jau bija zeme zem kājām, bet ko lai ar to iesāktu tas, kas no zemes jau bija projām? Arī bezzemniekam bija s a v a

taisnība; bet tā ar lielgruntnieka un mazgruntnieka izlīgumu nekā nevarēja iesākt.

Tad šis te ir jau solis pāri „Līduma dūmiem". Tais cīnījās latviešu mazgruntnieku un to dēlu taisnība pret lielgruntnieku vāciešu taisnību. „Zemē" nāk klāt arī bezzemnieku taisnība, un saimnieku dēliem nu ir jāizšķiras, kas viņiem tuvāka rada: saimnieks vācietis, vai bezzemnieks latvietis? Šo sarežģījumu lūko atrisināt „Zeme".

(Ap 1929. g.)

Inženieŗa Akmeņa nācionālisms.

Savu nācionālismu inženieris Akmenis saņem kopā tais vārdos: paša zeme zem kājām, paša debess pār galvu ... jeb bez līdzības runājot: saimniecisku un garīgu patstāvību. To viņš grib iegūt ne sev, — viņam tā jau ir, — bet savai tautai.

Latvju tautas saimnieciska un garīga patstāvība — tas jau bija arī mūsu tautiskās atmodas kodols. Tad inženieris Akmenis liekas tikai turpinām to, ko pasāka Valdemārs un Kronvalds.

Tas tomēr nebūtu pareizi — vilkt tiešu nācionālisma līniju no Valdemāra un Kronvalda uz inženieri Akmeni. Akmenim tautiskā apziņa izaug no gluži citas saknes nekā Valdemāram, un viņš tiecas uz citādiem mērķiem un pa citādiem ceļiem nekā Kronvalds.

Vai Valdemārs pavisam bija tautībnieks? Ir tiesa: no tās sēklas, ko sēja Valdemārs, izauga mūsu pilsonība, mūsu nācionālisma visdrošākā un un visapzinīgākā nesēja; bet ko Valdemārs ir darījis, lai šī pilsonība būtu t a u t i s k a?

Valdemārs bija racionālists. Dzīvi viņš uztvēra un saprata vairāk ar prātu nekā jūtām. Viņa prāts pie tam bija tautsaimnieciski izglītots. Tās stigas, ko Valdemārs latviešiem cirta, bija

viņa tautsaimniecisko atziņu noraudzītas. Tautsaimnieks skatās uz tautu kā uz saimniecisku organismu. Valdemārs redzēja, ka Baltijā tautas saimniecību žņaudza divas lietas: izglītības trūkums, kas latvietim neļāva no pārpildītās zemniecības pāriet uz citiem darba veidiem, un muižniecības, kā arī patriciešu saimnieciskās un tiesiskās priekšrocības, kas atdeva zemniecību viņas izmantošanai. Līdz ar to Valdemārs redzēja arī ceļu uz Baltijas saimniecisko uzplaukšanu: pret neizglītību — skolas, it īpaši arodizglītību, pret valdošo šķiru prīvilēģijām — tiesiski politisku cīņu, biedrošanos un zemnieku dzimtīpašumu. Kā cīņas līdzekli pret saimnieciskām priekšrocībām Valdemārs jau pagājušā gadusimteņa sešdesmitos gados paredzēja un organizēja streiku: zemnieku izceļošanu uz Krieviju.

Ka savām skolām Valdemārs prasīja latvisku mācības valodu, tas nāca ne no kaut kādas tautiskās sajūsmas, bet no vienkāršas tautsaimnieciskas loģikas, ka mērķis jāsasniedz pa visvieglāko un tuvāko ceļu, — un latviešu bērnam visvieglākais ceļš uz izglītību bija viņa mātes valoda. Cik maz Valdemārs domāja par tautību kā tādu, to visskaidrāk redzam no viņa projektiem par latviešu izceļošanu: ka šie izceļotāji, uz saimniecisku patstāvību Krievijā cerēdami, tautiskā ziņā gāja pretim garīgam badam, tas Valdemāram neienāca ne prātā.

Valdemārs savos centienos bija darba ļaužu atsvabinātājs un stiprinātājs. Viņa pēcteči sada-

lījās divās daļās: cīņu pret prīvilēģijām un tieksmi uz izglītību turpināja Rīgas Latviešu Biedrība, papildinādama Valdemāra mērķus ar tautisko romantismu, kas biedrībā ieplūda no citiem avotiem. Valdemāra saimnieciskās atziņas turpretim spilgtāki izteicās Rīgas Amatnieku biedrībā, kur tās pamazām pārveidojās par sociālismu. Pats Valdemārs savos saimnieciskos ideālos stāvēja tuvāk pilsonībai, kas pulcējās Latviešu Biedrībā, bet savā tautiskā vienaldzībā un neutrālitātē — Amatnieku biedrībai un vēlākai Sociāldēmokratu partijai.

Inženieris Akmenis turpretim nav nedz racionālists, nedz arī reālists. Viņš uz tautu arī neskatās tautsaimnieka acīm kā uz tautsaimniecisku organismu. Ja arī viņš rūpējas par tautas saimniecisko patstāvību, tad šī neatkarība viņam tomēr nav mērķis pats par sevi, bet tikai ceļš uz citu mērķi: uz tautas garīgo patstāvību. Pat ar vārdu „tauta" Akmenis apzīmē kaut ko citu nekā Valdemārs. Valdemārs saprot tautu kā *„populus"* vai *„dēmos"*, tikai vairāk tautsaimnieciskā, mazāk politiskā nozīmē; inženieris Akmenis turpretim skatās uz tautu kā uz *„natio"* vai *„ethnos"*, kuŗas iedzimtās īpatnības viņš grib izkopt un ielikt visas cilvēces kopkultūrā kā īpatnēju, neatmaināmu un neatvietojamu sastāvdaļu. Viņš ir romantiķis un ideālists, viņš grib būt tautas audzinātājs.

Valdemārs aicināja latviešu zemniekus uz Krieviju, lai tos tur padarītu par saimnieciski turīgiem. Akmenis nāk atpakaļ no Krievijas,

tādēļ ka viņš tur garīgi cieš badu. Jau šī viena lieta rāda, ka Valdemārs un inženieris Akmenis ir gluži pretēji tipi, kas izaug katrs no savas saknes.

Nesalīdzināmi tuvāk inženieris Akmenis stāv romantiķim Kronvaldam. Bet viņa nācionālisms nav Kronvalda ierosināts un iet uz tālāku mērķi pa plašāku ceļu. Kronvalda īstais ierocis bija dzīvais vārds. Tā es nekad neesmu dzirdējis. Kad es nonācu kā puisēns Vecpiebalgā, tad Kronvalds gulēja jau — ja nemaldos — kādus astoņus gadus turienes kapsētā. Viņa „Tautiskos centienus" Āronu Matīsa tulkojumā dabūju vēl tikai kā students lasīt. Bet jau 1888. gadā iznāca mans stāstiņš „Raganas meita", kuŗā ir attēlots notikums, kā izceļotāju atgriež atpakaļ no svešuma dzimtenes dziesma. Šis izceļotājs — Ūsiņu Jēkabs — ir inženieŗa Akmeņa vecākais brālis. Pats notikums ir mana tēva piedzīvots. Ja es jau kā 17 gadus vecs zēns esmu uztvēris un mēģinājis attēlot tautisku sajūtu, tad šai sajūtai vajaga būt izaugušai no manas iedzimtās dabas... kā izauga Kronvalda nācionālisms no viņa romantiķa dabas.

Romantiķis ir jūtu un fantazijas cilvēks. Viņa tieksmes un griba nav padotas prāta kontrolei un norādījumiem tādā apmērā, kā tas ir pie prāta cilvēkiem — racionālistiem. Romantiķis vieglāk padodas savām īpatnējām iedzimtām dziņām, kuŗu virzienu uz ārpasauli lielā mērā noteic tie katrreizējie iespaidi, ko viņš — uz vienu vai otru pusi fan-

tazijas pastiprinātus — patlaban ir no ārpasaules uzņēmis. Mūsu iedzimtās tieksmes ir individuālas, kamēr prāts darbojas visur kurmet pēc tām pašām katēgorijām, kādēļ romantiķis allaž būs lielāks individuālists nekā racionālists. Ārpasaules iespaidi stāv sakarā ar cilvēka apkārtni un laikmetu, un tā kā romantiķim šos iespaidus pastiprina, nereti pat pārspīlē ļoti dzīvā fantazija un jūtelība, tad viņš no savas apkārtnes un no sava laikmeta ir savās tieksmēs un ideālos daudz vairāk atkarīgs nekā prāta cilvēks. Ciktāl iedzimtā īpatnība šķīra romantiķi Akmeni no romantiķa Kronvalda, tas grūti zīlējams. Bet viņi dzīvoja katrs savā paaudzē, jā, katrs savā laikmetā; un šo šķirto laikmetu nevienādais saturs palīdzēja viņos veidot nevienādu dzīves uztveri. Tā paša tipa cilvēki būdami, viņi tomēr dzīvoja katrs savu gara dzīvi.

Jaunlatvietība, pie kuŗas celmlaužiem jāpieskaita arī Kronvalds, izauga no o p o z i c i j a s pret vāciešiem. Jaunlatvietis savā dzīvē un darbā visur atdūrās pret valdošās tautības tiesiskām, saimnieciskām un sabiedriskām priekšrocībām. Tās kavēja viņu dzīvē, aizvainoja viņa jūtas, uzbudināja viņa pretešķību. Tās lika viņam sajust, ka viņš ir kas cits nekā vācietis, apspiests, vajāts, nicināts „bauris". Šo sajūtu pastiprināja romantiskā fantazija, savīdama latviešu pagātni, kādu to attēloja Merķelis, ar pašreizējo laikmetu. Tādēļ jaunlatvietības, latviešu tautiskās apziņas, smaguma punkts pārsvērās pats no sevis uz cīņu pret vāciešiem. Un kur sadursme ar tiem bija visasāka, tur

arī jaunlatvietība uzliesmoja visaugstāk, tur tautiskā apziņa izteicās visspilgtāki.

Bet inženieris Akmenis uzauga jau gluži citā laikmetā. Latviešu mazgruntniecība un latviešu pagasts jau bija nostājušies paši uz savām kājām; pilsētās, „cunftēm" krītot, atvērās zemnieku dēliem amatniecība; skolu, tiesu, policiju, pastu, akcīzi patlaban atņēma vāciešiem. Jaunlatvietība bija izaugusi uz nātūrālsaimniecības laikmeta drupām; inženiera Akmeņa laikmetā šās drupas jau bija novāktas; viņš ir jau jaunā naudas saimniecības laikmeta bērns. Cīņa pret vāciešiem bija jau zaudējusi savu nozīmi; tās vietā bija stājusies s a c e n s ī b a.

Bet nu iedomājieties lauku puisēnu, ko jaunās naudas saimniecības plūdi aizskaloja projām no lauku sētas kaut kur uz pilsētu un svešumu: zemniecībai viņš bija ticis lieks, un savā jaunajā dzīvē viņš bija vientulis un svešs. Nebija jau tā, ka viņš šai svešumā atdurtos pret kādu pretnieku vai vajātāju . . . tam tak viņš bija par daudz mazs un neievērojams; bet viņu apspieda un baidīja un nodzina kaktiņā pati dzīve ar savu plašumu, svešumu un nesaudzību. Šī pret viņu vienaldzīgā dzīve sacēla viņā vientulības sajūtu un lika viņam nojaust starpību starp s v e š u m u un s a v ē j i e m. Kas tad bija šie savējie? Tie bija tie, kas saprata viņa bērna dienu valodu, bija skraidījuši pa viņa birzīm, klausījušies tais pašās pasakās, dziedājuši tās pašas dziesmas, dedzinājuši tās pašas jāņugunis . . . tie bija viņa ciltsbrāļi, viņa tautieši.

Tā nebija cīņa pret vāciešiem vai krieviem, tā bija ilgošanās pēc savējiem, no kā izauga inženieŗa Akmeņa nācionālisms. . . Jaunlatvietība un inženieŗa Akmeņa nācionālisms ir kā divas vienas sugas puķes, kuŗas tomēr augušas katra no savas saknes un katra citā zemē.

(Uzrakstīts ap 1928. gadu.)

Mani vientulības stāsti.

1. Bez paša pagātnes.

Zīmīgs ir tas ceļš, pa kuŗu es atgriezos pie stāstu rakstīšanas. „Bez paša pagātnes" ir šā ceļa rādītājs.

Teoloģijas biedrībā, kuŗā es iestājos, no Puseniekiem uz Mētrainī atgriezies, ap 1895. gadu, es tiku uzmanīgs uz kādu studentu savādnieku Mārtiņu Bl., senākās Bērzaines ģimnazijas kalfaktora dēlu. Teoloģijas biedrībā debatējam vai arī vispāri tieši runājam es viņu netiku dzirdējis, tāpat vispārīgi kaut kādā tuvākā satiksmē vai vārdu pārmaiņā ar viņu tiku nācis tikai pāŗa reizes, jo viņš izvairījās no sarunām, un tām arī nebūtu bijis nekāda kopīga priekšmeta. Bl. piederēja pie tiem nelaimīgajiem, kas visu savu domāšanu ir savilkuši uz vienu vienīgu lietu. Jā, pat par domāšanu pie Bl. bija grūti runāt: visa viņa nodarbošanās — varētu teikt — pastāvēja bībeles lasīšanā. Ja daudz, tad viņu vēl šad un tad redzēja ūniversitātes baznīcā dievkalpojumos, kur viņš sēdēja visu laiku nekustēdamies un sakucis; tikai sejs viņam vienmēr raustījās kā smieklos. Atceros, arī uz manu studenta spredikī viņš tur bija ieradies, bet sēdēja

patālu no kanceles, tā ka es ar savu tuvredzību viņa sejā raustīšanos saredzēt nevarēju un tā mani netika traucējusi.

Biedri pastāstīja, ka Bl. iestidzis šai bībeles lasīšanā caur savu tēvu, kas, vēlēdamies viņu aturēt no satiksmes ar citiem Bērzaines skolniekiem, pieturējis viņu katru svabadāku brītiņu pie šās nodarbošanās. Drusku vēlāk biedri zobojās un jokoja savā starpā, ka Bl. staigājot apkārt pa alus bodēm un citām izpriecas vietām un apdāvinot turienes sievietes ar Jaunām derībām; dažureiz viņš tur arī lasot priekšā pa nodaļai no bībeles. To viņš senāk darījis arī kādā ģimenē, kur bijis par mājskolotāju, līdz padarījis gluži durnu arī turienes guvernanti; tad viņu aizsūtījuši atpakaļ uz Mētraini. No kā viņš iztika un kā izskatījās viņa domu pasaulē, tā es nezinu; drīz viņš galīgi nozuda no mana redzes apvāršņa.

Ja stāstiņā „Bez paša pagātnes" es Bālo tomēr attēloju kā tādu, kas sev visu dzīvi un pasauli ir izkonstruējis no tiem iespaidiem, ko viņš dabūjis no savas bībeles lasīšanas, tad man jāatzīstas, ka pats es šādu domāšanas kārtību pie viņa netiku novērojis, jā, vispār nezinu, kāda tā viņam bija. Šī rakstura daļa ir ņemta no citurienes. Reiz pie Rūdolfa Blaumaņa Ērgļu Brakos ciemodamies, es viņam aizgāju līdzi uz Ērgļu mācītājmuižu apmeklēt turienes mācītāju K., kas pēc vecā Zuntiņa (Sunte) nāves dažus gadus apkopa Ērgļu draudzi. Ar savu ārējo izskatu šis mācītājs atgādināja ebreju tipu, — Rūdolfs arī domājās būt dzir-

dējis, ka viņš esot no šās tautas cēlies. Dzimis viņš bija Pēterburgā. Nezinu, kādas likstas viņu bija atsvaidījušas uz Ērgļiem, kamēr prāts viņam nesās uz daudz augstākām lietām. Tā savu kalpošanu Ērgļu draudzē viņš mums izskaidroja ar konsistorijas audzināšanas paņēmieniem, kuŗa arī no tiem saviem mācītājiem, kas nodomāti augstākiem uzdevumiem, tomēr prasot, lai viņi sākot savu baznīcas dienestu no pašas apakšas („von der Pike an"). Nezinu, kur viņš vēlāk palika; ērgleniešiem viņš bija iespiedies atmiņā ar savu vaislas cūku, no kuŗas viņš sivēnus pārdeva draudzes locekļiem, un ar savu sienā braukšanu uz meža pļavām. Tad pie šā mācītāja es novēroju tādu domāšanas kārtību, kādu es to attēlojis kandidātā Bālajā, tikai ar to starpību, ka Ērgļu mācītājs savu garu aptieku bija ierīkojis ne no bībeles, bet no loģikas un it kā kādas filosofiskas sistēmas. Uz katru dzīves jautājumu, uz katru parādību viņam bija gatava sava loģiski no principiem atvasināta atbilde, ko viņš izvilka gatavu no attiecīgās atvilktnes savā gara aptiekā.

Tomēr nedz students Bl. Mētrainē, nedz mācītājs K. Ērgļos mani nebūtu ierosinājuši viņus attēlot, ja nebūtu klāt nācis cits motīvs. Jau Puseniekos es sāku nodarboties ar Ibsenu ne tikai kā dzejnieku, bet it sevišķi kā jaunas tikumības celmlauzi. Mētrainē mani iedzina vēl dziļāk Ibsena studijās kāds pret Ibsenu vērsts apcerējums „Dūna-Ztg'ā", kas Ibsenu apzīmēja ar „nāvīgo čūsku ziemeļos" („Die nordische Giftschlange"). Sacerēju pat

atbildi uz šo kritiku, kuŗa iespiesta gan netika. Tomēr šās ētiskās rakstniecības studijas mani noveda pie tam, analizēt un lūkot izprast ne tikai rakstniecības tēlus, bet arī dzīvos cilvēkus. Tas sagadījās kopā ar manu līdzjūtību nelaimīgajam Bl. Viņa liktenī es redzēju, kurp aizved atšķelšanās no praktiskas dzīves un cilvēkiem. Bet reizē ar to es jutu, ka līdzīgas briesmas draud arī man pašam un dažam no maniem visvairāk apdāvinātiem biedriem (— mums bija teoloģijas biedrībā pašiem savs „modernais" stūrītis...). Tas mani paskubināja — pārdomāt par to, kā cilvēks varēja tiktāl atsvešināties no dzīves kā Bl.? Un tā tālākais jautājums tad izcēlās: kas notiks ar šādu raksturu, ja tas nejauši iekritīs dzīves plūdos kā upē? Tur tad es k o n s t r u ē j u to sagadīšanos, kas attēlota kandidāta Bālā izbraukumā, ar alus pagraba meitu. Šai konstrukcijai nav pamatā nekāda tieša notikuma. Viņa ir uzstādīta tikai kā jautājums, uz ko tālākais fantazijas tēlojums mēģina dot atbildi, kas lai izaugtu no dotiem rakstuŗiem un situācijām?

Tas ir zīmīgi man kā stāstītājam. Par to mēs ar nelaiķi Blaumani vairākkārt tikām pārrunājuši. Blaumani ierosināja uz attēlošanu ne kāds atrisināms jautājums, bet viens otrs tēls un raksturs, kas dzīvē uz viņu bija atstājis iespaidu. Lai šos tēlus un raksturus, kas viņā prasījās uz attēlošanu, lai tos nu sadabūtu kopā vienā un tai pašā stāstā vai drāmā, tad Blaumanis izdomāja vajadzīgo notikumu vai piemēroja savai vajadzī-

bai kādu paša pieredzētu vai dzirdētu gadījumu. Bet vienmēr viņš garā apriekš redzēja attiecīgos tēlus un tieši tad vēl meklēja viņiem vajadzīgo notikumu. No idejas uz tēlu viņš gāja tikai tad, ja šo ideju viņam bija devis kāds citu tautu sacerējums, kas izteicās raksturos un tēlos, kas mūsu tautā nav pazīstami. Šādos gadījumos, kur Blaumanim ierosinājums nāca no svešas idejas — tas notikās diezgan bieži —, tad Blaumanis meklēja savā bagātajā tēlu krājumā pēc tādiem, kuŗi — nezaudēdami savu latvisko raksturu — būtu izlietājami svešās idejas izteikšanai latviskā dzīvē. Blaumanis savos daŗbos nekad neizlietāja svešus, no cittautu rakstniecības aizņemtus tēlus; arī svešas idejas ierosināts, viņš tomēr ap to sagrupēja savus latviskos tēlus un raksturus. Tēls viņam bija galvenais, ideja — palīga līdzeklis.

Pie manis tas bija gluži otrādi. Mani ierosināja uz stāstīšanu un attēlošanu nevis redzēts tēls vai novērots raksturs, bet ideja, problēma, principu un dzenošo spēku pretstats un konflikts. Es dzīvē visur redzu dzinējus spēkus un idejas. Pie tam ideja man parādās ne kā mūžīga, negrozāma patiesība, bet kā topošs spēks, ne Platōna idejas uztvērumā, bet vairāk pēc tā, ko Aristotels apzīmē par „*to ti ēn einai*“, „kam jātop“, ko modificē bioloģisku spēku analoģija. Mūžīgai patiesībai manā dzīves uzskatā vietas nav; kas šās dienas gaitā ir pareizs un derīgs, tas citā laikā un citos apstākļos var būt nepiemērots, netaisns un nepatiess. Es visur redzu divas patiesības: mirstošo un

dzimstošo. Tās cīnās savā starpā, es šo cīņu redzu, un tas mani aizrauj. Tā ir drāmatiska uztveršanas kārtība, kādēļ arī mānos stāstos ir tik daudz drāmatisma.

Bet kad es tā kādu ideju konfliktu, sadursmi starp divām taisnībām, esmu uztvēris un par to iesilis, tad manī mostas dziņa šo garā nojausto un aptverto cīņu rādīt un attēlot. Tad es sāku meklēt savā atmiņā pēc raksturiem, pēc tipiem, kas varētu uzņemties šo ideju cīņu uzskatāmi savā starpā attēlot. Tur es lūkoju atcerēties, pie kādiem cilvēkiem un kādās situācijās es esmu novērojis vienas un otras patiesības pazīmes; un šiem atmiņu tēliem tad es lieku mutē vienu vai otru ideju. Bet ja jaunā ideja bija tik jauna, ka latviešu dzīvē es viņas vēl nekur jeb tikai vēl kā tālu atspulgu biju novērojis, tad man neatlikās nekas cits, kā vai nu ņemt kādu k o n s t r u ē t u tēlu par jaunās idejas nesēju, vai arī to aizņemties no svešas rakstniecības iespaidiem, vai arī pašam sevi sadalīt gabalos un ļaut, lai šie gabali plēšas savā starpā. Tas izskaidro, kadēļ tik daudzi no maniem tēliem runā vienā un tai pašā stilā, kamēr pie Blaumaņa viņiem ir katram sava īpatnēja valoda. Blaumanim ir īpatnēji tēli, bet daudzkārt viņam nav īpatnēju ideju, jeb tās tad ir sīkas; man turpretim bija īpatnējas idejas, bet tām nebija īpatnēju tēlu; daudzas no viņām vēl nemaz nebija paguvušas latvju tautā iemiesoties.

Šo manu strādāšanas veidu raksturo arī „Bez paša pagātnes“: papriekš ētiska ideja, ētiska pro-

blēma un tikai tad meklēts tai attēls; bet arī tas konstruēts no d i v ā m dažādām atmiņu grupām.

Bālājā ir attēlota ētiska problēma. Bet tādā pašā kārtībā gandrīz arvien norisinājās mans darbs arī tad, kad tas izgāja ne no prāta un gribas, bet no jūtu motīviem, par piem. no manas smeldzošās vientulības sajūtas. Arī tad, dzīdamies šo vientulību attēlot, es meklēju pēc tēliem, kuŗus esmu manījis tāpat vientulības nospiestus; un kur to pietrūkst, tur es projicēju, ielieku pats savas jūtas un pārliecības konstruētā tēlā.

Blaumaņa māksla gāja rokrokā ar savu laikmetu, manējā — savam laikmetam papriekšu. Blaumanis attēloja to, ar ko viņš mīlinājās, es — to, pēc kā tiecos jeb no kā bēgu.

„Bez paša pagātnes" izcēlās savā pirmuzmetumā drīz pēc dzejoļiem „Kā pa tumsu, kā pa ēnu" un „Vienas dziesmas gribētos", tā tad manas grūtsirdības un vientulības laikmetā. Man liekas, ka šis stāstiņš ir dvēseles reakcija pret lielo vientulību: neatrazdams sev biedru savā apkārtnē, es tos sev meklēju gara radniecībā, un kaut arī šī radniecība būtu tik attāla, kā starp „nāvīgo čūsku ziemeļos" un „pravieti ar jukušo bārdu" Mētrainē.

Pēc Misiņa atzīmes, kuŗu es še kontrolēt nevaru, — bet viņš reti pārskatās — pārrunājamais stāstiņš esot pirmo reiz drukāts tikai vēl 1898. gadā, tas ir — divi gadi pēc viņa pirmuzmetuma un pat vēl pēc „Bābu vainas" un reizē ar „Skaidru sirdi". Ja tas tā ir, tad tas būs gulējis pie manis rokrakstā līdz tam laikam, kur pēc apprecēšanās

mums ar sievu nācās kopā grabināt katru iespējamu honorāra kapeiciņu. „Austrumam“ viņu būšu nosūtījis 1897. g. novembrī, kā spriežu no kādas vēstules Blaumanim.

2. Nespēcīgā dvēsele.

Otrs no maniem vientulības stāstiem ir sacerēts jau Rīgā, uz kurieni mēs pārnācām 1898. gada Ziemassvētkos. Gadu iepriekš es Kalniņam un Deičmanim biju „Austrumam“ iesūtījis savu „Bābu vainu“, kas plašākai publikai tā patika, ka „Austruma“ pirmais numurs — ja nemaldos — bija jādrukā otrā izdevumā. Pirmajam „Austruma“ numuram 1898. gadā turpretim tādas piekrišanas vairs nebija. Tādēļ izdevēji griezās pie manis ar vēlēšanos, lai es steidzīgi sarakstot „Austrumam“ № 2 kādu stāstu; šie maksāšot tādu honorāru, ko es prasīšot. Mēs bijām pašreiz lielās naudas grūtībās; bet tā uzreiz izpurināt stāstu no piedurknes arī nebija iespējams. Tādēļ vienojāmies tā, ka jauno stāstu es rakstīšu tā, ka došu no numura uz numuru vajadzīgo turpinājumu. Tā iesākās mana saraustītā strādāšana, kas vilkās līdz 1905. gadam: pa visu to laiku es esmu savus lielākos sacerējumus rakstījis, tā sakot, ar tipografijas izsūtāmo zēnu aiz muguras, nereti divus vai trīs rakstus pamīšām. Rakstu sākdams, es nekad nevarēju pateikt, kā tas beigsies; jā, nereti tas nebeidzās nemaz, kā piem. „Pilsētas galva“ vai „Miljonārs“, vai bija jāaprauj kā divas dienas metama kaudze (sal. „Līduma dūmus“ Austrumā

un „Zemi“ pirmuzvedumā). Šāda gabalaina strādāšana atsaucās tai ziņā slikti uz darba vērtību, ka es varu sacerēt tikai sajūsmā, bet ne pēc iepriekš apdomāta un pārlikta plāna. Un arī sajūsmā es tikai ļoti reti iekļūstu piepeši; pa lielākai daļai man darba sākšana ir tik ilgi jāatkārto, līdz iesilstu, un tikai tad viņš risinās tālāk pats no sevis, daudzkārt mani nonesdams kā upe pavisam negaidītā un nezinātā krastmalā. Bet ja nu man jāraksta sacerējuma turpinājums katram mēnesim par sevi, kamēr starpā nāk desmit citi darbi un simts citas domas, tad iesilšanas procedūru man nākas atkārtot katru reizi par jaunu; un tad var iznākt tā, ka nākamais iesilums, kausēdams dažādos iespaidus, aiznes mani pavisam uz citu stūri nekā iepriekšējais. It sevišķi viegli tas varēja notikties tad, ja starp diviem turpinājumiem bija atgadījušies kādi dziļi pārdzīvojumi, kas sajauca jau nogulušos iespaidu slāņus, tā ka jaunpārdzīvotais bija dažu senāko pilnīgi pārvērtējis. Vēlāk es bēgu kā no uguns no tam — attēlot to, kas tikko kā pārdzīvots; citādi man no pārspīlējumiem grūti izsargāties.

Teiktais dažu ko paskaidros par „Nespēcīgās dvēseles“ vājām pusēm.

Apsolītais stāsts man steigšus bija jāraksta, bet nobrieduša temata nebija pie rokas. Uz beigu eksāmenu strādādams, es stipri biju noguris un pavisam izgājis no rakstniecības ārā. „Skaidrā sirds“, kas gan iznāca 1897. g. otrā pusē, bija sarakstīta gandrīz gadu agrāk. Rakņādamies pa se-

nāk pasāktiem, bet neturpinātiem sacerējumiem, es nejauši atradu arī kādu scēnu par trim blandoņiem, kas piedzēruši nosalst Ziemassvētku vakarā. Starp šiem blandoņiem ir arī kāds teologs, kas atklīdis no teoloģijas un cilvēkiem tādēļ, ka meklējis savā arodā reliģiska spēka, bet atradis tur — tikai zinātnisku prātošanu. Šis motīvs ir atskaņa no mana paša pārdzīvojumiem un pārdomām manos studenta gados. Jau no pašu studiju sākuma, pirms es vēl biju iepazinies ar starpību starp loģisko un vērtību spriedumu, man bija tā nojauta, ka reliģija ir dinamiski un nevis loģiski uztveŗama . . . apmēram tā, ka savu mūzikālitāti mēs vairāk izkopjam un stiprinām, mūziku dzirdēdami un mēģinādami to atkārtot, nekā nodarbodamies ar tās teōriju, pie kam šī teōrija, kur tā pieņem pilnīgi loģisku veidu, kā par piem. fizikālos pētījumos par skaņu, mūsu mūzikālitātei it nekā nevar dot. Mani pārsteidza teoloģiskā studijā tas, ka pa visu studiju laiku un visā studiju programmā mums netika dots neviens reliģisks iespaids nedz pārdzīvojums, bet tikai prātošana par šiem iespaidiem un parādībām . . . apmēram tā, kā kad man būtu jamācās mūzika — mūziku pavisam nedzirdot. Man liekas — tā mūziku var studēt arī kurlmēmais, kā mēs teologi studējām reliģiju.

Mani pašu teoloģija pievilka — kā katra zinātniska atzīšana — arī tais viņas nozarēs, kuŗās vismazāk bija runas un nojautas par reliģiju; ar pēdējo es lūkoju iepazīties pats uz savu roku. Bet es varēju iedomāties, cik viegli mūsu studija va-

rēja aizvest neceļā mazāk patstāvīgu cilvēku, kas — savai fakultātei uzticēdamies — bija tais domās, ka tas viņa darbā ir tas g a l v e n a i s, ko dod fakultāte. Jeb atkal — ar teoloģiju bija jāsanāk zināmā pretešķībā ikvienam, kas reliģiju uztvēra dinamiski kā spēku un nu prasīja savai fakultātei, kādēļ viņa savus audzēkņus nemāca ar šo spēku rīkoties? Pats es šad un tad biju mēģinājis gan teoloģijas biedrībā, gan sēmināros, gan arī sarunās un disputos ar biedriem uzstādīt šo savu problēmu un meklēt atbildes uz to, bet atbalss neatradu, — varbūt arī tādēļ, ka manī viss vēl rūga un gatavojās, bet vēl nebija noskaidrojies par pārskatāmu atziņu. Bet jau šī nesaprašanās, neizvēršoties par garīgu cīņu, mūs atsvešināja arvien vairāk, tā kā mani ceļi ar katru pusgadu tika vientulīgāki. Un ja es domāju par viņu turpmāko perspektīvu, tad man pašam tika skaidra tā alternātīva: vai nu tev būs tik daudz spēka, izlauzt ceļu savām jaunām atziņām, — un tad ap tevi pulcēsies domu biedri, jeb tu nomētāsies kaut kur savā dvēseles nespēkā, — gan redzēdams un zinādams, kur ir jaunā zeme, bet pats nespēdams turp nokļūt.

Tad šādas „Nespēcīgas dvēseles" likteņa beigu skatu, fantazijā skatītu, es biju attēlojis skicē par tiem trim blandoņiem.

Meklējot tematu apsolītam stāstam, man ienāca prātā plašāki izvest to ideju, kā cilvēku aizved vientulībā un līdz ar to neziņā jauna atziņa, ja tā viņā neizveidojas par draudzi radošu spēku.

Klāt pievijās vēl citi pārdzīvojumi. Vienīgā

vieta Mētrainē, kur es būtu varējis dalību ņemt sabiedriskā dzīvē un līdz ar to atraisīties no saviem vientulības valgiem, bija korporācija, kuŗā es arī iestājos. Bet tur es atdūros uz dažām ārišķībām, kas līdz ar visu korporāciju satversmi un viņu paražām bija aizņemtas no vācu studentu dzīves. Manī jau toreiz brieda tā atziņa, ka katrā tautā ir savs īpatnējs spēks (toreiz es viņu saucu par kollektīvu gribu), kas no iekšas veido tautas ārieni, kā zīlē slēptais spēks veido ozolu, kādēļ pārņemt vienas tautas ārieni, paražas, satversmi, mākslu, ticību uz citu tautu, citāda īpatnēja spēka izteicēju, ir tikpat neiespējami, kā pārveidot ozolu par liepu. Kur tomēr tiktu mēģināts to darīt, tur tā ir varmācība pret tautas īpatnējo garu. Šādu varmācību, no āra nākošu „liekumu" es nu sajutu dažās korporācijas paražās, kas mani kavēja viņā iedzīvoties. Es toreiz vēl nesapratu, ka sveša, no āra pārņemta forma tomēr dažureiz atvieglo iesakņošanos jaunam īpatnējam stādiņam, it kā mēs uzgāžam glāzi pār jaundēstītu mirtes zariņu. Ja zariņš augs, tad jau glāze vairs nebūs vajadzīga un tiks noņemta. Tais laikos, varbūt, arī biedrošanās ideja starp latviešiem bija tikai vārīgs stādiņš, zem svešas formas likts; ja pašā korporācijā bija kāds latvisks kodols, gan jau viņš ar laiku briezdams pārplēstu ārējo lieko čaumalu. Bet es biju par nepacietīgu, lai to nogaidītu. Protestēdams pret šo čaumalu, es aizgāju no korporācijas, pie viņas kodola neticis. Tas jāpatur prātā, kad lasa par Kalēju Indriķa piedzīdzīvojumiem korporācijā, kas viņu, meklētāju pēc

tautas gara īpatnības, aizdzen projām no katras sabiedrības un tamlīdz arī no konkrētās tautas un tās dzīves.

Tad šo manu atsvešināšanos no cilvēkiem, padziļinātu par dvēseles nespēku, kas neizveido atziņu par biedrotāju spēku, to es gribēju rādīt savā jaunajā stāstā. Jeb pareizāki sakot: es gribēju rādīt šās jaunās atziņas, bet uz melnā nespēka fona.

Tikai savā vientulībā es vairs nestāvēju viens pats. Pie mana likteņa nu bija saistīti arī divi citi: sieva un bērns. Jā, pat četras puķītes sieva bija atvedusi līdzi, kaut arī Mētrainē uz mājas pagalma atrastas un izkoptas. Nu mēs līdām cits pie cita savā aukstā bezgaismas istabiņā, sildījām viens otru garā ziemas naktī un raudzījāmies kā vaicādami savā nākotnē: vai tik vārīgiem, pussamītiem stādiem vēl ir iespējams sagaidīt pavasari? Tādēļ zem „Nespēcīgās dvēseles" virsraksta ir lasāms: „Stāsts par trim cilvēkiem un četrām puķēm". Par šām puķēm nāktos gan runāt tikai vēl tai sakarā, kur stāsta „varonis" jau ir apprecējies. Bet tā kā uz to laiku mani pārdzīvojumi bija stāsta pavedienu aizvērsuši pavisam uz citu stūri, tad arī tās četras puķes stāstā ārpus virsraksta nekur citur vairs nav pieminētas.

Mana nošķiršanās no korporācijas nav rādīta vēsturiski, bet gan ir tikusi „stilizēta". To „āzēšanu" es tiku pieredzējis pats, tāpat arī to alus divkauju, kas uz mani atstāja satricinošu iespaidu. Turpretim ar Vagaru par to ķildojies netiku; tāpat

arī pļauku dabūja cits, — mani pa to brītiņu izsūtīja no zāles priekšistabā. Tāpat arī tas labais pistoļu šāvējs nebija Indriķis Kalējs, bet kāds cits, toreiz ļoti omulīgs un saticīgs puisis, tagad jau sirms mācītājs. Vispārīgi jāsaka, ka mana iekšējā atdalīšanās no korporācijas nenāca tik strauji, kā to prasa stāsta koncentrēšana. Viņu paveicināja mana ilgā prombūšana no Mētraines. Kad no Puseniekiem turp atgriezos ap 1895. g., tad no senākiem biedriem retais vairs bija tur, un ar jaunākiem grūtāk bija iedzīvoties, it īpaši, kur man sāka jau noskaidroties paša īpatnējo uzskatu kontūras.

Vagars ir konstruēta figūra, kuŗā ir sakopotas vairāku biedru pazīmes kā „ārišķības" tips, pret kuŗu es biju sācis ķepuroties jau ģimnazista laikos. Kad Rīgā es atdūros uz citu no ārienes pārņemtu tieksmju izteicēju, tad arī Vagars, kā šā „liekā" reprezentants, pieņem citādu raksturu, kas stāstam, no mākslas stāvokļa raugoties, nenāk par labu. Tāpat pa daļai konstruēta ir Mildas figūra kā pretstats Kristīnai — ārišķīgais iekšējam. Kalēja mājskolotāja laikā atviz daži sīkumi no manas dzīves Puseniekos. Kristīnas krustmāti pieminot, man stāvēja priekš acīm manas sievas audžumātes klusais tēls; scēnai starp tēvu un dēlu Ziemassvētku vakarā ir motīvs ņemts no kāda cita biedra konflikta ar vecākiem, kuŗā man nācās dalību ņemt kā starpniekam. Šis biedrs nu jau ir miris, jādomā — arī viņa vecāki. Kalēja neuralģijas esmu izbaudījis arī es pats; turpretim dzeršanā es

stiprai tējai pāri netiku, kā tas attēlots Divreizdivā... Tās Himalaja gleznas man ir no tiem brīžiem, kad prāts tiecās atmest dzimtenē visam ar roku un aiziet uz Indiju par misionāru; tolaik es par Indiju daudz tiku lasījis.

Neskatoties uz šo iespaidu raibumu un uz raksturu konstrukciju, „Nespēcīgā dvēsele", kaut arī rakstīta pa gabaliem katram mēnesim pa nodaļai, tomēr savās pirmās četrās nodaļās ir uzskatāma par viengabala sacerējumu. Tas izskaidrojams, varbūt, ar to, ka mani studenta gadu vientulības pārdzīvojumi jau bija nogulušies un dvēselē saradušies kopā par viengabalainu slāni.

Turpretim uz Rīgu pāriedams, es nonācu gluži citādu iespaidu virpulī, kuŗiem ar manu senāko dzīvi nebija nekāda tieša sakara. No vienas puses ņemot, es gan Rīgā biju vēl svešāks nekā Mētrainē; bet no otras puses līdz ar studiju beigšanu man bija atraisījušās rokas praktiskam darbam. Dienišķās raizes man jau sprauda ikdienišķus mērķus. Un lai arī cik niecīgi tie bija, sasniegti viņi tomēr deva prieku un pašpaļāvību.

Bet arī pārņemtais, ar tautas īpatnību nesaskanošais Rīgā parādījās citādi, kā Mētrainē. Kamēr Mētrainē tas mani mocīja kā vācu paražas un vāciska dogmatika, tikām Rīgā tas mēģināja iesakņoties tautas gara dzīvē jaunu i d e j u veidā, kuŗas plūda uz Latviju pa vienu strūklu kā sociālisms, pa otru kā „apskaidrota cilvēcība". Abas šās strāvas satikās un sapratās tai apziņā, ka tautas īpatnība esot kaut kas mazāk vērtīgs, kaut

kas pārvarams un uz viscilvēces aploku pārceļams. Tas bija pilnīgs pretstats manai pārliecībai, ka katras tautas galvenā nozīme viskopējā kultūrā ir meklējama iekš tam, kas viņā ir īpatnējs, uz ko spējīga ir tikai viņa un neviena cita tauta visā pasaulē un visā mūžībā. Pārveidot latviešu tautu viņas garā līdzīgu citām tautām, tas nozīmēja manās acīs to pašu, kā atņemt viņai katru dzīves uzdevumu un dzīves vērtību. Tādēļ es nekavējos uzņemt idejisku cīņu pret šo „lieko", tautas gara dzīvei uzspiesto.

Bet šī cīņa tā piepildīja manu toreizējo dzīvi, ka atspieda atpakaļ Mētraines pārdzīvojumus un lauzās iekšā „Nespēcīgās dvēseles" turpinājumā. Šā stāsta beigu nodaļas tad ir piemērs tam, kas iznāk, ja dzejnieks lūko attēlot stāstā savus pašreizējos, vēl nenogulējušos, zemapziņā neiegrimušos pārdzīvojumus. Tā tur vairs nav māksla.

Aprakstīt tikko pārdzīvoto es esmu vēl reiz mēģinājis kādā raksturu studijā: „Tautas brālis". Bet iznākums bija tikpat maz mākslinieciska, kādēļ šo sacerējumu arī neesmu publicējis. Ja tas tomēr kādreiz notiks, tad tikai piemēram — kā nedrīkst sacerēt.

Piezīme: Šis apcerējums uzrakstīts ap 1928. vai 1929. gadu kā daļa no piezīmēm pie maniem stāstiem manu rakstu paredzētā kopizdevumā, kuŗš neiznāca izdevēja savādu paņēmienu dēļ.

Enas miglā.

Literātūrvēsturiskas piezīmes pie „Līduma dūmiem".

1. **Adulienas Kārlis.** Kad Latgali dalīja starp zobenbrāļiem un Rīgas bīskapu Albertu, tad Aiviekstas labais krasts līdz pat Koknesei un Ērgļiem nonāca bīskapa ziņā. Bīskaps šo novadu nodeva sava brāļa vai radinieka Teodoricha rīcībā. Teodorichs zināja, ka Latgales senāko valdnieku ciltij vēl bija zināmas tiesības uz šo novadu. Lai izsargātos no domu starpības un naida, tad viņš vienkārši ņēma un noprecēja Kokneses senāko mantinieci. Ciktāl tā bija krieviete, ciktāl latviete, to tagad vairs izmeklēt nevar.

Teodorichām dēlu laikam nav bijis. Viņa meitu — un līdz ar to visu Kokneses-Ērgļu-Cesvaines novadu — noprecēja savukārt kāds no Tīzenhauzenu senčiem, tā ietaisīdamies par Rīgas archibīskapa visvarenāko novadnieku.

Savā laikā Tīzenhauzenu cilts bija Vidzemē tā latviešu, kā igauņu daļā viena no vislielākām un bagātākām. Tomēr pa septiņsimts gadiem cilts var ne tikai izaugt, bet arī sadrupt. Tīzenhauzenu cilti samala krievu, poļu un zviedru cīņas ap Vidzemi. Kad man atvērās acis, tad no visas Tīzenhauzenu cilts varas un bagātības viņu sen-

senā novadā bija palikušas pāri tikai trīs ne visai lielas muižas un viens krogus: Vecaduliena, Jaunaduliena un Apšu muiža Adulienas Kārļa valdībā.

Aduliena pieder pie manas dzimtenes draudzes Tirzas, bet ir daudz vecāka par Tirzu. Viņu piemin jau Latgales dalīšanas dokuments (ap 1210. gadu); un no Adulienas Tīzenhauzeni vēlāk ir iekaŗojuši un dibinājuši Gulbeni un Biržus aiz Lubānas ezera; jā, arī Tirzu ir dibinājis laikam viņu uzdevumā kāds viņu novadnieks; Tirzas pils katrā ziņā bija Tīzenhauzenu celta un tās drupas Tīzenhauzenu asinīm slacinātas.

Bet pagājušā gadusimteņa beigās tas viss bija tapis jau kā par ēnu miglā: Tīzenhauzenu novada beidzamo muižu valdīja beidzamais Tīzenhauzens — Adulienas Kārlis. Pēc viņa nāves Adulienai bija jāpāriet viņa māsas dēlu Krilovu rokās; pats Kārlis dzīvoja vecpuisī.

Šās atvases pie septiņi simti gadus veca koka, šā Adulienas beidzamā Tīzenhauzena es paša acīm nekad netiku redzējis, kaut gan viņš mira vēl pa pasaules kaŗa laiku un kaut gan Adulienas pagastu šķiŗ no Tirzas pagasta tikai Tirzas upe. No Dauškāniem līdz Adulienas muižai bija tikai kādas desmit verstis; un bez tam adulniešos mums bija radi jau no seniem laikiem, kur kāda mūsu cilts jaunava (Apsīšu Jēkaba sence sieviešu līnijā) bija aizprecēta uz adulniešiem. Bet adulniešu vārds un Adulienas Kārlis tirzmaliešos bieži tika daudzināts. Tirzmalieši raudzījās uz adulniešiem tā kā no augšas uz leju. Tam par cēloni bija vispirms

adulniešu mazāka skolas izglītība. Tirzas draudzei pagājušā gadusimtenī bija gadījušies divi dedzīgi mācītāji — lieli skolu draugi: Šillings un Šacs (Schatz). Bet šī viņu dedzība nāca vispirmā kārtā mācītāja muižas tuvākai apkārtnei, Tirzas pagastam, kā arī Tirzas draudzes un pagastskolai par labu. Adulnieši dzīvoja attālāk. Gan liekas, ka mācītāji ir cīnījušies arī ap viņiem. Vēl tiku dzirdējis vietēju dziesmu, kuŗa iesākās:

„Kārli, aizej uz tiem bērziem,
Atnes smalkus žagarus!"
Tā teic Tirzas mācītājs,
Adulniešu dīdītājs.

Bet liekas, ka divas nedēļas ilgā mācības laikā arī ar žagaru palīdzību iedīdītie pātari adulniešiem ilgi nebūs turējušies galvā. Jo tirzmalieši piedaudzināja par adulniešu brūtes pāriem, kas brauca uz mācītājmuižu derēties un pātarus atskaitīt, ka turp braucot viņiem rumbas tā baigi gaudojot: „Kā būūs? Kā būūs?" Atpakaļ braucot, kad lieta ar cienīgmātes palīdzību un aizrunu kā nekā saglābta, tad gan kokasis svilpojot priecīgi: „Kā bij, tā bij! Kā bij, tā bij!" Adulnieši brauca nekaltiem riteņiem daudz ilgāk nekā tirzmalieši.

Otrs iemesls, kādēļ adulnieši arī savā dzīves attīstībā bija palikuši tirzmaliešiem iepakaļ, bija tas, ka viņi visi vēl bija nomnieki. Dzimtpirkšana iezvanīja Tirzas pagastam — un laikam tāpat arī visai latviešu zemniecībai — jaunu attīstības posmu; bet Adulienai viņa bija aizgājusi garām. Kas bija pie tam Tīzenhauzena īstais aprēķins — ne-

zinu. Bet tirzmalieši to izskaidroja tā, ka viņš nevarot pārdot savu zemnieku mājas par dzimtu, lai nepietrūktu nomas māju, ar ko apgādāt savas istabmeitas bērnu gaidībās...

Jaunas istabmeitas — tā bija Adulienas Kārļa vājā — varbūt arī stiprā — puse. Vēlāk, kad viņš jau nāca gados, viņš gan turējās jau ilgāk kopā ar vienu un to pašu sievieti; varbūt tas nāca arī no tam, ka viņam bija pagadījusies varen dūšīga istabas meita, kas ar ūdens karafi bija atdauzījusi Kārli no jaunnolūkotās draudzenes. Bet savos jaunākos gados viņš mainījis savas istabmeitas tik bieži, ka Tirzas mācītājs, ieraudzīdams, ka Adulienas kučieris atkal sien zirgu pie mācītājmuižas slitas, tūliņ sniedzies pēc kristījamo saraksta. Jo Adulienas kučierim, kas brauca pierakstīt muižā dzimušos ārlaulības bērnus, bijis jau reiz par visām reizēm noteikts: „Ja cienīgtēv pras, kas pie to bērn vainīg, — es pats, es pats...“

Adulienas Kārlis savus bērnus nenoliedza, it īpaši, ja tie bija meiteņi. Ja pa starpām nejauši ieradies arī kāds puika, tad gan kungs ticis tāds domīgs un sācis paklusām taujāt pēc līdzvainīgiem. Bet šādi meiteņu rindas pārtraukumi gadījušies reti.

Bet adulniešiem arī šī biežā istabmeitu maiņa muižā vēl bija par gausu. Kolīdz nāca dzirdams, ka jaunai istabmeitai jau ir laiks pāršūt pogas, tā pa divas, pa trīs mātes steigušās uz muižu piedāvāt savas meitas uz paredzamo vakanci. Tā uzticība bija visiem adulniešiem uz savu kungu, ka viņš savu istabmeitu nelaimē neatstās. Jau laikus

viņš izraudzīs tai līgavaini no pagasta puišiem — kandidāti viņam bija jau atzīmēti pēc rindas —, laikus uzteiks vecajam nomniekam līgumu, lai izgādātu vietu jaunajam pārim, laikus ierādīs būvkokus tā jaunajiem nomniekiem, kā arī līgavas vecākiem. Tik lētas nomas, kā adulniešos, nebija it nekur citur visā plašā apkārtnē; un savā mežā Tīzenhauzens koktirgotājus iekšā nelaida.

Pie tam viņš rūpīgi raudzījās uz to, ka katram lai iznāktu alga pēc nopelna. Jo uzcītīgāki un uzticīgāki kāda istabmeita viņam bija kalpojusi, jo labāku vietu viņš tai iegādāja — citām par uzmudināšanu. Tai ar tō ūdens karafi viņš iedeva pat krogu. Tā tad arī bija savās kāzās mierinājusi savu vīra māti tirzmalieti: „Kas tad par to, ka man tie trīs bērnuki? Bet nu tak esmu laimīga uz visu mūžu!“

Tad šī sirsnīgā saticība starp Adulienas Kārli un viņa zemniekiem, kā arī šī Adulienas istabmeitu mūža laime nu bija tas, kas mani ierosināja uz kandidāta Strautmaļa spredīķi un konfliktu „Līduma dūmos“. Bet ar to nav teikts, it kā Zandenā es būtu gribējis attēlot Adulienas Kārli. Tā es nemaz nevarēju attēlot tādēļ, ka viņu nepazinu. Arī neticu, ka viņa Jāņu vakariem, kuŗus viņš labprāt sarīkoja saviem zemniekiem, būtu bijis tāds izsmalcinātas baudas raksturs, kā to iztēloju „Līduma dūmos“. Tāpat Tīzenhauzens nekur un nekad nebija savai apkārtnei vai muižniecībai par vadoni; viņš bija mirstošo laiku pēdējais, ne jauno laiku pirmais. Gandrīz visam

citam, kas Zandenā atrodams ārpus viņa sakariem ar istabmeitām, ir ņemts ierosinājums un paraugs no citurienes, ne no Adulienas Kārļa. Īsteni ņemot, tas bija tas tikumiskais trulums ap Adulienas Kārli, kas mani uzbudināja un manī veidojās par mirstošo laiku atēnu. Bet to pašu es būtu varējis ņemt no dažas citas apkārtnes muižas, — pašu Tirzu gan atskaitot, kuŗas īpašnieka ģimenes dzīve bija gan traģiska, bet nevainojama. Tā vēl 1929. gadā man gadījās braukt kopā ar kādu Vidzemes muižnieku, 74 gadus vecu vecpuisi, gar Danckavu un Copotu, pie kam viņš man atzinās, ka savā laikā šis uz mani par „Līduma dūmiem" bijis ļoti noskaities: tā tak zemniekus varot sarīdīt pret muižniekiem! Bet kad Copotā viņš ieraudzīja poliešu skaistos augumus, tad atkal saslējās viņa „švako laiku" saliektais augums un iemirdzējās acis ... Viss jau var būt, ka šo viņa mūža vakarblāzmas atspulgu es esmu iztulkojis nepareizi ... bet tas tak vienalga! Adulienas Kārlis ir miris, kandidāts Strautmalis ir nosirmojis svešumā ... bet vai tad „mūža laime" Latvijā tagad daudz ko ir mainījusies? Varbūt tikai to „bērnuku" ir mazāk ar gudru ziņu un mazāk to tēvu, kas par tādiem atzīstas.

Jā, Adulienas Kārlis ir miris un apgulies Adulienas liepu kalniņā, — bet jau bez tās izvadīšanas, kādu viņš būtu varējis no savām meitām sagaidīt. Adulienas kungiem bija dzimtkapi Tirzas draudzes kapsētā. Tikai Vecadulienas senākā īpašnieka vienīgo meitu (laikam Kārļa māsīcu) daudzi-

nāja apraktu aiz Vecadulienas dārza. Bet Kārlis, kas dzīvoja Jaunadulienas muižā, verstis pusotras no Vecadulienas, tas par baznīcu un kapsētu daudz nerūpējās. Ar mācītāju viņš uzturēja sakaru vairāk tik caur savu kučieri. Baznīcā viņu arī visvecākie ļaudis atcerējās redzējuši tikai vienu reiz: toreiz, kad bija jānodod uzticības zvērasts Aleksandram III 1882. gadā; bet arī pie zvērasta — kā tirzmalieši piestāstīja, paceltā roka viņam stipri vien svērusies uz sieviešu pusi. Viņa cilts kapenēs kapi stāvēja bez krustiem, — tikai dobuļi vien bija palikuši krustakmeņos, kuŗos kapu kopējas mēdza mazgāt rokas lietus ūdenī. Pats Tīzenhauzens bija novēlējis, lai viņu aprok liepu kalniņā pie Adulienas, kur viņš daudzkārt bija svinējis Jāņu vakarus kopā ar sava pagasta ļaudīm. Bet pa kaŗa laiku viņam gadījies — tā man ir stāstīts — mirt tālumā, laikam Rīgā. Kad viņu no turienes pārveduši, tad kaut kādu iemeslu dēļ nav bijis iespējams viņu tūliņ aprakt liepu kalnā; viņa zārku pagaidām nolikuši Tirzas lielkunga kapličā pie Tirzas baznīcas un aizmirsuši tur. Tikai kādu pusgadu vai gadu vēlāk, kad Tirzas muižas vai draudzes pārstāvji spiedušies virsū, lai gādā trūdošo mironi no baznīcas tuvuma projām, tad bijuši atsūtīti strādnieki no Adulienas pēc beidzamā Tīzenhauzena; tikai tie neviens negribējuši ķerties zārkam klāt. Ar lielu pierunāšanu un ar šņabi tad lietu beidzot nokārtojuši tiktāl, ka Adulienas Kārli tomēr aizveduši uz viņa liepu kalnu un gandrīz grūšus iegrūduši bedrē ... bez dzie-

smas un bez lūgšanas ... Un nav nevienas sievas, kas tur raudātu. —

Tā, zināms, būs bijusi tāda sagadīšanās, Adulienas mantnieks laikam bija karā; visā apkārtnē muižas bija tukšas no muižniekiem. Bet tomēr tas ir tā savādi, ka Adulienas Kārļa saticība ne tikai ar viņa pagasta meitām, bet arī ar saimniekiem-nomniekiem, kam meitu nebija, tik drīzi bija aizmirsusies, un par visām lietām: ka nevienam adulnietim neienāca prātā, ka tā bija pagasta un muižas kopēja septiņsimtu gadu vēsture, kas izbeidzās Adulienas liepu kalnā.

Adulienas Tīzenhauzens turēja toreiz jau konservātīvo „Düna Zeitung'u". Citādi viņš izlasītos numurus allaž atstājis muižas ļaužu ziņā; bet tos numurus, kuŗos parādījās „Līduma dūmu" tulkojums, viņš rūpīgi pievācis tieši no pasta somas, tā ka saimes ļaudis tos nedabūjuši manīt. Vai arī viņš sargāja viņu dvēseles no kūdītājiem?

2. Vecais Vestfāls. 1893. gada sākumā man atkal nebija vairs nekādu līdzekļu, ko iet uz Tērbatu. Tas mani gan daudz neuztrauca. Biju jau sapratis, ka teoloģiju var studēt arī no grāmatām ārpus augstskolas pilsētas; un cik man vajadzēja pārtikai, to es domāju vieglītēm nopelnīt pie vecā Dīriķa „Baltijas Vēstnesī"; dzīvoklī varēju piemesties pie Rūdolfa Blaumaņa jumtistabiņā virs Rueca (Ruetz) spiestuves.

Bet tad janvārī Rūdolfs mani darīja uzmanīgu uz kādu sludinājumu Rīgas vācu laikrakstos, kur meklēja mājskolotāju. Tas nu būtu man drusku

izdevīgāki: svabado laiku varētu izlietāt studijai, par pārtiku nebūtu pašam jārūpējas, un bez tam vēl iekrātos nauda studiju nobeigšanai. Jo tā kā es nepīpoju un nedzēru, tad nebija arī paredzams, kur lai es izdotu 600 rubļus gadā, kāda alga bija paredzēta mājskolotājam piedāvātā vietā. Man gan nebija nekādu ieteikšanas rakstu; bet vienu pastmarku tas mēģinājums bija vērts, — un es pieteicos, ieminēdamies, ka ziņas par mani sniegs tieši mans senākais skolotājs Müllertēvs, toreiz jau reālskolas dīrektors Cēsīs. Izrādījās, ka mājskolotāja meklētājs bija kāds Kurzemes muižnieks, kas vēlāk „Līduma dūmos" ir tēlots ar Vestfāla vārdu; viņa pēcnācēji vēl dzīvo Kurzemē, kādēļ te paturēsim to pašu pieņemto vārdu. Vestfāliem mājskolotājs stipri bija vajadzīgs, bet tā kā sēmestris jau bija iesācies un katrs mājskolotājs jau šā vai tā nokārtojies, tad mana pieteikšanās vēstule bija bijusi vienīgā, ko viņi uz savu sludinājumu saņēma. Tā tad iznāca, ka viņi svešo zemnieku puisi pieņēma neredzētu un neieteiktu savam jaunākajam dēlam par mājskolotāju. Müllertēvu biju lūdzis, lai viņš sūta savu atsauksmi par mani tieši Vestfālam; bet viņš to bija piemirsis. Tikai vēlāk, kad Vestfāli, apsolītās atsauksmes nesagaidījuši, sāka uz mani raudzīties ar nesaprašanu un aizdomām un kad es no Vestfālu muižas (sauksim to par Zvirgzdu muižu) biju atkārtojis savu lūgumu, tad vecais Müllertēvs savā naīvā sirsnībā bija atrakstījis Vestfālam, ka man ieteikšanas nevajagot, es ieteikšot pats sevi ar savu darbu. Labi, ka es tad jau dažas

nedēļas Vestfāliem biju varējis rādīt, kāds ir mans darbs un kāds esmu es pats.

Bet citādi pret latviešiem kā tādiem Vestfālu namā nebija nekādu aizspriedumu. Ja tādi tur kādreiz būtu bijuši, tad tos jau sen agrāk bija izklīdinājis viens no mūsu visvecākiem un visplašāk pazīstamiem mācītājiem, Kurzemes saimnieka dēls, kas savos kandidāta gados arī bija bijis pie Vestfāliem par mājskolotāju, — K. Kundziņš; Vestfāls viņu arī bija aicinājis par turienes draudzes mācītāju, bet viņš atnāca uz kādu no Vidzemes ievērojamākām draudzēm.

Uz Zvirgzdu muižu bija jābrauc caur Tukumu un Talsiem. Dzelzceļš toreiz gāja vēl tikai līdz Tukumam; no turienes ceļniekus gādāja uz Talsiem žīds Foigts ar savu ķibitku. Uz Talsiem Vestfāli solījās man tās 40—45 verstis atsūtīt savu braucēju pretim. Janvāris gāja jau uz otru pusi un bija diezgan stingrs, katrā ziņā stingrāks par manu plāno mētelīti, kuŗā es skraidīju pa Rīgu apkārt. Aizrakstīju Vestfāliem, sak, lai ir tik labi, lai atsūta man uz Talsiem pretim kādu pusbrūķa kažoķeli, jo citādi var notikt, ka mājskolotāja vietā braucējs šiem izcels no kamanām gāles gabalu („Sibirischen Eiszapfen"). Vestfāls humoru saprata un neņēma par ļaunu: mētelis bija atsūtīts pretim, un tā es 1893. g. janvāŗa otrā pusē ierados dzīvs Zvirgzdu muižā, kuŗai bija lemts tapt par zīmīgu posmu manā garīgā attīstībā: bez tiem pustrijiem gadiem, ko es pavadīju Vestfālu ģimenē, es nekad nebūtu uzrakstījis „Līduma dūmus".

Vestfālu cilts skaitās starp vecākām Kurzemes muižniecībā. Viņa ir ienākusi — ja nemaldos — no Vestfālijas drīz pēc kuršu kristīšanas... tā tad ne visai ilgi pēc Tīzenhauzenu ienākšanas. Kur ir bijusi Vestfālu pirmā muiža, tā sakot, viņu sakne Kurzemē, to nezinu. Bet pa gadu simteņiem šī cilts bija vairojusies ātrāk nekā viņas manta. Pagājušā gadu simtenī šī cilts, kuŗas viena nozare bija pārgājusi arī uz Lietavu, skaitījās par patukšu; un ja arī vienam otram no viņas locekļiem bija pašam sava muiža, tad tā bija iegūta nereti ar precēšanos. It īpaši ar kādu citu vecu, bet turīgāku muižnieku cilti Vestfāli stipri bija saradojušies: vecais Vestfāls kopā ar saviem pieciem brāļiem, tā tad sešātā, bija noprecējuši septiņas māsas no tās otras cilts; Zvirgzdu muižas Vestfālam pirmā kundze bija mirusi. Pats Vestfāls no saviem vecākiem bija mantojis tikai 10.000 rbļ., ar kuŗiem vēl priekš Krimas kaŗa iepircis mežaino Zvirgzdu muižu, — platībā diezgan lielu, bet smilšainā apgabalā. Ar zemkopību tur maz ko varēja iesākt; vēl deviņdesmitajos gados Vestfāliem cik dažu reiz nācās piepirkt sviestu pašu vajadzībām. Arī plašie meži no sākuma nebija devuši — medņus un briežus atskaitot — gandrīz nekādus ienākumus, jo plostojamu upju te nebija, līdz dzelzceļam bija kādas 80 verstis un līdz jūrmalai 20—30 ... kokus nekur nevarēja izvest. Bet Vestfāls, būdams garīgi možs un ļoti strādīgs, nodibināja savos mežos stikla kausētavu, kas gan pa gadu desmitīm šos mežus stipri apgrauza, bet par to Vestfālu padarīja par

turīgu vīru. Ap 1900. gadu viņš šo kausētavu līdz ar vēl atlikušo mežu, bet bez lauksaimnieciski lietātās zemes pārdeva par 700.000 zelta rubļiem. Atlikušās muižas „tauta" gan 1919. gadā „nācionālizēja" kā viņai nolaupītas. Cik ātri taču mainās mūsu valoda un tās atsevišķu vārdu nozīme!

Jau no šām pāŗa piezīmēm var saprast, ka Adulienas Kārlis un vecais Vestfāls ir manā fantazijā sakususi par vienu kausējumu, no kuŗa tad ir izlējušies divi tēli: Zandens un Vestfāls; bet daudzas no viņu rakstura īpašībām ir krustojušās. Uzņēmīgais un darbīgais jaunu ceļu meklētājs un gājējs bija dzīvē ne Tīzenhauzens-Zandens, bet Vestfāls; tāpat savus mežus daudz vairāk mīlēja Tīzenhauzens, kamēr Vestfāls mierīgāki un saimnieciskāki domāja par viņiem. Bez tam Zandena raksturam dažs kas ir ņemts no Dzelzavas Sadovska, par kuŗu vēlāk būs runa. Turpretim Vestfālam dzīvē bija daudz lielāks iespaids uz apkārtējo muižniecību nekā Adulienas Tīzenhauzenam, kas ar muižniekiem maz vairs sagājās.

Bet tas galvenais Vestfālā: viņa ideālisms, viņa goda prāts, viņa sirsnība un viņa liberālisms — tas viss ir ņemts no dzīves un noskatīts Zvirgzdu muižā no vecā Vestfāla. Kad es 1893. gadā nonācu Zvirgzdu muižā, tad vecajam Vestfālam varēja būt jau tā ap 63 gadiem; dzimis viņš bija laikam tā ap 1830. gadu. Viņa senāk staltais augums bija jau mazliet salīcis, koptā, senāk tumšā bārda krietni vien jau sidrabojās: lielās zilpelēkās acis raudzījās nopietni, drusku skumīgi no iedzelteni

bālas sejas zem kuplajiem uzačiem un platās pieres, no kuŗas mati jau diezgan tālu bija atkāpušies. Bet šās pašas acis varēja atmirdzēt retā sirsnībā vai dziļā priekā, ja Vestfāls bija par kaut ko sajūsmināts, un dažu raižu un smagas slimības liektais augums vēl stalti varēja sacelties, kad viņš retu reizi, mūzikai atskanot, nostājās ar savu līdzdejotāju jaunō rindai priekšgalā, lai rādītu, kā viņa jaunības laikā pa Lietavu un Poliju dejojuši mazurku. . . Viņš kā jauneklis dažus gadus bija pavadījis pie saviem Lietavas radiem un no turienes atgriezies kā tālu slavēts mazurkas dejotājs. Bet šādi sajūsmas brīži tai laikā viņam gadījās vairs reti, — tikai kā noejošas saules atspulga. Spēki viņam taisījās jau pagurt zem milzu darba, kas gulēja uz viņa pleciem: taču jau viņš vadīja visu stikla kausētavas virsuzraudzību un tirdzniecisko pusi viens pats, pat bez rakstveža, un bez tam vēl divu muižu apsaimniekošanu vienīgi ar vagaŗiem bez inspektora . . . viens no šiem vagaŗiem reiz bija žēlojies, ka šā dēlam neesot nekādas stratēģijas kaulos, bet nevar zināt, cik arī tēvam pašam viņas bija. . . Ko tāds darbs nozīmē Kurzemes muižā, kur senāk viesi gandrīz dien dienā tūca kā bišu strops, to sapratīs tikai tas, kam gadījās ieskatīties tā laika muižnieku dzīvē Kurzemē. Bez tam Vestfālam bija no abām laulībām kopā 10 bērni, kas visi tika audzināti mājās tēva acīs un iespaidā; pats viņš tomēr prata atlicināt pa vakara stundai, ko pavadīt kopā ar savējiem, lasot slavenu vīru atmiņas vai sarakstīšanos, vai arī citas vispār

izglītojošas grāmatas. Ja Vestfāls bija sasniedzis zināmu turību, tad šī turība nebija nokritusi no gaisa, bet savākta neatlaidīgā un intelliģentā darbā.

Pie tam Vestfāls nebija skops. Gan viņš nedzina nekur nekādas lepnības ne zirgos un pajūgos, nedz arī drēbēs un rotu lietās, bet kur bija kas jādara vispārībai vai muižniecības labā, tur viņš neprasīja, cik tas maksās: „*Noblesse oblige*“ un ar to lieta bija izšķirta. Savam pagastam viņš bija uzdāvinājis zemnieku māju skolai; uz muižas zemes pats saviem līdzekļiem viņš bija uzcēlis nespējnieku namu; kas bija vajadzīgs baznīcai vai mācītājam, tas tika padarīts bez kādām liekām spriešanām. Un ja arī dažu reiz dažs izdevums viņam likās ne gluži pamatots — pietika ar to, ka tas kaut kā bija saistīts ar viņa ģimenes vārdu, lai to segtu bez kurnēšanas. Tā reiz, drīz pēc viņa otrreizējās precēšanās, viņam pašam promesot, pie jaunās lielmātes bija pienācis brūtes pāris turpat no muižas „rādīties“. Jaunā lielmāte savā jaunā laimē gribētu aplaimot arī citus un tādēļ vaicā brūtes pārim, vai šiem pašiem sava govs arī jau esot? Viņiem tādas mantas vēl nebija. Tad jaunā kundze aizved brūtes pāri uz muižas laidaru: lai izmeklējot sev, kuŗu govi gribot, kā kāzu dāvanu no šās puses. Vakarā vīrs šo dāvanu bez vārda runas bija atzinis par pareizi notikušu, — tikai noteicis savai straujajai dzīves biedrei: kad nākamo reiz šī atkal kādu gribot aplaimot, tad lai iepriekš aprunājoties arī ar šo. . . Daudz vēlāk, kad es jau biju Zvirgzdu muižā, kāds no Vestfālu

cilts, kam Eiropa bija tikusi par šauru, bija arī Amerikā iekritis lielos parādos. Lai uzturētu savu ģimenes vārdu arī Amerikā skaidru, vecais Vestfāls acu nepamirkšķinājis samaksāja amerikāniešiem vienu simtu tūkstošu zelta rubļu. . . Tikpat svēts un neaizkaramas viņam bija dotais solījums: kas reiz bija sacīts, tas bija kā akmenī iekalts. Ļaudis dzima, dzīvoja un mira viņa darbā, uz savu kungu raudzīdamies kā uz savas dzīves nesatrīcināmu pamatu. Tad jau vajadzēja nākt starpā kaut kam glužī negīstam, lai vecais Vestfāls atbīdītu no sevis kādu no saviem vecajiem līdzstrādniekiem.

Tomēr Vestfāla paša gādībai par citiem bija savas prāta un praktiskas dzīves vilktās robežas. Viņa kundzes labdarībai un altruismam turpretim nebija nekādu robežu. Tas bija jau kaut kas, ja arī ne slimīgs, tad stipri vienpusīgs, ka citiem prieku darīt viņai bija ticis par kaislību. Dažam labdarība ir princips, viņai tā bija dzīves vaja dzība... tā sakot — apreibināšanās citu priekā. Dažu reiz tas sanāca jau ciešā robežā ar izšķērdību — ne sev, bet citiem. Tā vienu gadu, uz visām pusēm prieku kaisīdama, viņa bija saimniecībā izdevusi un preces pasūtījusi par kādiem 30.000 zelta rubļiem; tad gan arī pati nobijās gada beigās no vīra saskaitītās kopsummas. Lai aizpildītu ar taupību šo robu, tad līdz ar jaunu gadu viņa noteica, ka katra svece ir jāpieraksta, ko saimniece izdod istabmeitām no krājuma. Bet tā kā viesu neaizdedzinātās sveces atkal bija jānes atpakaļ uz krājumu bez pierakstīšanas, tad pēc

kādiem mēnešiem izrādījās, ka no krājuma ir izdots daudz vairāk sveču, nekā bija pirkts. Vestfāla kundze atkal nobijās un nelika vairs vest svecēm rēķinu.

Arī es nedrīkstēju it nekā ieminēties par savām vajadzībām, jo citādi bija jābaidās, ka dabūšu to dāvinātu. Tā Vestfāla kundze uz pavasaŗa pusi bija pamanījusi, ka man ir tikai vieni valkājami svārki tā ziemai, kā vasarai. Tad reiz sarunā viņa man izvīla, kādas krāsas drēbes man vislabāk patīk — un jau nākamo nedēļu es dabūju dāvātu tādas krāsas vasaras uzvalku. Uz nākamo ziemu man uzdāvināja braucamo kažoku, — tas palika Veravā pie turienes mācītāja, kad bēgu no lielinieki em. Man nebija pulksteņa; to uzdāvināja uz Ziemassvētkiem. Turienes mācītājs mira ar trieku altāŗa priekšā; mācītāja vieta pa atraitnes gadu palika neaizņemta. Vestfāla kundze vēlējās, lai es pa svētdienām tur spredikotu, un uzšūdināja man turpat muižā tālāru. „Šnite“ gan nebija iznākusi gluži luteriska, bet kurzemnieki domāja, ka tā ir vidzemnieciska, un vidzemnieki to turēja par Kurzemē parasto; tā ar šo tālāru iztiku ilgus gadus. Jā, kad mani Tērbatas biedri, man no Tērbatas projām esot, bija ielaiduši manu gultu un gultas drēbes vispārības rīcībā, no kurienes tikai maz vairs kas nāca atpakaļ un tas pats grūti izmazgājams, tad Vestfāla kundze, to padzirdējusi, man vēl uz Mētraini aizsūtīja pakaļ lielu aizsaini ar spilveniem, segām, palagiem un dvieļiem. Vislaimīgāka viņa tomēr bija, kad man gadījās saslimt:

tad es biju pilnīgi viņas varā, un viņa varēja manis izkopties pēc sirds patikšanas.

Tu zelta sirds — tu biji pelnījusi ko citu, ne to, kas pār tevi nāca 1919. gadā!

„Līduma dūmi" ir pilni atskaņu no Zvirgzdu muižas. No turienes nāk inženiera Strautmaļa stikla kausētava; bet arī viņa papes fabrika stāv ar turieni sakarā. Kāda no Vestfālu radniecēm bija atprecēta uz Vidzemi, kur viņas vīrs, jauns muižas īpašnieks, laikam savu Kurzemes radu ierosināts, ierīkoja savu mežu izmantošanai papes fabriku; par dīrektoru tur bija kāds no Zvirgzdu muižas senākiem mājskolotājiem, tā tad mans priekšgājējs. Vēlāk tā lieta gan pieņēma traģisku virzienu. Jaunais kungs, mēchaniski atkārtodams svešu ideju, laikam nebija ņēmis vērā, ka viņa mežiem gan plostojamiem kokiem ir patuvu Gauja, bet ka pape jāved ar zirgiem tolaik vēl 60—70 verstis tālu. Pats vēl tiku redzējis kā jauns students šos papes vezumus ceļā uz Cēsīm. Tas, laikam, lāgā neatmaksājās; papes fabrika nonāca grūtībās, un viņas īpašnieks nošāvās.

Zvirgzdu muižas starainais ezers gan īstenībā bija tikai turienes dzirnavu uzplūdinājums, kas vairākos staros iestiepās mežā. Bet cik dažu līdaku es tiku tur izmakšķerējis, cik dažu nakti nosapņojis viņa krastmalā pie ugunskura, vai arī sagaidījis rīta blāzmu laivā starp čaukstošām niedrām! Turienes parks gan nesagājās kopā nedz ar muižas dārzu, nedz arī ar mežu otrā pusē; nebija arī viņā tās slaikās egles — tā auga Vilku meža malā

pie Dauškānu ganībām; bet cik dažs sirsnīgs vārds un rokas spiediens ir mainīts šai parkā vai dārza namiņā vai zem akaciju aptvertām liepām starp nabaga studentu un viņa slepeno draudzeni! Arī scēnai ar rožu ziedu tur ir sakne. Viss jau var būt, ka mūsu draudzība pamazām kāra savus zarus pāri citu jūtu tiesā; bet vārdos mēs to nekad netikām teikuši viens otram. Tikai kad es atkal atgriezos uz Mētraini, lai turpinātu savas studijas, man tur reiz pienāca vēstule bez teksta: aploksnē bija tikai rožu pumpurs, ietīts papīrā, uz kuŗa bija uzzīmēts Amors — drošības dēļ ar parakstu „Amor". Ilgi es glabāju tā šo pumpuru, kā arī zīmējumu, kuŗa paraksta rokrakstu es domājos pazīstam. Bet kad pēc kāda gada atkal tikāmies un es sāku lēnām tā kā taujāt, kā tulkot šo vēstuli, tad mana draudzene noliedza, ka vēstule no viņas ... Vai šī mūsu klusā draudzība ir nākusi kādreiz arī citiem manāma, nemāku teikt. Aizdomas man cēlās reiz, kad man no citas labvēlīgas puses piedāvāja naudu studijai Vācijas augstskolās; solītāja bija tais domās, ka manu gara dāvanu pietiktu zinātniskai karjērai. Vai tas nāca bez blakus nolūka, jeb vai šai zinātniskai karjērai vajadzētu tapt par tiltu uz sapņu zemi, to nekad neesmu mēģinājis izpētīt. Un priekš kam arī? Tās sirdis nepukst vairs, un tās lūpas ir sen jau aukstas ... Tas ir tā savādi: it kā viss tas būtu aizšūpojies projām uz citu krastu, un laba daļa no manas jaunības aizpeldēja turp līdzi ...

Tomēr nedz atsevišķi ārēji novērojumi, nedz

arī sirds sapņi mēnesnīcā bija tas, ko es paņēmu, no Zvirgzdu muižas aiziedams, sev līdzi kā palīekamu mantu. Zvirgzdu muižas dzīve lielā mērā palīdzēja noskaidrot un nodibināt manus dzīves uzskatus.

Man bija novēlēta tā retā laime, ka es dabūju augt divās īpatnējās, viengabalainās, sevī pilnīgi noslēgtās kultūrās. Tā pirmā, latviešu zemniecības nātūrālā laikmeta kultūra savā vakarblāzmā izšūpoja un izauklēja manu bērnību Dauškānu meža kaktā, kā to es esmu mēģinājis attēlot savās bērnības atmiņās. No turienes mani aiznesa skola un grāmatas kā atlauztu zaru. Bet tad es nokļuvu pie Vestfāliem viengabalainā vecās lauku muižniecības kultūrā un nokļuvu tur pašā īstā reizē: vēl diezgan jauns un dvēselē atsaucīgs, lai uzņemtu sevī šās otrās kultūras iespaidus, bet jau diezgan kritisks, lai to neuzņemtu neapskatītu un mēchaniski atkārtodams, bet lai jaunos iespaidus pārkausētu sevī, sakausētu tos kopā ar savām bērnības atmiņām un ar to, ko biju jau paguvis uzknābāt no grāmatas un skolas kā izsalcis zvirbulis. Tagad uz savu jaunību atskatīdamies, es saprotu, ka skola būtu samalusi to garīgo sēklu, ko man dzīvē līdzi deva vecā zemnieku kultūra, ja manu jau pustukšo dvēseles apcirkni nebūtu par jaunu uzpildījusi vecās lauku muižniecības kultūra. Tā bija dzīve, kas mani izglāba no grāmatas. Ja es te runāju par vecās lauku muižniecības kultūru, tad es to ar ziņu šķiru no tās muižniecības dzīves, kas jau bija pārgājusi uz ierēdniecību vai pil-

sētu. Šī jaunā muižniecība, kas savukārt papildinājās arī no augstākās ierēdniecības, jau pilnīgi dzīvoja naudas saimniecības dzīvi, kamēr vecās lauku muižniecības kultūra vēl sakņojās nātūrālsaimniecībā. Raksturīgo starpību starp nātūrālo (graud-) un naudas saimniecības iespaidu uz kultūru mēs varētu apzīmēt tā, ka gausā, maz kustīgā nātūrālsaimniecība cilvēku saista pie zemes, tur visu mūžu uz vietas, bet līdz ar to cilvēka gara vērību griež uz dzīvo apkārtni un uz paša novērošanu, kamēr naudas saimniecība cilvēku atraisa no vietas un zemes, dara viņam tālumu drīz pieieejamu, bet par to viņu vairāk saista pie rakstiem, pie grāmatām ... tās top cilvēka garam par tiltu telpām un laikam pāri.

Kā teikts: Zvirgzdu muižas dzīve vēl visgaŗām sakņojās nātūrālsaimniecībā, kaut gan naudas saimniecība jau sen grauzās un skalojās ap viņu. Nātūrālsaimniecības raksturs viņā parādījās vispirms iekš tam, ka visi ģimenes bērni — to bija pavisam 10 — tika audzināti mājā, ārieni palīgā ņemot tikai tad, ja kāds dēls ģimenei bija pāraudzis pār galvu. Tikai visjaunākais dēls tika gatavots uz iestāšanos ģimnazijas augstākās klasēs. Tomēr līdz nopietnam abitūrijam arī tas nenonāca. No vienas puses šādas audzināšanas sekas parādījās iekš tam, ka jaunās paaudzes teōrētiskā izglītība nebija visai augsta, pie tam stipri saraustīta un gabalaina. Bet par to viengabalaināka bija viņas rakstura a u d z i n ā š a n a. Ģimenes vidū uzaugdami, bērni bija tik cieši ieauguši savā ciltī un

radniecībā, ka man — vēja trauktai un nestai lapai — daudzkārt žēl tika sevis un citu zemnieku jaunāko dēlu. Pie tam galvenais tur bija ne kopējās bērnu rotaļas un izpriecas, ne daudzās vārda un dzimšanas dienas, kaut gan arī tas viss sanēja kā bišu spiets caur ģimenes dzīvi. Bet savu vecāku, savas radniecības un cilts dzīvi līdzi dzīvodami, bērni kā paši no sevis ieauga savā ciltī, tās pagātnē un tagadnē, viņas ieražās, uzskatos un pārliecībās, viņas goda un kauna sajūtā, viņas ideālos un cerībās. Arī tā bija savā ziņā saskaņota un viengabalaina gara dzīve. Bet tā bija izaugusi tieši no rases instinktiem un apkārtējās reālās dzīves; tā nebija gājusi caur grāmatu lapām, nebija izdomāta un izanalizēta negulētās naktīs. „Saviem mīļajiem Dievs dod miegā . . .“ Es nevarēju atsaskatīties šai patriarchālajā ģimenes dzīvē . . . kā no pilsētas putekļiem izbēgušais meža zaļumā.

Mācības stundas skolas istabā aizņēma tikai daļu no turienes jaunatnes laika, kuŗu pie tam bieži pārtrauca un sagraizīja daudzie ciemiņi un viesos braukšana. Bet ar to nav teikts, ka bērnu izglītība aprobežotos tikai ap tām niecīgām druskām, kas krita no mājskolotāju galda. Bērni bez tam mācījās no dzīves, varbūt pat savu vēlāko zināšanu labāko daļu. Viņi pazina katru strautiņu, katru ezeru savā apkārtnē, katru sēkli un atvaru, zināja, kad un kā ķert vienu zivi, kā citu. Viņi pazina savus mežus un meža kustoņus, iedami medībās, kad paši bija vēl tikko flintes gaŗumā.

Viņi pazina katru zirgu, prata to sajūgt, apseglot, braukt un jāt, zināja, kā tie kopjami, uzmanīja, vai tie laikā un pareizi paēdināti. Viņi līdzi rotaļājās visā nopietnajā muižas darbā gan pa māju, gan pa saimniecības ēkām, gan arī pa tīrumiem, pļavām un mežiem. Tā bija uzskatāmības mācība, ko manā bērnībā skolā vēl nepazina. Tas bija tas pats, ko es biju nopratis no savu vecāku nostāstiem, ka viņu jaunībā arī latviešu bērni, bez skolas iztikdami, ierotaļājās darbā un dzīvē un izauga nereti par ļoti sapratīgiem cilvēkiem. Tā ierotaļājās arī Zvirgzdu muižas bērni savā dzīvē.

Tas ir: viņi tai ierotaļātos, ja viņi nebūtu piedzimuši par vēlu, ja viņi nebūtu nātūrālsaimniecības beidzamās atvases. Tā varēja izaugt un tā arī viņi būtu izauguši par sapratīgiem un derīgiem muižu īpašniekiem un īpašniecēm, ja vecāki varētu viņiem katram dot muižu dzīvē līdzi un ja dzīve un revolūcija neatņemtu muižas arī tiem, kam to pietika. Kolīdz šai jaunai paaudzei pietrūka vecās dzīves, tā bija jānāk katastrofai. Tas bija tas, ko neredzēja un nesaprata vecie Vestfāli, daudz pūļu pielikdami un upuŗus nesdami; lai viņu bērni augtu tā, kā bija auguši viņi paši. Viņi nesaprata un neparedzēja, ka uz to laiku, kad viņu bērni stāsies dzīvē, tad vairs nebūs tās dzīves, kuŗai viņi tika audzināti.

Vai apmēram uz to pašu neiznāk arī mūsu tautas un skolas tagadējs audzināšanas darbs, lai arī no citas puses?

Ko lai iesāktu Vestfāla desmit bērni, kolīdz

muižniecībai zuda viņas nātūrālsaimniecības pamats? Latviešu zemnieka jaunākais dēls, skolu izgājis, varēja doties uz pilsētu vai uz Krieviju Vestfāla bērniem liedza viņu kārtas gods sākt pilsētā kaut kādu fizisku peļņas darbu, bet literātu dzīvei viņu izglītība bija par niecīgu. Uz Krieviju izceļot viņi nevarēju tādēļ, ka neprata krievu valodas. Kas tās man bija par cīņām, līdz izkaŗoju netraucētu tiesību jel manu skolēnu, Vestfālu jaunāko dēlu, daudz maz iepazīstināt ar valsts valodu. Naids pret krievu valodu Zvirgzdu muižā bija instinktīvs: tak jau pārkrievināšana un centrālizācija atņēma muižniecībai iespēju nodrošināt saviem jaunākajiem dēliem zemes pašpārvaldības, policijas un akcīzes dienestā kaut jel paplānu maizes riecienu, arī bez krievu valodas un bez visām augstskolām... Vēl mazāk šī Vestfālu jaunā paaudze drīkstēja raudzīties uz Vāciju kā uz savu maizes devēju; tur ar savu mājas izglītību viņi nekādi nevarēja konkurrēt. Baltijas lauku muižniecība stāvēja priekš tā paša agrārjautājuma kā mazgruntniecība: kur lai atrod darbu un maizi jaunā paaudze? Tikai ar atbildi zemnieka dēls bija kunga dēlam aizsteidzies par vienu vai divām paaudzēm priekšā, kādēļ arī nebija ko šaubīties, ka sagaidāmā cīņā ap zemi viņš uzvarēs.

Jo ka šai cīņai ir jānāk un ka viņa nāks — to es sapratu jau toreiz. Tikai viņas gaitai un iznākumam es paredzēju un zīlēju citādu veidu, nekā to atnesa revolūcija. Cīņu starp muižniecību un zemniecību ap Latvijas zemi es toreiz iedomājos kā

iekšēju kolonizāciju uz privāttiesiska pamata, tas ir: ka muižniecība, vairodamās un savai senākai nātūrālsaimniecībai pāraugusi, būs spiesta savu zemi un mežus kapitālizēt un ar iegūto kapitālu aiziet no laukiem, lai viņu bērniem nebūtu jānogrimst mazgruntniecībā, kā tas pa lielai daļai notika ar poļu šļachtu; bet šo muižniecības zemi — tā es domāju — atpirks zemnieku dēli, kā viņu tēvi jau bija no muižniekiem atpirkuši zemnieku zemi, — ar savu praktisko izglītību un kārtas tradiciju nesaistīti uzvarēdami savu aizgulējušos sacensoni. Dzīve pašķīra šo jautājumu citādi, bet vēl tagad man liekas, ka manis paredzētais ceļš būtu bijis dabiskāks.

Vestfālu ģimenes likteņi, kas gan laikam būs tipiski daudzām vecām Baltijas ciltīm, beidzamos desmit gados man ir galīgi nozuduši aiz apvāršņa. Zvirgzdu muižu beidzamo reizi apmeklēju 1906. gadā, lai ar Vestfāliem pārrunātu, vai būtu atrodami vēl kādi ceļi, pa kuŗiem varētu tuvināties baltieši un latvieši vieni otriem pēc 1905. gada notikumiem un pēc visām soda ekspedīcijām. Praktisku panākumu manam braucienam nebija, bet dzirdēju, ka viena no viņu meitām bija visu 1905. g. revolūcijas laiku pārlaidusi vecāku muižā, kur pat vīrieši nebija uzdrošinājušies palikt. Reiz ar flinti plecos un medību tauri pie sāniem viņa gājusi pa lielceļu gar parku un satikusi revolūcionāru baru, kas iedzērušies dziedājuši savas revolūcionārās dziesmas. Jaunava sākusi taurēt medību signālus, tā viņiem dziesmu jaukdama. Tad revolūcionāri

apstājušies un apvaicājušies, kam šī to pagali plecos pakārtu līdzi nesot? Tak jau nezin vai zināšot, ko ar to darīt? Jaunava aplaidusi acis visapkārt un ieraudzījusi attālās egles galotnē vārnu — viņai bija ļoti laba redze —, paķērusi flinti un gandrīz bez mērķēšanas izšāvusi pa vakara krēslu. Vārna lēni nokritusi no zara uz zaru sniegā, un revolūcionārais bars pagriezis šāvējai ceļu. Šī muižnieku jaunavas drošsirdība pa nemieru laiku bija nākusi zināma arī Petrogradā pie pils galma, un daudzi domāja, ka ķeizariene vēlēšoties Vestfālu meitu redzēt; tai gadījumā šī jaunava bija nodomājusi lūgt ķeizarieni, lai palīdz mīkstināt valdības bardzību pret latviešiem, no kuŗiem taču tikai maza daļa piedalījās muižu dedzināšanā (Zvirgzdu muiža bija palikusi nenodedzināta). Bet ķeizarienei bija citas raizes, un nodomātais lūgums palika neizteikts ... Par jaunu šī jaunava satikās ar revolūciju 1919. gada ziemā uz pavasaŗa pusi; bet tad tā viņai vairs ceļa negrieza — lielinieki viņu nosita Tukuma apkārtnē, kur viņa apsaimniekoja nelielu muižiņu. Viņas jaunāko brāli, savu bijušo skolēnu, satiku tai pašā gadā: vecie Vestfāli tad vēl bija dzīvi. Vēlāk man teica, ka Zvirgzdu muižu sadalot, tauta ierādījusi vecajam Vestfālam to nespējnieku namu, ko viņš bija laimīgākās dienās cēlis saviem strādniekiem. Tur tad viņš arī miris sirmā vecumā.

Tomēr tas viss bija vairs tikai vēja dzenātas lapas no koka, kuŗu es biju redzējis saules gaismā un augļu pilnu. Es aizgāju uz Zvirgzdu muižu ar

divējādiem aizspriedumiem. Es nācu, pirmkārt, no jaunlatviešu aprindām, kas bija Merķeļa audzinātas un Sadovsku vajātas; kā ēna man gāja līdzi naida suģestija pret mūsu „senču verdziņātājiem". Un otrkārt es aizgāju turp grāmatu audzinātas teorijas fanātismā. Bet tad es atdūros uz muižniekiem, kādi viņi bija dzīvē un nevis romantiķa fantazijā, un atdūros arī uz pašu šo daudzpusīgo dzīvi, kas mūs veidoja vienu tādu un otru citādu arī pret mūsu gribu, vai tik pamazām, ka mēs viņas veidotājas rokas nemaz nepamanījām. Tas man palīdzēja atrast iekšējo līdzsvaru. Zvirgzdu muižā es mācījos raudzīties arī pa „otru lodziņu". Tur man atvērās acis, ka cilvēks taču neaudzina pats sevi, bet ir caur un cauri savas rases, savu iedzimto spēju un savas saimnieciskās apkārtnes produkts. Bet vai tad nebūtu neprāts pārmest apsei to, ka viņa nav izaugusi par liepu? Vai tad nav pareizāki papriecāties arī par viņas sarkstošo lapu brūnumu mežmalā un ļaut, lai birst rasa tev uz rokas, kad apse tikko manāmā vēsmiņā dreb? Vestfāli bija vācieši, es biju latvietis; viņi bija darba devēji, es biju viņu darba ņēmējs. Tur daudzreiz gāja šķirtus ceļus tā mūsu sirdis, kā arī mūsu intereses. Bija paredzama cīņa starp tām grupām, pie kuŗām mēs piederējām... kā cīnās bērzs ar egli birzs malā ap saules gaismu; bet kādēļ lai šie pretinieki dusmotos viens uz otru un nīstu cits citu? Tur man tika saprotama cīņa bez naida, prieks arī par pretinieka veiklumu. Es domāju — šacha spēlētāji mani sapratīs un sportisti; mūsu nācionālā rakst-

niecībā šās dvēseles objektīvitātes neesmu sastapis.

Un tad šī teorijas korrektūra dzīvē... Mētrainē man bija mīļi biedri, ar kuŗiem kopā bridām zinātnes vilinošā ezerā, līdz tas mūs sāka nest. Bet man vismīļākie no viņiem otra krasta nesasniedza. Viņiem patika — līdzībā runājot — peldēšana pati par sevi, pāršūpošanās no vienas jaunas atziņas uz otru kā no vilnīša uz vilnīti. Bez zinātnes ezers ir bez dibena un bez krasta. Lai cik dziļi tu viņā nirtu, vēl tālāki dziļumi slēpjas viņa tumsā; un jo tālāk tu peldēsi, jo vairāk ūdens būs ap tevi... Arī man draudēja tās pašas briesmas: pagurt teoriju plašumā un aizpeldēt no reālās dzīves projām.

Bet dzīve ir kā upe. Tu vari pa viņu rotaļāties kā pa strautiņu, kur viena roka tausta vienu krastu, otra — otru. Tu vari brist šim strautam līdzi, līdz tas tiek par upi un sāk tevi nest. Un ja arī tava dzīve tiktu tik plaša kā Daugava, kur kājas vairs nekacē radžu dibena un acs vairs nesaredz krasta krūmu, jā, tu vari noguris atmesties augšpēdu, sakrustot rokas un raudzīties baltos padebešos, tu tomēr jūti, ka upe tevi nes uz priekšu, nes tevi savā noteiktā virzienā, kuŗu tu nevari nedz grozīt, nedz apturēt... Un ja arī tu sēdētu laivā ar salūzušu irkli, lai gausāk, lai pamazām — bet upe tevi aiznesīs uz jūŗu.

Tā ir pavisam cita dzīves sajūta, vai tev visa aktīvitāte jāmeklē un jāatrod pašam sevī, jeb dzīves aktīvitāte ir ap tevi, viņa nes tevi uz s a v u

mērķi, un tev atliek tikai izvēlēties, vai tu gribi tuvāk turēties vienam vai otram krastam. Šo atļaušanos ārējai aktīvitātei, šo iekļaušanos dzīves straumē es mācējos pazīt un saprast pie Vestfāliem. Arī tai ir savs skaistums un sava bauda — un kaut arī tā nonestu tevi Zvirgzdu muižas nespējnieku namā vai trimdā...

Š. Sadovskis. Reiz 1914. vai 1915. gadā man gadījās būt Dzelzavas stacijā uz Pļaviņu un Gulbenes dzelzceļa līnijas. Toreiz krievu valdība stipri klausījās uz visādām denunciācijām pret vietējiem vāciešiem, jā, it kā mudināja uz tām; aizdomās ņemtos viņa tad izsūtīja bez kādas tālākas izmeklēšanas uz Iekškrieviju. Tad Dzelzavas stacijā toreiz arī sastapu šādus izsūtāmos. Starp tiem man sevišķi dūrās acīs vecs, izdēdējis kungs sen neredzētas ūniformas mētelī, kas šļaugani nokarājās no viņa sagurušiem pleciem; galvā viņam bija veca ūniformas cepure ar sarkanu ieloku un pie sāniem līks zobens neveikli platā makstī. Man teica, ka tas esot vecais Sadovskis. Tur es pirmo un pēdējo reizi dabūju redzēt to vīru, par kuŗu savā bērnībā tik daudz biju dzirdējis. Vēlāk, kad viņš Krievijā bija miris un viņa pilnvarnieki viņa mantas atliekas pārdeva vairāksolīšanā, es nopirku viņa puķes.

Adolfs Sadovskis bija kuŗzemnieks. Baltiešu rakstnieks Pantenius, kas kopā ar viņu bija apmeklējis ģimnaziju, apraksta viņu savās atmiņās kā ļoti skaistu un apdāvinātu jaunekli, ar kuŗu gan vēlāk viņam ceļi šķīrušies. Mētrainē viņš bija studē-

jis teoloģiju, bet nebija savas studijas nobeidzis, aiziedams kā students uz Grašu muižu pie Cesvaines par mājskolotāju pie turienes īpašnieka fon K. Tur viņš bija samīlējies ar šā īpašnieka meitu, un, laikam, lai varētu drīzāk nodibināt pats savu ģimenes dzīvi, pārgājis tiesas vai policijas dienestā, — toreiz abas šās lietas vēl netika tā šķirtas, kā tagad. Skaidri nemāku teikt, vai viņš bija draudzes tiesnesis, vai kaut kas līdzīgs vēlākiem apriņķa policijas priekšnieka palīgiem; ļaudis viņu godināja par „bruģu kungu". Ja nemaldos — viņš tolaik dzīvoja Dzelzavā, to turēdams uz nomu. Bērnu viņa laulībā nebija. — Laikam uz šām Sadovska precībām bija zīmēts satiriskais pantiņš, kas radās „Dunduru" aprindās:

„Varbūt, ka iemīlēšos
Es kādā lielkundzē,
Un tā tad iespīlēšos
Es augstu radu palodzē."

Tad šis Sadovskis nu izvērtās visā Cēsu apriņķī, varbūt netieši un kā paraugs arī pāri par tā robežām, par visenerģiskāko „jaunlatvietības" pretinieku un vajātāju.

Lai mēs varētu saprast baltiešu cīņu pret jaunlatviešiem, tad mums jāiedziļinās viņu toreizējos dzīves uzskatos.

Nātūrālsaimniecībai piemērotā sadzīves kārtība — klaušu laiki — tiesiski gan izbeidzās jau ap Krimas kara laiku, bet klaušu laikmetā uzaugušo baltiešu dzīves uzskati vairs nebija pārgro-

zāmi tā ar vienu spalvas vilcienu. Šie uzskati attiecībā uz latviešu zemniekiem bijā patriarchālas dabas. Ja arī no vienas puses viņi tuvojās tam — uzskatīt zemnieku it kā par muižnieka mantu, tad no otras puses tomēr vijās starp kungu un zemnieku arī personīgas saites . . . it kā jātnieks gādā arī par savu zirgu, mednieks mīļo savu uzticamo suni. Taisni šā kustoņa atkarība no mums uzliek mums arī sirds pienākumu par viņu gādāt, viņu nepamest.

Šī atkarība bija divējāda, un tamdēļ arī patriarchālā gādībā par zemnieku bija divējāda: zemnieka saimniecisko dzīvi vadīja muiža, garīgo — baznīca. Lielskungs un mācītājs ne tikai jutās par zemnieka dabiskiem vadoņiem, bet klaušu laikos viņi tiešām tie arī bija.

Līdz ar klaušu izbeigšanos un ar nomas ievešanu teorētiski izbeidzās zemnieka saimnieciskā atkarība no muižas. Muižai tas atņēma dažas patvaļības tiesības, bet atsvabināja to arī no gādības par zemniekiem, — pārvērta, tā sakot, patriarchālo kārtību par tiesisko. Daži praktiskākie muižnieki drīz apķēra, ka šādai tiesiskai kārtībai bija no muižas viedokļa arī savas labās un ienesīgās puses: tak jau jaunais nomnieks palika gandrīz pilnīgi nesargāts savās tiesībās un viņa nomas nauda neaprobežota, kamēr klaušām tak bija nolikts mērs vaku grāmatās. Izbijušo un augošo strādnieku grūto nastu varēja uzvelt zemnieku pagastiem, kuŗu labā muižai vairs nebija ne pirksts jākustina. Visa lauku rūpniecība un tirgi palika

muižu ziņā, tāpat arī zemes pašpārvaldība. Tā teōrijā saimnieciski atsvabinātais zemnieks praktiski tomēr nereti nonāca ļaunākā stāvoklī: it kā paplašinātās tiesības izrādījās viņam par nepietiekošām, un tās pašas nepietiekošās viņš neprata tik veikli izmantot, kā muižnieks savas.

Tad tie nebūt nebija ikreiz sliktākie muižnieki, kuŗiem likās, it kā viņu vadībā un gādībā zemniekam būtu gājis labāk nekā tagad, kur viņiem bija pašiem savas tiesības. Daudzkārt tā bija taisni vecā patriarchālā pienākumu sajūta pret saviem zemniekiem, kas dažu muižnieku skubināja teōrētiski atsvabinātos zemniekus praktiski joprojām paturēt savā vadībā. Zināms, tad viņi savukārt no zemnieka joprojām sagaidīja senāko paklausību un padevību, lai arī likuma jaunradītās formās.

Es saku: tie konservātīvie muižnieki (un daudzkārt arī mācītāji), kas vairs nespēja iedzīvoties jaunajā kārtībā, daudzkārt nebūt nebija sliktākie. Starp viņiem bija daudz ideālistu, kuŗiem šāda likuma, kas zemniekus apsarga, nemaz nevajadzēja: viņa ļaudis sargāja viņa sirds.

Bet zināms: dzīve pārauga viņiem pāri. Tā bija toreiz agrārkrize, kas spieda tā kungu, kā zemnieku no nātūrālsaimniecības ārā un naudas saimniecībā iekšā. Visi latvieši vairs nevarēja pārtikt no zemkopības; vienai daļai no tās bija jāaiziet, — un naudas saimniecības pirmsākumi jau bija tilts ārā no zemniecības. Līdz tam laikam zemnieks nozīmēja to pašu, ko latvietis; bet nu

bija radušies latvieši, kas vairs nevarēja būt zemnieki. Tā bija gluži jauna, neredzēta latviešu šķira, ar kuŗu nedz jaunie, nedz vecie muižnieki nekā nesaprata iesākt: nedz viņi tiem varēja piegādāt darbu, nedz arī maizi, nedz viņus kalpināt, nedz apgādāt. Nedz muižnieki, nedz mācītāji nesaprata, no kurienes šie jaunie latvieši nāk un kurp viņi iet.

Vēl mazāk to saprata paši šie jaunlatvieši. No muižas viņi bija neatkarīgi, no mācītāja arī, kolīdz viņi bija iesvētīti, tāpat arī no pagasta, ja viņi varēja tam nomaksāt galvas naudu. Bet no kā lai viņi pārtiktu? Tur tad iesākās jaunu ceļu meklēšana bez vadoņa un bez ceļu rādītāja, jā, daudzkārt arī bez izejas.

Un ne ikreiz bija tas ceļš taisns un skaidrs, uz ko nokļuva viens otrs jaunlatvietis. Viena daļa atrada maizes kumosu zemnieku pagasta dienestā kā rakstveži un skolotāji, — ak, mēs jau vēl tikām redzējuši šos apkārt gājējus skolotājus! Cita daļa izklīda svešumā un atgriezās varbūt pēc laika atpakaļ kā pazudušie dēli ar jauniem tikumiem un netikumiem. Dažs mēģināja kā nekā noglūnēt kādu amatu no „cunftīgajiem“ meistariem vāciešiem, kas to sargāja kā savu maizes pūķi. Bet ļoti daudzi atdūrās šai savā meklēšanā pret kunga un mācītāja gribu, kas vēlējās savu pagastu vai draudzi pasargāt no šādiem nemiera ļaudīm. Kungs un mācītājs saprata tikai latvieti zemnieku; nesaprašanās ar latviešiem nezemniekiem bija neizbēgama.

Klāt vēl nāca visi bijušie saimnieki ar savām ģimenēm, kas bija zaudējuši savas nomas mājas dažu reizi aiz savas vainas, dažu reizi aiz kunga, vai arī aiz pieaugošās konkurrences, bet katrā ziņā nomas likuma nesargāti. Tādam cilvēkam bija iedota kā vilka pase: no pašu pagasta to muiža bīdīja ārā kā „kungu pretinieku", citi kungi neņēma viņa pretim. Kaut arī no sākta gala pats nebūdams „jaunlatvietis", tāds izputējis saimnieks tika bīdīt aizbīdīts pie šiem jaunlatviešiem, no kuŗiem viens vai otrs viņam varēja tak dot kādu padomu, kā lai viņš meklētu savu taisnību tiesas ceļā, — un kad šie ceļi bija līdz galam velti izstaigāti, tad dažs ņēma savu taisnību pats savās rokās un lika tai šausmīgi uzliesmot ugunsgrēkā...

Jaunlatvieši bija jaunā naudas saimnieciskā laikmeta pirmie vēstneši un upuŗi. Jaunlatvietībā jaucās kā atvarā viskaislākie un skaistākie romantisma ideāli ar dvēseles rūgtumu un noziegumu. Tādos laikmetos robeža starp ideālu un noziegumu viegli zūd. To mēs pieredzējām arī vēl 1905. un 1918. gadā.

Muižniecība un garīdzniecība nesaprata šo mudžekli un neredzēja viņā briestošo spēku. Viņi redzēja tikai tos asumus un noziegumus, kas no turienes vērsās pret viņiem, un apsvēra un apspieda visu kustību pēc šiem piemaisījumiem vai kaislību un izmisuma uzliesmojumiem.

Tad, zināms, lieta izskatījās diezgan šausmīga. Daļa no jaunlatviešiem prata jau vāciski. Tiem bija pieejamas ne tikai Merķeļa smagās apsūdzī-

bas pret muižniecību, bet arī vācu jaunatnes revolūcionārās idejas, kas sugestēja daudzkārt naidu arī tur, kur viņš nesakrājās paša vai tuvinieku likstās un piedzīvojumos. Dažā aizgrābtīgā dvēselē atriebība pieņēma tiesāšanas un varonības spožumu . . . dažkārt kā atskaņa no Īrijas.

Tagad mēs to saprotam un varam analizēt. Bet toreiz muižniecība un garīdzniecība ar šausmām nolūkojās šai gara izvirtībā, kuŗas sakni viņi redzēja nepaklausībā pret muižu un baznīcu.

Visšausmīgākais viņiem izlikās Cēsu apriņķis Vidzemē. Šis apriņķis nav sevišķi auglīgs, bet kā Piebalgas augstumu mugura tas ir samērā sausāks, tai ir mazāk purvu kā jūrmalā un ap Aivieksti. Tādēļ Cēsu apriņķis no sen seniem laikiem ir bijis visbiezāk apdzīvots, un agrāras krizes viņā vispirmā nāk samanāmas un ir visgrūtākas. Tā tas bija 1845. gadā, kur tautas protests pret muižniecību un garīdzniecību izteicās ticības maiņā, tā arī 1905. gadā, kad Cēsu apriņķī bija vislielākais nodedzināto muižu procents; tāpat tas bija arī ap 1870. gadu. Cēsu apriņķī izcēlās dziesma „Būt' Daugava apsargāta, Netrūktu latvjiem brīvība . . .“ — viņas sākums meklējams ap 1871. gadu, jo viņa darināta pēc „Es braust ein Ruf wie Donnerhall...“ par sacerētāju minēja Lasmaņu Pāvilu no Ramkas, nezin, ar kādu tiesību. Cēsu apriņķī visbiežāk tika dziedāta satira uz mācītājiem, par kuŗas sacerētāju minēja Lappas Mārtiņu (jeb vai viņš pirmais šo dziesmu bija dziedājis Cēsu apriņķa krogos ?):

„Ēdis,
Blēdis,
Mūsu cāļus;
Mūsu brāļus
Tas apkrāpis,
Un tad vēl pēc naudas slāpis!"

No Cesvaines apkārtnes notiesāja pirmo latviešu studentu par naudas viltošanu. Vietalvā aplauza muižnieku cilts kapos marmora krustus. Cik šķūņu, cik citu ēku muižās toreiz aizgāja ar uguni — nezinu pateikt; bet to visu grieza jaunlatviešiem uz birkas. Kārzdabiešos, bučauskiešos no seniem laikiem daudzināja zagļu bandas; arī to rīkošanos attiecināja uz jaunlatviešiem. Un beidzot nošāva Ramkas Meiendorfu.

Tad muižniecība, kuŗas rokās toreiz atradās tiesa un policija, nezināja citas izejas, kā jaunlatvietību — kā viņa to saprata — savaldīt ar varu. Un šim darbam viņa izraudzīja Sadovski.

Tirzas draudze, kaut gan saiet robežās ar Cesvaines draudzi, kuŗā dzīvoja Sadovskis, un ar Ramku, kur „jaunlatvietība" bija dzinusi vissarkanākos asnus, Tirzas draudze nepieder pie Cēsu apriņķa; bez tam tur arī nenotika tādi noziegumi, ko tulkoja par jaunlatvietības sekām. Tādēļ arī Sadovska tiešā darbība Tirzu ķēra samērā pareti, visvairāk tad, ja viņš domājās Cesvaines draudzes noziedznieku līdzzinātājus atradis arī Tirzas draudzē. Bet totiesu vairāk nāca par viņa darbību dzirdams arī pie mums. Šai darbībā viņš ielika visu savu enerģiju un apķērību, bet arī savu asumu un ne-

taupīšanu, nerēķinādamies nedz ar cilvēkiem, nedz ar likumu.

Man negribas atkārtot visus tos nostāstus, ko bērnībā dzirdēju par tiem paņēmieniem, ar kādiem Sadovskis izdabūjis no aizdomās ņemtā noziedznieka atzīšanos. Pirmkārt: viss tas ir dzirdēts piecdesmit gadus atpakaļ; otrkārt: Tirzā un Dauškānos tas nonāca tikai caur ļaužu valodām; neatminos, ka mans tēvs, kas toreiz bija Tirzas pagasta vecākais, būtu Sadovska tincināšanās klāt bijis; tas notika Dzelzavā. Un treškārt: lietas tiešos apstākļus nepārzinot, ir grūti spriest, vai noziegumi tiešām bija tik ārkārtēji, ka viņi attaisnoja ārkārtējus nopratināšanas līdzekļus. Bet ka šās pratināšanas nebūs bijušas bez novēršanās no likuma, to var spriest jau no tam vien, ka drusku vēlāk, krievu tiesām ierodoties, Sadovski notiesāja laikam uz deviņiem mēnešiem cietumā par amata varas pārkāpšanu; muižniecība viņam vēlāk izgādāja apžēlošanu, — kādēļ jāpieņem, ka viņa ir solidārizējusies ar Sadovska rīkošanos.

Ir jāatzīst; dažām zagļu bandām Sadovskis nāca uz pēdām. Vai pie tam iepriekšējā izmeklēšanā pie nopratināšanas pērienu dabūja tikai tiešām vainīgie (— „pēriens par liegšanos“ toreiz bija parasta lieta un tika atkārtots dien dienā, līdz apvainotā vai aizdomās ņemtā cilvēka „spītība“ bija salauzta —), jeb vai pastarpēm uz aizdomu pamata dabūja arī kāds nevainīgs (— „lai nepinas ar sliktiem cilvēkiem!“ —), tas tagad vairs grūti izmeklējams. Tāpat nevaru teikt, vai šās zagļu

bandas stāvēja jel kādā sakarā ar jaunlatvietību; starpības starp kriminālu un politisku nozīmi toreiz vēl neviens nepazina, ne tiesnesis, ne tiesājamais; tikai gan ir tiesa, ka daudziem taisni vismožākiem jaunekļiem bija jānozūd gan no Cēsu apriņķa, gan arī no Vidzemes un Baltijas vispāri: vai nu uz Sibiriju, vai cietumos, vai arī tikai — Baltijā bez vietas un maizes paliekot. Bet gala spriedumu par viņiem allaž deva muižniecība un viņas tiesa; Sadovskis sagādāja tiesai apvainojuma materiālu.

Tad viss, ko es par Sadovski tautā kā bērns noklausījos, tas sagulās manā dvēselē kā iespaidu materiāls, no kuŗa vēlāk nu izveidojās un izkristallizējās zināms raksturs un tēls. Šis tēls savās dažādās sastāvdaļās ļoti bieži parādās manos sacerējumos: kā Zārens (Sahrens) „Skaidrā sirdī", kā jaunais Dachavs savā asumā un jaunais Grauds savās kombinācijas spējās „Sikspārnī"; tāpat ir arī Zandenā sava daļa no viņa. Bet Jūs novērosit: visur, kur šis raksturs vai tips manos sacerējumos skaidrāk vai tumšāk parādās, visur viņam iet līdzi kaut kas atvainojošs, viņa rīcību zināmā mērā motīvēdams un izskaidrodams. Šāda savā ziņā objektīva attiecība pret Sadovska tipu ieradās manī tikai vēlāk manos mājskolotāja gados. Vecpiebalgā Merķeli lasot, jā, arī vēl Rīgas ģimnazijā manī kvēloja naids pret viņu kā pret netaisnu varmāku. Šis naids sāka mazināties tad, kad es nopratu, ka nav pareizi citus cilvēkus apspriest no sava stāvokļa; katrs jālūko izprast no v i ņ a stāvokļa... citiem vārdiem: kad man salūza ob-

jektīvās taisnības mērs un pāri palika tikai subjektīvā taisnība. Tad es nomanīju, ka Sadovski var saprast arī kā ideālistu, kas no sava stāvokļa citādi nevarēja rīkoties, ja negribēja tikt netaisns pret sabiedrības citu daļu. Šo problēmu vai situāciju esmu attēlojis arī „Līduma dūmos" tai skatā, kur inženieris Strautmalis ar pātagas sitienu pārtrauc sarūgtinātā un piedzērušā brāļa ālēšanos, lai novērstu dzīvības briesmas citiem braucējiem.

Un otrkārt: kādēļ lai mēs nosodītu Sadovski par to grēku, kuŗā paši līdz kaklam esam iebriduši? Tas ir: es pats domājos savā attīstībā jau pāri ticis citu apspriešanai no sava stāvokļa; bet vai tad visā mūsu tautā un visā mūsu dzīvē viscaur vēl nekvēlo vienpusības naids? Kad Veinbergs prasīja stingru rīcību pret sociālistu kaujas pulciņiem, vai kad Niedra rakstīja „mēs stāvēsim savās sarga vietās", vai kad Ulmanis apbalvoja virsniekus un kareivjus par stingru uzstāšanos pret lieliniekiem, tas tak tad nenotika aiz personīga naida uz cilvēkiem, no kuŗiem viņi neviena atsevišķi nepazina; viņi tak bija pārliecināti, ka bez šādas stingrības notiks netaisnība un nepelnīta pārestība citai, nevainīgai sabiedrības daļai. Bet vai tad viņi nestāvēja Sadovskim blakām? Un kad sociālistu kaujas grupas pārgrieza rīkles kareivjiem „Provodņikā" vai nošāva mācītājus Taurīti, Cimmermani un daudzus citus pilsoņus tāpēc vien, ka viņi bija pilsoņi, kad lielinieki noslepkavoja tos tur pie Strenčiem, aiz Valkas, pie Pleskavas, pie Tukuma, uz Jelga-

vas ceļa, Gulbenes parkā . . . un kas lai nosauc visas tās asinainās vietas! . . . tad tak atkal jāsaka, ka tas nebūtu noticis, ja šie slepkavas nebūtu bijuši pārliecināti, ka viņu priekšā atrodas noziedznieki, tautas ienaidnieki: baroni un buržuji. Uu vai vēl tagad liela daļa no mūsu tautas, savu izglītoto dēlu un meitu vadīta un skubināta, nedzīvo tai pārliecībā, ka vācieši Latvijā nepelnī tādu pašu likuma apsardzību kā latvieši, tādēļ ka viņi ir buržuji un vienas tautības ar baroniem? Nē, vecais Sadovskis ir miris, bet viņa cilts Latvijā vēl ir ļoti plaša. Lūkosim saprast mirušo Sadovski un gaidīsim, kamēr izmirst arī viņa cilts.

Nācionālais konflikts, ciktāl tas attēlots „Līduma dūmos", nav manis pārdzīvots Zvirgzdu muižā, bet jau senāk manā dzimtenē. Zvirgzdu muižā noskaidrojās tikai mans garīgais apvārsnis tiktāl, ka sāku šo konfliktu saprast kā daļu no lielā pārejas laikmeta, tamlīdz arī no „Līduma dūmiem" viņu simboliskā nozīmē, kur cīnījās vecā taisnība ar jauno.

4. **Blakus figūras.** Tirzā es no latviešiem laikam biju pirmais ģimnazists. Tas mani tā kā izcēla apkārtējās jaunatnes starpā, it īpaši pirmā laikā, kad pa suņu dienām vēl biežāki ierados dzimtenē. Cienīšanu toreiz tur mēdza vēl izrādīt pacienāšanas veidā, kādēļ tos laikus, kad es vēl neatteicos no glāzes alus vai vīna, Kancānkrogū pa reizei norisinājās notikumi, kas vēlāk, „Līduma dūmus" rakstot, fantazijā izveidojās par Strautmaļa pacienāšanu „ar vislabāko" biedrības namā. Lab-

prāt tur mani cienīja kāds kurpnieks, kas man bija rada. Romānā viņu esmu atmainījis ar kādu drēbnieku, ar kuŗu gan man tuvāku sakaru nekad nav bijis, bet kuŗa daba man likās būt zīmīgāka. Tas bija Krāces Krustiņš, Misiņu Jāņa tuvs kaimiņš, varbūt pat radnieks. Misiņam viņš bija dažā ziņā pilnīgs pretstats. Kamēr Misiņš bija čakls, sevī noslēdzies cilvēks, kas ar apkārtni sagājās tikai tik daudz, cik nepieciešami bija vajadzīgs, pie kam viņš tad pūlējās nevienam sevišķi nedurties acīs, tikām Krustiņu kā drēbnieku turēja par vaļīgu un gausu strādnieku; bet pie tam viņš dzinās visādi ļaužu vidū būt pārāks par citiem un griezt apkārtnes vērību uz sevi. Viņa skolas izglītība nāca visa no pagastskolas un no grāmatām, ko viņš lasīja, tās dažkārt pārprazdams. Bet ko viņš tā bija novērojis, par to viņš labprāt un ar kaislību runāja sabiedrībā un no šujamā galda (— dzērājs, cik atceros, viņš gan nebija —); pie tam viņš izvairījās no tirzmaliešu izloksnes un tiecās runāt „grāmatu valodā“ . . . it kā viņš būtu ieklīdis tirzmaliešos no kādas svešas, augstākas pasaules. Šī tiekšanās uz izrādīšanos un maskošanās viņam nabagam sagādāja vēl 1905. gadā pērienu. Tauta viņu bija ievēlējusi par milici, tā sakot, par revolūcijas uradņiku. Bet tā kā uradņiks bez ieroča nebija domājams, tad arī Krustiņš iegādājies (— es atstāstu dzirdēto —) no Tirzas pils vecu zobenu un nēsājis to aukliņā piesietu un plecos uzkārtu. Soda ekspedīcija to vēlāk bija uzskatījusi par „ieroču laupīšanu“. Bet toreiz, kad es redzēju

Krustiņu (— viņš daudzkārt nāca ciemoties uz mūsu kaimiņiem, kuŗu saimniece bija viņam māsa —), tad viņam zobena vēl nebija. Tad viņš nekādi nevarēja atgaiņāties no sava kaimiņa Misiņa, kas viņa ārišķības nemitējās rāt un izzobot. Tikai gan reiz, kad Misiņš atklātā krogus vietā viņu bija nosaucis par „mīzalu", tad viņš vairs neizturēja un apsūdzēja Misiņu pie pagasttiesas par goda laupīšanu. Misiņam piesprieda vienu rubli soda vai vienu dienu cietumā. Tad Misiņš bija uzlicis tiesai trīs rubļi uz galda, — lai ieturot to soda naudu pie tās pašas reizes arī par divām nākamām goda laupīšanām; bet tiesa uz to nebija ielaidusies.

Tai pašā biedrības skatā ir pieminēti arī skolotājs un rakstvedis; pie tam man priekš acīm stāvēja vecais Andrievs Dzelzkalns un Kārlis Drulle, — abi katrs savā ziņā apdāvināti cilvēki, par kuŗiem vairāk ir stāstīts manās bērnības atmiņās. Āboliņu Annā zīmēta ne tieša persona, bet tips no adulniešu tā laika dzīves; viņas nošaušana ir izdomāta konflikta dēļ. Vecā mācītāja pirmveids ir Tirzas „Portiņš", kā viņu draudzē sauca. Es viņu ieraudzīju jau kā slimīgu sirmgalvi. Man tā saukto „vācu mācību", t. i. iesvētīšanas mācību skolniekiem pa vasaras brīvlaiku apmeklējot, viņš bija uz laiku atstādināts no amata izpildīšanas par kādu pareizticīgo lietu, tā ka tuvāk viņa reliģiskos uzskatos es iedziļināties nedabūju. Vispārējais iespaids no viņa bija tāds, kā no svētvakara: viss darbs ir nobeigts, visi putekļi nogulušies... un tā nogulsies viss, kas mums dzīvē tik steidzams

bija; tikai zvaigznes tur augšā paliks mirdzam. Strautmaļu tēvs neatgādina manu tēvu, bet ir salikts no vairākām personām kopā; Strautmaļu mātei ir manas mātes seja; Strautmaļu dēlos projicējas manas iekšējās dzīves trejādās tieksmes. Marijā drusku atskan kāda man tuva cilvēka dvēsele. Vecajā Mārtiņā viena daļa ir no kāda vācu dzirnavnieka, kas ļoti labi prata savu amatu, bet pie tam gāja pats savus ceļus... „es tā nē, kā citi vācieši..." Augļotājs viņš nebija; tas ir ielikts vecajā Mārtiņā romāna kompozicijas dēļ. Arī viņa meita ir konstruēts raksturs.

Taisnību sakot: arī Zandens pa lielai daļai ir konstruēts. Tikai viņa kuplo dzelteno bārdu es redzēju kādam Kurzemes baronam, ko nošāva meža zaglis laivā uz ezera. Citādi Zandens ir stilizēts no Adulienas Kārļa un Sadovska, kuŗus es abus pazinu tikai no dzirdēšanas.

Bankas dīrektoram ir drusku ņemts paraugs no kāda krieva, kas bija pārlatviskojies Rīgas Amatnieku biedrības aprindās, bet arī drusku no kāda grāmattirgotāja, kuŗš arī ieslīdēja vienmēr vairāk naudas lietās. Dzēruma sentimentālitāti esmu noskatījies citur.

Bet atkal jāsaka: dažādie cilvēki un notikumi, lai viņi man būtu tieši stāvējuši priekš acīm vai izkristallizējušies no daudziem savā starpā radniecīgiem, bet dažādās vietās uzņemtiem iespaidiem, vai arī tīši konstruēti romāna vajadzībām — neviens nav norakstīts no dzīves, nav attēlots tāds, kāds viņš tiešām bija, bet tāds, kāds viņš atspo-

guļojās manā dvēselē un fantazijā; katram ir pielikts kaut kas klāt no manis paša. Varbūt nemaldīšos, ja domāšu, ka blakām „Mērnieku laikiem" „Līduma dūmi" ir viens no visvairāk minētiem un lasītiem latviešu romāniem. Jā, kā dzirdu: abi šie romāni piederot pie tiem, ar kuŗiem mūsu vidusskolniekiem obligātoriski jāiepazīstoties. Un tam, varbūt, ir savs pamats. Abi viņi attēlo latviešu pāreju no nātūrālsaimniecības uz naudas saimniecību, bet katrs savādā veidā: viens ar reālista, otrs ar ideālista līdzekļiem.

Piezīme. 1929. gadā man uzgrūdās kāds grāmattirgotājs no Latvijas, kas gribēja izdot manus kopotos rakstus manā redakcijā un ar manām piezīmēm. No lietas vēlāk nekas neiznāca. Augšējās rindiņas tomēr toreiz jau tika sarakstītas kā padomātās piezīmes pie „Līduma dūmiem".

Kas manos stāstos un romānos gribēts teikt.

Mākslinieks reālists attēlo lietas un notikumus, kā viņš tos redz ā r p u s sevis, ārpasaulē. Ideālists turpretim izteic jūtas, domas, gribu un tieksmes, kā viņš tās skata savā iekšējā pasaulē, domās un fantazijā. Ne katrā no šām šķirām mākslinieks nevar iestāties pēc paša izvēles; vienā vai otrā no tām viņu ierindās viņa iedzimtās novērotāja un izteicēja spējas.

Reālisma visspilgtākie piemēri latviešu rakstniecībā ir Kaudzīši savu „Mērnieku laiku" pirmā daļā un Rūdolfs Blaumanis. Tipisks ideālists ir Rainis — un arī es.

Tomēr robeža starp reālismu un ideālismu nav cieši velkama nedz mākslā, nedz arī pašos māksliniekos. Neviens reālists neattēlo tikai to vien, ko viņš ārpasaulē redz; arvien viņš pieliek redzētam kaut ko klāt arī pats no sevis, no savas īpatnējās dabas; viņš daudz vai maz i d e ā l i z ē redzēto. Un tāpat arī ideālists izteic tikai tās savas domas, jūtas, gribu un tieksmes, kas ir tikušas ierosinātas un uzbudinātas; bet šis ierosinājums un uzbudinājums nāk no ārpasaules un var tikt

izteikts tikai tādiem līdzekļiem, kas ņemami no ārpasaules. Tādēļ, šķirodami mākslinieku reālistos un ideālistos, mēs tikai izteicam, ko mēs katrā no viņiem redzam pārsvarā: ārējo vai iekšējo pasauli kā mākslinieka objektu.

Pasaule ap mums mūžīgi pārveidojas. „Neviens nevar otrreiz iekāpt tai pašā upē . . .“ teica jau seno grieķu prātnieki. Ar to viņi zīmējās uz upes ūdeni, kas aizslīd peldētājam garām uz jūru. Bet upes krasti tomēr paliek apmēram tie paši. Tāpat tas ir ar mūsu ārējo dzīvi. Tās saturs mainās un pārveidojas ik acumirkļus. Bet šī pārveidošanās tomēr norisinās zināmās normās, robežās, tipos . . . viņai ir zināmi krasti. Līdzīgi tas ir ar mūsu iekšējo dzīvi un tās pārdzīvojumiem. Arī mūsu jūtas, tieksmes un griba, mainīgās ārpasaules kairinātas, pārveidojas ik acumirkli; bet visā šai maiņā mēs tomēr novērojam paliekamas tipiskas jūtu un tieksmju grupas: naidu, mīlestību, cerību, izmisumu, lepnumu un kaunu. . . Šis paliekamais un tipiskais, kā robežās norisinās mūsu iekšējās dzīves pārveidošanās, varētu tikt pielīdzināts upes krastiem un gultnei.

Tad šis paliekamais maiņās velk arī mākslinieka darbam robežas. Viņam jārāda dzīves straume tais krastos, kuŗos viņa tek. Gleznotājs nevar attēlot dusmīgu cilvēku ar skumju ilgu pilnu skatienu — citādi apkārtne nesapratīs, ko viņš ir gribējis rādīt. Kas gribēs izteikt draudzības jūtas, tas nedrīkst to darīt jaunos, nedzirdētos vārdos, — viņam būs jālietā tā pati tēvu tēvu valoda, kur

katrai domai un jūtai jau ir savs parasts vārds un nosaukums, kā upei krasts. Tas izskaidro, kādēļ ārējās dzīves attēlotājam māksliniekam jāmeklē pēc tipiskā dzīvē, pēc tā, kas maiņā paliek nemainījies; citādi viņa māksla paliks apkārtnei nesaprasta. Un tāpat arī ideālists var no savas iekšējās dzīves izteikt tikai to daļu, kas ļaujas ietverties parastajā valodā un parastajās domāšanas un izjušanas katēgorijās. Bez krasta nav upes, un mākslas nav bez trādicijas, objektīvās un subjektīvās, bez tipiskā un parastā. Dzīves saturs mainās kā upes ūdens, bet mainās zināmos krastos.

Tikai plūdu laikā tas ar upi ir citādi, pārejas laikā no ziemas uz vasaru. Tad upe vairs nebēdā par saviem krastiem. Krākdama un brīkšķēdama viņa mētā ledus gabalus pa krūmu galotnēm un kaŗ sienu, sūnas un žagarus vecai eglei zaros. Kas tad norisinās upes satrakotos un saduļķotos ūdeņos? Kur tagad viņas krasti? Un kur tie būs, kad pāries pali? Uz to atbildes pavasarī nav; uz to atbildēs vasara.

Tādos dzīves pārejas laikmeta palos mums latviešiem visiem ir nācies nolūkoties. Mēs dzimām un augām tai laikmetā, kur mūsu tautai bija jāpāriet no tēvu tēvu nātūrālsaimniecības dzīves uz viņai vēl neparasto naudas saimniecību. Iesākās šī pāreja ar nomas laikiem pēc Krimas kaŗa... Valdemārs, Neiķens, Krišjānis Kalniņš, Barons, Veinbergs, Kronvalds bija viņas cīruļi... Viņa sasniedza savus uzplūdus Rīgas rūpniecībā pirms Japanas kaŗa, lai tad divkāršā atgriezeniskā kaŗa un

revolūcijas virpulī sviestu tautu atpakaļ uz beznaudas krastu, — un nu šie ūdeņi grauž sev jaunu gultni asiem zobiem. Bet mēs stāvam un skatāmies, kā sabrūk un aizpeld viena otra paraža, pārliecība, ticība, svētums ... pazūd plūdos viens otrs pazīstams, varbūt mīļš tips, un ko duļķainie ūdeņi griež uz augšu, tas dažam no mums ir svešs, varbūt riebīgs, neparasts, nedabisks ...

Visa šī mūsu tautas ārējā dzīve savā pārejas laikmetā atsaucas arī uz mūsu iekšējo dzīvi, uz mūsu jūtām, tieksmēm, gribu un domām un cērt arī tur jaunas stigas, rok straumei jaunu gultni. Un tie, kam Dievs ir devis izteikt to, ko viņi cieš — kā Ģēte apzīmēja māksliniekus —, tie noskatās šais pārejas laikmeta plūdos un vaicā: kā lai es attēloju vai izteicu t a g a d visu to? Jo upei nav vairs krastu, tas ir: dzīves maiņā grūti tagad saskatīt paliekamo, tipisko... nav vairs t i l t a no cilvēka uz cilvēku! Vecās paražas, vecie tipi, tradicijas, pārliecības, ideāli — viss ir projām, bet jauno viņu vietā vēl nav.

Lielas pārmaiņas tautas ārējā dzīvē neizbēgami pārveido tā tautas, kā arī viņas atsevišķo locekļu iekšējo dzīvi, uzaŗ — tā sakot — uz augšu iekšējās dzīves dziļākus slāņus. Tas jo sevišķi atsaucas uz mākslu. Jūs varat garā pārlaist acis pār visiem tautu pārejas laikmetiem — nekur jūs neatradīsit no tiem laikiem paliekamus un nobriedušus mākslas darbus, visur jums nāksies atdurties uz vienas dienas sensācijām. Kādēļ tas tā? Ne tādēļ, ka tādos laikmetos trūktu radošam

mākslinieka vajadzīgā miera, lai koncentrētos... es izskaidrotu to citādi: viņam nav — uz ko koncentrēties. Te es pirmā kārtā domāju par rakstniekiem. Pie gleznotājiem un mūziķiem tas, varbūt, citādi; tur es nevaru līdzi spriest. Bet rakstnieks reālists nevar strādāt bez tipiem un zināmām tradicijām, — un to pārejas laikmetā vairs nav, jeb jaunie vēl nav radušies. Tāpat ir satricinātas mākslinieka ideālistā līdzšinējās pārliecības, viņa ideāli un to neapšaubāmā autoritāte gan reliģijā un ētikā, gan arī mākslā un vispār viņa vērtību spriedumos, kamēr no jaunās dzīves viņam to vietā vēl nav radies nekas paliekams un prāta kritikas neplucināts. Viss, kas ierosina mākslinieku šādā laikmetā, nāk kā kaut kas jauns, vienreizējs, kā sensācija, acumirkļa iespaids uz viņa jūtekļiem vai pārejoša līdzjūtība vai riebums viņa iekšējā dzīvē, bet ne kā nobriedušī, ilgi novēroti tipi vai skaidras un norobežotas pārliecības. Rakstnieks neatrod pārejas laikmeta dzīvē un tās straujumā nekā nemainīga, uz ko koncentrēties; ja viņš grib ko attēlot vai izteikt, tad viņam jāaprobežojas uz acumirkli un tā nesto sensāciju.

Latviešu tauta ir tai ziņā laimīga, ka viņai no viņas gadusimteņiem ilgā nātūrālsaimniecības laikmeta vēl ir uzglabājusies viņas dzeja. Tās ir viņas tautas dziesmas, pasakas, parunas, mīklas,— arī pa daļai viņas tā laika ticība. Tas viss ir viengabalains un ar tautas dzīvi un jūtām saaudzis. Mūsu individuālā mākslas dzeja radās tikai ar naudas saimniecības pirmsākumiem Latvijā. Bet paši šie

individuālās mākslas kopēji — laikam Neiķens būtu jāliek rindas priekšgalā — paši vēl bija izauguši vecajā dzīvē, tāpat kā tie, kuŗu iekšējo vai ārējo dzīvi viņi lūkoja aprakstīt. Tas izskaidro, kādēļ viņu raksti tik bagāti tipiem un nepārprotamām, neapšaubītām pārliecībām. Neiķena cilvēkus tolaik katrs vēl bija pats redzējis un sastapa tos vēl ik uz soļa; Neiķena ticība bija arī viņa ticība. Apsīšu Jēkaba Andŗa tēvs ar saviem bagātiem radiem dzīvoja katrā pagastā. Ķencis un Pāvuls, Oliņiete un Prātnieku Andžs, Tenis . . . tie visi vēl bija izauguši latviešu nātūrālsaimnieciskā sētā, lai arī jaunā naudas dzīve tos jau vilka savā mutulī. Bet blakām šiem vecās dzīves izaudzinātiem tipiem Kaudzīši redz arī jau vecās un jaunās dzīves sikspārņus: Švaukstus un Pietuka Krustiņus, kas nepieder ne pie katras no tām . . . nomētājušos atgrieztos riecienus. Vecā dzīvē tie vairs neietilpst, jaunās viņi vēl nevar nest — karikatūras, ne tipi. Kaudzīši redz, kā jaucas starp vecās dzīves tipiem kaut kas svešāds, nepiederīgs, un viņiem nāk smiekli par to. Atsevišķās uzkrītošās savādības viņi pārspīlē un sakopo it kā par ākstu, kas pats neapzinās savas mērkaķības. Un arī kur jaunais laiks Kaudzītī ieskanas nopietni, Kasparā, jaunas dzimtenes meklētājā, arī tur tas vēl nav novērots tips: tai rakstnieks ielika pats savu jaunās dzīves skarto dvēseli. Un ņemiet jūs Blaumani, ņemiet mūsu vecās dzīves mohikānieti Saulieti — visi viņu tēlotie tipi taču ir vecās dzīves liecinieki un piemēri, un kur šie rakstnieki vārīgi

pieskaņas jaunai dzīvei, tur tas vairs nav tips, bet problēma vai arī paša sirds vaicājoša projekcija... Vīsi minētie rakstnieki vēl stāv uz vecā krasta, kur ap viņiem ņudzēja vecās dzīves tipi, un raudzījās uz jauno dzīvi kā Mozus no sava Nebo kalna.

Bet uzrādait jūs man vienu vienīgu tipu, no dzīves ņemtu, dzīvē noskatītu, ko būtu attēlojis kāds no vēlākās paaudzes latviešu rakstniekiem! Varbūt Andrejs Upītis vēl pienāk vistuvāk novērota r a k s t u r a attēlošanai, lai arī viņa zīmētie raksturi ir pa daļai konstruēti, pārprasti, mazasinīgi. Bet līdz t i p a m netiek arī viņš, — n e v a r tikt tādēļ, ka dzīves pārejas laikmets vēl nav varējis izaudzināt tipus. Dzīve viņā ir par daudz sadrumstalota, par daudz mainīga: viņa var izaudzināt individuālus raksturus, bet ne tipus.

Bet ņemiet jūs Raini, ņemiet Aspāziju, ņemiet mani: kur jūs atradīsit mūsu rakstos jel vienu vienīgu dzīvē noskatītu raksturu vai tipu? Šis jautājums jūs, varbūt, pārsteigs. Jūs atcerēsities, ka visi trīs nupat minētie taču ir rakstījuši arī drāmas, ir rādījuši jums tik daudzus un tik dažādus cilvēkus un raksturus. Nē, mīļais: tad jūs mūs pārprotat. Mēs esam jums rādījuši savas problēmas un savus konfliktus, savas cerības un savu ticību, savu mīlestību un naidu, savu pārliecību un savu dvēseli . . . bet mēs jums neesam rādījuši neviena mūsu āra dzīvē novērota rakstura, nedz tipa.

Ar to mēs esam nonākuši pie kādas savādī-

bas pārejas laikmeta rakstniecībā, kas vēlākām paaudzēm nāks arvien grūtāk saprotama.

Pārejas laikmetā nevar uzplaukt reālisms. Pārejas laikmetos dzīve ir atomizēta, sadrumstalota, un kas viņu grib tēlot, tas ieslīd sensācionālismā.

Bet katrs dzīves posms nes sevī arī nākamā laikmeta dīgļus. Arī pārejas laikmetā dīgst jau nākamā, jauniem apstākļiem piemērotā dzīve. Tikai viņa vēl nav izveidojusies. Ir nomanāms, ka uz augšu tiecas jauni spēki; bet kā viņi izveidosies, to var tikai p a r e d z ē t. Un ja rakstnieks šo vēl nebijušo izveidošanos grib attēlot, tad tai iepriekš jānorisinās viņa paša fantazijā vai garā, — viņam jātiek p r o f ē t i s k a m: dīglī viņam jāredz jau zieds un auglis.

Un otrkārt: mākslinieks var attēlot tikai norobežoto un esošo. Pārejas laikmeta ārējā dzīvē viņš redz jūkošo, chaotisko un topošo. Ja viņš meklē paliekamo, tad viņam jāpiegriežas savai i e k š ē j a i dzīvei, tam „es", kas no ārpasaules katru dienu uzņem neskaitāmus iespaidus, bet visus tos kārto un vērtē pēc s a v a s iedzimtās un mazmainīgās īpatnības, individuālitātes. Tādēļ pārejas laikmeta rakstniecība top r o m a n t i s k a, ja attiecīgajā rakstniekā pārsvarā ir fantazija, jeb viņa nes i d e ā l i s m a pazīmes, ja rakstnieka „es" ir garīgākas dabas; bet katrā ziņā viņa būs s u b j e k t ī v a un individuāla.

Un treškārt: pats savu iekšējo dzīvi novērodams, pārejas laikmeta cilvēks drīz vien nomanīs, ka tā vairs nebūt nav viengabalaina. Tā liekas,

ka katrā cilvēkā snauž neskaitāmas visdažādākās, arī viena otrai pretējas spējas un spēki. Bet viņi nemostas un netiek aktīvi visi reizē. Katrs laikmets cilvēkā modina tās spējas un tos spēkus, kas šim laikmetam vislabāk atbilst, visdzīvāk atsaucas uz viņa problēmām. Viengabalains laikmets audzē viengabalainus raksturus. Bet pretrunu pilns laikmets modina cilvēkā pretrunīgas spējas. Pārejas laikmets ir sajaukums no pagātnes drupām un nākotnes dīgļiem. Tādēļ tas arī nevar būt citādi: pārejas laikmeta cilvēkā ir aktīvi nevienādi spēki: mirstošie un dīgstošie, aizejošie un nākošie. Tam jāatspoguļojas arī rakstniecībā: tā top pilna problēmu un konfliktu, šaubu un ticības.

Krievijas pārejas laikmets cieši saistās ar Dostojevska vārdu, Skandinavijas — ar Ibsenu. Latviešiem ir trīs tipiski pārejas laikmeta rakstnieki: Rainis, Aspāzija un es. Kas mūs grib saprast, tam atslēga jāmeklē nupat aprādītā pārejas laikmeta īpatnībā.

Ar šo nebūt nav teikts, ka viengabalainā laikmetā mēs būtu izveidojušies par rakstniekiem reālistiem. Rakstnieks ir jau piedzimis par reālistu vai ideālistu. Laikmetam ir tikai tā nozīme, ka viņš sauc darbā tos rakstniekus, kas viņam piemēroti: viengabalains laikmets — objektīvos reālistus, pārejas laikmets subjektīvos romantiķus un ideālistus. Būtu Rainis, Aspāzija un es dzimuši un auguši ā r p u s pārejas laikmeta, mēs tad laikam gan būtu nodzīvojuši tikpat klusi kā reālisti pa pārejas laikmetu. Atcerieties, cik kautri noslē-

dzās Rainis pats sevī ar saviem pirmajiem dzejas darbiem. Tas bija pārejas laikmets, kas izdauzīja no klints viņa avotu.

Tāpat nav teikts, ka mūsu triju garīgais saturs izskaidrojams no latviešu pārejas laikmeta vien. Lauku dzīvi atstājuši, mēs dzīvojām līdzi arī citu, attīstībā tālāk aizgājušu tautu garīgo dzīvi. Ja mums nebūtu nākuši ierosinājumi arī no turienes, tad dažu mūsu jaunās dzīves problēmu mēs, varbūt, nebūtu sajutuši tik asi. Bet lai ierosinājums nāca no kurienes nākdams — tas tomēr ierosināja latvisku dvēseli, un tās izteiksme lauzās uz āru latviešu valodā.

Arī nav jādomā tā, ka Dostojevski un Ibsenu minēdams, es lielīgi taisītos viņiem blakus stāties. Savas mākslas lielumā viņi tālu pārsniedz mani. Bet ko viņi nēšiem nesa savai tautai, to es kausiņā nesu savai: pārejas laikmeta atspulgu mūsu dvēselē.

Pārejas laikmets — tā es vienā vārdā varētu apzīmēt sava literāriskā darba objektu. Un tikai no turienes nāk saprotami mani dzinekļi un nolūki. Tiem blakām un ap viņiem tad stīgo un rotaļājas arī Ješkas Ūdensvagula niekošanās, — rotaļa, kuŗai nācās mani pašu pāri pārmānīt dažai melnai cietuma un trimdas stundai. Tos te tālāk nepieminēsim, piegriezdamies tikai galvenajam jautājumam: no kuŗas puses katrā no maniem stāstiem ir gribēts rādīt mūsu tautas pārejas laikmetu?

Skaidra sirds. Pirmais mans apzināts mēģinājums izprast un izteikt pārejas laikmeta savādības bija „Bez paša pagātnes". Ierosinājumu uz to man deva kāds studiju biedrs, kas visu savu dzīvi lūkoja nostādīt uz bībeliska pamata. Problēma tur uztverta apmēram tā: ja cilvēkam ētiskos jautājumos nav vairs pašam savas pagātnes, tas ir: tāda ētiska rakstura un pārliecības, kas izauguši no viņa paša iedzimtās, ārējo apstākļu veidotas dabas, vai tad viņam ir iespējams šo „pagātni", savu pagātnes izveidoto ētisko „es" aizņemties no citiem, šai gadījumā no bībeles, kā to domāja daudzi kristīgi vecāki, savus bērnus jaunā, svešā dzīvē laizdami. Mans dzīves uztvērums, kas toreiz jau sāka izveidoties savās paliekamās robežās, uz to atbildēja ar stingru „nē": tikumība nav tikai trādicija un ieraža vien; viņas sakne ir iedzimts, tā tad individuāls, pozitīvs un mūsu attiecības veidojošs instinkts; tas gan rada trādiciju ap sevi, kā no vēža izaug viņa čaula, no kuŗas — lielāks augdams — tas atkal atsvabinās; bet vēzis nerodas no čaulas, nedz arī viņš var paņemt par savu cita vēža atstāto čaulu. Ja mēs gribam veidot cita cilvēka tikumību — un tāda tieksme ir draudzi radošam tikumiskajam instinktam —, tad tas nevar notikt no āra uz iekšu: mēs nevaram cilvēkam uzspiest cita cilvēka vai tautas tikumību tai cerībā, ka tā pamazām tiks par viņa ieražu un vēlāk par viņa tikumisko sajūtu. Mums jāiet otrāds ceļš: mums jāierosina otra cilvēka tikumiskā instinktā tās šā instinkta daļas, kas tur vēl snauž, bet kas

iekš mums jau tikušas aktīvas; tad šie otrā pamodušies tikumiskie spēki paši veidos tikumiskas ieražas, kas vairāk vai mazāk līdzināsies mūsējām.

Ar šā sava uzskata pozitīvo pusi esmu aizsteidzies drusku uz priekšu; ētiskā studijā „Bez paša pagātnes" ir izteikta tikai viņa kritiskā daļa. Tas pats pamata uzskats izteicas arī manā ap to pašu laiku uzrakstītā apcerējumā: „Mūsu tikumiskā audzināšana".

Bet reiz uztvertā pārejas laikmeta tikumiskā problēma vairs nelaida manis vaļā. Tā urbās dziļumā un pletās plašumā. Viņas attīstības nākamais posms ir „S k a i d r a s i r d s".

Tikumiskais instinkts cilvēkam ir iedzimts. Tas ietver sevī daudz un dažādas tikumiskas spējas, bet viņas visas snauž, kamēr cilvēks vēl nav sadūries ar ārpasauli. No šās ārpasaules un viņas pretspēku satura un virziena nu atkarājas, kuŗas no mūsu iedzimtām tikumiskām spējām mūsos modīsies. Tikai aktīvo, mūsos pamodināto tikumisko spēju kopa noteic mūsu tikumisko raksturu. — Mierīgos, maz mainīgos laikmetos, kur visa sabiedrība dzīvo kurmet vienādos apstākļos, arī šās sabiedrības atsevišķos locekļos modīsies kurmet tās pašas tikumiskās spējas, kas izteiksies uz āru kurmet vienādās tikumiskās ieražās. Un ja šī ārējā dzīve pārveidosies pamazām, tad tāpat pamazām pārveidosies arī viņas tikumiskais sejs un tikumiskie ideāli. Bet latviešu tauta ir nonākusi tādā stāvoklī, ka viņas dzīvei jātaisa lēciens: vecāki vēl bija zemnieki ar sen nodibinātu zemnieku

tikumību, bet nākamās paaudzes lielai, lai neteiktu: lielākai daļai jāaiziet no zemniecības projām jaunā, citādā dzīvē, kuŗai — par sevi saprotams — atbilst citādas nezemnieciskas tikumiskas paražas, kas zemnieku dēliem vēl ir svešas, kuŗu dzinēji spēki viņos vēl nav pamodināti. Kā nu izturēties šiem jaunās dzīves iesācējiem jaunajos, neparastajos apstākļos? Tur nepietiks ar to vien, ka viņi piesavināsies šās citas dzīves sendzīvotāju paražas. Tad viņi paliktu paši bez savas tikumības, jo no tikumiskām paražām tikumība izaugt nevar. Tur viņiem būs jāgaida, līdz jaunā dzīve ar savām tikumiskām prasībām viņos modinās tās viņu iedzimtās tikumiskās spējas, kas var dot atbildi uz šiem jautājumiem.

Ka šī atbilde n ā k s, par to nav ko šaubīties, jo nav neviena normāla cilvēka pasaulē bez tikumiskas iedzimtības. Bet kāda būs šī atbilde, kāda būs zemnieku dēlu jaunā tikumība? Tur katrā ziņā varam teikt vienu: viņa nebūs un nevar būt gluži tāda pati, kāda bija viņu vecāku tikumība. Jo tanī izteiksies tikai tā iedzimto tikumisko spēku daļa, ko modināja jaunā nezemnieciskā dzīve, bet paliks nemodināta tā daļa, kas atsaucās tikai uz vecākās paaudzes tīri zemnieciskās dzīves prasībām.

Tā ir problēma par t i k u m i s k u p ā r v e i d o š a n o s t a u t ā. Manai ētiskai izpratnei gul pamatā domas par t i k u m ī b a s r e l ā t ī v i t ā t i. Pēc mana uzskata absolūtu tikumību mēs, varbūt, varam ieņemāties i d e j ā; par absolūtu tikumību

mēs, varbūt, varam uzskatīt arī visu tikumiskas iedzimtības kopu; bet tā būs tikai teōrija. Dzīvē nekur un nekad nedarbojas un nevar darboties absolūta, no dzīves dažādības neatkarīga tikumība, nedz arī visu tikumisko spēju kopsumma reizē un vienā cilvēkā vai tautā. Dzīvē tas norisinās tā, ka katrā laikmetā un tautā no visas bezgalīgās tikumiskās iedzimtības darbojas tikai tā viņas daļa, kas saskan taisni ar šās tautas iedzimtību un ar viņas patreizējo ārējo dzīvi un tās tikumiskām prasībām.

Bet ja mēs pielaižam tikumības relātīvitāti šādā nozīmē, tas ir: ka katrs tikumiskas attīstības posms stāv ciešā attiecībā ar zināmas sabiedrības daļas saimniecisko attīstību vai stāvokli un darba veidu, — ja mēs pielaižam šo visu, tad mums jāpielaiž arī otra lieta, kas jums izklausīsies pēc neprāta: tad tak var rasties tāda situācija, ka dažādos laikmetos izceļas dažāda tikumība, varbūt pat tik nevienāda, ka viens laikmets vai viena sabiedrība to uzskata par netikumību, kas otrai ir tikumība.

Jā, tas tiešām tā arī ir. Atņemt otram cilvēkam dzīvību vai tīši likt savu dzīvību briesmās — tas miera laikos ir netikumība, bet karavīram karā tā ir augsta, slavēta tikumība, uz ko spējīgi tikai viskrietnākie. Ar daudziem miera laika tikumiem karā nekā nevar iesākt, un kara tikumi maz der mierīgai dzīvei. Divkauju dažas aprindas uzskata par noziegumu, daži par vīrestības tikumu. Tur ar abstraktiem prātojumiem nekā nevaram grozīt;

un tas arī nav vajadzīgs. Jo tikai tā tikumība ir dzinējs spēks, ko ierosina dzīve; tikai tā tad savukārt veido dzīvi.

Šās tikumības relātīvitātes mēs mierīgos, maz mainīgos laikos daudz nemanām. Bet viņa var radīt un rada asus konfliktus pārejas laikmetos. Mums ir iedzimušas ne tikai tikumiskas spējas. Arī tā ir iedzimtība, kas tur kopā ģimeni kā cilvēku kopdzīves pamatveidu, kā asinsradniecība. Ja nu, dzīvei strauji attīstoties vai mainoties, ģimenes viena daļa paliek vecā dzīvē un tikumības līdzšinējās trādicijās, kamēr tās pašas ģimenes otra daļa pāriet uz gluži citādu dzīvi ar citādām tikumiskām prasībām, kas savukārt viņā modina tās iedzimto tikumisko spēju citu daļu, — un tā tas notikās ar latviešu zemnieka dēlu —, vai tad šās ģimenes šķirtās daļas vairs sapratīsies tikumiskos jautājumos? Vai tad neiznāks tā, ka viena iedzimtības daļa — tikumiskais raksturs — šķirs tos, ko otra iedzimtības daļa — asins radniecība — tur kopā?

Tā te ir „Skaidras sirds" problēma. Rakstnieks objektīvists (reālists) šādus konfliktus maz mana. Viņa novērošana ir piegriezta objektīvai dzīvei un tās izaudzinātiem tipiem. Bet kad jaunā dzīve ir izaudzinājusi jaunus tipus, tad viņas kaŗi jau sen izkaŗoti. Rakstnieks subjektīvists turpretim asi sajūt tikumisko lūzumu. Viņš to redz nākam jau tad, kad pats konflikts dzīvē vēl nav manāms. Novērodams savu iekšējo dzīvi, viņš to atrod pats sevī. Piederēdams pie pārejas laikmeta,

viņš jūt sevī vēl dzīvu senākās dzīves tikumību. Bet ieiedams jaunā dzīvē, viņš vēl bija diezgan jauns un atsaucīgs, lai izjustu arī jaunās dzīves problēmas un dotu uz tām atbildi saskaņā ar jaunpamodināto iedzimtās tikumības daļu. Viņš skatās — „Zemnieka dēla" līdzībā runājot — pa diviem lodziņiem, pa katru citā pasaulē, redz un saprot viņas abas, bet nomana arī, cik tālu viņas atšķiras viena no otras un cik daudz vietās viņu spriedumi runā viens otram pretim. Ja nemaldos — tas bija Ibsens, kas teica, ka dzejot nozīmējot to pašu, ko tiesu spriest. Tas zīmējas uz pārejas laikmeta rakstnieku subjektīvistu. Tas mana, ka viņa paša tikumiskā griba ir sadalījusies divās daļās, kuŗām katrai ir s a v a taisnība; katra šī daļa apsūdz otru un aizstāv sevi . . . kā tiesas priekšā; — bet dzejnieks sēd kā tiesnesis un protokolē, ko teic viena, ko otra puse, līdz nobriest viņa spriedums. Tie ir sevī novēroti konflikti, ko tāds rakstnieks savos sacerējumos projicē uz āru. Viņam nav jāgaida, līdz tie būs uzliesmojuši ārējā dzīvē. Konflikta turpmāko izveidošanos viņš paredz jau no viņa dīgļa, ko viņš nes pats sevī, it kā zemkopis, jau graudus saujā svārstīdams, garā paredz, kādas sugas labība izaugs no viņiem.

Ir trīs apcirkņi, no kuŗiem pārejas laikmeta dzejniekam pildās viņa paredzējumu sētuve. Savus ierosinājumus viņš ņem no pašnovērojumiem, no savas apkārtnes novērojumiem un no rakstniecības. Kā studentam man satiksme ar apkārtni nebija diez cik plaša, kādēļ man manus jautājumus vai-

rāk ierosināja paša pārdzīvojumi un literātūra. Bet gluži bez sakara ar ārējo dzīvi nav arī „Skaidra sirds“ jeb — kā bija šim stāstam pirmatnējs virsraksts — „Jaunais tiesas kungs“. Manas dzimtenes apkārtnē notiesāja kādu pagastvecāko par pagasta naudas izšķērdēšanu uz cietumu. Viens no notiesātā dēliem apmeklēja augstākas skolas, beigās arī augstskolu. Apkārtnes ļaudis pa lielākai daļai bija tais domās, ka šis jauneklis studējot ar pagastam zudušo naudu. Es šo jaunekli pazinu, jūtīgu, klusu, sevī noslēgtu puisi; es arī zināju, no kurienes nāca — vai arī nenāca — viņa skolai un studijai nauda . . . pagasta kasei ar to nebija it nekāda sakara. Tad par šo jaunekli un viņa piederīgiem man daudzreiz bija jādomā. Tēvs viņam bija dzīves priecīgs, sabiedrisks cilvēks, uzaudzis vēl beznaudas dzīvē — un nu uzreiz viņa rokās nāca tik daudz naudas, kamēr naudas saimniecības morāle viņā vēl nebija paguvusi izveidoties, — vai tad kāds brīnums, ka viņš apreiba no jaunās dzīves, zaudēja morālisko līdzsvaru attiecībā uz naudu, kamēr citādi varbūt viņam ne prātā nevarēja ienākt kaut jel vienu vagu no sava aruma ielaist kaimiņa robežā. Tak jau biju es arī pats pie saviem vecākiem redzējis, cik godīgi un uzticami savā kārtā viņi bija pret kaimiņiem un cik maz tomēr viņi sajuta īpašuma robežu kunga mežam un meža zvēriem, vai atkal — cik taupīgs tēvs bija savā saimniecībā, bet kā viņš aizlaida Gulbītī uz kartēm vienā pašā naktī visu muižai togad maksājamo naudu. . . Notiesātā pagastvecākā dēls

bija atsities mātē, stingri audzinātā hernhūtiešu ģimenes atvasē, kuŗas tikumībai bija pa lielai daļai jau garīgi pamati. Tad kā sajuta hernhūtiešu meita sava vīra vainu? Cik bija dēlā iedzimis no mātes, cik no tēva? Bet viņiem visiem kopā bija jānes tēva vārds un kauns. Un kā viņi to nesa? Tas bija viens ierosinājums no dzīves mana stāsta fābulai, — ierosinājums ne tādā ziņā, it kā es šo notikumu ar pagasta naudu būtu gribējis aprakstīt . . . zādzība „Skaidrā sirdī" ir pilnīgi manis paša izdomāta, par notikuma vietu ņemot manas dzimtenes pagastnamu; zādzību kaimiņu pagastā par stāsta fābulas ierosinājumu es minu tikai tai nozīmē, ka turienes notikums kā piemērs man uzdeva jautājumu: kādēļ satrun vecās morāliskās saites un no kurienes ņemt jaunās?

Otru ierosinājumu no dzīves man deva kāda studiju biedra liktenis. Ar šo biedru es iepazinos jau savos ģimnazista gados Rīgā, kaut gan iekšķīgi viens otram tuvāk netikām; viņš piederēja pie tās „uzdzīvotāju" grupas, pret kuŗu man mūsu lasāmvakaros nācās cīnīties; es pavisam šaubījos par to, vai viņš sasniegs ģimnazijas abitūriju. Bet Tērbatā nonācis redzēju, ka viņā tomēr vajaga būt lielākām spējām, nekā mēs to pieņēmām; jo ar visu savu uzdzīvi viņš ģimnaziju bija beidzis ne tikai laikā, bet arī diezgan labi. Es biju ļoti pārsteigts, atrazdams viņu kā teoloģijas studentu Mētrainē. Bet tur viņš drīz sāka plēgurot un noklīda arvien vairāk. Dažs no biedriem izpūlējās viņu dabūt atkal uz ceļa, bet saņēma allaž par atbildi

vienu un to pašu: „Tas viss ir par velti — uz ceļa es vairs nevaru tikt: es esmu skolots par zagtu naudu.“ Viņu ģimnazijā sūtīja, kāds tuvs, turīgs radnieks; kādēļ krustdēls viņa naudu apzīmēja par zagtu — tā nezinu. Ar viņa vecākiem es vēlāk iepazinos: tie bija ļoti kārtīgi un saprātīgi saimnieki un savā pagastā iecienīti . . . viņi grūti cieta no dēla pagrimšanas, klusībā visur griezdami par labu to, ko dēls nodarīja nepareizu un ar vecāku stipri attīstīto goda sajūtu nesaskaņotu. Tad arī par šo ģimeni man daudz bija jādomā vēlāk. Bet „Skaidro sirdi“ rakstīdams, es pazinu vēl tikai viņas pazudušo dēlu, un no tā es nevarēju aizmirst tā vārdus par zagto naudu. Var jau būt, ka viņa dvēseles nespēkam bija arī citas saknes; bet tomēr skaidri bija redzams, ka viņa pašsuģestija to veda sakarā ar kaut ko pēc viņa paša sajūtas nemorālisku, kā augļus v i ņ š bija baudījis. . . Tā reiz šabu žīdiņš bija palūdzis no manas mātes putraimus, ko vārīt biezputru savā košera katliņā. Bet sausajos putraimos māte mēdza glabāt žāvētu cūkgaļu, un no tās šķēlīte bija nejauši iegadījusies arī žīdiņa putraimos. To viņš, nabags, bija pamanījis tikai vēl tad, kad pusi no sava vārījuma jau bija izēdis. Mājinieki vēl ilgi piestāstīja, kā viņš savā nāves uztraukumā tad grūdis pirkstu rīklē, lai varētu izvemt atpakaļ savu negribēto grēku. Tā mocījās arī mans studiju biedrs, lai tiktu vaļā no sava pabalstītāja nozieguma. Bet manī veidojās Rogas Pēteris un jaunais tiesas kungs un urbās jautājums: kas atpestīs

jauno paaudzi no vecās paaudzes vainas? „Skaidrā sirdī" uz to dota v i e n a atbilde, „Nespēcīgā dvēselē" un „Sikspārnī" — citas.

Šie un līdzīgi citi ierosinājumi tomēr manī uzstādīja tikai jautājumu; atbilde uz to man bija jāmeklē pašam. Tur tad man nācās pārstaigāt arī daļu no tās citu tautu rakstniecības, kas savukārt nodarbojās ar to pašu jautājumu: kā sabrūk vecā tikumība un kā lai rodas jaunā? Tur uz daudzām pārdomām mani ierosināja Ibsens, kaut gan viņš savu jautājumu formulēja citādi. Man tas grozījās ap attiecībām starp veco un jauno paaudzi, Ibsenam — par attiecībām starp sabiedrību un individu. Bet īstenībā jau tas iznāk uz vienu un to pašu: sabiedriskā morāle var būt t i k a i trādicionāla, kamēr nākotnes morāle vispirms nāk sajūtama t i k a i individā. — Otrs avots maniem literāriskiem ierosinājumiem bija — Dostojevskis. Arī viņa sacerējumos es atdūros uz tām pašām problēmām, kas nodarbināja mani; tikai viņš tām tuvojās no citas puses. Ētiskos konfliktus viņš lūkoja izprast duālistiski, vairāk kā cīņu starp divām pretējām garīgām varām, kamēr es — nenostādamies pret šo duālismu — tomēr redzēju daudzu konfliktu sakni arī tikumības relātīvitātē, tas ir: tai atziņā, ka tie paši tikumiskie dzinekļi var nevienādos laikmetos, nevienādā ārpasaulē izveidoties arī nevienādās, jā, gandrīz vai pretējās pārliecībās un paražās. Šī atziņa — pareiza vai nepareiza — bija manis paša un šķīra mani no Ibsena un Dostojevska. Bez tam manu problēmu paplašināja un pa-

dziļināja vēl tas, ka jaunus laikmetus es redzēju izaugam no s a i m n i e c i s k ā m pārmaiņām tautu dzīvē, kas ierosināja arī viņu psīchiskās un garīgās dzīves pārveidošanos. Ibsena un Dostojevska atziņās šās problēmas saimnieciskās daļas vēl nav. Vispār viņi vairāk attēlo, kā norisinās veco un jauno ētisko spēku sadursme, neprasīdami daudz pēc tā, kādēļ tiem jāsaduras un jādarbojas taisni tā. Viņi redz taisnību un netaisnību; d i v ē j ā d u t a i s n ī b u viņi, it īpaši Dostojevskis, gan pa reizei nojauš, bet tālāk šā pavediena neatšķetina.

Tas visskaidrāk nāk redzams, ja salīdzina Raskoļņikovu un izmeklēšanas tiesnesi Dostojevska „Noziegumā un sodā" ar to pašu problēmu, kas izteicas „Skaidras sirds" tēvā un dēlā no vienas puses un Zārenā no otras. Dostojevskis liek nozieguma idejai un viņa psīcholoģiskam attaisnojumam rasties vienā un tai pašā cilvēkā (Raskoļņikovā). Ar to viņš pārlauž mugurkaulu nozieguma attaisnojumam: noziegums iemaina vecenes augļotājas dzīvību pret apdāvināta un spējīga pozitīva darbinieka mūžu. Izrādās, ka domas par nozieguma pretvērtību Raskoļņikovā nebūt nav motīvs, dzineklis uz kaut ko, bet nozieguma pretmotīvu aizmiglojums, kviētīvs, nomierinātājs. Katra kaislība, katrs dzineklis mūsos, ja tam rodas kavēkļi mūsu pašu gribas vai paražu pretējā daļā, tiecas noklusināt šos pretmotīvus, mūsu iedomai uzrādot visu to, kas mūsu tieksmi attaisno vai aprāda par labu, un atspēko mūsu iekšējās ierunas pret viņu, — kā tas tiek zīmīgi attēlots Ievas kārdināšanā. Tikai

vēlāk, kad savai noziedzīgai tieksmei klausīdami, esam ēduši aizliegto augli, tikai tad vēl mums nokrīt kā migla no acīm un mēs nomanām, ka attaisnojuma mūsu noziegumam nav. To teic arī izmeklēšanas tiesnesis Raskoļņikovam: visi skaistie pašapmānīšanas prātojumi nelīdz nekā: noziedznieks ir apvainojis taisnību, un viņam nav citas izejas: viņam jālūdz piedošana no šās taisnības nesējas tautas un jāņem uz sevi sods. Citiem vārdiem: viņš ir uz laiciņu s a c ē l i e s pret absolūto morāli, ir ticis sakauts un var gaidīt žēlastību tikai tad, ja atkal bez ierunas padodas apvainotai varai.

Tas ir absolūtās morāles stāvoklis.

Bet vai Judīte bija netikle, kad viņa atdeva savu jaunavas godu savas tautas ienaidniekam Olofernam, lai tiktu viņam pie rīkles? Vai Luters bija noziedznieks, saceldamies pret savu baznīcu un tās priekšniecību, kur viņš redzēja, ka šī priekšniecība ved viņa tautu postā? Jā, arī par Jēzu Kristu pašu sprieda tā laika absolūtās morāles sludinātāji, ka viņš jāsit krustā taisni šās viņu morāles vārdā.

Tā ir ētikas relātīvā, bet reizē arī revolūcio nārā puse. Visi nupat aprādītie jautājumi nemaz nav izšķiramī absolūtās morāles vārdā, un tā tie arī nekad nav tikuši galīgi izšķirti. Absolūtā morāle ir morālisko spēku sastingums; tā var sabiedrības dzīvi uzturēt, bet ne padziļināt un paplašināt. Kas ir aicināts veidot jaunu morāli, jeb pareizāki runājot: kai veidojas jaunā laik-

meta morāle, tam jātop par noziedznieku pret veco laikmetu un tā morāli. Es gribētu to formulēt vēl asāki: katrs jaunā laikmeta profēts ir veco laiku slepkava un kā tāds sodāms; tikai jaunais laikmets var izpirkt viņa vainu un stādīt puķes uz viņa kapa.

Tas ir relātīvās tikumības atrisinājums, ko es dodu „Skaidrā sirdī" Raskoļņikova problēmai. Augšā es jau ieminējos par to, ka morāliskais lūzums var nākt sajūtams arī vienā un tai pašā individā. Tad tas pielīdzināms šā individa sašķelšanai divās pretējās gribās, kā to rāda Dostojevskis Raskoļņikovā; varbūt ka uz to grib aizrādīt arī jau Raskoļņikova uzvārds. No kristīgās draudzes pirmsākumiem mēs šā uzskata atceramies kā Pāvila (ne paša Kristus) mācības par atdzimšanu, par veco un jauno Ādamu. Bet var šī plaisa izcelties arī starp divām paaudzēm, starp vecākiem un bērniem, uz ko aizrāda Kristus vaicādams: „Kas ir mans tēvs? Un kas ir mana māte, mani brāļi un māsas?" Un atkal citur: „Es neesmu nācis mieru nest, bet zobenu. . . Kas neienīst savu tēvu un māti, savu brāli un māsu, tas nevar būt mans māceklis. . . Un cilvēka mājinieki būs viņa ienaidnieki." Tam sekodams arī es esmu pārlicis pārrunājamo tikumisko pārveidošanos uz divām paaudzēm: noziegumu uz tēvu, jaunās morāles sākumu — uz dēlu, bet sodu tomēr atstādams uz abiem kā jaunās morāles dzeloņaino čaumalu. Noziegumu un tā psicholoģisko attaisnojumu mums rādīdams v i e n ā individā, Dostojevskis tomēr nevar mūs

diezgan pārliecināt, ka noziegums ir nodarīts tādēļ, ka noziedznieks bija „iededzies augstakā idejā“ ... varbūt tas tomēr bija egoisms, kas te mēģina izrakstīt nākotnes vekseļus uz altruisma vārdu. Es turpretim salieku visu noziegumu uz tēvu, bet viņa motīvus — d ē l a labklājībā. Ar to es gribēju jautāt: vai katra nozieguma sakne ir meklējama egoismā? Vai cilvēks nevar tikt par noziedznieku arī taisni aiz altruisma, aiz uzupurēšanās citiem par labu? Un vai noziegums aiz altruisma vai aiz idejas ir tāpat vērtējams, kā noziegums aiz egoisma, aiz mantkārības un kaislības? Un sakarā ar to nāk tad tālākais jautājums: vai nav arī tādi noziegumi, kas nes savu psīcholoģisko attaisnojumu paši sevī, kuŗus mēs sajūtam kā noziedzniekam uzspiestus, kā neizbēgamas varas sauktus, tādas varas, kas noziedznieku padarīja tikai par savu ieroci? Vai tādā gadījumā nav arī noziedzniekam s a v a taisnība, un nosodīt mēs viņu varam tikai citas, pretējās puses taisnības vārdā?

Jautājums par divējādo taisnību ir viena no galvenām sastāvdaļām manā atziņā par tikumisko pārveidošanos. Pie tā es arvien par jaunu esmu atgriezies savos stāstos un arī savā darbā no dažādām pusēm. Lai rādītu, ka tēva noziegums nav gluži bez savas taisnības, man nācās to nostādīt ne tikai altruisma gaismā — viņš zog ne sevis, bet citu labā —, bet arī aprādīt to spēku, kas viņu dzen uz šo noziegumu.

Vēlākais pagastvecākais ir dzimis vēl gaitu laikos, tā tad nātūrālsaimniecības laikmetā. Bet

viņa jaunība iekrīt jau nomas laikos, naudas saimniecības sākumā. Nātūrālsaimniecība strādnieku saista pie zemes un izveidojas par klaušiem; naudas saimniecība viņu atsvabina no zemes un rada brīvu līgumu. Tā ir tik milzīga pārmaiņa saimnieciskā ziņā, ka jauno dzīvi vairs nevar ietvert senākā kārtībā.

Bet Latvijas muižniecība tā vēl nesaprata. Saimnieciski atsvabinātos viņa tomēr vēl gribēja paturēt morāliskā un politiskā atkarībā no sevis caur baznīcu un tiesu, kas atradās viņas rīcībā. Tā bija neprātīga un neizvedama lieta, un no šejienes izauga viss jaunlatvietības konflikts ar muižniecību un baznīcu. Vecais pagastvecākais „Skaidrā sirdī" ir jaunlatvietības personifikācija.

Kuŗš te nu bija noziedznieks: vai tas, kas brīvo pilsoni vēl lika važās, jeb tas, kas svešās važas patvaļīgi cirta pušu? Ir parasts sodītāju morāli griezt pret to, kas iet no pastāvošā projām; pastāvošais jau savas pastāvēšanas dēļ vien tiek uzskatīts par pareizo un morālisko. Bet ja nu pastāvošais ir pārdzīvojis savu laiku, vai tad viņam vairs lai būtu tiesība palikt par jaunās dzīves bauslības devēju? Absolūtās morāles aizstāvji uz to atbildēs: morāle nemaz nevar novecoties. Tie turpretim, kas redz arī morāles relātīvo pusi, atteiks uz to: „Morāliskais instinkts un viņa uzdevums cilvēces dzīvē varbūt paliek nepārveidojušies un nenovecojušies; bet tas veids, kādā šis instinkts pārveido mūsu pārliecības un mūsu attiecības pret ārpasauli, tas mainās, tam jāmainās

un jārada jaunas kopdzīves normas, kolīdz mainās normējamā dzīve. Jūs, absolūtās morāles piekritēji, samainât dzinēju spēku ar šā spēka darbības rezultātu. Jūs prasāt no mākslinieka, lai viņš vienmēr glezno to pašu gleznu, ko visu mūžu atkārtoja viņa skolotājs."

Man liekas, šī ir viena no grūtākām audzināšanas problēmām: cik ilgi atstāt jauno vecā varā? No vienas puses tas izskatās pēc nozieguma, ja bērni vairs neklausa vecākus. Bet vai arī no otras puses tas nav noziegums, ja vecāki negrib pieļaut pieaugušiem bērniem pašiem savu dzīvi? Šis jautājums ir tik grūts, ka mēs vēl tagad lāgā nezinām, kuŗš bauslis apsarga jaunās paaudzes tiesības, noteikdams arī v e c ā k u pienākumus.

Mans uzskats ir tas, ka šo jautājumu un konfliktu nemaz nevar izšķirt tiesas ceļā, jo trūkst te objektīva likuma, kam abas puses būtu vienlīdzīgi padotas un vienlīdzīgi sargāmas. Te nav tiesa, bet k a ŗ š, pretēju spēku sacensība, kur katra kaŗotāju puse padota s a v a s zemes likumiem un apspriežama pēc tiem. Visam, kas dzīvo, ir tiesības pašam uz savu dzīvi, kamēr viņam pietiek spēka uz to. Tā arī muižniecībai, ko tās laikmets bija izveidojis par zināmu kopdzīves organismu, bija tiesības pastāvēt un savu pastāvēšanu aizstāvēt, kamēr viņai vēl uz to bija diezgan spēka. Un gluži tāpat arī jaunlatvietībai, kolīdz viņa bija radusies un apzinājās savas īpatnības, bija tiesība dzīvot pašai savu dzīvi un salauzt

katru sētu, ko muižniecība vēl ap viņu cēla. Abām pusēm bija taisnība, izšķiršana atkarājās tikai no tam: kuŗa taisnība stiprāka? Tas bija spēka, ne tiesību jautājums. Tas bija kaŗš. Muižniecība to uzskatīja par revolūciju, par sacelšanos pret viņu. Viņa nesaprata, ka tas bija jauns, patstāvīgs kopdzīves organisms, kas stāvēja viņai pretim, jaunās naudas saimniecības un latviskas iedzimtības radīts.

Muižniecības un baznīcas konflikts ar jaunlatvietību nav pareizi saprotams un morāliski novērtējams, ja mēs uz to neskatāmies kā uz bioloģisku spēku sacensību, uz kaŗu.

Es skatījos uz jaunlatvietības personifikāciju pagastvecāko Ozolu „Skaidrā sirdī“ kā uz jaunlatvietības kareivi. Šai kaŗā viņu iesauca jaunās saimnieciski patstāvīgās dzīves un latviskas iedzimtības radītā dziņa uz patstāvību arī garīgā apjomā. Viņš tika neklausīgs mācītājam, bet tas nebija noziegums. Viņš būtu noziedzies pret savu iekšējo dziņu uz garīgu patstāvību tad, ja viņš — no dzīves grūtībām bēgdams — pieņemtu svešu morālisku gribu par savēju. Viņš grib nodedzināt muižu kungam, kas ar savu saimniecisko un politisko pārākumu sadedzinājis visu viņa vasaras peļņu, apturējis viņu ceļā uz patstāvību. Jaunlatvietības laikā tiešām nodega dažas muižas, un daži nedaudzi muižnieki krita no jaunlatviešu lodes. Ja skatāmies no prīvāttiesiskā stāvokļa, tad viņi abi ir noziedznieki: tā kungs, kas iznīcina sava strādnieka mantu, kā arī strādnieks, kas iznīcina kunga

mantu. Bet ja uzskatīt viņus kā divas pretējas puses, — jā, cik sādžas pasaules kaŗā netika nodedzinātas Austrumprūsijā, un kas palika pāri par piem. no Lielvārdes pagasta? Tā bija nevienāda cīņa starp muižniecību un jaunlatvietību, un vesta tā tika nevienādiem ieročiem. Tiesas un likuma zobens bija muižniecībai rokā, zemniekam bija jāiet kailām rokām pret to. . . Muižnieku sedza kā bruņnesis viņa advokāts, zemnieku — tikai viņa izmisums par viņam nodarāmo pārestību. Muižnieks izdzina zemnieku no tēvu tēvu sētas muižniecības darināta likuma vārdā . . . vai brīnums, ka zemnieks mēģināja atstāt muižnieku bez pajumta pašiešķiltas uguns vārdā? Kaŗš pieļauj visdažādākos paņēmienus, kas miera laikos ir stingri noliegti. . .

Un kas cīņā rēķinās ar to, vai viņš nobradā sava ienaidnieka, vai kaimiņa tīrumu? Ozols zaudēja savu prāvu tādēļ, ka viņam trūka garīgo ieroču: jūridisko zināšanu. Tā savu prāvu zaudēja arī simtiem citi jaunlatvieši. Viņš redz, kā viņu pusei vajadzīgs šai kaŗā: jūridiskas izglītības. Pats viņš tās iegūt vairs nevar; bet lai iegūst to d ē l s, nākamā paaudze. Šis ierocis jaunlatvietībai jāiegūst par k a t r u c e n u . . . un kaut arī tā būtu vai pagasta nauda.

Tā arī krievi reiz nodedzināja krievu Maskavu.

Kur mums jāraugās uz dzīves konfliktiem kā uz k a ŗ u — un pārejas laikmetos tas allaž tā būs —, tur mums sāk jukt visi miera laika sajē-

gumi par likumu un noziegumu. Vai tad tā nav morāliska anarchija, ko es te sludinu?

Ja šādiem konfliktiem pieliekam absolūtās morāles mērauklu, tad tiešām iznāk, ka mans uzskats sakrīt ar morālisku anarchiju. Tā to arī ir sajutuši daudzi kritiķi, kas apsprieda vai nu inženieri Strautmali, vai arī Akmeni, vai arī, varbūt, tiesāja Niedras kabinetu un tā darbu.

Un viss tas tomēr ir pārpratums un vienpusība. Arī relātīvā morāle nav bez savas absolūtas mērauklas. Tikai viņai tā ir citāda un citur nekā absolūtai morālei. Absolūtā morāle redz savu mērauklu tais sadzīves normās, ko dzīvē ir izveidojis morāliskais instinkts vai morāliskā ideja; kas no tām novēršas, to viņa apzīmē par netikumīgu. Relātīvā ētika turpretim aizrāda uz to, ka visas sadzīves morāliskās normas, paražas un pārliecības mainās, kolīdz ir pārmainījusies pati sadzīve; bet nemainīgs cilvēkā paliek tikumiskais instinkts, kopdzīves līdzsvara sajūta un tieksme uz šo kopdzīvi. Tādēļ tikumības relātīvitātes aizstāvim samērā maz rūp sadzīves normas atsevišķā gadījumā vai zināmā sabiedrībā, labi zinot, ka tās ir tikai kaut kas pārejošs, tikai dotam laikmetam piemērots; bet gan viņš griež visu savu vērību uz to, vai pats morāliskais instinkts cilvēkos ir vesels un nesamaitāts, jo tas atjaunos vai izveidos jaunai dzīvei piemērotas tikumiskas normas, arī ja vecās būtu sabrukušas un izjukušas līdz ar veco dzīvi . . . it kā no zīlē slēpta spēka neiztrūkstoši izaug jauns ozols, ja zīle

būs nonākusi tādos apstākļos, kas tās dīgšanai un augšanai ir vajadzīgi. Absolūtai tikumībai ir nedzīva, sastingusi mēraukla: dotais trādicijas bauslis. Relātīvā ētika apspriež cilvēka tikumisko vērtību pēc tam: vai viņa sabiedriskā dzīve saskan ar viņa tikumisko instinktu, vai tai ir šā instinkta izveidošanās uz āru.

Iedzimtais tikumiskais instinkts — tas ir absolūtais un valdošais princips relātīvā tikumībā, tas spēks, kas veido un pārveido tikumību un tās normas. Pārrunājamā stāstā šis tikumiskais instinkts ir nosaukts par skaidru sirdi. Tā, zināms, ir līdzība un simbols, jo iekšējās dzīves spēkus un pārdzīvojumus dzeja var uz āru izteikt tikai līdzībās un — ja tie top par trādiciju — simbolos.

Skaidra sirds — pārrunājamās problēmas kodols — ir vairāk, kā skaidra sirdsapziņa. Skaidra sirdsapziņa — tā varētu teikt — ir mūsu tikumiskā instinkta pasīvā un kontrolētāja daļa.

Tā mūs brīdina, ja mūsu tikumiskā dzīvē kaut kas ir nonācis nekārtībā, kā manometrs un ūdens trūbiņa brīdina tvaika katla kurinātāju. Absolūtā morāle redz galvenā kārtā tikai šo sirdsapziņas brīdinātājas nozīmi.

Bet tikumiskam instinktam ir arī sava dzinēja un aktīvā puse. Viņš ne tikai brīdina mūs, kur mūsu griba un tieksmes taisās sanākt vai ir sanākušas ar mūsu tikumisko instinktu konfliktā, bet viņš tās arī dzen un piespiež rīkoties viņa virzienā. Jo šis instinkts nav tikai mērs, viņš ir

arī spēks. No šejienes jāsaprot Ozola līgavas vārdi: „Lieli darbi nav izdarāmi bez skaidras sirds.“ Lielus darbus cilvēks var izdarīt tikai tad, ja mūsu griba ir viengabalaina un neatlaidīga. Bet viņa nevar būt viengabalaina, un viņai beidzot būs jānogurst, ja tā sanāks pretešķībā ar mūsu pašu tikumisko instinktu. Kā teikts: šim instinktam ir pašam savs absolūts virziens un savs spēks. Kolīdz mūsu griba tieksies citā virzienā, tā viņai jāuzņemas cīņa ar diviem pretniekiem: pret ārpasaules citādām tieksmēm uz āru un pret mūsu pašu citāda virziena morālisko instinktu uz iekšu. Šis instinkts ir — tā sakot — daļa no mūsu pašu vēl neapzinātas gribas. Pret viņu nostājoties, mūsu gribai jāsadalās, jāsašķeļas divās pretējās daļās, kas sadeldē viena otru savstarpējā cīņā. Tā ir tā nespēcīgā dvēsele, par ko es runāju dažos citos stāstos ... šis sevī sašķeltais cilvēks.

Un par tādu ļoti viegli var tikt un bieži tiek pārejas laikmeta cilvēks. Par tādu ir ticis arī pagastvecākais Ozols. Tikai es to nesauktu par noziegumu vien, ko viņš ir nodarījis: tas ir arī grēks.

Mums jāizšķir abas šās lietas. Cilvēks var būt reizē noziedznieks un grēcinieks, bet viņš arī var būt noziedznieks un nav grēcinieks, vai ir grēcinieks un nav noziedznieks. Noziegumam un grēkam katram ir sava mēraukla. Noziedznieks ir tas, kas pārkāpj vai lauž pastāvošu likumu, ārēju sadzīves normu. Grēcinieks ir tas, kā griba novēršas no tā virziena, kurā to dzen viņa tiku-

miskais instinkts. Noziedznieks var būt arī cilvēks ar ļoti viengabalainu gribu, — kā tādu esmu rādījis „Skaidrā sirdī" Zārena pusbrāli Rizgu. Grēcinieks turpretim allaž ir iekšēji sadalīts cilvēks; viņa griba ir naidā pati ar sevi. Noziedznieks cīnās ar sabiedrību, grēcinieks — pats ar sevi. Saceldamies pret jūdu tautas pastāvošiem likumiem, Jēzus Kristus bija noziedznieks un tika arī kā tāds pēc likuma notiesāts; grēcinieks viņš nekad nav bijis: viņa griba nekad nav novirzījusies no tā virziena, kurā to vadīja tas spēks, ko viņš sevī sajuta kā Dieva gribu, kā Svēto Garu.

Taisni Jēzus Kristus piemērs mums rāda visskaidrāki, cik tālu pārejas laikmetā var atšķirties noziegums no grēka. Pārejas laikmetā noziegums pret vecās dzīves normām var tikt par pienākumu pret jauno dzīvi, grēks turpretim nekad nevar tikt par pienākumu. Ja bada laikos Pēteris Salna nosit vagari, kas ved labību projām uz pilsētu, un tad liek izdalīt maizīti bada cietējiem, tad viņš katrā ziņā bija noziedznieks pret toreiz pastāvošiem likumiem; un tomēr mums ceļas tā kā šaubas, vai tas kungs, kas naudas dēļ atļāva bada nāvei sava pagasta ļaudis, nebija ļaunāks par viņu, un vai tas nebija Pētera p i e n ā k u m s, atkarot šo labību bada cietējiem? Ja turpretim brīvības cīņu laikā cits Pēteris Salna nonāk tādā stāvoklī, ka viņam jānokauj tie bērni, par kuru brīvo nākotni viņš domājas cīnāmies, tad dažs likums tagadnē un dažs likumdevējs viņu — varbūt — uzskatīs ne par noziedznieku, bet par varoni — brīvības

cīnītāju, piešķirs viņam — varbūt — arī kādu jaunsaimniecību; bet viņa paša morāliskais instinkts viņam tomēr teic, ka tas bija grēks . . . teic to divpadsmit gadus ilgi, teiks to divdesmit gadus ilgi — līdz Pēteris Salna būs sabrucis ar visu savu varonību.

Tad tomēr iznāk tā, ka pārejas laikmetos ne vairs likums un sadzīves normas ir noteicējs par mūsu tikumību vai netikumību, bet mūsu morāliskais instinkts, mūsu „skaidrā sirds". Tā arī pagastvecākā Ozola vaina mums jāapspriež galvenā kārtā ne uz tās apsūdzības pamata, ka viņš nozaga pagasta naudu, bet vaicājot: vai viņš to darījis ar skaidru sirdi? Likumu lauzt var arī ar skaidru sirdi. Jā, mēs varam nonākt pat tādā stāvoklī, ka mūsu tikumiskais instinkts, mūsu skaidrā sirds, mums tieši un neatvairāmi p a v ē l lauzt pastāvošo likumu vai pretoties sabiedrības kollektīvai gribai. Bet tā nebija skaidra sirds, morāliskais instinkts, kas pagastvecāko Ozolu dzina uz pagasta apzagšanu. Mēs viņu vēl varētu saprast, lai arī ne attaisnot, ja viņš spriestu tā: „Es esmu gatavs atdot visu un ciest visu, lai tikai izaudzinātu savu dēlu par spēcīgu gara kaŗavīru mūsu tautai. Bet man šai „visā", šai samaksā par manu nodomu un ideālu jāieskaita arī mans gods. Labi, tad es atdošu arī to. Es tikšu par zagli, es nesīšu zagļa kaunu un cietīšu zagļa sodu — bet par to manai tautai tiks viens darbinieks vairāk, bez kuŗa pūlēm viņa uzplaukt nevar." Tad tā būtu uzupurēšanās paplašināšana pāri fiziskās dzīvības robežām, tā

būtu morāliskā pašizniīcināšanās idejas labā. To mēs varbūt nevarētu aizbildināt, bet mēs viņu varētu saprast kā vienpusīgi nostādītu tieksmju pārspīlējumu.

Bet Ozolā nemaz nav šādas neatvairāmas tieksmes uz morālisko uzupurēšanos. Viņā nemaz nav tāda dzinekļa, kas neprasa sava upura cenas. Viņš tak no sākuma tikai rotaļājas ar zagļa domām, atstādams gadījumam izšķirt, vai lai viņš patur pagasta naudu, vai lai atliek to atpakaļ. Viņš nebūt negrib nest zagļa vārdu, nedz ciest zagļa sodu; viņš pats negrib nest nekāda upura, — viņš to uzveļ pagastam. Tas ir aprēķins; tas nenāk, neizaug no viņa morāliskā instinkta; tas ir tik tālu nost no sirds skaidrības, tik apzināmi pretīgs tai, ka viņš to rūpīgi slēpj no savas sievas neapmānāmās tikumiskās sajūtas. Viņš ir sanācis naidā pats ar sevi, ir ticis par nespēcīgu dvēseli, un viņa darbs, ko viņš bija padomājis lielu, top mazs un kļūmīgs. Nav vairs vietas šaubām, ka viņš ir ticis par grēcinieku.

No nozieguma soda var izvairīties, no grēka soda — nē. Grēka sods ir — sadalītā sirds, nespēcīgā dvēsele; un tā iet grēciniekam līdzi visur kā ēna saules dienā.

Grēciniekam atliek tikai viena izeja no soda: atgriešanās atpakaļ sava tikumiskā instinkta robežās. „Skaidrā sirdī" to simbolizē vecā Ozola nāve tai vietā, no kurienes to reiz laida pasaulē viņa līgava, tik vienas lietas gaidīdama, kad viņš

nāks atpakaļ: lai savu sirdi viņš atnestu atpakaļ skaidru.

Zinot „Skaidrās sirds" problēmu, jums arī nenāksies grūti izprast blakus personu nozīmi un uzdevumu. Magdas tēvs ir vecās, absolūtās tikumības pārstāvis, jaunais Ozols — audzināts kā ārējo normu sargs — tomēr sanāk konfliktā ar savu morālisko instinktu un pārsveras uz tā pusi, bet netikdams par jaunas morāles izteicēju. Zārens un Rizga ir viengabalaini reālisti, tikai katrs citos apstākļos: Zārens kopā ar reālo sabiedrību, Rizga — pret to. Lembis — viegli pieslienas apkārtnes vadībai un iedvesmai; viņa dēls — no sabiedrības izstumtais, tomēr ar lielu tieksmi uz kopdzīvi . . . mākslinieks vispārīgi nevar būt vientulis. Sievietes — Rizgeni atskaitot, ko dzīve jau sastindzinājusi — domātas un tēlotas kā nojaudējas un veidojamas, tomēr atskaitot vienu absolūto viņu iekšējā dzīvē: skaidro sirdi. No m ā t e s, ne no tēva morāliskā instinkta jāgaida atdzimstam un izaugam jaunās sabiedrības jaunā morāle. Tādēļ mums tas tā sāp, ja redzam to deģenerējamies s i e v i e t ē. . .

Nespēcīgā dvēsele. „Skaidras sirds" varonis pagastvecākais Ozols pieder pie jaunlatviešu p i r m ā s paaudzes, kuŗā vēl sniedzās iekšā mana bērnība. „Nespēcīgā dvēsele" attiecas jau uz šā pārejas laikmeta otro paaudzi. Tanī norisinājās mana jaunība, mani mācekļa un ceļinieka meklētāja gadi.

Naudas saimniecība, tik strauji uznākdama, bija sajaukusi zemnieka dzīvi un tās sensenās pa-

ražas; bet bez garīga pajumta palikušais zemnieks tomēr vēl palika zemniecībā, — un zemniecība nekad nevar pilnīgi atlupināties no savas nātūrālsaimnieciskās čaumalas. Mūs, jaunlatvieša zemnieka jaunākos dēlus, turpretim dzīve aizskaloja pilnīgi no zemniecības projām, citā darbā un citās aprindās iekšā; to pamats jau bija tīrā naudas saimniecība. Ja daudz, tad tie no mums, kas atgriezās uz laukiem kā lauku draudžu mācītāji, tie vēl saņēma savu algu nātūrālsaimnieciskā kārtībā, ja nevēlējās mācītājmuižas zemi iznomāt. Tos no mums turpretim, kas pārgāja uz pilšētu vai citādi iekārtotu tīrai naudas saimniecībai piemērotu dzīvi, tos jaunā dzīve piespieda lūkot šās jaunās dzīves morālisko seju un iegrozīties viņas paražās.

Visvienkāršākais likās pie tam būt: noskatīties to ieražās, kas jau bija uzauguši naudas saimniecības dzīvē, un piesavināties viņu uzskatus, saaugt ar viņiem. Pie mums šis ceļš dažā ziņā bija apgrūtināts: iespiezdamies naudas saimniecības dzīvē, mūsu zemnieku dēli tur atrada jau priekšā citas tautības ļaudis, kas runāja paši savu valodu. Kas gribēja pilnīgi iedzīvoties viņu dzīvē, tam nācās pāriet viņos; piesavināties ne tikai viņu uzskatus, pārliecības un ieražas, bet arī viņu valodu kā tautības ārējo pazīmi. Zemnieka jaunākais dēls p ā r t a u t o j ā s.

Bet reizē ar to viņam bija jāatsakās no savas latvietības i e d z i m t ā s daļas un jānomāc sevī vai jāatstāj snaužam visas tās individuālās garīgās spējas un īpatnības, kas atrodamas tikai latviešu

tautā. Katra tauta sajūt un uztver ārpasauli savdabīgi, saskaņā ar savu iedzimto dabu. Un saskaņā ar šo viņas savdabību, piemērojoties tautas īpatnējam tikumiskam instinktam, tad arī veidojas tautas vai viņas atsevišķa locekļa attiecības un sakari ar viņa ārpasauli un apkārtni, nokārtojas viņa uzskati un pārliecības. Tādēļ — dziļāki ņemot — nemaz nav iespējams piesavināties svešu tikumību, — jeb tad tā vairs nebūs tikumība, bet tikai dresūra un mērkaķība. To drīz vien sajuta arī jaunlatvieši, noraudzīdamies savos puskoka lēcējos un skalu vāciešos.

Bet arī pašu šo pārgājēju nevarēs uz ilgu laiku apmierināt šāda pušķošanās svešām spalvām. Vāji un piekļāvīgi raksturi bez aktīvas iedzimtības un maz vairs kopā nākdami ar savu cilti — tie, varbūt, ar laiku iesnaudīsies svešā gultā. Bet jo aktīvāka būs šāda no savas tautas aizgājušā cilvēka iedzimtība, jo skaidrāki viņš arī sajutīs plaisu sevī: savu ārējo dzīves veidu viņš ir piesavinājies no cittautiešiem, kamēr viņa iedzimtā daba to dažā lietā un brīdī dzen pavisam uz ko citu. Tad viņš savas ārējās paražas un apkārtnei piemērotās pārliecības sajutīs ne kā no viņa paša nākušas un izaugušas, bet viņam kā no āra uzmauktas un liekas. Vai tad viņam vēl pietiks spēka atsvabināties no šā liekā un sākt pašam savu morālisko dzīvi saskaņā ar s a v u un savas tautas morālisko instinktu? Sacelšanās pret lieko, no āra uzspiesto un piesavināto, un ilgas pēc sava morāliskā instinkta veidotas tikumības — tā ir „N e s p ē c ī g ā s d v ē-

seles" problēma. Viņa varēja rasties tikai tais latviešos, kam no zemniecības bija jāaiziet projām. Tiem, kas palika kaut arī uz naudas saimniecības pusi pārveidotā zemniecībā, neviens svešas ieražas un pārliecības neuzspieda, ja viņiem pašiem nepatika mērkaķoties.

Es šā konflikta starp iedzimtību un no āra piesavināto vai uzspiesto sāku apzināties tikai vēl Tērbatā kā students. Rīgā kā ģimnazistam man, īsteni ņemot, vēl nebija nekādu iekšēju attiecību ar vācietību. Es sēdēju starp saviem vācu biedriem tāpat, kā ganos iedams starp kokiem mežmalā. Es mācījos vāciski tāpat kā arī citas svešas valodas, saprazdams, ka tie man ir grīdas koki tiltam uz augstskolu, — ja daudz, tad es errojos par to, ka nevarēju izšķirt visas tās daudzās vācu valstiņas vidus laikos vienu no otras, nedz arī paturēt atmiņā katra viņu valdnieka gada skaitļus. Merķeļa sajūsmināts, es aizrāvos arī tik tālu, ka vaicāju vācu valodas skolotājam, ko tad patlaban lasāmā un pārrunājamā dzeja apzīmē par „Livonijas īstajiem dēliem . . .", bet citādi mēs gājām katrs savu ceļu un bijām šķirti laudis bez naida un bez mīlestības.

Vācisko kā svešu un uzspiestu es sāku sajust tikai vēl korporācijā kā „zēns" (fuksis). Latviskā korporācija, īsteni ņemot, nebija izcēlusies kā vācu korporāciju atēna; viņa bija izaugusi no tā saucamiem „lasāmiem vakariem", ko latviešu studenti bija iekūruši kā ugunskuru, pie kā sildīties svešās, jaunās intelliģentās dzīves aukstākos brī-

žos. Bet lasāmam vakaram izveidojoties par korporāciju, nācās līdz ar krāsām pieņemt arī visas tās ārējās formas, kādās satiekas korporāciju studenti gan savā starpā, gan arī ar citām korporācijām, un līdz ar to arī piesavināties dažas vācu studentu ieražas un goda sajēgumus. Tad šais no vācu korporācijām aizņemtos uzskatos un sajēgumos nu pūlējās savus „zēnus“ ieaudzināt arī latviskā korporācija. Viņa nevarēja citādi, ja gribēja palikt sakarā ar citām korporācijām, jeb tad viņai būtu bijis jāatsakās no krāsām un jāatgriežas atpakaļ savā latviskā noslēgtībā vai pie saviem lasāmiem vakariem. Bet es sajutu visu šo kopdzīves korporello daļu kā no āra uzspiestu, kā latvieša iedzimtībai svešu, kā no vāciskas dabas izaugušu. Un it īpaši, kad man nācās klāt būt kādai to laiku korporāciju mazpievilcīgai paražai — tā saucamai „aļus divkaujai“ (— kuŗš ātrāk un vairāk var dzert —), tad tas mani tā uzbudināja, ka pret korporāciju dzīves šo daļu es iekšķīgi sacēlos jau toreiz, kaut gan mana galīgā šķiršanās no viņas notikās tikai vēlāk. . . Jāpiezīmē, ka korporācijai bija arī sava latviska daļa un nozīme, kas ar laiku auga un tika stiprāka, bet toreiz to man aizēnoja vāciskā buršikozitāte.

Drīz pēc tam man nācās trīs gadus pavadīt tīri vāciskā ģimenē un noraudzīties vācu sabiedrībā. Tur es novēroju lielo starpību starp ieražu un pārliecību, kāda tā izaug, iedzimtības veidota, un kāda viņa kropļojas, ja to uzspiež no āra citas tautības ļaudīm, jeb ja to grib atdarināt un ārēji

piesavināties citādas iedzimtības nesēji. Tur es skaidri sapratu, ka mūsu pārliecības un mūsu tikumība neveidojas tikai no ārējās dzīves iespaidiem vien: vienu un to pašu dzīvi dzīvojot, mūsos tomēr izveidosies nevienādi sadzīves ideāli, ja mūsu dzīslās tecēs šķirtu cilšu asinis.

No Puzeniekiem es atgriezos uz Tērbatu ar to atziņu, ka tikumību nevar piesavināties no āra kā priekšrakstu un bauslību; viņai jāizaug no mūsu iedzimtā tikumiskā instinkta. Citas cilts tikumība var pie tam būt ierosinājums, bet ne priekšraksts. Bet šai atziņai Tērbatā tolaik atbalss vēl nebija, un tā viņa mani iedzina vēl dziļākā vientulībā. Līdz ar to es atskārtu, ka nepietiek ar to vien, ja mēs ko nojaušam un zinām: mums vajaga arī spēka, lai nojausto pārvērstu par darbu un dzīvi; citādi mēs esam nespēcīgas dvēseles.

Rīgā pārnācis, es atdūros uz lieko un no āra nākošo citādā veidā: intelliģences dzīvē tikko nokļuvušie zemnieku dēli tur pūlējās ārēji piesavināties rūpniecības dzīvē izcēlušos ideoloģiju, kas tiecās izbeigt naudas saimniecību; viņi saucās par sociāldēmokratiem, nemaz nenojauzdami, ka nedz viņu pašreizējai saimnieciskai intelliģences dzīvei, nedz viņu tikumiskiem instinktiem nav it nekāda sakara ar žīdu instinkta veidoto sociāldēmokratiju. Jeb atkal cita šās intelliģences daļa domāja, ka tikumība („izlīdzinošā taisnība") rodama intellekta ceļā. Par tautas individuālismu un iedzimtām īpatnībām šiem latviešu sētā dzimušiem kosmopolītiem nebija ne tās visniecīgākās nojautas. Par sevi sa-

protams — mums bija jāsanāk sadursmē, kolīdz mūsu ceļi krustojās. Šī sadursme tā ar citu tautu, kā arī ar prāta (intellekta) veidoto tikumību tad atspoguļojas „Nespēcīgā dvēselē".

Īsteni ņemot, tās ir divas negātīvas atbildes, ko „Nespēcīgā dvēsele" dod uz jautājumu: kā lai pārejas laikmeta ļaudis tiek pie jaunās tikumības? Pirmā atbilde uz to ir: tas nav izdarāms tā, ka viņi vienkārši pārņem tādas cilts tikumību, kuŗa jau dzīvo jauno dzīvi. Otra atbilde: tikumību nevar piesavināties loģiskā ceļā. Pirmā atbilde izteicas Kalēju Indriķī ar viņa sacelšanos pret visu, kas lieks un aizņemts . . . tur iedzimtais tikumiskais instinkts tiecas uz patstāvīgu veidošanu. Otrā atbilde ir dota Vagarī. Vagaris, īsteni ņemot, nav viengabalains. Viņā ir sakombinēti divējādi novērojumi: vieni no dažiem Tērbatas studentiem, kuŗu lepnums pastāvēja iekš tam, ka viņu veiklību un iznešanos gŗūti vairs nācās atšķirt no vācu korporantu „uzstāšanās", — tā tad ārēja mīmikrija; un novērojumu otra daļa gūta jau Rīgā no cita virziena cilvēka, kam bez pietiekošas iepriekšējas izglītības uz ārzemēm aizgājušam, viņa turienes it kā studijas bija palīdzējušas tikt pie „izlīdzinošas taisnības un apskaidrotas cilvēcības"; man liekas — tas bija latviešu dēmokratijas ciltstēvs, neskaidrs savās domās, bet nepārprotams savā tieksmē: pirmais kosmopolīts starp latviešu zemnieka dēliem. Tā te bija garīga mīmikrija, bieži sastopama pie ļaudīm, kas domā, ka vienāda loģiskās domāšanas kārtība izpaudīsies arī vienādās

pārliecībās un tieksmēs, tas ir: pie ļaudīm ar prāta prioritāti un vāju instinktīvo aktīvitāti.

Bet „Nespēcīgā dvēselē" gatavojas arī jau trešā, pozitīvā atbilde uz augšējo jautājumu. Tikai tā vēl nav izteikta tieši, bet analoģijā. Atbilde ir tā pati, ko ar sirdi nojauš jau varoņa līgava „Skaidrā sirdī": ka pārejas cilvēku uz jauno tikumību vadīs viņa „skaidrā sirds", tas ir — viņa iedzimtais tikumiskais instinkts. „Nespēcīgās dvēseles" pozitīvā atbilde, tieši izteikta, skanētu: jauno tikumību radīs tikumiskā ģeniālitāte. Bet tas tur izteikts līdzībā un analoģijā, domājot un runājot ne tieši par tikumību, bet par r e l i ģ i j u.

Jūs atcerēsities varbūt no cita kāda mana apcerējuma, kādas ir manas domāšanas kārtības galvenās pazīmes. Es redzu, ka pasauli, tā ārējo, kā iekšējo, mēs uztveram un apspriežam vai kārtojam divējādi: vai nu ar p r ā t u, vai ar t i e k s m ē m. Ar prātu (loģiski) mēs kārtojam pasaules lietas un notikumus objektīvi, kādas ir viņu attiecības laikā, telpās un cēloniskā sakarībā. Ar savām tieksmēm mēs vērojam lietas un notikumus intuitīvi un subjektīvi: vai lieta un notikums saskan ar mūsu tieksmēm, vai traucē tās? Šim pasaules uztveršanas subjektīvajam veidam valoda vēl nav radījusi vienzīmīga un savdabīga vārda. Var viņu raksturot kā subjektīvu, kā dinamisku, kā individuālu, kā intuitīvu, instinktīvu, kā jūtu vai vērtības spriedumu; bet katrs no šiem vārdiem apzīmē tikai viņa vienu pusi, kamēr patiesībā viņš uzrāda visas še minētās pazīmes. Bet

atšķirt no loģiskā uztveres veida to praktikā var ļoti viegli. Kādēļ man viena kompozicija patīk un citas nē? Loģiski es tā izskaidrot nevaru, bet es to tieši jūtu, ka pirmā saskan ar kaut kādu tieksmi manī, bet otra to traucē.

Tad nu šai instinktīvai, subjektīvai pasaules uztverei īstais darba lauks ir mākslā, reliģijā un tikumībā. Viss var būt, ka viņām visām trim ir kopēja sakne, tikai tad tā gul dziļi zem mūsu novērošanas un apziņas sliekšņa. Bet kur šās trīs lielās tieksmes mums nāk apzināmas un izpaužas uz āru, tur visur mēs novērojam, ka viņas izveidojas un izpaužas vienādā ceļā: razdamās no it kā vispārējiem kopdzīves instinktiem un tiekdamās uz kaut kādiem mums maz nojaušamiem garīgās vai dabiskās dzīvības mērķiem, viņas tomēr izveidojas katrā cilvēkā individuāli, — tāpat kā dzīvība atsevišķā individā. Viņas visas dod cilvēkam spēku, ja viņš tās sajūt kā saskaņotas ar savu attiecīgo tieksmi vai instinktu, tā tad ir dinamiskas dabas; viņas visas trīs var uztvert intuitīvi, bet ne loģiski.

Tad šo mākslas, reliģijas un tikumības vienādo izpaušanās veidu var studēt un mēģināt izprast tikpat labi pie katras no viņām sevišķi, kā arī pie divām vai visām trim kopīgi. Tas izskaidro, kādēļ es tik viegli un vienkārši „Nespēcīgā dvēselē" esmu pārslīdējis no tikumības uz reliģiju kā savas analizes un pārdomāšanas objektu un materiālu. Aprobežojoties tikai uz to, kā izpaužas un rada tikumiskais un kā reliģiskais instinkts,

es varēju teikt par abiem vienu un to pašu: viņu izpaušanās un radīšanas veids ir ģeniāls. Ja es toreiz domājos ar to būt izteicis arī pašu reliģijas saturu, pielīdzinādams reliģiju pēc viņas dabas ģeniālitātei, tad tā, zināms, bija kļūda: veida samaiņa ar saturu.

Bet ne tikai savas izpaušanās vienādības dēļ vien man „Nespēcīgā dvēselē" sanāca tikumība ar reliģiju kopā. Viņām vajadzēja kopā ierasties manu novērojumu aplokā arī tādēļ, ka reliģijas ārējā izveidošanās ir tikpat atkarīga no mūsu iedzimtības, kā arī no attiecīgā laikmeta sadzīves, kā tikumība. Pārejas laikmetā pārveidojas arī reliģija. Tādēļ pārejas laikmetos ļaudis novērodams un lūkodams viņus izprast, es nevarēju noiet gaŗām arī viņu reliģijas maiņai. „Kā lai pārejas laikmetos cilvēks tiek pie jaunas reliģijas?" to varētu apzīmēt par „Nespēcīgās dvēseles" otru problēmu. Uz to dotā atbilde skanētu: „Lai viņš klausa savam iedzimtam reliģiskam instinktam."

Uz Tērbatu es aizgāju teoloģiju studēt ne aiz kādas sevišķas dievbijības, nedz arī par mācītājmuižu domādams. Bet man bija jau sava problēma, uz ko es meklēju atbildes. Noskatīdamies kristīgās draudzes vēsturē, es nevarēju liegt, ka šai draudzē tomēr ir darbojies un varbūt vēl darbojas kaut kāds sevišķs spēks, kas pārveido cilvēkus un sabiedrību. Kas tas ir par spēku? Uz to es gaidīju atbildi no teoloģijas profesoriem. Bet tur es smagi pievīlos. Es no viņiem savā tumšā

nojautā sagaidīju, ka viņi man rādīs un darīs pieejamu reliģiju, tai pieiedami apmēram tā, kā māksliniéks pieiet mākslai. Bet viņiem, maniem profesoriem, rūpēja teoloģija kā loģiski aptveŗama un izliekama zinātne. No sākuma es to turēju tikai par kādu iepriekšēju darbu, par sagatavošanos uz reliģijas studēšanu un ievadu tanī. Bet kad bija pagājusi jau apmēram puse no mana studiju laika un profesori vēl vienmēr nekā nebija minējuši par reliģisko spēku, un kad beidzot es sāku iepazīties ar dogmatiku, tad es nobijos: kā tad spēku var ietvert loģiskās formulās! Līdz beidzot es sapratu, ka profesori runā pavisam citādā valodā un domā gluži citādā kārtībā, nekā es: viņu pasaules uztvere bija loģiska, manejā — dinamiska. Tad es viņiem atmetu ar roku un taustījos viens pats tālāk.

Šis nevienādais uzskats par teoloģijas objektu: vai reliģija ir spēks vai zināšana, un vai viņas uztverei vajadzētu būt dinamiskai vai loģiskai, šī mana iekšējā sacelšanās pret maniem profesoriem atspoguļojas „Nespēcīgās dvēseles" ievadā. Bet nojaušot, ka loģika un dogmatika pēc savas dabas reliģiskām parādībām ir pilnīgi svešas, es arī biju spiests vaicāt un meklēt: iekš kam tad pastāv reliģijas savdabība? Tas man atvēra acis, lai redzētu, cik tuvā radniecībā stāv reliģija ar mākslu un tikumību, ka viņa savā ārējā izpausmē pārveidojas tāpat kā viņas, un ka šo pārveidošanos līdzīgā kārtā ierosina un noteic atsevišķā vai kollektīvā individa iedzimtība un apkārtne. Ar to es pats

biju pārgājis no absolūtās reliģijas uz relātīvo un ieguvis atslēgu pārejas laikmeta reliģiskai problēmai.

Tā man pamazām bija sašķeterējušies par kopīgu problēmu jau trīs intuicijas vērpti pavedieni: māksla, tikumība un reliģija. Ne katra no šām trim gara dzīves nodaļām nebija savā kodolā pieejama loģikai, bet katru no viņām mēs tomēr sajūtam kā dzinēju un biedrotāju spēku, kas izveidojas saskaņā ar indivīda iedzimto dabu un apkārtni. Un arī to es sajutu skaidri: šis trejādais spēks, savā saknē varbūt viens, nav mūsos ieliekams no āra. Tas var mosties un tikt modināts mūsos, ja tas tur kā dīglis atrodas, bet noies mums garām, ja mūsos šo spēju nebūs, vai paliks nenojausts, ja to būs modinājis mūsu apkārtnē cits laikmets nekā mūsējais.

Tā bija intuicija, iekšēja gaišredzība, kas man reliģijas, mākslas un tikumības dabu rādīja šādā uztverē. Bet kā lai es to pierādītu par pareizu citiem?

Jā, šī te ir dinamiskās uztveres vājā un stiprā puse. Kā lai es tev pierādītu, ka tev gribas ēst? Ja tu savu izsalkumu j ū t i, tad tev katrs viņa pierādījums ir lieks. Ja tev ēst negribas, kā lai es tev pierādu, ka tev tomēr gribas ēst? Tāpat tas ir ar skaistumu, taisnību un ticību: kas viņu nesajūt, tam viņu pierādīt nevar; un kas to sajūt, tam pierādījuma nevajaga.

Jeb citiem vārdiem: garīgo s p ē k u mēs nevaram pierādīt loģiski; loģikai tas nepieejams.

Bet mēs to varam pierādīt citādi: ar to, ka mēs šo pašu spēku modinām arī citos. Tas būtu neprātīgs mūziķis, kas pūlētos loģiski pierādīt, ka viņa kompozicija ir skaista. Bet viņš sēstas pie klavierēm un spēlē to citiem priekšā; un ja kompozicijas skaistums aizgrābj klausītājus, tad līdz ar to tas ir pierādīts. Tāpat tas ir ar taisnību un ticību.

Bet ja tev neizdodas citos modināt tavu intuitīvo izjutumu un pārdzīvojumu? Tam var būt divējāds cēlonis: vai nu otrs tev un tavam laikmetam ir vēl pārāk svešs, jeb arī tavā intuicijā ir kaut kas nepareizs, neīsts vai vienpusīgs; tikai tu nezini, kuŗš no abiem šiem cēloņiem vainīgs, ka tu paliki nesaprasts. Tas saceļ šaubas pašam par sevi un savu pārliecību un rada tevī garīgas vientulības sajūtu.

Man Mētrainē tādu biedru nebija, kas domātu par tām pašām problēmām, kā es. Arī literātūrā tolaik vēl reti nācās uzdurties sliedei, kas veda uz to pašu mērķi. Tādēļ dvēseles vientulības sajūtu man nācās izjust līdz pašam viņas dibenam. Tas attēlots Kalēju Indriķī un viņa liktenī: pāraudzis savai vecai ģimenei pāri un no tās ārā, neieaudzis jaunā mākslīgā ģimenē (korporācijā), viņš tomēr nav tik stiprs, lai gadiem un gadu desmitīm ilgi nestu sevī savu pārliecību bez atskaņas: viņš sāk šaubīties. Tur tad viņam atliktos tikai viena izeja no sava pārejas laikmeta: atrast jaunās sabiedrības pirmsākumu pašam savā ģimenē. Un nejauši ar visu savu

ārpasaules aklumu viņš arī uzdurās uz šo izeju, taisās atspirgt savā paša ģimenē. Bet tad šī ģimenes dzīve iznīkst un līdz ar to arī pats Kalēju Indriķis. . .

Man bija vairāk laimes.

Pārejas laikmeta cilvēkam, jaunlatvieša dēlam, nācās aiziet no savas vecās ģimenes. Tai sabiedrībā, kurā to ienesa jaunā dzīve, viņš atdūrās uz daudz ko, kas bija vai nu neīsts un lieks, ar savu laikmetu un tautas iedzimtību nesaskaņots, vai arī viņam svešs. Un tomēr bez sabiedrības garīga dzīve uzplaukt nevar. Tad atlikās tikai viens: atrast šo sabiedrību kopdzīvē ar atsaucīgu dzīves biedreni. . . Šai sakarā jūs sapratīsit, kādēļ es tik svēši esmu nīdējis visu, kas postīja jaunās ģimenes dzīves pamatus.

Līduma dūmos. Jau vairākkārt esmu aizrādījis uz to, ka es nekad nerakstu pēc kāda izstrādāta plāna. Manu sacerējumu priekšdarbi allaž norisinās kaut kur manā zemapziņā. Mani pārdzīvojumi, izjutumi, pārdomas, gribētais un sasniegtais vai pusceļā atstātais — viss tas laika gaitā sakrājas un nogrimst kaut kur manā zemapziņā un tur pats no sevis rūgst, kārtojas un veidojas par kaut ko jaunu, līdz es sāku nomanīt, ka no šās zemapziņas kāda jauna atziņa vai tieksme manī laužas uz āru, meklē izteikties. No sākuma es vēl nebūt nepārredzu visu to, kas tur iznāks. . . it kā, miglai grimstot, mēs no meža vispirms ieraugām tikai koku galotnes; bet tad ar laiku mēs redzam

vairāk un vairāk, līdz beidzot mūsu priekšā stāv viss mežs savā savdabībā. Tā arī no savu stāstu idejām sākumā es redzēju diezgan maz: varbūt tikai galveno problēmu, dažus atsevišķus tēlus vai konfliktus, atsevišķus spēkus un to traucēkļus vai arī dažu spēku vairāk vai mazāk pretējus virzienus. Bet jo vairāk es sāku ieskatīties šai raibumā un iesilt no viņa, jo skaidrāki es arī sajutu, ka tas viss saistās par kaut ko organisku un viengabalainu. Dažu reizi sākdams uzrakstīt dialogu, es pats nezināju, kas būs viņa iznākums. Bet ja konfliktā salaistie pretējie spēki man bija diezgan konkrēti skatāmi, tad es nekad nebaidījos laist viņus cīņā: gan jau viņi katrs aizstāvēs un izcīnīs savu taisnību. Mans uzdevums pastāvēja galvenā kārtā iekš tam: uzturēt katrā spēkā viņa konsekvenci. Dažu reiz tad es pats biju pārsteigts, kādās neparedzētās situācijās noveda šos spēkus viņu cīņa, un kādas jaunas idejas un perspektīvas uzdzirkstīja no viņu sadursmes. Mana sajūta bieži vien tad ir tāda, it kā dažādie spēki manī veidojas un izkaŗo uz āru savus kaŗus.

Šādai strādāšanai, kur mākslas darbs it kā organiski izveidojas zemapziņā, ir arī savas labās puses: sacerējums tā var iznākt viengabalains un bez neīstiem piejaukumiem. Bet lielāks darbs prasa ilgāku laiku; un uz ilgu laiku mākslinieka gŗūti nākas noturēties tai pašā sajūsmas kvēlē: arvien var gadīties starpā kādi traucējumi vai sajūsmas atslābumi. Tas it sevišķi zīmējas uz daudziem maniem darbiem, kas bija jāsacer „Austru-

mam“ no numura uz numuru, pastarpēm darot desmit citas lietas. No šejienes izskaidrojams, ka gandrīz nevienā manā plašākā sacerējumā nav izvests gluži tas, ko no sākuma esmu gribējis teikt.

„Līduma dūmus“ sākot, mans nolūks bija — attēlot jaunlatviešu otro paaudzi viņas saimnieciskā un garīgā pārejā uz jaunu dzīvi. Man likās, ka to visvieglāk varēšu izteikt v i e n a s ģimenes nodomos, konfliktos un likteņos. No sākta gala kā romāna varonis bija domāts ne inženieris Strautmalis, bet visa Strautmaļu ģimene: tēvs un māte kā jaunlatvietības pirmā paaudze zemniecībā, Jēkabs — kā nākamā paaudze, kas paliek zemniecībā, inženieris — tā nākamās paaudzes daļa, kas spiesta pāriet uz citu saimniecības nozari, kandidāts — kā to garīgo pārmaiņu izteicējs un tulks, ko ierosina saimnieciskā pāreja. Bet sacerējumam turpinoties, inženieris pārauga saviem brāļiem pāri. Un tagad, pēc ilgiem gadiem uz savu toreizējo darbu atskatoties, redzu, ka mana zemapziņa ir strādājusi pareizāki nekā virsapziņa ar savu nodomu. Es biju it kā palaidis jūŗā trīs nevienāda ātruma kuģus. Par sevi saprotams: bija arī jaunajā naudas zemniecībā savi konflikti un problēmas, kā tos tik zīmīgi vēlāk attēloja Blaumanis un Saulietis; bet jaunā zemniecība tomēr ar vienu kāju stāvēja uz tā paša tīruma, kuŗā savas vagas dzina viņas senči. Zemkopība nekad nevar tikt par tīru naudas saimniecību. Tādēļ arī Strautmaļu Jēkaba liktenis nebūt neizaug no viņa darba, bet no tām ieražām un tās tikumības, ko savā laikā veidoja

feodālisms, bet kas jaunā laikmetā vēl sniedzās iekšā kā šķautnaina klints.

Un līdzīgi ir ar kandidātu Strautmali. Aizejošās dzīves paražas un pārliecības gan vairs nav viņam autoritāte; viņš top savā ziņā tai pretim revolūcionārs. Gan sajūt arī viņš, ka jaunā laikmeta tikumībai būs jāizaug no morāliskā instinkta, to viņš apzīmē — raudzīdamies uz tā revolūcionāro daļu — par dvēseles īgnumu: šis iedzimtais, īpatnējais instinkts rādīs ceļu jaunai tikumībai caur jauno laikmetu. No vecās dvīves un no vecās tikumības kandidāts Strautmalis ir jau laukā; bet kur ir tā jaunā dzīve, kas savukārt lai palīdzētu veidot viņa jaunos tikumiskos ideālus? Viņam nav vēl sabiedrības, kuŗas dzīvi lai viņš dzīvotu līdzi. Viņš nestāv pats iekšā nekādā saimnieciskā organismā. Viņam jāvelk savas tikumiskās atziņas un ideāli tikai pašam no sevis un no savas individuālās, personīgās dzīves... tiem trūkst vēl saimnieciskā korrektīva, tie ir tilts, pār upi grīdāms, kas vēl nebalstās uz otra krasta. Kandidāts Strautmalis ir vairāk dzejnieks nekā jaunais tiesas kungs „Skaidrā sirdī"; bet viņi stāv abi uz vienas un tās pašas pārejas laikmeta pakāpes. Kandidāts Strautmalis varētu būt par varoni tikai psicholoģiskā romānā, bet ne tādā, kas grib attēlot zināma laikmeta dzinējus spēkus un to izveidojumu.

Gluži citāds stāvoklis ir inženierim Strautmalim. No vecās dzīves un zemniecības viņš ir tāpat projām uz neatgriešanos, kā kandidāts. Bet

viņa izglītība ir tāda, kas viņam ļauj novērot pašam sevi un vārdos sludināt citiem savas jaunās pārliecības. Viņš ir audzis ārpasaulei, un tās virpulī viņu iegriež kailais jautājums: kur lai ņem darbu un maizi zemnieka jaunākais dēls?

Tas nebija viegls jautājums, — grūts tādēļ, ka viss nezemniecības darba lauks bija cittautiešu aizņemts. Bet šim jautājumam bija jānāk, un viņš nāca, kolīdz zemnieku skaits tika — samērā ar viņu zemes platību — par daudz liels, bet no otras puses — kad jaunā naudas saimniecība atraisīja pie zemes piesieto zemnieku. Uz šo jautājumu nācās meklēt atbildi ne tikai politechniķiem latviešiem, bet visiem zemnieku bērniem, kam maizīte bija jāmeklē ārpus zemniecības. Un atbilde varēja būt tikai divējāda: vai nu tu aizej projām no dzimtenes plašajā pasaulē, vai arī cīnies ap maizes kumosu dzimtenē ar prīvilēģētiem cittautiešiem.

Inženieris Strautmalis simbolizē visu to jaunlatviešu paaudzi, kas uzņēmās šo cīņu, palikdami dzimtenē.

Tas bija karš, un viņa izkaļotāju tikumiskā vērtība jāapspriež no pārejas laikmeta perspektīvas: citādi mēs tiekam netaisni pret viņiem. Kas Latvijā šo saimniecisko cīņu padarīja nesaudzīgāku un arī netaisnāku, tas nāca no tam, ka viņa bija jāizcīna ne tikai starp divām saimnieciskām šķirām, bet arī starp divām tautībām. Bet savos pamatos inženiera Strautmaļa cīņa ir tīri saimnieciskas dabas: bezzemnieks cīnās ar zemnieku, lielrūpnieks ar lielgruntnieku. Lai uzsvērtu šo problēmas neat-

karību no nācionāliem apstākļiem, tad inženierī Strautmalī nekur nav izteikts kaut kāds nācionāls asums, — pārejas laikmeta problēmu nācionālā daļa ir atstāta kandidāta Strautmaļa rīcībā. Bet arī tas nenīd vācieti kā tādu — viņš pat samīlas vācietē, — bet tikai to, kas vācietī latvieša dabai ir svešs, ciktāl tas tiecas atspiest vai aizēnot latvisko. Inženieris Strautmalis par tādām lietām pat nedomā; tās problēmas viņā snauž. Viņš ir praktiskas dzīves cilvēks; visi viņa mērķi atrodas praktiskās dzīves robežās; tur arī meklējami ceļi uz šiem mērķiem.

Tomēr saimnieciskā dzīve tikpat maz ir šķiŗama no morāliskās, kā miesa no dvēseles. Jaunā saimnieciskā dzīvē nonākdams, inženieris Strautmalis ir spiests apskatīties arī te pēc robežas starp godu un negodu. Tikai arī te viņš paliek uz praktiskā ceļa. Lai brālis kandidāts urbjas pa saviem morāliskiem instinktiem un savu dvēseles īgnumu; lai tas uzstāda kaut kādus tikumiskus ideālus un paliek bez vietas, pēc tiem dzīdamies. Inženieris to neapstrīd: varbūt brālim un viņam līdzīgiem tas tā ir vajadzīgs . . . par to jau viņš arī ir savas tautas pravietis. Bet inženieris redz, ka praktiskā dzīvē tikai tad var sasniegt savu nolūku, ja paliek pie tā paša vecā, gadu tūkstošos izmēģinātā: kā tu man, tā es tev.

Kritika un sabiedrība bija savā laikā stipri nemierā ar inženieri Strautmali: tas esot pilnīgs materiālists un karjērists bez kādām tikumiskām tieksmēm un ideāliem; tādu nevajagot ņemt par

romāna varoni. Šai spriedumā bija arī tikumisks pārmetums man pašam: kā es varot līdzi just tik nemorāliskam cilvēkam?

Tur man tomēr būtu dažs kas ko iebilst.

Vispirms: tas taču ir pilnīgs pārpratums, ja inženieri Strautmali apzīmē par materiālistu tai nozīmē, it kā n a u d a viņam būtu pati par sevi m ē r ķ i s. „Bet šī bagātība manis nekārdina. . .“ viņš runā uz Mariju. „Man neliek miera tas milzīgais spēks, kas te izšķiežas nedarbināts. . . Jūs neticat, ka šis milzis pārvarams? Taisni tas ir tas, kas mani kārdina dienām un naktīm: reiz stāvēt tepat uz šās vietas un noskatīties, kā nevaldāmais, nepievāramais milzis pūzdams un kaukdams griezīs manas mašīnas...“ Inženieris Strautmalis taču ir caur un cauri ideālists. Tikai viņš ir d a r b a ideālists; mūsu tā laika kritika — nezinu, kā tas tagad ir — apzīmēja par ideālistiem tikai tos, kas tādi bija domās, ja daudz — vārdos. Viņa nesaprata, ka ideālists ir ikviens, kam viņa darba ierosinājumi nāk no viņa iekšējās pasaules. Ārējā pasaule viņam ir tikai līdzeklis ... kā līdumniekam cirvis un arājam arkls nātūrālsaimniecības laikmetā vai nauda — naudas saimniecības laikmetā. Pārmest Strautmalim to, ka viņš gādā savam darbam vajadzīgo naudu, ir tikpat neprātīgi, kā pārmest arājam to, ka viņš negrib iet tīrumā bez arkla. Otrkārt: inženieris Strautmalis esot nemorālisks. Tas nav taisnība. Viņā ir visi tie dīgļi, no kā izaug tikumība; tikai tā vairs nebūs vecā zemnieku tikumība, tādēļ ka arī viņš pats

vairs nevar būt zemnieks. Bet šai jaunai tikumībai viņā nule vēl jāizaug, jāizveidojas saskaņā ar viņa iedzimto dabu un viņa jaunās dzīves prasībām. Pagaidām viņš vēl ir tikai pārgājējs no vecās tikumības uz jauno, jaunās dzīves iekaŗotājs. Tādēļ viņa tikumība vairs nav mērojama ar veco mēru, nedz arī jau pilda jauno: viņa tikumība ir iekaŗotāja, kaŗavīra tikumība. Ņemsim kā piemēru to pašu vekseļa iznīcināšanu, ko viņam visvairāk pārmet. Tā esot zādzība. Nē, tā pavisam nav zādzība. Ko tad Strautmalis nozog un kam? Sava parāda Zandenam viņš taču nedz var, nedz grib noliegt. Bez tam vekseli Zandenam viņš taču bija izdevis ar to norunu, ka Zandens to iekasēs no dzelzceļa biedrības. Zandens turpretim tīši padara paredzēto samaksu par neiespējamu, lai tad izdoto vekseli un vekseļa likumu grieztu kā asu ieroci pret Strautmali. Tā vairs nav godīga cīņa. Norunāts ir — lauzties vīram pret vīru, bet Zandens ņem palīgā atvāztu nazi, kamēr Strautmalim jācīnās kailām rokām. Tad Strautmalis izgriež Zandenam spalu no rokas un nolauž nazim asmeni. Vekseli iznīcinādams, Strautmalis atceļ lietu atpakaļ taisni tai stāvoklī, kādā viņa bija pēc līguma. Viņš izpostī tikai Zandena viltību, bet nekādi neaiztiek Zandena tiesības; tām viņš pats sagādā vajadzīgos pierādījumus. Un to jūs saucat par zādzību?

Bet es saprotu: jūs pieliekat Strautmalim un viņa darbam Jēzus Kristus mēru. Sev un savam darbam jūs to nepieliekat, bet Strautmalim

pieliekat. Tas ir taisnība: Jēzus Kristus nebūtu tā darījis, kā Strautmalis. Jēzus Kristus vispār nepretojās, kad viņam darīja netaisnību. Un kad viņam vilka svārkus nost — viņš atdeva arī vesti. Tā ir tā visaugstākā tikumība, ko cilvēku gars līdz šim ir spējis nojaust, un Jēzus Kristus bija šās visaugstākās tikumības varonis. Viņš pats apzinājās, ka šī tikumība jau pārsniedz šās pasaules robežas. Un šī viņa varonība ir tas, kas mūs arvien no jauna sajūsmina un aizrauj pludurēties kā mājas pīlēm līdzi meža pīļu saucienam uz dienvidiem, līdz nolaižamies noguruši nākamā pančkā. Ja es savā romanā būtu gribējis attēlot tikumības varoni, laikam es nebūtu piemirsis arī Jēzus Kristus „visu, vai nekā" . . . kā to es lieku mutē Strautmaļa brālim kandidātam kā Ibsena māceklim. Tikumiskās idejas nesējs „Līduma dūmos" taču ir kandidāts, lai arī gan ne kā varonis vai pravietis, bet tikai kā noģidējs. Inženieris turpretim tak nemaz nav domāts kā tikumības, bet kā darba varonis, ne kā pārpasaules pilsonis, bet kā pārejas laikmeta cilvēks šai pašā darba pasaulē, kā jaunas dzīves iekaņotājs. Zināms: viņš nav domāts kā muļķis, kas tīšu prātu cīnās kailām rokām pret atvāztu nazi.

Naudas dzīvē ienākušajam Strautmalim jācīnās ar naudas saimniecības ieročiem. Tur uzskata par goda lietu — maksāt savus parādus, bet arī — neļaut sev izgriezt pogas. Jā, pat zemniecībā to neuzskatīja par grēku — apgriezt badīgam bul-

lim ragus vai neticēt pie zirga pirkšanas pārdevējam uz vārdu, bet apskatīt zirgam arī zobus.

No līdzīga pārpratuma izaug otrs pārmetums Strautmaļa tikumībai: viņš esot gatavs par n a u d u precēt paklīdušu sievieti un atstāt savu līgavu.

Vispirms: tas tak nav taisnība, ka Strautmalis atstājot Mariju. Marija atstāj Strautmali. Kolīdz Strautmalis redz, ka Marija par viņu un viņa ceļu sāk šaubīties, tā viņš tai atļauj par jaunu izvēlēties, vai viņa vēl grib ar viņu kā ar tādu, kas zog vekseļus, iet roku rokā? Tas būtu netikumiski, ja viņš Marijai šās izvēles nedotu. Bet Marija iziet pa durvīm, gaidītā „jā" neteikusi. Strautmalis ir ne tikai svabads, bet arī atstāts un kā noziedznieks nicināts,— vismaz viņš pats to tā sajūt, kad viņš griežas pie Zalvi jaunkundzes.

Otrkārt: es neuzdrošinātos Zalvi apzīmēt par paklīdušu vai netikumisku sievieti. Tāda viņa izskatās, ja tai pieliek absolūtās tikumības ārējo, konvencionālo mērauklu. Bet kas, cilvēka tikumisko vērtību apspriezdams, jautā, vai šai cilvēkā vēl ir dzīvi kaut kādi tikumības dīgļi, tas tos Zalvi jaunkundzē tomēr atradīs. Un šai savā tikumības izpratnē viņš drīkstēs atsaukties arī uz to, kas teica laulības parkāpējai: „Ej un negrēko vairs!"

Un treškārt: Strautmaļa kritiķi visgaŗām piemirst, ka inženieris varēja Zalvi naudu daļūt arī lētāk, nesaistīdamies ne uz ko tālāk. Ja viņā nebūtu morālisku dziņu, jeb ja viņam viss grozītos tikai ap naudu, tad viņš, laikam, būtu arī gājis pa to lētāko ceļu. Bet morāliskais spēks ir viņā tik

stiprs, ka viņš to nevar. Viņš to nevar tad, kad viņam ir līgava; viņš nevar to arī tad, kad līgava viņu ir atstājusi un viņu nekas ārējs vairs nesaista. Jo tur jau iesākas morāle, kur mūsu dzīve sāk sadalīties tiesībās un pienākumos un kur mēs sākam saskatīt arī otra cilvēka tiesības. Zalvi ir novērsusies no godīgās sabiedrības nospraudītām tekām, Strautmalis — tāpat. Viņš neaizbildina Zalvi dzīvi, un tā nav viņam vienaldzīga. Bet viņš jautā sev: ar ko tad viņa paša dzīve paceļas pār Zalvi dzīvi? Abi — sabiedrības izstumtie — viņi grib palīdzēt viens otram un turēties kopā. Ja Zalvi inženierim gatava uzticēt un atdot visu sava mūža gājumu, vai tad nav viņa pienākums — uzticēt viņai arī savu mūžu? Tas nav ārējs spaids, nedz vieglprātība, kas viņu skubina uz laulību ar Zalvi; tā ir viņa taisnības sajūta, ka nevar tak būt viens tikai devējs un otrs tikai ņēmējs. Un pēc manas pārliecības tā ir taisni šī taisnības sajūta un pienākuma apziņa, bet nevis sabiedrības uzskati un paražas, no kā dīgst un aug jaunās dzīves jaunā morāle.

Inženieris Strautmalis nav domāts un tēlots kā jaunās morāles pravietis un liecinieks. Bet viņā un viņa liktenī ir gribēts — blakām saimnieciskai pārejai — rādīt, ka jaunā saimniecībā dzīve pārejas laikmeta cilvēku nostāda arī vaigu vaigā ar morāliskiem jautājumiem, ko viņa vecāki un to dzīve vēl nemaz nepazina. Un otrkārt — tur ir gribēts teikt, ka šos jaunos morāliskos jautājumus mums nevar izšķirt ne pagātnes pārliecības, nedz

sabiedrība, nedz arī mūsu prāts. Tie izšķiļami un atbildami vienīgi mūsu morāliskam instinktam saskaņā ar mūsu jaunās dzīves savādībām un īpatnībām.

Inženieris Strautmalis ir jaunās saimnieciskās dzīves, bet ne jaunās morāles veidotājs. Bet tā kā viņā ir stipras morāliskas tieksmes un instinkti, tad tie veido viņā un viņa apkārtnē jauno morāli, inženierim pašam to neapzinoties.

Citādi „Līdumu dūmu" ideja pati par sevi ir vienkārši un viegli pārskatāma, ja zina manas pamata domas par saimnieciskās un garīgās dzīves savstarpējām attiecībām un atkarībām. Nātūrālsaimniecības dzīve pa gadu simteņiem Latvijā uz laukiem bija radījusi viņai piemēroto dzīves iekārtu: feodālismu un patriarchālismu, kas atbalstījās uz ārējo autoritāti ļaužu mazkustīgā kopdzīvē. Pašu šo feodālismu es neuzskatu nedz par noziegumu, nedz par Dieva likumu: tā bija nātūrālsaimniecībai atbilstošā kopdzīves iekārta. Tā varēja izaudzināt un izaudzināja tikpat labi Vestfālus un vecos mācītājus, kas apzinājās sava pienākuma pret viņu rīcībā un gādībā stāvošiem zemniekiem, kā arī Zandenus, kas uzskatīja par savas gribas un iegribas līdzekli ne tikai zemnieka (un zemnieces) miesu, bet arī viņa dvēseli. Mūžīgi tikai svešai gribai padots rīks būdams un nesaraujami saistīts pie viņam ierādītā darba un zemes gabaliņa — kā lai zemnieks būtu varējis tikt pie saimnieciskas un garīgas pašnoteikšanās? Viņš plūca puķītes

savā pļavmalē un nekā nezināja par dārziem, kas aiz meža zied.

Bet jaunā naudas saimniecība atraisīja zemnieku no zemes un no ārējās autoritātes. Tā piespieda viņu uz pašnoteikšanos. Kunga autoritātei pār zemnieka miesu un dvēseli vairs nebija nekāda saimnieciska pamata. No sākuma tā skaidri neapzinājās un neizprata vēl ne kungi, ne zemnieki. Vestfāli un vecie mācītāji vēl joprojām domājās savus „bērnus" audzināms un vadāms, un Zandeni joprojām izlietāja savus „rīkus"; ja daudz — viņi apskatījās pēc jauniem līdzekļiem, kā paturēt atkarībā no sevis arī zemnieku dēlus. Pirmie sajuta — lai arī vēl ne pilnīgi saprata — savu jauno emancipācijas stāvokli tie zemnieku dēli, kas bija spiesti no zemniecības iziet pavisam laukā. Tiem viņu jaunā saimnieciskā dzīvē kungs vairs nekā nevarēja nedz dot, nedz ņemt; ja daudz — tas ar savu politisko iespaidu varēja viņu dzīvi traucēt vai netraucēt. Tos, kas ar savām prīvilēģijām viņu traucēja, tos zemnieka dēls mācījās ienīst; kas viņu lika mierā, tie bija viņam vienaldzīgi. Vestfāla un vecā mācītāja audzināšana bija piemērota zemnieku dzīvei; zemnieka dēla jaunai dzīvei ta maz ko varēja dot. Tie bija šķirti ceļi, kuŗu jūtīs lielā saimnieciskā pāreja nostādīja jaunlatviešus un viņu līdzšinējos vadoņus un rīkotājus. Un jautājums zīmējās tikai uz to: vai viņi izšķirsies mierā, kā Abrāms ar Latu, vai paprieks izplēsīsies, kā Abrāma un Lata gani?

Manas domas bija tādas, ka lielas pārejas ne-

var notikt bez pārpratumiem un cīņas, bet ka ar laiku ļaudis sāk saprast tā veco, kā arī jauno taisnību un tad saprotas un izlīgst. Tā tas izlikts arī „Līduma dūmos". Pats es redzēju abas šās taisnības un arī to, ka katrs laikmets rada arī savas paliekamas vērtības; nākamais laikmets būtu neprātīgs un aplaupītu pats sevi, ja viņš nemācētu tikt par pagātnes mantinieku.

Šo saprašanos starp vācu muižniecību un jaunlatvietību es sev iedomājos tā, ka muižniecība sapratīs, kadēļ nātūrālsaimniecības radītai dzīves iekārtai ir jāizbeidzas, un pamazām piemērosies naudas saimniecības prasībām un tās dēmokratismam. Kas no muižniekiem gribēs vēl valdīt, tam būs jāaiziet uz naudas saimniecības rezidenci, uz bankām un rūpniecību. Kas no viņiem mīļos zemkopību un laukus, tie apvienosies ar svabadajiem mazgruntniekiem uz kopēju darbu kā līdzīgs ar līdzīgu. Tikai no viena es baidījos: ja viņi negribēs pāriet uz jauno dzīves iekārtu p a m a z ā m, tad var notikt katastrofa „uz visas līnijas".

Un par latviešiem es domāju, ka viņiem atvērsies acis saskatīt, ka arī vecajā kultūrā bija kaut kas paliekams un uzglabājams. Ja jau mēs mācējām krāt savas tautas gara mantas, kas visas ir izaugušas nātūrālsaimniecības laikmetā, kādēļ lai mēs neņemtu ierosinājumus arī no vecās muižu kultūras, — ne kā mēchaniski atdarinātāji, bet kā audzēkņi, kas uzņemtos ierosinājumus sevī pārstrādā saskaņā ar savu iedzimtību?

Man liekas, ka savās pamatdomās es maldījies neesmu. Tikai es nevarēju paredzēt kaŗa kā ārējās katastrofas. Kaŗš neizauga no tā pārejas laikmeta un no tiem spēkiem, ko es vēroju un lūkoju attēlot.

Tikai gan viņš radīja citādas sekas mūsu kultūras attīstībā, nekā es gaidīju mūsu pārejas laikmetam. Kaŗš mūs visus padarīja nabagus: vāciešus — vairāk saimnieciski, mūs — vairāk tikumiski. „Līduma dūmi" saplūda kopā ar vulkāna izverdumu.

Zemnieka dēls. Dažā ziņā varētu teikt, ka arī „Zemnieka dēlā" izteicas tā pati pārejas laikmeta ideja, kā „Līduma dūmos", tikai no citas puses uztverta un citiem līdzekļiem attēlota. „Līduma dūmos" pārejas laikmets ir rādīts kā cīņa starp veco un jauno; līdz ar to viņu stils ir drāmatisks. „Zemnieka dēlā" turpretim lūkots rādīt šās pārejas atspulgu un atbalsi novērotāja dvēselē, tā sakot: viņas izjūtu, — kādēļ te arī galvenā kārtā lietāti izjūtas liriskie izteiksmes līdzekļi.

Un vēl viena cita savādība te jāatzīmē. Kā dažkārt jau esmu pieminējis: mana domāšanas kārtība savā pārsvarā ir dinamiski cēloniska, kādēļ dzīvē es noskatos kā dažādu spēku darbībā. Tikai „Zemnieka dēlā" es eju pa citu ceļu: tur nav rādīta dzīve savā attīstībā, nedz arī cēloniskā sakarā, bet taisīts it kā šķērsgrieziens caur latviešu tautas pārejas laikmetu: redzi, tādus slāņus viņā jau noguldījuši jaunā dzīves pavasaŗa plūdi. Pie tam tas viss tur rādīts stereoskopiski, no di-

vām pusēm („pa diviem lodziņiem"): kā tas izskatījās idejā un kā tas iznāca dzīvē. . .

Zemnieka dēls nav darbinieks savā stāstā; viņš ir tikai novērotājs . . . ar acīm un ar sirdi. Viņš novēro savas paaudzes dzīvi.

Vecais zemnieks simbolizē veco zemniecību un tās prāta kultūru, māte — tautu un dzimteni. Laimas kodeļas domātas kā visa tā asinsradniecība un garīgā iedzimtība, kas vērpjas no tautas uz viņas atsevišķo locekli. No visām pusēm dēls tiks vēl atpakaļ pie mātes, tikai uz ziemeļiem — uz kosmopolītismu — mātes pavedienam Laima nav devusi kodeļas.

Tēvs un māte vēl ir vecie viengabala cilvēki. Daba un darbs — tas viņu kopējais dzīves pamats; tas izaudzināja viņu pasaules uzskatu, tas izveidoja viņu kopdzīvi. Tikai viņu dzīves turpinātāja un mantinieka viņiem vairs nav. Ko Laima viņiem vecumā piešķīra, starp to un starp viņiem gul jau veselas paaudzes laikmets. Un ja arī šis viņu vēlīnais dēls it kā vēl aŗ senču tīrumu un dzied vecās dziesmas — ar otru ausi viņš jau klausās gaŗāmgājējā: naudas laikmetā un viņa atnestās skolās, kas zemnieka dēlam pauž arī par c i t ā d u dzīvi un citādām dziesmām, nekā viņš to redzēja un dzirdēja tēva sētā.

Un tad viņš redz šo citādo dzīvi, no zemniecības aizgājušās paaudzes dzīvi. Tikai tā vairs nav tā viengabalainā dzīve, ko dzīvoja viņa vecāki, zemnieku tauta. Tai ir jau arī sava otra puse. Pilsētā tai ir jau savs kungu nams un savs sētas

nams. Ģimeni visur varētu vienot darbs un bērni, bet jau to postī baudošais individuālisms. Izglītība varētu vienot zemnieka dēlus jaunā saimē; bet vienam tā piešķiŗ seskādu kažoku, otrs drebinās zem plāna mētelīša nekurinātā istabā. Tautībā varētu iedegties jauna kvēle, bet ideālists viņai tiek lieks, un praktiķim arī bez viņas ir labi... Un tomēr visas šās pretešķības ir vienas un tās pašas lietas divējādās puses. Kas ņem vienu pusi, tam jāņem arī otra līdzi. Vai tad bija vērts iemainīt tēvu tēvu viengabalaino dzīvi pret šo pretrunu pilno? Bet arī šis jautājums ir lieks. Dzīve diferencējas, un šo diferencēšanos aizkavēt un aizturēt mēs nevaram, lai arī cik asas būtu šķautnes plaisai starp veco un jauno. Mums atliek tikai jautāt: kādēļ tas tā, un kā to novērst?

Uz šo pirmo jautājumu meklē atbildi arī Zemnieka dēls. Tas tādēļ, ka cilvēks novērsies no Dieva . . . reliģija atkal apvienotu sadrumslāto tautu — tā viņam atbild garīdznieks. Tas tādēļ, ka cilvēks novērsies no dabas . . . atbild dabas pētnieks. Peldi līdzi dabas straumei un nedomā par to, kurp tā tevi nes. — Cilvēks novērsies no cilvēka . . . tā to izskaidro sociologs. Iznīcini viņā individuālo un izkop kollektīvo — un viņš atkal sapratīsies ar citiem. . . Zemnieka dēls varētu jāt un vaicāt arī vēl tālāk, lai vēl nešaubīgāki pārliecinātos, ka katrai šķirai ir savas domas par dzīves sadrumstalošanu un savs tilts tai pāri. Bet ja nu es pats esmu pārgājējs no vienas šķiras citā?

Un tad nāk cilvēka praktiskie gadi. Cik ilgi

novērosi dzīvi, cik ilgi meklēsi, kam piesiet sirdi? Viss pārdzīvotais tak reiz sāk atkal lauzties uz āru kā nolūks un darbs.

Zināms: tu iesāksi ar to, no kā tev sirds vispilnāka, strādāsi priekš tiem, kas tev vismīļāki. Bet tad nāks dzīves un praktiskā darba loģika: ceļa cirtējs cērt ceļu uz savu mērķi; ceļa gājējam jānonāk pie tā paša mērķa, uz ko jau gājuši simti citi. Zvaigžņu ceļus mēs varam aprēķināt, bet nevaram pa tiem staigāt. Kolīdz mēs nostāsimies praktiski staigājamā ceļā, tā drīz vien nomanīsim, ka tas ved mūs — ikkatru arvien tuvāk paša kabatai un Māras dīķim.

Tad atliktos vēl vienas domas. Cilvēce ir sašķelta tautās un tautas atsevišķās šķirās un indivīdos; bet pati viņa ir viena pati un nesašķelta. Ja es strādātu visas cilvēces labā, tad tak mans darbs nāks visiem par labu, un pretinieku man nebūs.

Tas domās tā. Bet dzīvē neviens neprec līgavu visiem. Pasaules slava sēd augsta, stāva kalna galā, un ja tu to gribēsi sev iegūt, tad tev būs daudz līdzcenšu, un ja tu būsi veiklāks par viņiem, tad tev būs daudz skauģu un naidnieku. Un pati šī slava — vai tāda tā sirds laime?

„Tad kļūsi vientulīgāks — gads pēc gada..." un pāri paliks tev tikai tavi atmiņu kamoltiņi.

Kā tikt pārejas laikmetam atkal pie viengabalainas dzīves? „Zemnieka dēls" izskan šai jautājumā. Atbildi uz to dod „Kad mēness dilst".

„Kad mēness dilst." Šo stāstu daži kritiķi un rakstniecības vēsturnieki ir apzīmējuši par vēsturisku. Ja ar to ir gribēts teikt, ka viņā es esmu aprakstījis pagātni, tad tas ir pilnīgs pārpratums. „Kad mēness dilst" ir tikpat daudz un tikpat maz „vēsturisks", kā „Līduma dūmos" vai „Skaidra sirds". „Kad mēness dilst" ideja tāpat ņemta no mūsu pārejas laikmeta problēmām; tikai te tā izteikta pagātnes ietērpā; bet ceļu viņa rāda nākotnei.

Tie ir atsevišķi individi, kas pirmie aiziet no vecās dzīves. Viena pagale nedeg; tā arī šiem aizgājējiem jātiek pie garīgas saprašanās ar sev līdzīgiem; citādi viņi garīgi pagurst. Šī tieksme uz garīgu saprašanos mums dara saprotamu to sajūsmu, ar ko sasaucās pirmie jaunlatvieši savā starpā kā dzērves pavasarī.

Bet var notikt arī tā, ka viens sauc un izsaucas, bet neviens neatsaucas. Varbūt viņš ir aizgājis par agri projām no vecās dzīves. Varbūt viņš jaunā dzīvē nevarēja iesakņoties. Varbūt viņa darbs to novadīja svešā ciltī. Vai arī viņam nepietiek spēka, lai skatīto pārvērstu darbā. Tikai to viņš redz un sajūt skaidri, ka jauna draudze ap viņu nepulcēsies. Jeb kad tā reiz sāks pulcēties ap viņa skatīto, tad viņa paša vairs nebūs. Viņš ir ieskatījies jaunā dzīvē kā pilnā mēnesī, bet nu šis mēness dilst.

Ko lai dara tie peldētāji pār dzīves Daugavu, kas vienu krastu ir atstājuši, bet otra vairs sasniegt nevar?

Man šo problēmu nācās pārdzīvot Kasparsonu graustā pie Daugavas un Vecpiebalgas Kūrēnos.

Tautu dzīve attīstās — un reizēm arī atveidojas atpakaļ uz senāko — dažādos posmos; bet starp šiem posmiem allaž iespraužas pārejas laikmeti. Bet visa šī pārveidošanās un atveidošanās stāv ciešā sakarā ar katrreizējo atsevišķās tautas saimniecisko dzīvi, kādēļ viņa nenorisinās pie visām tautām reizē un ne vienādā straujumā. Tomēr pati šī pārveidošanās kā tāda uzstāda dažus jautājumus, kas atkārtojas visos laikos un pie visām tautām. Kādā valodā tad šo jautājumu izteic un kādā uz viņu tiek atbildēts, tas tad ir blakus lieta.

Ka mani, tikko kā studijas beigušu, slimība izsita no pasāktās sliedes, tas nestāvēja ar manu tautu un manu tautību nekādā sakarā. Tas varēja gadīties katram zemnieka dēlam, kas bija tikko iespēris kāju literātu dzīvē. Tas bija pilnīgi individuālas dabas jautājums — vai šis peldētājs lai nu laižas dibenā, jeb vai lai lūko vēl sev savākt kopā kaut kādu plostu no gaŗām peldošiem kokiem. Un piemēru šim individuālajam gadījumam es varēju ņemt vai izdomāt no kaut kuŗa laikmeta, kur arī zemnieku dēli, nātūrālsaimnieciskās dzīves liekie audzēkņi, sāka spiesties iekšā jaunās naudas saimniecības vadītās šķirās. Es izraudzījos sava jautājuma attēlam reformācijas laikmeta ietērpu, jo biju nācis pie atziņas, ka tā renesanse, kā arī reformācija sakņojas pārejā no nātūrālsaimniecības uz naudu.

Livonijas Indriķis nokļūst no nātūrālsaimnieciskās Krāces pils uz Vitenbergu tāpat, kā mēs nonācām no tēva sētas Mētrainē: tēva darbā mēs bijām tikuši lieki, bet vecāki nojauta, ka ārpus viņu darba ir vēl arī kāds cits, — kādēļ lai dēls neiepazītos ar to? Tā bija cita pasaule, kuŗā mēs nonācām, pāriedami no dabas dzīves uz gara dzīvi, un dažs labs par šās jaunās dzīves ārējiem paņēmieniem tālāk netika. Bet dažs pieplaka pie viņas kā izslāpušais pie avota, dzēra un nevarēja atdzerties. Ak jūs, negulētās naktis gara reibonī!

Vācieši senāk bija tais domās, ka latvieša galva zinātnei nederot. Kā skolnieks, kam jāizmācās izskaidrotajs un uzdotais, dažs latvju zēns uzrādot labas sekmes. Bet kolīdz viņš nonākot tiktāl, ka jāsāk pašam patstāvīgi tālāk pētīt un domāt, tad tā lieta vairs neejot. To viņi izskaidroja ar latviešu cilts garīgo mazvērtību.

Pats šis novērojums, varbūt, nebija bez sava pamata; bet viņa iztulkojumu es uzskatu par pilnīgi greizu. Te nebūtu jadomā par cilts, bet par audzināšanas savdabību. Latviešu tā laika puisēnu audzināja vēl daba, bet vācu puisēnu — grāmata. Tas pats, ko vācieši attiecināja uz latviešu skolēnu un studentu, atkārtosies tāpat arī vācu tautā, ja salīdzinās tos puisēnus, kas nāk no dabas, ar tiem, ko jau audzinājusi grāmata, tas ir — ar tiem, kas no mazatnes jau auguši literātu ģimenē. Dabā bērns novēro neskaitāmas dažādas lietas un notikumus, bet vairāk tikai kā no āra, neizprazdams vēl viņu iekšējās un savstarpējās attiecības. Tas

asina bērna konkrēto novērošanu, bet mazāk viņa abstrakto domāšanu. Grāmata turpretim bērnam sniedz maz lietu un notikumu; bet par to sniegtais ir jau sakārtots viegli pārskatāmās formulās tā, ka atsevišķo lietu sakari un attiecības viegli ieraugāmi. Dabā audzis bērns strādā vairāk ar konkrētiem novērojumiem, grāmatas audzinātais — ar abstrakcijām un formulām. Un ja nu zinātnieka spēku meklēsim iekš tam, cik veikli viņš var rīkoties ar abstrakcijām un formulām, tad bez runas literātu ģimenē augušais bērns būs caurmērā pārīnāks par dabā augušo.

Bet grāmatas audzināšanai ir arī savas vājās un pat bīstamās puses. Visi mūsu sajēgumi, lietu un notikumu formulas izveidojas pēc zināmiem loģiskiem un psiholoģiskiem likumiem no mūsu novērojumiem. Jo plašāki būs mūsu novērojumi par kādu lietu vai notikumu, jo bagātāks būs arī tā sajēguma, tās formulas saturs, ko no šiem novērojumiem atvasina mūsu induktīvā domāšana.

Bet grāmata mums dod gatavus sajēgumus un formulas. Ja daudz, tad viņa pāra piemēros rāda un paskaidro, kā šis sajēgums izcēlās un kāds viņa saturs. Šos gatavos sajēgumus un formulas ņemdami lietāšanā, mēs gan varam pārbaudīt, vai tais nav iekšēju loģisku pretrunu, mēs varam dēduktīvā domāšanā atšķetināt vai tālāk vērpt mums dotā sajēguma saturu, bet mēs viņā nevaram vairs ielikt nekā jauna un plašāka. Grāmata ar saviem gataviem sajēgumiem veicina dēduktīvo domāšanu; bet

dēduktīvā domāšana s a s t i n d z i n a z i n ā t n i. Dēli ceļ tālāk zinātnes ēku uz tēvu liktā pamata. Bet ja izrādītos, ka šie pamati ir par šauriem vai nepareizi, tad dēli to izlabot vairs nevar. Tā tad vairs nav zinātne, bet trādicija un skola.

Un te nu nāk nomanāms dabas pārākums par grāmatu. Zināms, dabas audzēknim nāksies grūtāk kārtot savus iekšējās un ārējās dzīves novērojumus nekā grāmatas audzēknim, kas savējos saņem pa lielai daļai jau sakārtotus. Vieglāk viņš tos varētu sakārtot m ā k s l ā nekā zinātnē, jo daudz kas viņā ir tikai sajusts, nojausts, paredzēts, bet neizdomāts. Bet ja dabā augušā jaunekļa iedzimtās domāšanas spējas būs tik stipras, ka tās izlauzīsies līdz patstāvīgai zinātniskai sintezei, tad atkal viņam, dabas bērnam, ir daudz vieglāka un auglīgāka strādāšana nekā grāmatniekam. Viņš sāk savu domāšanas darbu bez trādicijām un aizspriedumiem un ar plašāku novērojumu materiālu no iekšējās un ārējās pasaules. Tur tad, salīdzinādams vienu un otru trādicionālu sajēgumu vai uzskatu ar tiem novērojumiem, kas sakrājušies viņā pašā, viņš drīz vien nomanīs, ka daļa no viņa novērojumiem nav ietveŗama parastā sajēgumā, nedz arī saskaņojama ar doto izskaidrojumu. Viņš jautās — kādēļ tas tā? Viņš sāks meklēt, vai par to pašu lietu cits kāds nav devis citāda izskaidrojuma vai to ietvēris citādā formulā? Un tad viņš salīdzinās nevienādos izskaidrojumus vienu ar otru un tad abus ar savu materiālu un nojautu. Tā viņš tiks kritisks, sāks šaubīties par to, vai

viņam piedāvātā trādicija nav nepilnīga un vienpusīga. Viņā sabruks trādicijas autoritāte, viņš tiks par jaunu ceļu meklētāju. Un ja viņā liktais spēks būs diezgan stiprs, tad viņš ies pāri visām trādicijām un nospraudīs ceļu jaunam laikmetam... Ne akadēmija izaudzina lielos reformātorus, bet iedzimtais spēks, kā jaunībā nesakropļoja trādicija. Neaizmirstiet, ka arī Luters bija zemnieka dēls.

Tad Livonijas Indriķi es tā pārcēlu no dabas dzīves Vidzemē uz Vitenbergas gara dzīvi. Tas nav jāsaprot tā, it kā es jau toreiz būtu izdomājis līdz galam nupat aprādītās domas. Toreiz es vēl to visu tikai nojautu, sev vaicādams, kādēļ es nevaru iedzīvoties Mētraines trādicijās? Un kādēļ man likās tuvāki un vieglāk saprotami Velhauzens, Harnaks, Teichmillers, Gunkels, Jīlichers?

Netiku es vijis savu lizdu arī nupat minēto paspārnē. Neviens no viņiem man nevarēja atbildēt uz jautājumiem, ko man uzdeva daudzi novērojumi latviešu tautas gara mantās. Bet paša ceļam aizvilka baļķi priekšā slimības melnais kaķis.

Livonijas Indriķi ievada dilstošā mēnesī politiskie notikumi dzimtenē. Tie viņam uzdod jautājumu: kam vairāk tiesības uz tevi — tavai zinātnei vai tavai dzimtenei un ciltij? Indriķis izšķiras par savu dzimteni, mierinādams sevi ar to, ka viņa izjustais un ticētais vajadzīgs un būs derīgs arī viņa dzimtenei. Bet ja tev aptrūkst arī dzimtenes? liktenis jautā tālāk. Tad man vēl paliek mana ģimene, kai dzīvot un atstāt savu darbu — un tai es atjaunošos. Un ja tu ar savu darbu tieci

atņemts arī tavai ģimenei? — Tad paliks mana garīgā cilts. Sveši bērni rotaļās atsāks manu cīņu un izaugs par tās kaŗavīriem...

Kad mēness pavisam sadilis, tad viņš atkal sāk augt.

Īsteni ņemot, Livonijas Indriķī izteicas divi problēmas: viena — par divējādo taisnību, otra — kā izkļūt pārejas laikmeta cilvēkam no savas garīgās vientulības? Ir sava taisnība zinātnei: prasīt Indriķi visai cilvēcei, sava arī dzimtenei un ciltij: prasīt viņu sev. Ir sava taisnība Klibajam Kasparam — sacelties pret stārasta patvaļību, bet sava arī stārastam — lauzt muižniecības patvaļu. Ir sava taisnība žīdam, tecināt kristīto asinis tādēļ, ka tie neļauj dzīvot viņa ciltij, bet ir sava taisnība arī kristītiem, neļaut dzīvot tādai ciltij, kas dzīvo no viņu dzīvības. Ir sava taisnība Indriķim, sacelties pret valdību, kas patvaļīgi valda; bet ir sava taisnība arī valdībai — nocirst viņam galvu par to, ka viņš grib atstāt tautu bez valdības. Tie ir pretēji spēki, kas tur cīnās, un uzvarēs tas, kas būs stiprāks.

Un kā lai tiek pie jauna mēness tas, kam vecais sadilis?

Mēs atjaunojamies savos bērnos — tas ir dabas ceļš: ģimene. Ja tu esi tiktāl aizgājis no citiem, ka tevis vairs nesadzird ne vecās, nedz jaunās dzīves dzīvotāji, tad tev vēl atliek viens sabiedrības veids: visprīmitīvākais un tomēr jaunas

sabiedrības droša sakne — ģimenes dzīve. Arī mani viņa glāba.

Un mēs atjaunojamies savā draudzē, — savos garīgos bērnos. Tas ir gara ceļš. Ja garīga pārliecība tevī ir tik stipra, ka viņas dēļ tu vari atdot savu fizisko dzīvi un mūžu, tad tu skaidri zini: šī garīgā dzīve nemirs. Tā atjaunosies citos, kaut arī vai tikai vēl nākamās paaudzēs, — un ja arī tu šās atjaunošanās sākumu dabūtu redzēt tikai no sava krusta vai pa cietuma lodziņu.

Bet jāzina tev arī tas otrs: tikai tā dzīvība paliks, kas sadilst, lai atjaunotos.

Sikspārnis. Bet ar pārejas laikmeta cilvēku var notikt arī tā, ka no vecās sabiedrības viņš gan aiziet un jaunus mērķus redz, tikai viņam nepietiek spēka, lai tos sasniegtu un līdz ar to tiktu jaunā sabiedrībā. Tad viņam jāpaliek lidināmies starp veco un jauno kā sikspārnim starp putniem un zvēriem. Šāds gadījums ir analizēts un attēlots „Sikspārnī".

Ir cilvēki, kas neaizstāvas. Viņi, varbūt, to sajutīs kā dārgu dāvanu, ja tu viņiem ticēsi, viņi pūlēsies tevi nevilt, izpildīt to, kā tu no viņiem nešaubīdamies sagaidi. Bet ja tu reiz viņus pārpratīsi un sāksi par viņiem šaubīties, tad viņi sakļausies kā mimozas lapa. Tas ir kaut kas līdzīgs spītībai, ietiepībai, lepnumam, pašmocīšanai. Tas ir rada Ibsena „visu vai neko" savstarpējās attiecībās. Rainis to apzīmē par „lepno dvēseli". . . Šie cilvēki ir radīti sikspārņa liktenim. Viņiem grūti palikt savā senākā sabiedrībā; tai viņi ne-

reti pāraug pāri ar savām gara dāvanām; bet vēl grūtāki viņiem saturēt ap sevi jauno draudzi, ja tā vēl būtu audzināma un pieradināma. Varbūt tas ir garīgs egoisms, garīga varmācība, kas no citiem prasa s a v u garu vai lūko to tiem uzspiest. Viņiem trūkst garīgās pašuzupurēšanās; bet bez tās draudze rasties nevar.

Varētu šim tipam piekļūt arī no citas puses. Intellekts, prāts no vienas puses, līdzi skaitot konstruktīvo fantaziju, kombinācijas spējas un gribas neatlaidība no otras — viņiem nestāv līdzsvarā: kombinējošā intellekta hipertrofijai stāv pretim gribas atrofija vai nogurums. Viņi redz, kas būtu darāms, bet paliek to neizdarījuši. Gribas nespēku var pa daļai segt svešas gribas suģestija; bet šādi cilvēki sava asā intellekta dēļ suģestijai maz pieejami.

„Sikspārnī" šis pārejas laikmeta tips (— parastajā laikmetā viņš grūtāk novērojams —) mēģināts rādīt no abām nupat minētām pusēm. No zemniecības aizgājušu, viņu turp vairs nelaiž atpakaļ viņa intellekta pārākums: viņa vecā cilts strādā fizisku darbu, viņš ir spējīgs tikai uz garīgu darbu. Pie tam viņa garīgais darbs nebūt neaprobežojas tikai uz atzīšanu un kritiku: tas ir arī vadošs un šļāc savas jaunās idejas gaisā kā strūklaka, neprasīdams, kur lai viņas paliek. Sikspārnis ir i e r o s i n ā t ā j s, bet ne audzinātājs, sējējs, bet ne kopējs. Garīga auglība pastāv iekš tam, ka mūsu idejas ierosina citus, bet citā garā izveidodamās un savīdamās ar šā cita gara spēkiem, viņas aug, top

plašākas un savā jaunajā veidā savukārt atkal ierosina mūs uz tālāku darbu. Sikspārņa vienpusība pastāv iekš tam, ka viņš paliek bez garīgās rezonances: viņš dod, bet nekā neņem no tiem, kam viņš ir devis. Viņš sviež savus dāldeŗus pāri upei; bet tilta uz upes otru krastu viņam nav. Viņš beŗ Trūdei savas gara pērles klēpī, sajūsmina viņu; bet ja viņa no savas puses viņam neatdod visu, tad viņš neņem no viņas nekā. Savam audzēknim viņš ir ticis tuvs, kaut arī viņi ir katrs citas cilts. Bet kad šim audzēknim jāizvēlas starp aklu ticību savam skolotājam un paša skatītu faktu loģiku, tad Sikspārnis nepalīdz viņam ne ar vienu vārdu, lai viņa ticība augtu un šaubas diltu. Viņš ir gatavs atdāvināt arī Ķiplociņu puikam savas neskaitāmās idejas, varbūt tumši nojauzdams, ka tas būs spējīgs tās izvest darbā. Bet kolīdz tās sāk ierosināt puisēna paša individuālitati un pārveidoties saskaņā ar to, tā Sikspārņa interese par Ķiplociņu Pēteri atslābst. Sadarbība ar viņu ir neiespējama. Viņam nevajaga līdzstrādnieka, bet ieroča. Un pie tam viņa roka ir par nespēcīgu un nepacietīgu šo ieroci lietāt. Viņš ir tik subjektīvs, ka viņš neredz otra individuālitāti; tādēļ viņam jāpaliek bez sadzīves un sadarbības.

Ibsens liek teikt savam varonim: „Tik tas ir stiprs, kas viens pats ir!“ Šī atziņa ir pareiza, ja tā attiecināma uz tiem, kas a i z i e t no vecās sabiedrības. Tas nav izvedams bez individuāla spēka. Bet to nevaram zīmēt uz to, kas grib veidot j a u n u dzīvi. Tur tikai tas ir stiprs, kas top

par kodolu un dīgli jaunai sabiedrībai, — lai nu tā būtu bioloģiska vai garīga.

Garīgas sabiedrības Sikspārnis nevar nodibināt sava garīgā egoisma, sava subjektīvisma dēļ. Bet kādēļ viņš nepaglābjas ģimenes dzīvē?

Tādēļ, ka viņš ir sikspārnis. Sikspārnis pāŗojas tikai ar sikspārni. Un pārejas laikmeta cilvēks var biedroties uz jaunu dzīvi tikai ar pārejas laikmeta sievieti. Sieviete ir piekļāvīgākas dabas. Viņa var ieprecēties citā šķirā un saaugt ar to. Bet iegātņos ieiet jaunā šķirā un saaugt ar to var tikai tāds vīrietis, kam nav pašam sava ugunskura. Pagastvecākais Ozols „Skaidrā sirdī" apprecēja pagastskolotāja meitu — arī pārejas laikmeta meiteni; bet viņa dēls nevarēja ieprecēties slepenpadomnieka noslēgtajās aprindās. Inženieris Strautmalis apprecēja muižnieku audzinātu dzirnavnieka meitu, kuŗa tomēr nebija ieaugusi muižnieku dzīvē, bet nevarēja apprecēt nedz vecā Mārtiņa meitu, nedz arī mākslinieci Zalvi, kuŗas abas bija jau saaugušas ar savu sabiedrību; tāpat neapprecējās kandidāts Strautmalis ar jaunavu, kas augusi norobežotā šķirā un saaugusi ar to. Un kur inženieris Akmenis apprecas ar Minnu Birk vai Zemnieka dēls ar augstu radu jaunavu, tur viens skrien slīcināties, un otrs bēg pats no savām viesībām. Tā tas bija arī Sikspārnim: Trūde bija par daudz cieši saaugusi ar savu kaut arī mirstošo cilti un Ķiplocene — ar savu noziedznieku apkārtni. Satikties ar sievieti, kas diezgan stipra ne tikai aiziet no savas tēva mājas ar mek-

lētāju, kam ceļš uz savu dzimto zemi vēl nenospraudīts, bet arī iet vēl tālāk, kad dažs kas nīcis un zaudēts, — ar tādu sievieti Sikspārnim negadījās satikties.

Arī „Sikspārnī" nodomātā kompozicija netika pilnīgi izvesta. Mans pirmais nodoms bija tas: nostādīt prātam un jūtām pretim — gribu un idejai pretim — darbu. Sikspārnis bija domāts kā ģenijs bez pietiekošas enerģijas, kas nespēj skatīto izveidot. Viņam pretim tad stāvētu Ķiplociņu Pēteris kā nākošā pārejas laikmeta paaudze, kas tad uztvertu Sikspārņa idejas un tās izveidotu. Tad Sikspārņa liktenis izskaidrotos tā, ka viņa domas ir bijušas par lielām, lai tās izdomātu un arī pārvērstu darbā v i e n ā paaudzē. Sikspārnis tad domātu nākamībai. Tad arī Sikspārnis būtu gan par agri, bet ne par velti dzīvojis. Bet vēlākā saraustītā darbā gribas uespēka problēma arvien vairāk aizēnoja atziņu pāriešanu uz darbu un līdz ar to nobīdīja pie malas Ķiplociņu Pēteri un viņa bezzemniecisko jauno aktīvitāti.

Ir vēl viena etape ceļā no atziņas vai idejas uz tās reālizēšanu: m ā k s l a. Nespēdami savus nodomus izveidot dzīvē, mēs tos izveidojam mākslā. Tad viņi uzglabājas kā sēklas graudi nākamam pavasarim. Bet Sikspārnim nepietika enerģijas uz to.

Aktīvitātes problēma. Mūsu bērnība mums tādēļ stāv atmiņā tik jauka, ka ārpasaule toreiz vēl no visām pusēm spiedās iekšā mūsu dvēselē vēl neredzēta un neatkārtojusies. Un vīra gadu

jaukums pastāv iekš tam, ja mēs savu gribu arvien pilnīgāki varam uzspiest ārpasaulei. Bet starp abiem šiem jaukumiem un viņu laikmetiem vidū jāpārstaigā tukšas vietas. Jo vairāk iespaidu mēs no ārpasaules uzņemam, jo biežāki viņi sāk atkārtoties; un kas atkārtojas, tas notrulina mūsu jūtas; mēs zaudējam uzņemšanas prieku. Psiholoģiski tas izteicas tā, ka mums dzīve sāk izlikties tukšāka un bezmērķaina. No šās dzīves tukšuma sajūtas mēs atsvabināmies tad, kad mūsu gara dzīve sāk darboties otrādā virzienā — no iekšas uz āru, ne vairs kā uzņēmēja, bet kā rīkotāja un darbības virzītāja, ne vairs receptīvi, bet aktīvi, ne kā baudītājs, bet kā darītājs. Tas tad ir citāds prieks, ko piešķir aktīvitāte; bet mūsu mūžu tas atkal dara pilnu un kūsošu un uzsprauž mums mērķi pēc mērķa. Mēchaniskā līdzībā mēs to varētu tā izteikt: papriekš mūsu dzīves ritums kustas receptīvā virzienā, no sākuma ātrāk, bet tad arvien gausāk, līdz beidzot apstājas pavisam savā „nedzīvajā punktā"; bet tad šis ritums pamazām sāk kustēties pretējā aktīvitātes virzienā arvien ātrāk un spēcīgāki, līdz sasniedz savu kulminācijas punktu; pēc tam atslābst arī viņš . . . līdz apstājas kapa malā.

Šo mūsu mūža ritumu mēs varam novērot tā savā dabas, kā arī garīgā dzīvē. Nezinu, vai tas pie visiem tā. Bet dažus „zemnieka dēlus", tas ir — pārnācējus no dabas dzīves uz garīgo, jaunās atziņas taisni kā reibina; viņš uzņem tās sevī aizgūdamies un kā aizgrābts. Bet pamazām

pienāk arī garīgā uzņemšana pie sava nedzīvā punkta. Jauneklī mostas tā sajūta, it kā viņš būtu vīlies, neatrazdams garīgā dzīvē tā, ko šī dzīve sākuma sajūsmā likās solām; dzīve viņam nāk sajūtama arvien tukšāka, līdz beigās viņš vairs neatrod viņā ārpus pašapmānīšanās nekādas nozīmes, nedz mērķa.

Šis nedzīvais punkts ir bīstams tā bioloģiskā, kā arī garīgā ziņā. Tikai tas cilvēks ir dzīvot spējīgs, kas tiek viņam pāri, iekļūdams aktīvā, radošā darbībā. Kas tā nespēj, tas nomētājas vai iznīkst.

Un to tad es uzskatu par audzināšanas uzdevumu — ne tikai aizvadīt receptīvo bērnu un audzēkni līdz viņa augšanas nedzīvajam punktam, bet arī pārdabūt viņu šim bīstamajam laikmetam pāri, aktīvitātē iekšā. Man liekas, ka šo problēmu ir pareizi uztvērusi angļu audzināšanas sistēma, vismaz savā pilnīgākajā veidā: kā ar rotaļāšanos viņa pārvada jaunekli no receptīvās dzīves uz aktīvitāti. Tās skolas Baltijā turpretim, ko man nācās apmeklēt, par šo jautājumu vēl nedomāja. Vācu un krievu tā laika skola bija tikai receptīva. Jā, pat augstskola tikai dažos arodos aizvadīja, ja arī ne dzīvē, tad jel savā speciālitātē uz aktīvitāti. Teoloģijas fakultāte turpretim brauca pilnām buŗām uz nedzīvo punktu.

Šo vācu audzināšanas vienpusību daudz maz laboja korporāciju dzīve. Bet tā maksāja naudu, un visi tai piedalīties nevarēja. Tā man bija jānoskatās, kā vācu skolas receptīvā daba izmeta sēklī

gandrīz visus manus krietnākos biedrus no gara zinātņu fakultātēm, tos galīgi iedzīdama nedzīvajā punktā, un citus novārdzināja līdz izmisumam. Šis novārgušais neaktīvais tips vēl ilgi klīst pa maniem rakstiem.

Lai arī tikai vairs pusdzīvam man — nedzīvā punktā nonākušam — tomēr izdevās taisni pašā visbeidzamā brīdī nobeigt augstskolu. Par to man jāpateicas divām lietām: manai ģimenes dzīvei, ko es nodibināju, vēl students būdams, un manai rakstniecībai — garīgai rotaļai starp domāšanu un darīšanu . . . līdz tad beidzot man tomēr izdevās drusku ieķerties praktiskai dzīvei stērbelēs.

Pār savu nedzīvo punktu kā pār Bodena ezeru pārjājis, es tomēr nesabruku uz krasta, bet sāku pārdomāt, kā izsargāt citus zemnieku dēlus no tām pašām briesmām. Es redzēju, ka no tēva sētas aiziedami, šie jaunekļi sadalījās divās daļās: vieni aizgāja pasaulē caur skolu, otri — caur meistara darbnīcu. Ar dažiem šā otra ceļa gājējiem es iepazinos Rīgā, citos noskatījos par gabaliņu; un man likās, ka viņu ceļš bija — lai gan garāks, tomēr dabiskāks un mazāk bīstams nekā manējais. Tikai gan es novēroju arī otru lietu: izcēlās pār viņiem tikai tie no viņu vidus, kam bija stipra griba un neatlaidība.

Šie novērojumi manī nostiprināja un noskaidroja jau tuvāk nojausto — ka griba cilvēka dzīvē ir nesalīdzināmi vērtīgāka nekā domāšana un ka varēšana ir vērtīgāka par zināšanu.

Tad gribā un praktiskā darbā mums jāmeklē tie spēki, kas lai mūs pārstumtu pāri mūsu jaunības nedzīvajam punktam. Zemnieka dēlam bija jāsaprot, ka skola un zināšana nav mērķis, bet tikai līdzeklis un ierocis; mūsu mūža mērķis ir d a r b s, aktīvitāte. Zinātne mūsu darbam ir tikpat derīga, kā cirvis mežiniekam; bet cirvis nenes mežinieku uz mežu.

Līdz ar to ieguva praktisku nozīmi arī mana atziņa par loģiskā un dinamiskā sprieduma savdabību. Mūsu dinamiskais gribas spriedums sakņojas mūsu zemapziņā, mūsu dziņās un intuicijās, loģiskais turpretim — virsapziņā. Dinamiskais ir dzenošas un radošas dabas, loģiskais — kārtojošas; mūsu gara dzīves dinamiskai daļai ir prīmāra un valdoša nozīme, viņas loģiskai daļai — sekundāra un kalpojoša. Te bija liela kļūda vācu skolas audzināšanā: tā nostādīja loģiku par galveno, kas lai valdītu un rīkotu mūsu zemapziņas dzīvi, mūsu dinamiku! Tas bija vecu vecais sōkratisma lāsts vācu domāšanā. Tikai gausi viņa raisās no tā vaļā.

Mūsu zemnieku dēliem bija jāizsargās no šās ačgārnības, ja viņi gribēja tikt pāri savam nedzīvajam punktam; viņi bija jāaudzina uz g r i b a s pirmdzimtību. Vai es tur ko varēju palīdzēt? Audzināšana ir piemēra, nevis priekšraksta vai izskaidrojuma lieta. Vēlāk, drusku atspirdzis, es mēģināju, cik varēju, iet arī piemēra ceļu. Bet tolaik, kad mana dzīve vēl norisinājās gultā un gulamā krēslā, kam tad toreiz es varēju dot piemēru un kādu?

Bet piemēram, paraugam, priekšzīmei audzināšanā, tāpat kā tiešai dzīvei, ir arī savs surrogāts: dzeja. Dzejā tāpat ir audzinoša suģestija, kā dzīves piemērā; jā, dažureiz dzejas suģestija var tikt vēl stiprāka nekā dzīves piemērs: dzejā var sakopot vairākus motīvus vienā degpunktā, kamēr dzīvē viņi, varbūt, ir izkaisīti un svešu piejaukumu vājināti.

Un šo suģestijas līdzekli — dzeju — es kā nekā tomēr varēju izlietāt tautas gribas veidošanai arī no slimnieku krēsla.

Šās atziņas un izjūtas par aktīvitātes nozīmi pārejas laikmeta dzīvē jūs sastapsit diezgan bieži manos vēlākos sacerējumos. Viņas ieskanas jau arī manos senākos sacerējumos, bet tur vairāk tikai negātīvi kā izmisums par zinātnes nespēku (piem. „Nespēcīgās dvēseles" ievadā) vai arī kā ilgas pēc spēka. Kā plaša pozitīva nojauta tā izteicas „Līduma dūmos" un „Kad mēness dilst" cīņu neatlaidībā, tad „Vecajā Grīvī" un citur. Padomāts, bet neizvests man palika aktīvais tips „Miljonārā", Ķiplociņu Pēterī, Dūmu Pēteŗa dēlā („Dūmu Pēteris" ir tikai ievada nodaļa neuzrakstītam romānam; tā varonis būtu puisēns, kuŗa dēļ tēvs atsakās no sava nespēka fantazijām), kā arī Pēteris Vanags nepabeigtā „Annā Gaigalā".

Visi šie pozitīvie tipi domāti kā pārejas laikmeta trešā paaudze, izņemot inženieri Strautmali, kuŗš ārēji gan vēl ietilpst savu brāļu laikmetā (jaunlatviešu dēlos), bet pēc sava attīstības posma

jau atkratījies no taustīšanās un meklēšanas un jau zina savu jaunās dzīves ceļu.

Jauno iespaidu uzņemšana (jaunlatvietība) — nedzīvais punkts (dvēseles nespēks) — paša gribas sākumi . . . tie ir trīs posmi mūsu tautas pārejas laikmetā. Es augu pirmajā posmā, izlauzos cauri otram un būtu miris trešajā — latviešu naudas saimniecībā, ja nebūtu uznācis pasaules kaŗš. Tas atsvieda arī mūsu tautu tālu atpakaļ no naudas saimniecības uz nātūrālsaimniecības pusi. Tā ir latviešu nelaime, ka viņu vadoņi šās saimnieciskās atveidošanās nesaprot. Nu iznāks tā, ka daudz kam būs jāatgriežas atpakaļ pārejas laikmetā. Bet cerības tādēļ zaudēt nevajaga. Ja mēs varējām izlauzties viņam cauri — izlauzīsities arī jūs. Tikai neaizķerties nedzīvā punktā!

Manas hūmoreskas. Blakām augšā minētiem maniem ideju stāstiem visgaŗām ir izkaisītas arī manas hūmoreskas.

Savus skolnieka mēģinājumus lirikā un romantiskā stāstīšanā es sāku jau agrā bērnībā, kamēr mans pirmais it kā hūmoreskas sacerējums („Mans krusttēvs") uzrakstīts tikai vēl manu studenta gadu sākumā. Un ja es mēģinu atminā meklēt, kuŗš rakstnieks ir sācis savas gaitas vēl agrā jaunībā kā h ū m o r i s t s, tad nevaru tādu atcerēties. Arī ja noraugāmies bērnu rotaļās — improvizēta hūmora tur maz manāms. Tā vien liekas, ka mūsu garam vajaga jau būt sasniegušam zināmu attīstības vai gatavības posmu, lai viņš varētu sākt uz dzīvi raudzīties ar hūmoru.

Ja man tas būtu jāizskaidro tikai uz pašnovērošanas pamata, tad es teiktu tā, ka lirika un romantiskā stāstīšana dažā ziņā sakņojas mūsu zemapziņā, bet kōmika, hūmors un satira — mūsu virsapziņā. Kōmikas, hūmora un satiras pamats ir novēroto lietu s a l ī d z i n ā š a n a. Viņu kodols ir — nesavienojamu lietu savienojums. Bet novērošana attīstās pie cilvēka vēlāk nekā iespaidu uzņemšana; un salīdzināt var tikai to, kas jau ir novērots. Tā tad hūmors var rasties tikai tad, kad jau ir attīstījusies novērošana un salīdzināšana, un tikai tur, kur norisinās abas pieminētās gara darbības, tas ir — mūsu virsapziņā.

Šo virsapziņas dabu hūmorā un kōmikā es ļoti skaidri varu novērot pats savā sacerēšanas darbā. Lai sacerētu kaut ko lirisku vai arī episki vai drāmatiski izteiktu savas idejas, tad man katru reiz jānonāk „kvēlē", sajūsmā; tikai tad uzpeld man no zemapziņas ritums, tēli, jūtu ietērpums, pārliecību aktīvitāte. Bez šās kvēles es nemaz nevaru „radīt". Turpretim lai novērotu, izteiktu un attēlotu kaut ko jocīgu vai satirisku, tad tur man šās kvēles pavisam nevajaga, jā, tā nemaz pie tam nevar rasties un sacerēšanu tikai traucētu. Viens ir „karstais darbs", otrs — „aukstais". Mana novērošana, tā iekšējā, kā ārējā, vispār norisinās div- un vairāk balsīgi. Tas ir: es redzu un skatu ne tikai lietu pašu par sevi vien, bet viņa manī modina reizē arī savas „līdzības", tas ir: lietu vērodams, es atceros vai garā skatu arī daudz ko citu, kas viņai

līdzīgs. Jūs būsit, varbūt, novērojuši, ka neviens cits latviešu rakstnieks nelietā tik daudz līdzību kā es. Man viņas nāk pašas no sevis, nemeklētas un nesauktas. Bet tur tad ir liela starpība, vai viņas nāk no manas zem- vai virsapziņas. Tēli vai līdzības no zemapziņas izceļas man tikai jau pieminētā kvēlē. Bet tad no turienes reizē parādās tikai savā starpā radniecīgais, tā sakot, organiskais. Neradnieciski iespaidi zemapziņā nevienojas un tādēļ reizē nemaz nevar parādīties virsapziņā. Tādēļ arī hūmors un kōmika no zemapziņas nemaz nevar nākt, jo to kodols ir nesavienojamā savienojums, bet zemapziņā nesavienojamais nevienojas.

Citādi tas ir dzīvē un apzinātās virsapziņas kombinācijās. Mūsu darbam tur var iznākt negaidītas sekas, nesaderīgas lietas var sanākt kopā neparastā savienojumā, mūsu vienpusība mūs var novest pretpusīgā situācijā, ideja ārēju iemeslu dēļ var izteikties nepiederīgā ietērpā . . . jā, mūsu novērotā ārējā dzīvē un apkārtnē vispār trūkst tās viengabalainības un tiešās tiekšanās uz mērķi, kā tas parādās intellekta nevadītā organiskā dzīvē vai arī mūsu zemapziņas darbnīcas apvienojumos. Un kam ir dotas acis visu šo nepilnību un nesaskaņu novērošanai, tam nāk smiekli par tām. Jā, viņa fantazija tiecas pat pārspīlēt šās nesaskaņas, iztēlot tās lielākas, nekā tās ir dzīvē, kombinēt tās patvaļīgi, izlobīt viņu kodolu no liekās čaumalas... Bet tas viss būs mūsu virsapziņas darbs, novērošana, salīdzināšana un kombinācija.

Var runāt arī par hūmoreskas „ideju", bet tad ar šo vārdu jāsaprot gluži kas cits, nekā parasts. Jocīgā „ideja" arvien pastāvēs iekš tam: kādas lietas tur ir saliktas neparastā kombinācijā? Ja pie tam mēs izveidojam šo ideju tikai pašu par sevi vien, tad tā būs kōmika; ja tai līdzi skan mūsu tikumisks spriedums, tad tā būs satira; un ja tā savijas ar mūsu līdzjūtību, tad tas būs hūmors šā vārda dziļākā nozīmē.

Ka joks norisinās mūsu virsapziņā, to rāda arī mūsu valoda. Joku var saprast vai nesaprast, bet to nevar just; joks var būt asprātīgs vai muļķīgs, bet tas nevar būt skaists vai neskaists. Joku var radīt vai baudīt tikai apķērība, tas ir — spēja redzēt un izprast vairākas lietas un viņu attiecības reizē.

Pārejas laikmets dažā ziņā hūmoram un satirai ir ļoti noderīgs. To mums visskaidrāk rāda „Mērnieku laiku" pirmā daļa. Bet savā nedzīvajā punktā tas tiek traģisks. Smiekli ir sabiedrības lieta, bet pārejas laikmets var cilvēku iedzīt vientulībā. Hūmors skalojas ap mums, traģikas izjūta gul kaut kur dziļi mūsu iekšējā dzīvē. Hūmors ir objektīvas dabas, traģisms — subjektīvas. Liekas, ka hūmoram vajadzētu būt manai subjektīvai dabai svešam un tālam, un tomēr visa mūsu cilts smejas ar sajūsmu. Vai traģisms un hūmors ir vienas un tās pašas lietas divas pretējas puses? Jeb šī divdabība, raudzīšanās pa traģisko un hūmoristisko lodziņu, ir mūsu cilts mantojums no divām nevienādām senču rindām? Tā es nezinu,

un tālāk par to domājis neesmu. Bet tā tomēr ir tāda neatvairāma dziņa — no traģisma un grūtsirdības brīžiem glābties hūmorā.

Tomēr tā ir tikai tāda izlīdzēšanās. Īsts hūmorists es neesmu un nevaru būt. Priekš tam mans subjektīvisms, mans iekšējās dzīves pārsvars, ir par lielu. Blaumanis bija tais domās, ka es pavisam nevarot būt hūmorists; tā viņš sprieda no „Bābu vainas". Šis spriedums gāja par tālu, bet savs pamats viņam bija. Tāds hūmorists kā Blaumanis es nevarēju būt tādēļ, ka nebiju tik objektīvs, tāds ārpasaules novērotājs kā viņš. Viņa skatīšana bija daudz konkrētāka nekā manējā. Viņš skatīja lietas, es — lietu attiecības. Tas lielu daļu no hūmora varbūtībām man darīja grūtāk pieejamu. Mans hūmors vairāk tuvojās amerikaņu hūmoram, kas atkal Blaumanim bija mazāk simpatisks.

Viena lieta tomēr spiež mani domāt, ka traģisms un hūmors nav vienas un tās pašas lietas divas pretējas puses, bet izaug katrs no savas saknes. Savā traģiskā izjūtā es skaidri skatīju pārejas laikmeta lūzumu tā tautā, kā arī atsevišķā tautas loceklī. Bet tai savā gara dzīves aplokā, no kurienes nāk smiekli, es nemanu nekāda lūzuma, nedz plaisas. Tur mana novērošana un stāstīšana tieši pieslēdzas tam, kā mūsu tauta novēro un atstāsta smieklīgo. Es labprāt priecājos un smejos par katras tautas hūmoru; bet vismīļāki man tomēr ir latviskie smiekli. Kaut gan jā-

saka, ka hūmors pēc savas objektīvās dabas ir daudz vairāk starptautisks nekā par piem. lirika.

Par mūsu labākiem hūmoristiem es uzskatu: Kaudzīšus, Saulieti, Doku Ati un Blaumani. Tiem es līdzi netieku.

Manas atmiņas. Manas atmiņas iztaisa krietnu daļu no maniem rakstiem. Arī tās stingri šķiramas no maniem „kvēles" darbiem. Tās uztvertas, uzglabātas un atstāstītas ar virsapziņu.

Bet atkal nedrīkst teikt, ka viņas pieskaitāmas tikai vēsturei, ne arī dzejai. Ģēte apzīmēja savas atmiņas: „Wahrheit und Dichtung", patiesība un dzeja, un tā būs jāraksturo katra dzejnieka atmiņas. Ar to netūs teikts, ka viņš tais ir kaut ko iefantazējis iekšā, kas patiesībā tā nemaz nav noticis. Ko es stāstu par savu bērnību vai no tautas nodevēja dzīves, tas viss ir objektīva patiesība, retas atmiņas kļūdas atskaitot. Tās ir arī subjektīva patiesība, jo rakstīdams tās, es nejutu ne tās vismazākās vēlēšanās kaut ko sagrozīt, izdomāt vai noslēpt.

Bet dzejniekam atmiņa strādā citādi nekā citiem cilvēkiem. To katrs cilvēks var novērot pats pie sevis, ka mēs atceramies nevis visa sava mūža, bet tikai tā spilgtākos momentus. Un atceramies arī tos ne kā atsevišķas drumslas, bet zināmā sakarībā un savijumā. Mūziķis, par piem., patur atmiņā ne kaut kādu disonanču samistrojumu, bet tikai tos toņus, tās skaņas, kas bija savijušās par meldiju vai harmoniju. Zinātniekam iegulstas atmiņā it sevišķi tie iespaidi un pārdzīvojumi, ko

viņš uztvēra un ierindāja sev loģiskā sakarā. Tā arī dzejniekam vajaga labas atmiņas, tas ir — tās spējas, izsaukt senāk pārdzīvoto no zemapziņas, kuŗā tas ar laiku nogrimis, atkal virsapziņā. Bet šī notikumu un pārdzīvojumu uzpeldēšana no zemapziņas virsapziņā norisinās pie dzejnieka savdabīgā kārtā. Kolīdz viņš sāk atcerēties un stāstīt, tā viņā mostas ne visa viņa pagātne, bet pirmā rindā tā viņa pārdzīvojumu daļa, kas ir *aistētiski interesanta*. Viņš visvieglāk atceras to tēlu, situāciju, skaņu, krāsu, smaržu, kustību, jūtu un darbību virteņu, kas it kā pašas no sevis ir savijušās un savijas tā, ka var interesēt to, kas dzejnieka stāstā klausās. Dzejniekā ir tieksme atstāt nestāstītu to, kas stāstam būtu lieks un traucētu tā pavedienu; viņam patiktos šo to modificēt, sastādīt citādi, dažas vietas uzsvērt, notikumu rindu papildināt no citām rindām . . . un tad šās tieksmes darbošanās būs jau dzejošana. Bet dzejnieks var šo savu tieksmi arī apzināti apspiest un stāstīt pilnīgi objektīvi. Ar to viņš vēl pilnīgi neizsargāsies no dzejošanas. Tikai tad nedzejos viņš pats apzināti, bet daļa no iespaidu un notikumu izraudzīšanas, kombinēšanas, slīpēšanas, apvienošanas radniecīgās grupās būs jau notikusi, viņam pašam nemanot, viņa zemapziņā. Viņa virsapziņa stāstīs patiesību, bet viņa zemapziņa tai piešķetinās savu dzeju klāt. To būs, laikam, sajutis Ģēte, nosaukdams savas atmiņas par „Wahrheit und Dichtung".

Dzejnieks neprotokolē; viņš atceras. Tas ir

nejauši tā zīmīgi sagadījies, ka vārdi atcerēties un sacerēt mūsu valodā nāk no vienas saknes.

Manas atmiņas sadalās divās daļās. „Mana bērnība", „Mani puikas gadi", „Tautas nodevēja atmiņas", „Kā es atkal par latvieti tiku" — tais nekas nav apzināti sagrozīts vai stilizēts; cik tur ir dzejas, tā ir neapzināta dzeja nupat aprādītā nozīmē. Bet daudzu citu darbu daudzas partijas, kā arī veseli atsevišķi stāsti un sacerējumi satur sevī ļoti daudz autobiografiska materiāla; tikai tas ir „stilizēts", piemērots un pieveidots aistētiskās intereses prasībām. Pie šās daļas jāskaita „Viktors Karlovičs" un „Tautas brālis". Tie rāda, cik tāl es varēju iesniegties objektīvās dzejas, reālisma, robežās, bet arī to, ka tā nebija manas mākslas stiprākā puse. Kaudzīšu, Blaumaņa un Saulieša plastika man nebija dota.

Trimdā,
1933. g. 21. febr.

LATVIJAS VALSTS BIBLIOTEKA

Saturs

(Pilnīgākas bibliografiskas ziņas būs pievienotas IV sējuma 2. burtnīcai.)

	Lp
„Pēteŗa Salnas" lieta	3
Piezīmes pie dažiem Niedras sacerējumiem	53
Aklais namdaris	55
Kangars	64
Piezīme pie „Zemes"	68
Tautas ģrāma	70
Divas taisnības	76
Inženieŗa Akmeņa nacionālisms	82
Mani vientulības stāsti	89
1. Bez paša pagātnes	89
2. Nespēcīgā dvēsele	96
Ēnas miglā („Literātūrvēsturiskas piezīmes pie „Līduma dūmiem")	105
1. Adulienas Kārlis	105
2. Vecais Vestfāls	112
3. Sadovskis	132
4. Blakus figūras	143
Kas manos stāstos un romānos gribēts teikt	148
Skaidra sirds	158
Nespēcīgā dvēsele	182
Līduma dūmos	195
Zemnieka dēls	209
Kad mēnesis dilst	213
Sikspārnis	220
Aktīvitātes problēma	224
Manas hūmoreskas	230
Manas atmiņas	235

Jāizlabo:

titullapā 1906—1933 (ne „1931").
70. lp. 8. rindas beigās no apakšas „to" (ne „tā").
72. lp. 4. rindā no apakšas „vieni" (ne „viņi").
91. lp. 15. rindā no apakšas „gara" (ne „garu")
131. lp. 9. rindā no augšas „Bet" (ne „Bez").

ANDR. NIEDRAS kopotu rakstu izdevums „NEMIERA CEĻI".

I. LIRIKA.

Saturs: **Ceļinieka dziesmas** un **Garīgas dziesmas** — starp tām vairākas jaunas, agrāk nepazīstamas dzejas. Klāt autora paša plaši paskaidrojumi par viņa dzejas darbības sākumu un attīstību un vispārīgi par viņa pazīstamāko dzejas darbu izcelšanos un nozīmi. 255. l. p. un 2 ģīmetnes ar autografu.

II. DRĀMAS.

1. **Zeme**, bēdu luga piecos cēlienos, ar pārstrādātu 4 cēliena nobeigumu, 2. **Kangars**, drāma piecos cēlienos, kas tēlo saistošās iespaidīgās ainās valsts izcelšanās problēmu un liek pārdomāt par tās pamatiem. Abām drāmām pievienoti autora paskaidrojumi par to idejām, to izdevumu un atbalsi latviešu sabiedrībā. 370 l. p. Kā pielikums trešā Niedras ģīmetne ar autografu.

III. RAKSTNIECĪBA UN RAKSTNIEKI. I. daļa.

Šis sējums satur Niedras kritiskus rakstus par daudziem rakstniekiem un viņu darbiem: A. Brigaderi, Blaumani, Ibsenu, Poruku, K. Skalbi, Valdi-Zālīti, Zeifertu, Raiņa un Aspāzijas orīģināliem un tulkojumiem, Andr. Upīti u. c. Līdz ar to tiek noskaidroti rakstniecības kritikas principi vispār. 564 l. p. biezs.

IV. RAKSTNIECĪBA UN RAKSTNIEKI. II. daļa.

I burtnīca satur dažus iespiestus, bet lielāko tiesu vēl nekur neiespiestus Niedras rakstus par viņa paša darbiem: Niedras tiesāšanu Vidzemes konsistorijā „Pēteŗa Salnas" lietā, Piezīmes pie dažiem Niedras sacerējumiem, Kas manos stāstos un romānos gribēts teikt.

II burtnīca satur A. Niedras rakstus par Aspāziju, Ivandi Kaiju un Raini.

Skolēnu un skolu vajadzībām atsevišķi izdoti:

A. NIEDRAS — **Bārenis. Brūnā** . . . . . Maksā Ls 1.50
A. NIEDRAS — „**Zeme**" bēdu luga piecos cēlienos ar autora paskaidrojumiem . . . Maksā Ls 1.50

17. MAI 1933

Latv. Rak

NEMIERA CEĻI

PILNĪGS

ANDRIEVA NIEDRAS

RAKSTU IZDEVUMS,
AUTORA SAKĀRTOTS

IV 2. burtnīca

RAKSTNIECĪBA UN RAKSTNIEKI

2

Latv. Nod.

ANDRIEVA NIEDRAS

NEMIERA CEĻI

Pilnīgs rakstu izdevums, autora sakārtots

IV SĒJUMS

Rakstniecība un rakstnieki

(OTRĀ PUSE: no mācītāja un trimdinieka laikiem)
1906—1933

Otrā burtnīca

R. L. B. DERĪGU GRĀMATU NODAĻAS IZDEVUMS
1933

N. ZELTIŅA GRĀMATU SPIESTUVE
RĪGĀ, KUNGU IELĀ 38 :: TĀLRUNIS 34804

Pre LA
6860
Inv. 247561

No „Sarkanām puķēm“ līdz „Ziedu klēpim“.

„. . . Kā pērkona negaiss, kad pārgājis,
Ap lapām pērlītes apvēris
Visapkārt sidraba rindā.“

Aspāzija.

Nu būs jau vairāk kā piecpadsmit gadu no tā laika, kur Aspāzija nokaisīja savai tautai ceļu ar „Sarkanām puķēm“ (1895. g.); tagad viņa tai nobērusi priekšā veselu „Ziedu klēpi“ (1911. g.). Toreiz man nācās runāt par viņas dzeju, — un arī tagad tā ir izgadījies, ka jāmin kāds vārdiņš par viņas visjaunāko dāvanu. Un kā toreiz jaunatne nebija ar mani vienis prātis tais vietiņās, kur es pie Aspāzijas dzejas dažu ko sijāju, tā — baidos — viņa nepiekritīs arī šoreiz man, kur man daudz kas no „Ziedu klēpja“ būs jāslavē. Tie, zināms, nebūs vairs tie paši jaunekļi un jaunavas, kas priekš piecpadsmit gadiem sajūsminājās par Aspāzijas „Sarkanajām puķēm“. Tie pa šo laiku būs jau līdz ar Aspāziju pārauguši paši sev pāri. Bet vietā ir nākusi cita jaunatne ar visām jaunības pārmērībām un vienpusībām, — un tai nāksies

pagrūti iedziļināties tai daudzpusībā un samērībā, līdz kuŗai Aspāzijas māksla izaugusi pa šiem gadiem.

Aspāzija ir caur un cauri r o m a n t i ķ e. Viņas dzejā ir atrodamas visas romantisma stiprās un vājās puses; viņas dzejas a t t ī s t ī b ā atspoguļojas romantisma attīstības iekšējie, dabiskie likumi.

Katra cilvēka dvēsele stāv ciešā sakarā ar ārpasauli, ar dabu un cilvēkiem. Bet šis sakars var būt divējāds: ir cilvēki, kas savas dvēseles jūtām un tieksmēm meklē pieskaņu un līdzību ārpasaulē, un atkal ir citi, kuŗu jūtas un tieksmes pieskaņojas ārpasaules tēliem un notikumiem. Starp abiem šiem tipiem ir neskaitāmi pārejas pakāpieni; bet pie dažiem izteicas viens vai otrs no šiem tipiem ļoti raksturīgi.

Ja nu d z e j n i e k s pieder pie tiem, kas savām tieksmēm un jūtām meklē līdzības un pieskaņas tai pasaulē, kuŗu viņš nomana ap sevi, tad viņu mēdz apzīmēt vai nu par i d e ā l i s t u, vai par r o m a n t i ķ i. Ideālists viņš būs, ja viņš vedīs ar ārpasauli sakarā savas dvēseles un gara dzīves a p z i n ā m o daļu; romantiķis turpretim attiecina uz apkārtni pa lielai daļai savas iekšējās dzīves n e a p z i n ā m o daļu, kā instinktus un nojautas.

Tos rakstniekus un dzejniekus turpretim, kas apkārtnes tēlus un notikumus attiecina uz savu iekšējo dzīvi, tos apzīmē par reālistiem un nātūrālistiem.

Sava daļa romantisma ir katrā cilvēkā. Rets būs tas bērns, kas savā rotaļu lietiņā vai savā lellē neiefantazēs tās pašas jūtas un tieksmes, kas ir bērnā pašā; retais ir tas mīlestībā iesilušais jauneklis, kas pie savas izredzētās ieraudzīs arī ko citu nekā tikai to, kas viņam patīk un saskan ar viņa „ideālu".

Romantisma dabā slēpjas daudz vienpusības: cilvēks savā apkārtnē redz tikai to, kas ir viņā pašā. Naidā viņš redz pie otra tikai to, kas nīstams; mīlēdams tikai to, kas patīkams. Dzīvē nekas nav nedz tik ļauns, nedz tik labs, kā to redz romantiķis. Jo šī vienpusība stāv ciešā sakarā ar pārmērību. Pie lietām un notikumiem tikai vienu pusi vien redzot, romantiķim trūkst pretsvara, trūkst robežas, trūkst mērauklas ārpasaules pareizai apsvēršanai. Mērs ir lietu salīdzināšana savā starpā. Romantiķis nesalīdzina lietu ar lietu, bet meklē starp lietām tikai līdzību un atskaņu savām jūtām un tieksmēm. Ja šās jūtas un tieksmes ir stipri uztrauktas, tad arī romantiķis no apkārtnes ievēros tikai to, kas uztraukts un pārmērīgs; un ja apkārtnē viņš tik lielisku lietu un notikumu neatradīs, tad viņš vai nu jutīsies vientulis un nesaprasts, varonis, kam jāsmok pelēkā ikdienišķībā, vai arī viņš iefantazēs savu lieliskumu lietās, kuŗās tā nemaz nav . . . tā pie mazāk uztrauktiem cilvēkiem atstādams pārmērības iespaidu.

Vienpusība un pārmērība ir romantisma iezīmes. Tās pieder pie romantisma dabas. Bet taisni

te arī redzam, uz kuŗu pusi dabīgā kārtā jāiet romantisma attīstībai: viņam jātop daudzpusīgākam un līdz ar to arī samērīgākam. Daudzpusība un samēra nojauta nāk no salīdzināšanas. Jo vairāk nu romantiķim nāksies piedzīvot un novērot, jo vairāk viņam arī būs iespaidu, ko savā starpā salīdzināt, tā tad mēra sajūta nāks ar laiku it kā pati no sevis.

Tāpat arī fantazija zaudē pamazām savas pārmērības, jo tālāk cilvēks no bērnības un jo biežāki ir atdūries pret ārpasaules īstenību.

Daudziem romantiķiem līdz ar šo dabisko un neizbēgamo psicholoģisko attīstību izbeidzas dzejas spēja. Tie bija tie, kas no ārpasaules spēja uztvert tikai visvairāk acīs krītošo un ausīs skanošo. Uzmeklēt līdzību un atskaņu savai dvēselei arī sīkās un klusās lietās, uz to viņiem nebija diezgan dāvanu.

Bet ja līdz ar še minēto attīstību uz daudzpusību un samēru dzejnieks tomēr patur nesamazinātu spēju atrast savai dvēselei līdzību ārpasaulē, tad mēs piedzīvojam brīnumu. Tad mēs redzam, ka šā dzejnieka dzejā nedzīvais top dzīvs: neskaitāmās senāk neievērotās lietās viņš ir ielicis savu dvēseli. Līdz šim vienaldzīgās, ikdienišķās apkārtnes lietas tādējādi tapušas skaistas un mīļas, jo tā dvēsele ir skaidra un mīļa, kas viņās ielikta.

Šādu romantisma attīstību mēs varētu salīdzināt ar pērkona negaisu: papriekš vētras, zibeņi, pērkona dārdieni, visur tikai kaislīgais ūdens, sizdams, plūzdams... Un tad pamazām viss aizvel-

kas, saule atspīd, un katra zālīte, katra lapiņa mirdz rasas pērlēs... Arī salauztais, smiltīm apmestais... viss tiek kā apskaidrots savā nāvē. Un gribas domāt, ka viss atkal atzels. — Negaiss jau arī nav dabas ikdienišķais sejs: tās ir dabas pārmērības. Arī rasas mirdzums nav dabas ikdienišķība, nav lietu īstais sejs. Saule un rasa pār viņu izlējušas savu jaukumu. Tā izlej romantiķa dvēsele pār dabu un apkārtni savu jaukumu, kad viņas pārmērību negaiss pārgājis. Tā jau nav daba pati, par ko mēs tad priecājamies, tas ir dabā ieliktais skaistums un jaukums.

Aspāzijas dzeja tagad ir sasniegusi šo attīstību; tādēļ viņa ir tik skaista.

Zīmīgi šai attīstībai ir jau abu dzejoļu krājumu nosaukumi: toreiz lielā vienpusība — „Sarkanas puķes", tagad daudzējādo „Ziedu klēpis". Toreiz brēcošais sarkanums; tagad Aspāzija redz jaukumu arī klusā, nevarīgā, pazemīgā linu ziediņā. Toreiz vētra, uguns, zibens, nakts... Tagad vējiņš vieglās pastaliņās, kas uz dzimteni tek.

Tā uzskanēja vācu romantisms līdz Mērikem (Möricke), līdz Anetei Droste-Hilshofei (Hülshof), līdz Vilhelmam Rābem (Raabe). Tā uzskanēja mūsu vecās teikas līdz tautas dziesmām; tā pārauga arī Ziedu klēpis — Sarkanās puķes.

Atstādams apcerējumu par visu šo Aspāzijas dzejas attīstību vēlākam laikam, šoreiz papūlēšos tikai pāra piemēros rādīt lielo starpību Aspā-

zijas mākslā, kā tā parādās Sarkanās puķēs un Ziedu klēpī.

Ņemsim iztirzāšanai vispirms kādu dzejoli no Sarkanām puķēm. 1904. g. izdevuma 36. lapas pusē tur lasām:

Ilgošanās.

Nakts ap mani, nakts pār mani,
Bezgalīga tumsība;
Piekūst acis, apmulst prāti,
Zemē slīgstu nespēkā. —
Ilgošanās nebeidzamā,
Ilgošanās degošā,
Vienīgā tu šinī tumsā
Kvēlo liesma sarkana.
Nāc šai nomirušā krūtī
Atkal jūtas atkausēt
Un pār mani, sastingušo,
Savus uguns spārnus plēt.

Nav ko šaubīties, ka tā ir grūtsirdība, melancholija, ko Aspāzija grib attēlot šā dzejoļa pirmā pantiņā. Grūtsirdības brīži, melnās domas gandrīz katram cilvēkam ir pazīstami, un cilvēka dvēsele nonāk pa laikam tādā stāvoklī, kad tā jūtas it kā bez savas nozīmes. Cilvēks ir pūlējies, centies un domājis, gājis savu ceļu, — bet kaut kas, par ko viņam nav nekādas varas, padara visu viņa cenšanos par veltīgu, atņem katru cerību, jo šim „kaut kas“ nav beigu, nav malas. Šim jūtu stāvoklim, kur dvēsele netic vairs pati sev, Aspāzija atrod līdzību nakts bezgala tumsā, kur ceļiniekam

nogurst acis, apmulst prāti, līdz viņš beidzot pakrīt uz zemes nespēkā.

Nakts, pati par sevi ņemta, var noderēt par tikpat labu līdzību arī daudzām citām jūtām, piem. vientulības vai miera sajūtai. Nakts nav tā, kas ieliek romantiķim sirdī vienas vai otras jūtas. Un arī droši varam teikt, ka dzejolis ar tumsas attēlojumu netiek uzrakstīts t u m s ā. Bet kolīdz dzejniekā mostas kādas stingri norobežotas jūtas, tā viņš meklē vai nu savā apkārtnē, vai arī savā atmiņā kaut ko, kam ir līdzība ar viņa jūtām. Fantazijā viņš izveido un noskaņo šo parādību ārpasaulē vai atmiņā tā, ka tās līdzība ar dzejnieka jūtām top jo liela. Priecīgs cilvēks arī nakts atmiņā vai ainā meklēs un atradīs kaut ko savam priekam līdzīgu. Atgādinu Ģētes zināmo Filīnes dziesmu.

Tā tad grūtsirdības brīža atceroties, dzejniece par grūtsirdības līdzību izvēlas apmulsuša ceļinieka nogurumu nakts tumsā: arī tas nespēj cīnīties pret tumsu, neredz tai nekur malas, nezina — kurp, kādā gravā vai ūdenī to novedīs jau nākamais solis, nezina, vai tālāk iedams viņš mērķim tuvojas vai iet projām no tā. Viņš ir zaudējis katru noteikšanu par ārpasauli, katru iespaidu uz to. Bet tomēr šī grūtsirdība dvēseli nav vēl pārņēmusi tiktāl, ka tur vairs neatliktos kaut arī niecīga vietiņa pretējām jūtām. Kas vēl var i l g o t i e s, kaut ko vēlēties, tas vēl nav galīgi grūtsirdības pārņemts. Un dzejniece sajūt sevī blakām grūtsirdībai — ka ilgošanās viņā vēl nav galīgi izbei-

gusies. Gan tā ir niecīga, tikai kā atmiņa no laikiem, kas jau ārpus viņas, bet tomēr tā atšķiras no grūtsirdības tumsas kā sarkana liesmas kvēle.

Arī te nav uguns liesma, pati par sevi ņemta, kas dzejniecē modina ilgošanās sajūtu. Šī sajūta dzejniecē ir pirmāk nekā uguns glezna. Ilgošanās atmiņa viņā ir modusies kā pretošanās grūtsirdībai. Un tā kā viņa par grūtsirdības līdzību izvēlējusies nakts ainu, tad pretējām jūtām viņas fantazija arī meklē par līdzību kaut ko tumsai pretēju. Viņa būtu varējusi nostādīt tumsai pretim zvaigzni, kas caur mākoņiem atspīd, vai arī rīta blāzmas atplaukumu mākoņu pamalē. Bet tās gleznas neizteiktu to n e m i e r u, to kustēšanos un karstumu, kas vienojas ar ilgošanās sajūtu. Tādēļ viņa izraugās uguns liesmu par ilgošanās līdzību.

Uguns s a r k a n u u m s pārtrauc nakts tumsu, kaut arī niecīgs būdams, ja to salīdzina ar visu tumsas bezgalību. Liesmas atmiņa pati par sevi modina atmiņu par k a r s t u m u, kamēr liesmas š a u d ī š a n ā s attēlo ilgošanās nemieru. Tomēr šo pēdējo Aspāzija pagaidām vēl kā atbīda pie malas, rādīdama liesmu tik tālu no pakritušā ceļinieka, ka tā izliekas vairs tikai k v ē l o j a m.

Tad dzejniecē top ilgošanās sajūta vienmēr stiprāka. Viņa mana, ka šis pretējais spēks nomāktu grūtsirdību, ja tas augtu, ja ietilptu dzīvē ne tikai kā tāla atmiņa, bet kā kaut kas tuvāk nākošs, kā visu dvēseli pārņemošs. Pati viņa vairāk neko nevar darīt, kā tikai karsti vēlēties, kaut

taču augtu un tiktu stipra ilgošanās. To viņa tad izteic tai lūgumā un līdzībā, lai nāk tālā uguns arvien tuvāk, lai top viņa kā par spārnotu liesmu, kas pārklāj tumsā pakritušo un piepilda ar dedzību sastingušo dvēseli. Ievērojiet šo pāreju no kvēlošanas uz uguns spārniem. Tajā ļoti zīmīgi attēlota ilgošanās nemiera pieaugšana.

Bet šis trešais pantiņš mums arī nepārprotami rāda, ka dzejnieces jūtas neierosina šai brīdī viņas apkārtne. Jo dabā tāda uguns tuvošanās nav lāgā iedomājama. Mēs te raksturīgā skaidrumā redzam, ka dzejniece m e k l ē līdzības savām jūtām ārpasaulē; un kad pilnīgas līdzības viņa neatrod, tad viņa fantazijā p ā r v e i d o ārpasauli.

Teorētiski ņemot, pārrunātā dzejolī „Ilgošanās" izteiktie dvēseles stāvokļi un to maiņa ir pilnīgi pareizi: grūtsirdību tiešām var pārvarēt ilgošanās, kas top arvienu lielāka. Bet kolīdz mēs piegriežam mūsu vērību tam, kā dzejniece šās jūtas a t t ē l o j u s i, tā mums arī tūliņ top redzamas Aspāzijas senākā romantisma vienpusības un pārmērības.

Ievērojiet vispirms, cik kaili ir tie līdzekļi, ar kuŗiem dzejniece te attēlo savas jūtas: nakts un uguns, sastingums un liesma. Pats galējais no vienas puses, pats galējais no otras. Tas ir raksturīgi romantisma mazāk attīstītam pakāpienam: viņš redz tikai to, kas visspilgtāki atdalās no savas apkārtnes. Neskaitāmās pārejas un nianses viņam paiet gaŗām nemanītas.

Tālāk — lielā pārmērība. Lietpratējs, tech-

niski iestrādājies mākslinieks nekad neizlietās savai jūtu izteikšanai vairāk līdzekļu, nekā ir nepieciešami vajadzīgs. Aspāzija priekš piecpadsmit gadiem vēl nebija tik tālu savā technikā. Viņa piem. trešā pantiņā gribēja attēlot tikai to nemieru un karstumu, kas nāk ar strauju ilgošanos. Uguns liesmā tiešām ir līdzība tā nemieram, kā arī karstumam. Bet ja dzejniece to attēlo tā, it kā uguns liesma lai viņu p ā r k l ā t u un sasildītu, tad tā ir pārmērība. Lasītājam, to iedomājoties, mostas reizē arī atmiņa par to, ka ugunij pārāk tuvu nākot, izceļas arī nepanesamas mokas, ka zūd uguns labdarīgā, sasildošā iespaida sajūta. Bet šādu atmiņu lasītājā modināt nebūt nebija dzejnieces nolūks. Izvēlētās līdzības pārmērība te izjauc gribēto iespaidu.

Tālāk parādās iesācēja neveiklība vēl iekš tam, ka toreiz Aspāzija vēl pilnīgi nepārvaldīja i e d v e s m e s līdzekļus. Te man drusku jāpaskaidro, ko es ar šiem vārdiem domāju.

Savas jūtas r ā d ī t vēl nenozīmē to pašu, ko — otram savas jūtas i e d v e s t. Mēs, par piemēru, ieraugām svešu cilvēku, kas raud. Raudādams viņš izrāda savas jūtas. Bet iekš mums ar to vēl nebūt nesaceļas tās pašas jūtas, kas viņam laužas uz āru asarās.

Tad mums kāds pateic viņa skumju cēloni. Pieņemsim: viņš patlaban pazaudējis nāvē visus savus bērniņus. Ja starp mums būs kādi, kas arī būs izbaudījuši šāda zaudējuma sāpes, tiem tās pamodīsies atmiņā, un viņi varēs iedomāties sveši-

nieka sirds jūtas. Noskums, varbūt, arī viņi; tomēr ne svešinieka asaru, — bet paši savu pārdzīvojumu dēļ. Svešinieka bēdas būs tikai nejaušs gadījums, kas viņiem atgādina senāk izjusto. Tie turpretim, kas šādu sāpju nepazīst, tie taps gan nopietni aiz godbijības pret cita nelaimi, bet līdzīgas sāpes viņos nemodīsies, kaut gan viņi ir dabūjuši zināt cita jūtu cēloni.

Bet nu apbēdinātais mums sāks pastāstīt par savu likteni: kā auguši viņa bērniņi, kā pietecējuši pie viņa, kā runājuši ... un kā viņam sirds silusi pie tam priekā un cerībā. Un tad — kā ir nākusi slimība, kā viņš cīnījies glābt vienu, otru, pēdējo ... Kā bērniņi lūgdamies skatījušies uz viņu, kā viņš sajutis savu nespēku, ka viņa lūgšanas nākušas atpakaļ no debesīm kā noguruši putni ... Viņš attēlo mums to, kā pamazām izcēlās viņa sāpes... un iezagsies asaras acīs arī tādam, kas nekad vēl nav redzējis bērnu mirstam. Otra sāpes būs iedvestas arī viņam.

Kā tas notīcies?

Sirdssāpes nav vienkāršas jūtas. Tās savijas un izaug no daudzējādiem pārdzīvojumiem. Šie pārdzīvojumi, varbūt, izkaisīti pa vairākiem gadiem. Bet vienādas dabas būdami, tie pamazītēm sarodas kopā, sakopojas par kaut ko sevišķu mūsu dvēselē, cits citu pastiprinādami, līdz beidzot dvēsele uz laiciņu top it kā šā vienādā jūtu sakopojuma pilna.

Kas cilvēkā ir izcēlies, varbūt, pamazām, to

pašu var izcelt arī otrā cilvēkā, ja tam liek pārdzīvot tos pašus notikumus, izjust tās pašas jūtas, no kuŗām beidzot izaugušas sirdssāpes. Pie tam nemaz nav vajadzīgs, lai šis otrs dzīvē tiešām to pašu visu izdzīvotu un izjustu. Lielu daļu no saviem iespaidiem mēs uzņemam tikai ar savu fantaziju, ar savām iedomas spējām. Ja mums kādu notikumu attēlo cilvēks ar redzīgu fantaziju un ar dzejnieka dāvanām, tad mums liekas, it kā mēs to redzētu visu paši savām acīm. Tā viņš stāstīdams var mums fantazijā likt izdzīvot veselu rindu notikumu un izjust daudz atsevišķu jūtu, līdz beidzot no šo iespaidu kopsummas arī mūsu jūtas izaug par sirdssāpēm. Fantazijā redzētais, zināms, neatstāj tik dzīvu iespaidu kā īstenībā izjustais. Bet par to atkal iespējams likt — lai fantazijā nāk vajadzīgie iespaidi ātrā rindā cits pēc cita, kamēr dzīvē tie bija izkaisīti, varbūt, pār daudz gadiem, un viņu rinda arvien no jauna tika pārtraukta neskaitāmiem citiem piedzīvojumiem un iespaidiem, kas sakopojās par citādām jūtām.

Ar to, ka dzejnieks var likt pēc sava prāta mums fantazijā pārdzīvot veselu rindu zīmāmu iespaidu, viņam arī iespējams likt visiem šiem iespaidiem sakust mūsu dvēselē par zināmām jūtām, kas izaug no attiecīgajiem iespaidiem. Viņš mums tādā ceļā ir i e d v e s i s savus pārdzīvojumus un savas jūtas.

Tā tad nepietiek ar to vien, ka dzejnieks savas jūtas r ā d a. Viņam vajaga otrā arī iedvest

šīs savas jūtas tādā ceļā, kā viņš tam iedveš šo jūtu c ē l o ņ u sajūtu. Ja nu atgriežamies pie pārrunājamā dzejoļa, tad būs saprotams, kādēļ es aizrādīju uz to, ka Aspāzijā toreiz vēl pilnīgi nepārvaldīja i e d v e s m e s līdzekļus. Dzejolis mums tikai rāda, kādas ir dzejniecē jūtas. Bet viņš mums nerāda, kā šīs jūtas izcēlušās. Kas pats kaut ko līdzīgu ir izjutis, tam gan pietiek — parādīt dzejnieces jūtas, lai viņš spētu atcerēties pats savu toreizējo dvēseles stāvokli. Bet tam, kuŗā šādas jūtas vēl nav izveidojušās, būtu bijusi vajadzīga augšā aprādītā i e d v e s m e. Dzejniecei īsos vārdos būtu bijuši jārāda gŗūtsirdības c ē l o ņ i vai vismaz — tās iepriekšējā attīstība. Paliekot pie viņas izraudzītām līdzībām, viņai vajadzēja daudz vai maz attēlot, kā ceļinieks cīnās pret tumsu un pamazām jūtas pārvarēts; jāpatēlo arī — kā pamazām nāk pār viņu dvēseles sastingums. Gŗūtsirdības iepriekšējos stāvokļus fantazijā pārdzīvojušam lasītājam tad arī nenāktos gŗūti iedomaties melanholijas augstākā pakāpienā un no turienes pāriet uz ilgošanās sajūtu. Bet tagad, būdams — tā sakot — bez kādas psicholoģiskas perspektīvas, tas lasītājam vairāk a t m i ņ a s, nekā i e d v e s m e s līdzeklis. Šāds psicholoģiskās perspektīvas trūkums ir iesācēju romantiķu raksturīgā zīme.

Bet tagad paskatīsimies, kā Aspāzija attēlo tās pašas jūtas piecpadsmit gadus vēlāk, lai noprastu milzīgo ceļa gabalu, ko viņa nostaigājusi savā mākslinieces attīstībā.

„Ziedu klēpja“ 102. lapas pusē lasām:

Ilgu nakts.

Cik gaŗa nakts!
Ak, ko lai iesāku?
Kā gaidīt rītu?
Kaut būtu dzijas kamoliņš,
Es tītin tītu.
Bet ilgu kamoliņš
— Ak, to es zinu,
Nekad, nekad tas neiztek,
Kaut tītin tinu.
Cik gaŗa gaŗa nakts!
Drīz zvaigznes projām ies
Nāks rīta krāsas,
Tās vienas pašas projām ies,
Bez savas māsas.
Un tumsa ielīdīs
Iekš zemes alas,
Tik manam melnam ilgu apvārsnim
Nav sārtas malas!
Cik gaŗa gaŗa nakts!

Arī šai brīnišķi jaukā dzejolī ir savītas kopā tās pašas jūtas, par kuŗām jau runājām: gŗūtsirdība un ilgas. Pamati tie paši, bet cik pavisam citāda uzceltā ēka!

Vispirms jau pa gadiem noskaidrojušās un samēru pieņēmušas pašas jūtas. Toreiz gŗūtsirdība līdz sastingumam bezgala tumsā un ilgošanās kā uguns. Tagad gŗūtsirdība kā gaŗa gaŗa nakts, un ilgas tik' tik' kustas kā dzijas kamoliņš, tik' tik' manāmas kā dziestošas zvaigznes, kā lēnām

aizejoša tumsa. Grūti ir pāriet triju pantiņu dzejolī no tumsas un sastinguma uz uguns liesmu. Bet cik noskaņoti, cik lēniem, maigiem kustieniem te, otrā dzejolī, vijas ilgas caur grūtsirdību! Un cik traģiski tomēr aug grūtsirdība jau tai atkārtojumā vien, kā tiek kāpināta nakts gaŗuma sajūta!

Bet ne tikai šai iedvesmes līdzekļu pārvaldīšanā un jūtu samērībā vien izteicas Aspāzijas mākslinieciskā attīstība. Taisni pārsteidz tā d a u d z p u s ī b a, jūtu dažādība, kāda parādās Ziedu klēpī, ja to salīdzinām ar Sarkanām puķēm: toreiz vienstīgaina cimbole un tagad simtstīgaina kokle! Dzejoļu virsrakstus nosaukt — tas neko nenozīmētu; lasītājs lai pārliecinās pats, iedziļinādamies abos krājumos. Bet uz vienu lietu gan es gribētu aizrādīt arī te, — taisni tādēļ, ka tā ir kaut kas jauns ne tikai pie Aspāzijas, bet visā mūsu rakstniecībā.

Ziedu klēpī ir nodaļa ar virsrakstu „Kaķu pēdiņas". Dzejniece pati it kā atvainojas, ka viņa savā Ziedu klēpī nes arī šās puķītes, kuŗu ziediņiem nav nekāda skaistuma, kuŗas ievērojamas tikai aiz savas līdzības ar īsta kaķa ķepiņām: tās tepat rotaļājas tik mīkstas, te izlaiž asos nadziņus . . . Tu skaties uz asins pilienu pie rokas un nesaproti, vai aiz draudzības viņš tev tecināts, vai aiz grāciōzas asins kāres. Grāciōza rotaļāšanās mīkstām ķepiņām, kur šad un tad novirkšas spožie nadziņi adatas asumā — tā varētu apzīmēt šos dzejoļus, kuŗiem orīģinālitātes ziņā līdzīgus es nekur citur neesmu atradis. Pirmo reiz parādās pie

Aspāzijas šī rotaļāšanās — ja nemaldos — „Gaismas straumē", dzejolī „Nebēdne meitene"; tagad tā ir jau izkopta par patstāvīgu dzejas nozari.

Bet arī šās „kaķu pēdiņas" aizrāda uz to pašu, ko iesākumā minēju: kaislību un pārmērību negaiss ir pārgājis, romantisma jaunākie un grāciozie ziediņi uzplaukuši. Kaislību trakumā nerotaļājas. Rotaļājas bērni, kas vēl kaislību nepazīst; un patīk rotaļāties arī tad, kad kaislības vilnim noplokot, dvēsele smaidošā mierā vienlīdzīgi tālu ir no dzīvības un no nāves.

„Iedzimtā grēka" pamati.

I

Ivandes Kaijas sacerējums „Iedzimtais grēks" ir tendences romāns un tādēļ arī kā tāds apspriežams. Rakstnieces nolūks nav bijis skaidri mākslinieciskš: modināt pašas iekšējiem pārdzīvojumiem līdzīgus jūtu saviļņojumus lasītājā. Mākslas paņēmienus viņa ir izlietājusi tikai kā līdzekli, lai lasītāju iesildītu par saviem uzskatiem un savu pārliecību laulības jautājumos. Dažreiz viņa iet pat tik tālu, ka šos uzskatus izliek apcerējuma veidā, pavisam atmezdama mākslinieciskos darba paņēmienus.

Ideja, kuŗas labā rakstniece grib iesildīt lasītājus, nav nekāda jaunā. Ārzemēs tā tiku tikām pārrunāta. Ir viņa ieskanējusies arī jau pie mums prasījumā pēc „brīvas mīlestības" vai „svabadas laulības". Viņas kodols pastāv iekš tam, ka mūsu tagadējā laulības iekārta tiek atzīta par nederīgu un par traucēkli kultūras attīstībai. Laulības pārlabojumu domā atrast iekš tam, ka tagadējās vienlaulības stingrie prasījumi lai tiktu atlaisti slābāki.

Tendences romānus mēdz rakstīt par tādām

pārliecībām, kuŗas patlaban rodas. Tādēļ tie allaž ir par cēloni asai domu izmaiņai: vecā paaudze tos daudzkārt asi nosoda, kamēr jaunās paaudzes vidū jaunai pārliecībai rodas dedzīgi piekritēji. Tas pats novērojams arī pie „Iedzimtā grēka".

Pa lielākai daļai šādi spriedumi no vienas vai otras puses tiek nodoti tikai pēc jūtām un instinkta. Vieni jūt, ka jaunā pārliecība nesaskan ar viņu pamatuzskatiem, otri turpretim apsveic jauno ideju it kā no pašu sirds nākošu. Kuŗai pusei nu taisnība? Jeb vai mums te darīšana ar d i v ē j ā d u taisnību?

To nevar izšķirt ar nobalsošanu, nedz arī ar uzbudināšanos. Tur jāizpētī pati ideja par sevi: uz kādiem p a m a t i e m viņa ir dibināta un vai viņa nesatur sevī iekšēju pretrunu? Daudzkārt gan tad izrādīsies, ka jaunās idejas piekritēji un apkaŗotāji dibina savas pārliecības uz n e v i e n ā d i e m pamatiem. Tad vieni otrus gan nevarēs pārliecināt, bet vismaz viņi sapratīsies tiktāl, ka neturēs vieni otrus par muļķiem vai samaitātiem un ļaunprātīgiem.

Katras idejas vai pārliecības p a m a t i var būt dažādi. Ir piem. daudz tādu domātāju, kas visas idejas un pārliecības ved sakarā ar cilvēka d a r b u un tā s a i m n i e c i s k i e m apstākļiem. Šie saimnieciskie apstākļi izveidojot cilvēka ticību, tikumību, mākslu un domāšanas kārtību, kā arī dažādās sadzīves formas, starp tām arī l a u l ī b u. Ja mainoties cilvēku saimnieciskie apstākļi, tad jāpārveidojoties ari viņu idejām un

sadzīves formām. Pēc šiem uzskatiem tad iznāk, ka katrai jaunai idejai ir savs saimnieciskais pamats.

Citi prātnieki turpretim uzskata šādu izskaidrojumu par vienpusīgu. Gan viņi atzīst, ka darbam un saimnieciskiem apstākļiem ir liels iespaids uz ideju un sadzīves ārējo veidu. Bet viņi neatzīst, ka saimnieciskie apstākļi būtu ideju vienīgie radītāji un veidotāji. Viņi atzīst, ka tam dzīvības spēkam, kas nomanāms visā dzīvā dabā, ir divējādas tieksmes: ne tikai dzīvību uzturēt, bet to arī paplašināt un padziļināt. Dzīvība spēj uzturēties virs zemes tikai, piemērojoties mainīgajiem saimnieciskiem apstākļiem šā vārda plašākā nozīmē; tiktāl saimnieciskais pamats ir par noteicēju dažai idejai. Bet dzīvība tiecas arī padziļināties, attīstīties tālāk, tapt dažādāka arī neatkarīgi no saimnieciskiem apstākļiem, klausīdama it kā iekšējam dzineklim un ne tikai ārējiem saimnieciskiem spaidiem. Un šī dzīvības iekšējā tieksme uz padziļināšanos un uz dažādību esot blakām saimnieciskiem apstākļiem otrs spēks, kas vadot un veidojot jaunās idejas un pārliecības.

To zinātni, kas pētī dzīvību, sauc par bioloģiju. Tādēļ šo otro ideju pamatu varam apzīmēt par bioloģisko.

Uz laulību attiecināts, šis uzskats tā būtu saņemams nedaudzos vārdos: laulību pārveido ne tikai cīņa uztura dēļ (saimnieciskie apstākļi), bet arī cilvēka iedzimtā tiekšanās pāraudzināt savus pēcnākamos sev pāri. Ir bez tam arī vēl trešā

domātāju šķira, kas visus spēkus un visus notikumus iedala divās šķirās. Visu to, kas pieejams un aptveŗams mūsu pieciem prātiem, viņi pieskaita pie redzamās (dabiskās) pasaules. Bet bez tam viņi aizrāda uz to, ka ir daudz lietu, kuŗas mēs nomanām tikai savā „garā", „dvēselē", jeb kā nu citādi lai mēs sauktu šo miesas prātiem nepieejamo notikumu un spēku uztvērēju. Visus šos garīgos spēkus un notikumus viņi ierindā sevišķā grupā, „neredzamā" jeb „garīgā" pasaulē. Un tuvāk izpētīdami un novērodami šās „garīgās" pasaules spēkus un notikumus, viņi ir nākuši pie tās pārliecības, ka arī tur ir sava kārtība, savi „likumi", pēc kuŗiem minētās parādības norisinās, bet arī — ka šie „garīgie likumi" nebūt nav tie paši, kuŗus mēs pazīstam kā „dabas likumus". Un viņi apgalvo, ka pie jaunu ideju izcelšanās liela — ja ne vislielākā nozīme piekrīt taisni šiem „garīgajiem" spēkiem un likumiem.

Zinātni, kas pētī cilvēka „iekšējo" dvēseles dzīvi, sauc par psīcholoģiju. Tādēļ šo trešo ideju pamatu mēs varētu apzīmēt par p s ī c h o l o ģ i s k o.

Uz laulības jautājumu attiecināts, šis uzskats tā būtu izteicams: laulības veidu noteic ne tikai saimnieciskie apstākļi un dzīvās dabas likumi, bet arī cilvēka dvēseles tieksmes un īpašības.

Kā ceturto uzskatu mēs vēl varētu pieminēt d o g m a t i s k o. Tas pieņem, ka idejas nedz pārveidojas, nedz rodas no jauna. Sākumā viņas ir

dotas visā pilnībā; mums atliek tās atzīt un piesavināties.

Laulības dogmatiskais pamats būtu apzīmējams tā: Dievs laulību ir iecēlis cilvēces sākumā un noteicis tās uzdevumu; mums atliek tikai šos noteikumus izpildīt arvien pilnīgāki. Uz dogmatiskā pamata nekāda laulības reforma nav domājama. Tādēļ prasība pēc laulības reformas var tikt atbalstīta tikai vai nu uz saimnieciskiem, vai bioloģiskiem, vai arī psicholoģiskiem pamatiem. Kas atzīst kādu no šiem trim kā jaunu ideju un sadzīves formu radītāju un veidotāju, tas sapratīs laulības reformētāju trejādas galvenās domas:

Laulībai jāpārveidojas, ja 1) ir pārveidojušies saimnieciskie apstākļi, jeb 2) ja to prasa bērnu audzināšana, jeb 3) ja to prasa cilvēka dvēseles tieksmes.

Uz kuŗiem no šiem trim jaunu pārliecību pamatiem nu Ivande Kaija ir atbalstījusi „Iedzimtā grēkā" savu pārliecību, ka līdzšinējā laulības iekārta ir nederīga un pārlabojama? Kas ir „Iedzimtā grēka" pamati? No paša sākuma tur mēs atduŗamies uz lielu trūkumu: laulības reformas s a i m n i e c i s k a i s pamats ir atstāts pilnīgi neizlietāts! Tā jaunā paaudze, kas romānā prasa pēc laulības reformām, dzīvo pilnīgi tais pašos saimnieciskos apstākļos, kādos dzīvoja viņu vecāki savā jaunībā, būdami vienlaulības piekritēji, un kādos dzīvo arī romāna laulības reformu pretinieki. Pēc tā, ko rakstniece rāda romānā, viņai pavisam nav iespējams atsaukties uz to, ka laulībai jāpārveidojas

tādēļ, ka ir pārgrozījusies saimnieciskā dzīve. Un viņa arī neatsaucas uz to. Un tas katrā ziņā jāatzīmē par sacerētājas lielu kļūdu. Ja viņa būtu sacerējusi mākslas romānu, tad jau viņa varēja pati noteikt, no kuŗas puses viņa attēlojamo lietu mums grib rādīt. Bet ja viņa rakstīja tendences romānu, gribēja taisīt propagandu kādas ētiskas problēmas atrisināšanas labā, tad viņa nedrīkstēja noklusēt tik svarīgus laulības reformas kustības cēloņus, kādi izteicas tās saimnieciskā pamatā. Tādā ziņā pārrunātais jautājums romānā paliek neizsmelts un atstās dažu lasītāju neapmierinātu, kas — būdams pats reformas piekritējs — neatrod šo prasību tā pamatotu, kā viņš to paradis domāt.

Visu savu laulības reformas ideju Ivande Kaija atbalsta tikai uz bioloģiskiem un psiholoģiskiem pamatiem. Dogmatisko viņa piemin tikai negātīvā nozīmē: kā apkaŗojamu un atmetamu.

Apskatīsim turpmāk „Iedzimtā grēka" psiholoģiskos un bioloģiskos pamatus katru par sevi.

II

Psiholoģiskais pamats. Savu prasību pēc laulības reformas Ivande Kaija vairākkārt dibina uz psiholoģiskiem pamatiem. Te kādi piemēri.

Savā bērnišķīgā runā skolnieks Ilgonis (124. l. p.) izteic to prasījumu, ka laulības vienīgais pamats drīkstot būt mīlestība, pie kam šī mīlestība tiek aprakstīta ne tikai kā miesīga (bioloģiska), bet it sevišķi kā garīga (psiholoģiski vērtējama)

kopība starp vīrieti un sievieti. Kad mīlestība izbeidzoties, tad jāizbeidzoties arī laulībai. Tā tad mīlestības vārdā tiek prasīta svabada laulība: visas ārējās saites lai tiktu atmestas; lai paliktu kā laulības pamats vienīgi subjektīvā tieksme — mīlestība. Šī mīlestības noteicēja nozīme tiek attiecināta arī uz katru miesīgu satiksmi starp vīrieti un sievieti. Kur mīlestības nav, tur šāda satiksme ir nosodāma. Jo pirmkārt — pirkta „mīlestība" jauneklī radot riebumu un nicināšanu pret sievietēm; un otrkārt — vīra „pagātne" sievas dvēseli par daudz mokot. Tāpat sievieti pazeminot un padodot vīrieša rupjās dabas iegribām (brutālitātei) tas, ja sieviete par savu naudu (pūru) sev pērkot vīru.

Tai pašā sapulcē skolniece Korinna aizrāda arī vēl uz kādu citu psicholoģisku iemeslu, kas esot pretim līdzšinējai laulības iekārtai. Kultūra esot attīstījusi cilvēka individuālismu, viņa cenšanos pēc neatkarības un pašnoteikšanās. Šī dzīšanās pēc neatkarības, tikpat saimnieciskās, kā arī garīgās, nevarot tikt apmierināta, kamēr valdot tagadējās laulības veids. Jo tas esot vienumēr kompromiss starp diviem cilvēkiem, kas abiem uzliekot saites, lai tās arī būtu diez cik maigas.

Dziņa pēc neatkarības būtu tad otrs psicholoģiskais pamats, uz ko atbalstās Ivandes Kaijas prasījums pēc laulības reformas. Es saku Ivandes Kaijas prasījums, kaut gan te runa iet par skolnieku priekšlasījumiem un debatēm. Jo pirmkārt — tās pašas domas aizstāv šie skolnieki

un skolnieces arī tad, kad viņi ir jau pieauguši, un otrkārt — tie jau ir tie pazīstamie psiholoģiskie pamati, uz kuŗiem atsaucas visi tie laulības reformas sludinātāji, no kuŗiem Ivande Kaija ir ieguvusi savus uzskatus.

Tā tad mīlestība un pašmīlestība, altruisms un egoisms, abas šās pretējās tieksmes cilvēka dvēselē, prasītu pēc laulības reformas . . . Ivande Kaija varbūt būs drusku pārsteigta par šādu formulu. Bet viņa tak nepretosies tam, ka individuālismu, dziņu pēc neatkarības un pašnoteikšanās, uzskatīsim par egoisma, pašmīlestības izteiksmi.

Vai ir iespējams laulību dibināt tikai uz mīlestību vien?

Idejā tas jau iznāk ļoti jauki. Un uzsvērsim jau te, pašā sākumā: arī līdzšinējā kristīgā laulības iekārta uzstāda gluži to pašu ideālu. Jautājums pastāv tikai iekš tam: vai ir iespējams šo ideālu sasniegt arī praktiskā dzīvē?

Ka līdzšinējās laulībās tas netiekot sasniegts, to apliecina visi „ledzimtā grēka" varoņi un varones vienā mutē. Vai laulības pārlabotā izdevumā šim mērķim tiks tuvāk? Tur nu paraudzīsimies vispirms, uz kādu mīlestību pamatojas „ledzimtā grēka" varoņu laulības. Pie tam jau gan „laulību" sapratīsim tā, kā Ivande Kaija to vēlas: bez mācītāja un bez gredzeniem.

179. l. p. lasām: „Kad Anita bija izslēgta no Mazpils ģimnazijas, tad Vaironis jūsmoja par Anitu, kā par kādas lielas idejas mocekli, un kad viņš dabūja zināt, ka viņa nelaimīgi cietusi brīvā mīles-

tībā (— šī nelaime pastāv iekš tam, ka pēc iedošanās šādā „brīvā mīlestībā“ viņas izredzētais Zigurds iet un meklē arī vēl pērkamās mīlestības — sal. 195. l. p.), tad tas atplestām rokām skrēja viņai pretī un piedāvāja savu roku un sirdi. Cik tur īstas sirdsjūtas bija, kas to lai zina, man šķiet maz — tikai tāds sajucis principu dullums galvā“ (interpunkcija — autores). Tā tad redzams, ka varētu laulību nodibināt arī tikai aiz „principu dulluma galvā“, ja otra puse uz to tikai ielaistos. Un ka šāda ielaišanās tiešām notiek, to atzīst šī pati Anita attiecībā uz šo pašu Zigurdu 454. l. p.: „Par savu pirmo mīlestību varu teikt, ka tā bija tikai erōtiskas belletristikas nenogatavojies auglis. Mana atdošanās Zigurdam — pāragrs solis, nevajadzīgs; tas bija bravējums un aplams mīlestības pierādījums, — upuris, kādu prasīja Zigurds, bet ne patiesa miesas vajadzība.“

Pa daļai līdzīga „bravūra“ ir darbā arī tur, kur Gaida atdodas Valdim. Gaida nevar panest Anitas šaubu, ka viņai uz tādu soli trūktu dūšas. Gaidu tur cik necik vēl aizbildina viņas mīlestība; bet kas tad aizbildina Valdi, ka viņš ņem šo „upuri“ pretim? Viņa senākā mīlestība uz Gaidu ir jau izkvēlojusi. Tikai greizsirdība, ka Gaidu dabūs Vilnis, viņu skubina Gaidai atkal tuvoties, un pašā „aizraušanās brīdī“ tā nebūt nav mīlestība, kas viņam liek aizmirst savu apdomību, bet tikai iekaisums par to, ka Gaida skatās uz viņu it kā izsmiedama (221. l. p.).

Ar Eriku Vilni Gaida iedodas laulībā aiz izmi-

suma un spītības, nebūt ne aiz mīlestības. Atvieglina viņai šo soli tikai „mīlestība“ viszemākā nozīmē. Pazars uz Gaidas skubinājumu iedodas laulībā ar sievieti, pret kuŗu viņam ir tikai līdzcietība, pie tam palikdams ar Gaidu mīlestības sakaros. — Kad Valdis nāk un prasa Gaidu sev par sievu jaunības mīlestības vārdā, tad Gaidai labāk patīk Pazara jautrība, sārtās lūpas un smaidošās acis. — Ar Rožleju Anita stājas sakaros pat neprasīdama, vai tas esot mīlestība, kas viņu pie tā velk (353. l. p.); pēc nedaudzām nedēļām tad šis „vilcējs“ tiešām arī atslābst, un viņi izšķiras, lai Anita sāktu dievināt Arkadiju Rubcovu. Pēc tam Vaironis (382. l. p.) ņem Anitu „ar spēku“ (pēc parastiem sabiedrības uzskatiem gan krimināls paņēmiens), tad viņi sadodas kopā; bet kad viņiem „laulība“ apnīkst, tad viņa tomēr atkal aizbēg pie Rožleja . . . Korinna uztur mīlestības sakarus ar Borisovu un priecājas, ka tas ir laulājies ar citu, neatļauj viņam no pirmās sievas šķirties . . . tā tad Borisova sievas laulībai nav vajadzīgs mīlestības par pamatu. . . Naula dzīvo ar Vaironi, bet reizi no reizes laiž viņu it kā „atvaļinājumā“ (pie Soņas Goldštein) un brauc pati uz Krieviju, lai savu vīru „salabinātu“ ar viņa senāko sievu un viņa bērna māti Anitu. Tā tad Naulas „laulības“ pamats liekas būt „mīlestība ar pārtraukumiem“.

Kur tad nu Ivandes Kaijas romānā ir tās laulības, kuŗas laulības reformu piekritēji tiešām būtu dibinājuši uz tādas mīlestības, kādu to prasa teorijā viņi paši? Un ja arī pie dibināšanas būtu

bijusi daļa šādas mīlestības, — kur tad viņa izrādās par pastāvošu un dara abus „laulātos“ tiešām laimīgus? Jaunos Gobas šurp skaitīt nevaram, jo tie rādīti tikai savas laulības sākumā.

Tā tad: laulības, kas dibinātas uz mīlestības un likumiska pamata, nesasniedzot savu nolūku, to apgalvo Ivande Kaija ar savu varoņu muti. Bet laulības, kas dibinātas uz mīlestības bez likumiskās formas, arī nesasniedz sludinātā nolūka, — to rāda tā pati Ivande Kaija tai pašā savā romānā gandrīz pie visiem romāna varoņiem. Vai tas it kā rādīt neaizrāda uz to, ka nedz likumiskās, nedz svabadās laulības veids vien neizšķir lietu, bet ka šai jautājumā jāņem vērā arī cits kas?

Vispirms te mums jātiek skaidrībā ar vienu jautājumu: vai laulība, vienalga, kāda viņa domāta, lai uzliek laulātiem arī kādus pienākumus un dod kādas tiesības vai nē? Pie mūsu tagadējās laulības iekārtas galvenais nav baznīcas svētība, — neticīgam tā neko nenozīmē. Galvenais pie viņas ir tas, ka viņa tiek pielīdzināta līgumam, kas piešķir tiesības un uzliek pienākumus ne tikai abiem līguma slēdzējiem, bet arī trešām personām — varbūtējiem bērniem. Kolīdz mēs piemaisām laulībai tiesību un pienākumu sajēgumu, tad viņa nekādā ziņā vairs nevar būt „brīva“, t. i. padarīta atkarīga no subjektīvām jūtām vienā vai otrā no līguma slēdzējiem. Pieņemsim jau to vien, ka mīlestība kā laulības pamats vienā no laulātiem draugiem ir izbeigusies, kamēr otrā tā kvēlo joprojām, — kā tas „ledzimtā grēkā“ vairākkārt rā-

dīts, — vai tad šī vienpusīgā atdzišana lai iznīcinātu visu abpusējo laulību, jeb vai lai nāktu spēkā tādas pus- un pusotras laulības, kā to attēlo Ivande Kaija Pazara un Borisova attiecībās pret īstajām un liekajām sievām? Un ja arī abi vecāki vienotos uz šķiršanos, — vai viņiem ir atļaujams izpostīt arī nesargātā un neaizstāvētā bērna tiesības uz abiem vecākiem? Man liekas — kamēr vien vēl laulības sajēgumā atradīsies kaut kas no līguma, no tiesībām un pienākumiem, tikām nevarēs iztikt bez likumiem un bezpartejiskām iestādēm, kas noteic un izšķir, vai noslēgtais līgums vēl ir spēkā paturams vai lauzts, kā arī — kas apsarga bērnu tiesības pret vecāku patvaļībām. Tas nav svarīgi, vai šās iestādes ir laicīga vai garīga rakstura, apgabala tiesas vai baznīcas tiesas (konsistorija). No svara līdzšinējā laulības iekārtā ir tas, ka tās līgums nevar tikt atcelts citādi, kā tikai pēc tiesas sprieduma. Tad jāatkārto vēl reiz un jāuzsver: „brīva" var būt tikai tāda „laulība", kuŗa nedod nekādas tiesības, neuzliek nekādus pienākumus un vispār — vairs nekādā ziņā nelīdzinās līgumam.

Ivandei Kaijai jautājuma šī puse vel nav tikusi skaidra. 456. l. p. viņa (caur Gaidu) pat ieminas par sievas tiesībām uz pusi no vīra peļņas. Bet pieņemsim, ka citi laulības reformētāji — un ar laiku, varbūt, arī Ivande Kaija — būs konsekventāki un tiešām sapratīs „brīvo" laulību tā, ka tai ar tiesībām un pienākumiem nav it nekāda sakara. Vai tādu „miesas un gara kopību" mēs vēl drīk-

stam saukt par laulību, tas jautājums lai paliek neatbildēts. Vaicāsim tikai, vai šāda „kopība" varētu dibināties vienīgi uz mīlestību? Ja jau tā būtu tikai „gara kopība" vien, tad jau nu arī varētu iztikt bez tiesībām un pienākumiem. Bet kolīdz nāk starpā arī „miesas kopība" (un Ivandes Kaijas romānā miesa stipri vien konkurrē garam), tad daba ar saviem likumiem apgāž visas jaukās teorijas nepielūdzamā kārtā: minētās kopības sekas ir uzlikušas, uzliek un uzliks sievietei pienākumus, no kuŗiem viņa nevar citādi atsvabināties, kā tikai ar slepkavību, ar jaunās dzīvības iznīcināšanu. Pilnīgi „brīvas" varēs laulības būt tikai tad, kad sirdsapziņa un likums atļaus nonāvēt to, kuŗam nav neviena sarga un aizstāvja. Bet kamēr sieviete vēl negribēs atsvabināties no sava pienākuma pret bērnu (un Ivandes Kaijas varones taisni ilgojas pēc tā), tad paliks tomēr vēl spēkā tas jautājums: vai tad sievietei vien uzliekams šis pienākums? Jeb vai pie tā piespiežams tas tēvs, kas no tā gribētu izvairīties? Un tā mēs tomēr atkal atgriežamies pie tā paša tiesību un pienākumu jautājuma.

Gan jau Ivande Kaija runā (457. l. p.) par cilvēkiem, kas savu pienākuma apziņu (arī pret bērniem) nesot paši sevī. Tur būtu jāiebilst, ka šādus cilvēkus ārējais likums, kas šo pienākumu noteic, nebūt netraucēs un neapgrūtinās. Bet ko lai mēs darām, ka šādu cilvēku vēl ir drusku par maz? Arī vecās derības pravietis sludināja par lauvām, kas ēdīšot salmus kā vērši, un par odzēm, ar kuŗām

bērni rotaļāšoties. Mēs visi gaidām tādu laiku, kur ārēji spaidi vairs nebūs vajadzīgi. Bet kamēr tie vēl nav atnākuši, mēs tomēr apskatāmies labāk pēc citādām rotaļām bērniem, lauvas tomēr neguldām kopā ar jēriem un dažus tēvus tomēr piespiežam pie „dubultās galvas naudas", ja viņi vēl nenes sevī tās apziņas, ka tam, kas gādā bērnus, pienākas arī par viņiem gādāt.

Ļaudonas draudzē šovasar bija tāds zīmīgs gadījums. Dzīvo tur kāds ļoti „apzinīgs" jauneklis, kas maziem brāļiem vīriešiem un maziem brāļiem sieviešiem sirsnīgi vien nes gaismu. Tā arī nesen atpakaļ viņš bija kaimiņu biedrībā turējis runu par to, cik slikti pagasts apgādājot savus nespējniekus. Un šis pats jaunskungs neesot savam pagastam vēl samaksājis nevienas kapeikas galvas naudas! Izbraukājusies pagasta valde pie viņa — grāmatas noslēpis, citas mantas nebijis, bet ar viņa idejām pagasts nevar nespējniekus nedz paēdināt, nedz apsildīt. . . Tā jau ir tā nelaime, ka teorijā mums ir ļoti daudz apzinīgu cilvēku, tikai par to apzinību dažkārt jāsaka tā: iekšā ir, bet ārā nenāk. Un kamēr vien vēl pasaulē būs kāds neapzinīgs cilvēks, tikām viņu vajadzēs piespiest pie viņa pienākuma izpildīšanas. Un tā kā laulības dzīvē nereti arī d a b a uzliek sievietei pienākumus, tad Ivandei Kaijas kundzei nepietiks ar to vien, ja viņa cīnīsies pret valsti un baznīcu: viņai sieviete būs jāatsvabina arī no d a b a s. . .

Tas nav nejaušs gadījums, ka „brīvā" laulība labprāt mēdz iet blakām ar šo „svabadību no da-

bas". Ar to, zināms, negribu teikt, it kā „nebrīvās" laulības arī dažkārt neaizmaldītos uz tām pašām tekām. Tikai viņas gan vēl kaunas to tik skaļi aizstāvēt kā zināmais ārstu kongress. . . Kā jau augšā pieminēju: Ivande Kaija nav savu lietu izdomājusi līdz galam, kādēļ nereti iestieg pretrunās. Tā — man liekas — viņai mazāk vajadzēja runāt par sievas tiesību uz bērnu, bet gan vairāk par sievas tiesību uz bezbērnību (sal. Gaidu). Citi laulības reformētāji ir konsekventāki. Viņi zina, ka bērns uzliek vecākiem pienākumus. Un kur ir pienākumi, tur par pilnīgi „brīvu" laulību vairs nevar runāt. Tādēļ viņi lūko pienākumus pret bērniem novelt no vecāku pleciem: bērnus lai apgādājot sabiedrība. Tur tad, zināms, vecākiem paliktu pāri tikai „brīvā laulība". Ivande Kaija, neizdomādama savu ideju līdz galam, uz šo jautājuma atrisinājumu neaizrāda. Tādēļ arī te atturēsimies no šā paņēmiena kritikas. Aizrādīsim tikai uz to vienu: mazs bērns bez apgādāšanas nevar iztikt nevienu nedēļu; bet tāda kārtība, ka valsts apgādās visus bērnus, šai Valsts Domes sesijā nezin vai tiks ievesta. Tad tomēr neatliks nekas cits: kamēr vēl nebūs ievesta jaunā bērnu apgādāšanas kārtība, tikām tak būs vien viņi jāapgādā pa vecam . . . jeb jābrauc uz Ķīnu: tur esot vecākiem brīv bērnus atdot cūkām. Bet pašam tiek skumīgi ap sirdi, tādā jautājumā ar jokiem mētājoties. Tapsim nopietni un pārdomāsim tikai to vienu jautājumu: vai var laulību darīt atkarīgu tikai no mīlestības vien, ja bērni uzliek

kopējiem vecākiem arī kopējus pienākumus? Jeb vai vecākiem nav pret bērniem pienākumu?

Un tad uzstādīsim vēl otru jautājumu: bet ja nu viens liekuļo, teikdams, ka viņš savu „brīvo" laulību dibina tikai uz mīlestības? Ir taisnība, ka „pa vecam" daudzi iedodas laulībā aiz aprēķina, tas ir — liekuļo mīlestību. Bet vai tad „pa jaunam" tas nenotiks tāpat? „Iedzimtā grēkā" mēs tak redzam, kā liekuļo Gaida, iedodamās vecās modes laulībā; bet liekuļo arī Valdis Vilkugravā pa jaunam. Gaida liek liekuļot Pazaram un izvarot Dēzijas dvēseli, kuŗa mīlestībā nes upuri; Korinna to pašu dara ar Borisoviem. Vai tiešām Ivandei Kaijai ir svešs tas, ka kaislības (ne īstas mīlestības) brīdī dažs vīrietis safantazē un sazvēr nezin ko, līdz „jūtas atslābst", kā Anitai ar Vaironi? Cilvēks erōtiskā uzbudinājumā pievilš pats sevi un piemāna otru; bet mums nav drošas mērauklas, ar kuŗu lai mēs izmērītu, vai „mīlestības" ir priekš laulības diezgan, jeb vai vēl nepietiek? Pēc vecās metodes vēl tak bija kāds pieturas punkts: vai tava mīlestība ir tik stipra, ka tu esi gatavs uzņemties pienākumus visam mūžam? No pašpievilšanās jau tas neizsargāja, bet atbaidīja jel „vienas dienas tauriņus". Bet pēc Ivandes Kaijas uzskatiem? Nu, tad atliek tikai „izmēģināt, vai tā ir mīlestība, vai pārejoša aizraušanās". Ja laulība pastāvēs, tad tā būs bijusi mīlestība, ja izjuks — nu, tad tā bija aizraušanās un pārpratums...

Te atklājas Ivandes Kaijas pārāk trūcīgā mīlestības psicholoģija.

Ivande Kaija nemaz nepazīst starpības starp iemīlēšanos un mīlestību laulībā. Tā kā šī pamatkļūda atkārtojas visā laulības reformu kustībā, tad mums tā būs jāpārrunā tuvāki.

III

Galvenā psicholoģiskā kļūda tā pie Ivandes Kaijas, kā arī visā laulības reformu kustībā pastāv iekš tam, ka par laulības pamatu uzskata iemīlēšanos. Šo iemīlēšanos minētie reformātori gan apzīmē par mīlestību, bet to viņi var darīt tikai tādēļ, ka viņi nepazīst (jeb vismazāk netaisa) nekādas starpības starp mīlestību priekš laulības no vienas puses un mīlestību laulībā no otras puses. Laulību drīkstot dibināt tikai tad, kad līgavainis un līgava viens otru mīlot, un laulība pastāvot tikai tik ilgi, kamēr pastāvot šī mīlestība; ja tā izbeidzoties, tad jāšķiŗot arī laulība.

Tā nevar runāt tas psichologs, kas redz nepārprotamu un nesamaināmu starpību starp mīlestību pirms laulības (tas ir — iemīlēšanos) un starp mīlestību laulībā. Jo iemīlēšanās psicholoģiskā daba pastāv taisni iekš tam, ka tai jāizbeidzas, kolīdz viņa savu mērķi ir sasniegusi. Tādēļ nemaz nav iespējams uz to dibināt pastāvīgu laulību. Tā mīlestība, kas laulātos draugus tur visu mūžu kopā, izaug pavisam no citas saknes nekā iemīlēšanās. Iemīlēšanās var izbeigties un daudzkārt arī izbeidzas, neatstādama savā vietā paliekamo laulības mīlestību; un pēdējā var iesākties un daudzkārt ari iesākas bez iepriekšējas iemīlēšanās.

Jo viņām abām katrai savāds mērķis un tamlīdz arī savāda daba.

Iemīlēšanās un mīlestības attiecības mēs visvieglāk varam aprakstīt līdzībā. Iemīlēšanos mēs varam pielīdzināt ziedam, mīlestību laulībā — auglim. Zieda uzdevums dabā ir — atvieglināt stādam apaugļošanos; kad šis uzdevums ir izpildīts vai izrādījies par neizpildāmu, tad zieds nobirst, izbeidzas. Iemīlēšanās uzdevums ir — savest vīrieti un sievieti pāros; kad šis uzdevums ir izpildīts, tad iemīlēšanās izbeidzas, „jūtas atslābst" — kā Ivande Kaija saka. Augļa uzdevums dabā ir — audzināt un briedināt sākumu nākamai paaudzei. Taisni tam pašam uzdevumam — bērnu audzināšanai — ir daba piemērojusi arī laulības mīlestības psiholoģiju.

Iemīlēšanās galvenā pazīme ir — vairāk vai mazāk apzināma erōtiska tieksme uz pārošanos. Kā šī pārošanās ir notikusi, tā šī tieksme izbeidzas. Var jau tā mosties arī par jaunu, bet tomēr nekad vairs ar pirmatnēju illūziju; un atkārtodamās tā sadilst. Bez tam tā ir saistīta arī pie zināma vecuma un pie vairāk vai mazāk glītām miesas formām. Laulības mīlestības galvenā psiholoģiskā pazīme turpretim ir — dzīves kopības apziņa. Vīrs un sieva kopā iztaisa vienu bioloģisku sistēmu — kā vecais anatomijas profesors Raubers Tērbatā mēdza teikt. Kā šī dzīves kopība ārīgi ir iesākusies, vai ar iemīlēšanos, vai tikai uz savstarpējas cienīšanas pamata, vai pat aiz aprēķina, tas laulības mīlestībai nepiešķir izšķirīga svara. Sva-

rīgs ir tikai tas, ka laulātiem viņu dzīves kopība top arvien skaidrāk sajūtama un apzināma. Šī sajūta nevar rasties uzreiz jau gatava, kā jau arī pati dzīves kopība laulībā nevar uzreiz uzplaukt visā pilnībā, bet aug un attīstās ar laiku. Iesākas šī kopības apziņa daudzkārt it kā aiz pateicības. Jaunsalaulātie sāk ar katru dienu vairāk viens otru pazīt, atrod viens pie otra tādas teicamas īpašības vai spējas, kuŗu nemaz nebija cerējuši, nedz gaidījuši, un sajūt priecīgā pārsteigumā, ka viss tas nu nāk kopējā dzīvē arī viņam par labu, ka laulāts draugs to visu viņam ir atnesis līdzi kā slepenu dāvanu. Nereti šī pārsteiguma sajūta izvēršas paša niecības un otra pārākuma sajūtā: viņš, tik krietns būdams, tomēr ir izredzējis mani par savu draugu. Tur tad vijas kopā pateicība ar cienīšanu un mostas vēlēšanās pašam tikt krietnākam, lai būtu jel maz vairāk sava dzīves drauga cienīgs un lai viņam daudz maz atmaksātu par viņa dāvanām.

Tālāk nāk tad priecīgi sajūtama savstarpējā papildināšanās kopējā dzīvē un darbos. Katrs no viņiem sajūt, ka vienam pašam viņam darbs nebūtu tik labi izdevies, nedz arī dzīve būtu tik daudzpusīga un jauka. Un kur jau kopīgi nodomi, tur arī kopīgas šaubas un cerības, vilšanās un panākumi. Viņi sajūtas kā viens otra atskaņa katrā jūtu saviļņojumā, kā viens otra rezonance katrā gribas tieksmē. . . Un tad nāk svētās gaidas pēc laulības Ziemassvētkiem, pēc tā brītiņa, kur sieva sniegs vīram pretim viņu pirmo bērnu. Tad pats

šis brīdis ar viņa bailēm, ciešanām un gavilējošo prieku. Un tad kopējā dzīve šā bērna labā. . .

Iemīlēšanās dzen vīrieti un sievieti, lai viņi atdotos viens otram; laulības mīlestība dzen vīru un sievu kopā atdoties saviem bērniem. Iemīlēšanās ir visgaŗām cieši saistīta ar erōtiku, — stāv un krīt ar to. Laulībā erōtika tiek arvien vairāk nobīdīta pie malas, līdz beigās tā pavisam izzūd; bet uz laulības mīlestību tas neatstāj it nekādu iespaidu: dzīves kopības apziņa izbeidzas tikai līdz ar pašu dzīvību. Ja nu mēs tā norobežojam iemīlēšanos no laulības mīlestības, tad mums top skaidras divas lietas: pirmkārt, laulību nevar pamatot uz iemīlēšanos vien, un otrkārt — laulības mīlestība nevar rasties pirms laulības kopdzīves. Tas ir psīcholoģiski pilnīgi greizi, prasīt, lai laulība izbeidzas, kolīdz ir izbeigusies iemīlēšanās. Jo tad būtu jāizbeidzas gandrīz vai katrai laulībai. Tādu laulību ir samērā diezgan maz, kur iemīlēšanai beidzoties, viņas vietā jau ir iesākusies laulības mīlestība. Pa lielai daļai starp iemīlēšanās beigām un laulības mīlestības sākumu sastopam psīcholoģisku saišu trūkumu. Tur vainīgas ir tās illūzijas, ko iemīlēšanās rada. Neapmierinātā erōtiskā tieksme tik lielā mērā sakarsē fantaziju, ka tas, kas iemīlējies, daudzkārt izpušķo savu uzcerēto ar īpašībām, kādu tam nemaz nav, vai pārspīlē esošās, vai arī — beidzot viņš pie otra neredz tās nepatīkamās īpašības, kas pie tā tiešām ir. Tāpat jūtu uzbudinājumā viņš nespēj apsvērt, kādu iespaidu uz viņa jūtām atstās viens vai otrs

viņam zināms fakts tad, kad jūtu uzplūdums būs izbeidzies. Kolīdz nu erōtika sasniegusi savu nolūku, tā tiešām iestājas šis jūtu atplūdums, fantazija top atkal normāla, un illūzijas izgaist. Nu redz otru cilvēku ne fantazijas izpušķojumā, bet ikdienišķībā, un katra lieta un katrs fakts ir zaudējuši savu bengālisko apgaismošanu. Tam visam nereti ir tādas sekas, ka jaunsalaulātie jūtas pievilti un pievīlušies. Iemīlēšanās dažkārt pārvēršas par vienaldzību, pat par naidu, un viņi vairs nav spējīgi pretējādā jūtu uzbudinājumā pie otra meklēt un atrast arī citas derīgas un labas īpašības, kas tomēr būtu cienījamas un darītu dzīves kopību iespējamu. Šī plaisa starp iemīlēšanos un mīlestību laulībā atgadās daudzās laulībās. Vienīgā laipa pār šo plaisu tad ir — pienākums. Bet mēs nebūt nevaram apgalvot, ka laulības mīlestība tur ir tapusi neiespējama, kur pēc iemīlēšanās beigām atdarās šāda plaisa. Viņām abām ir katrai sava sakne, kādēļ tās var augt katra savā pusē šai plaisai. Tikai tādā gadījumā, ja savstarpējai cienīšanai un dzīves kopībai pavisam vairs nav vietas, būtu pielaižama laulības šķiršana, — kā tas arī paredzēts mūsu baznīcas likumos. Tā tad iemīlēšanās pēc savas dabas ir tāda, ka viņai jāizbeidzas pēc mērķa sasniegšanas. Laulības mīlestība var dažreiz iesākties tūliņ, kā iemīlēšanās iet uz beigām, dažureiz vēlāk, bet dažureiz tā neierodas pēc iemīlēšanās nemaz. Abas tās ir psicholoģiski šķirtas jūtas.

Ja nu mēs tomēr mīlestību uzskatām arī līdz-

šinējā laulības iekārtā par laulības pamatu, vai tad mēs nenākam iekšējā pretrunā: uz iemīlēšanās dibināta laulība nevar pastāvēt tādēļ, ka iemīlēšanās izbeidzas; uz laulības mīlestības laulība nevar iesākties, jo šī mīlestība var rasties tikai kopdzīvē?

Šās neiespējamības izzūd, ja ievēro, ka līdzšinējais laulības ideāls aptver blakus mīlestībai arī vēl divas citas lietas kā laulības pamatu: mīlestību, cienīšanu, pienākuma apziņu, — šāş trīs prasa mūsu laulības ideāls. Ja iemīlēšanos pavadīs arī savstarpēja cienīšana un pienākuma apziņa, tad varam puslīdz droši cerēt, ka nodibinātā kopdzīvē attīstīsies arī laulības mīlestība. Un ja pirms kāzām šī iemīlēšanās arī būtu ļoti niecīga, tik niecīga, ka viņu varētu apzīmēt ar simpatijas vai patikas vārdu — ja tomēr cienīšana un pienākuma apziņa būs diezgan stipras, arī tur ir diezgan liela varbūtība, ka vēlāk ieradīsies laulības mīlestība. Var jau pa reizei arī šī cerība pievilt, — bet dzīvē jau mums nekas nav absolūti drošs; mums jārēķinās tikai ar lielāko varbūtību. Turpretim maz ko cerēt uz laulības mīlestību tur, kur nav pienākuma apziņas un savstarpējas cienīšanas, vienalga, vai tur būtu iemīlēšanās, vai tikai kails aprēķins. Pienākuma apziņas trūkums pirms iedošanās laulībā parādās visbiežāki iekš tam, ka vīrietis pret sievieti, kas viņam erōtiskā uzbudinājumā atdevusies, vairs negrib uzņemties nekādu pienākumu. Paša „iemīlēšanās" pēc sasniegta mērķa ir atslābusi, un laulības mīlestība nevar

ierasties tādēļ, ka nav nodibinājusies kopdzīve. Laulības dzīvē pienākuma apziņas trūkums parādās iekš tam, ka vīrs vai sieva piekops erōtiskus sakarus uz ārieni.

Ivande Kaija neatrod diezgan asus vārdus, ar ko nosodīt vīrieša ārlaulības sakarus, ciktāl tie atbalstās uz „kustonisku dziņu". Sievieti viņa, laikam, neskaita par spējīgu uz tik neglītām lietām, citādi — varbūt — arī par Anitu un dažu citu savā romānā viņai nāktos teikt kādu bargāku vārdu. Atzīmēsim, ka arī līdzšinējā laulības iekārta Ivandei Kaijai pilnīgi dod taisnību: laulības pārkāpšanu, vienalga, aiz kādiem cēloņiem tā būtu notikusi, mūsu baznīcas likumi uzskata par laulības škiršanas iemeslu, pie kam vainīgais vēl tiek dažā ziņā aprobežots savās tiesībās. Jā, mūsu baznīcas likums iet vēl tālāk, nekā to prasa Ivande Kaija: arī sievietes netiklība pirms laulības un vīrieša netiklība pēc saderināšanās pirms kāzām ir uzņemta likumā par atlaulāšanās iemeslu. Tā tad nogausties, it kā tagadējā laulības iekārta sievieti par maz sargātu no vīrieša „kustoniskām" viesizrādēm, nav pietiekoša iemesla. Turpretim Ivande Kaija ne tikai atzīst par pieļaujamu, bet nostāda it kā par morālisku prasību, lai laulātie izbeidz pastāvošo laulību un lai stājas sakaros ar citu, ja viņi šai citā ir iemīļojušies un tur atrod pretmīlestību. Tā Anita aiziet uz Rožleju no Vairoņa; tā Gaida stājas erōtiskos sakaros ar Pazaru, pirms vēl no vīra ir atlaulāta (un uz to pat tēvs mācī-

tājs viņai esot devis atļauju!). Tas tiek uzsvērts arī tieši šur tur romānā.

Ivande Kaija gan runā par mīlestību, kuŗas vārdā lai laulātie šķiŗoties. Kā tā nevar būt laulāto mīlestība, tas pēc augšā aprādītā par sevi saprotams, jo ar to, kuŗu sāk kāds laulāts mīlēt ārpus laulības, viņam nekādas dzīves kopības vēl nav. Bet ka šī mīlestība būtu arī tīra iemīlēšanās tai nozīmē, kādu to rada neapmierinātas erōtikas illūzija, to arī varēs teikt tikai retos gadījumos; jo pastāvošā laulībā taisni tak šī erōtiskā tieksme reti parādās savā neapmierinātības asumā.

Negribu noliegt, ka arī laulāts cilvēks nevarētu dziļi un kaislīgi iemīlēties ārpus laulības. Bet jāuzsveŗ, ka tas notiks samērā daudz daudz retāk nekā pie neprecētiem cilvēkiem, kas nesalīdzināmi vairāk padoti erōtiskai illūzijai. Tādēļ precēta cilvēka iemīlēšanās ārpus laulības ir jāuzskata par izņēmumu. Ja ţomēr Ivandes Kaijas romāns mudžēt mudž taisni no šādas iemīlēšanās piemēriem, tad tam cēloņi ir meklējami ne normālā lietu gaitā, bet tēloto raksturu erōtiskā neurastenijā. Neurastenijas, nervu nespēka, raksturīga pazīme ir tā, ka griba un prāts ir it kā zaudējuši savu varu par nerviem. Pie dažiem cilvēkiem šī nervu anarchija izteicas erōtiskās tieksmēs. Pie vismazākā attiecīgā uzbudinājuma šī tieksme tādu cilvēku tā uzbudina, ka viņa griba un pārlikšana tiek nobīdītas it kā pie malas un visa šāda cilvēka tiekšanās sagriežas tikai uz vienu zināmu mērķi. Par iemīlēšanos vārda augstākā nozīmē tur vairs nevar būt ne

runas, jo šī erōtiskā neurastenija var pieņemt pat tik slimīgu pakāpi, ka cilvēks tiecas pēc savienošanās pat ar tādām personām, no kurām pēc mērķa sasniegšanas viņš ar riebumu novēršas. It kā alkohola neurasteniķis ir atdots alkohola varā, tā erōtisko neurasteniķi pārvalda viņa kaislība.

Kā katra neurastenija, tā arī erōtiskā ir izvirtības zīme. Pie šādiem erōtiskiem neurasteniķiem Ivandes Kaijas romānā ir pieskaitāmi nepārprotamā kārtā: Anita, Vaironis un Gaida, Gaidas māte mazākā mērā, jo pie tās prāts un rakstura stingrība vēl savalda nervus. Tāpat pie erōtiskajiem neurasteniķiem jāpieskaita Eriks Vilnis un Purmalis. Ikdienišķā dzīvē pie viņiem pieder daudz vīru, kuriem „nepietiek" ar vienu sievu, tāpat arī līdzīgas dabas sievas. Pie sievietēm šī neurastenija ir sarežģīta ar histērijas parādībām. Par kādu mežoņu tautu stāsta, ka vēl spēka gados esošie vīrietis un sieviete starp viņiem, ja gadoties sastapties vienmuļā vietā, nespējot noiet viens otram garām, nepadodamies erōtikai. Gandrīz varētu šiem ļaudīm pielīdzināt arī erōtiskos neurasteniķus. Es atkārtoju vēl reiz: var jau gadīties, ka arī normāls precēts cilvēks iemīlas ārpus laulības; tikai gan tad viņš nekad nezaudēs savu pašsavaldīšanās spēju un pārlikšanu. Bet kur šī iemīlēšanās izvēršas erōtiskās orģijās, neraugoties ne pa labi, nedz pa kreisi, tur mums katrā ziņā ir darīšana ar izvirtušiem erōtiskiem neurasteniķiem. Erōtiskie neurasteniķi nekad neapmierināsies ar vien-

laulību; viņi to savā nervu vājībā nemaz nespēj. Tie arvien „iemīlēsies“ un arvien „atmīlēsies“, kolīdz mērķis būs sasniegts. Kā Ivande Kaija domā šādu „mīlestību“ atšķirt no tās, uz kuŗas viņa gribētu dibināt pārlaboto laulību? Romānā es šādas atšķiršanas neredzu izvestas. Ja Ivande Kaija savā romānā atskaitītu nost visus izvirtušos vīriešus un visas izvirtušās sievietes — man bail, tad vairs nepaliktu pāri neviena, kā labā lai laulību vēl reformē.

Laulība ir veseliem, normāliem cilvēkiem, ne izvirtušiem, neurasteniķiem. Neurasteniķi būs nelaimīgi paši un darīs citus nelaimīgus katrā laulībā, vai vecā, vai reformētā. Viņi ir nīcēji. Tādiem vajadzētu iedošanos laulībā pēc iespējas apgrūtināt, ne atvieglināt, kā to prasa Ivande Kaija.

Teikto mēs varam saņemt kopā:

1) Ivande Kaija nepazīst psicholoģisko starpību starp iemīlēšanos un laulības mīlestību.

2) Viņa savā romānā neatšķir iemīlēšanos no erōtiskas neurastenijas.

3) Tādēļ tie psicholoģiskie pamati, uz kuŗiem viņa grib dibināt laulības reformu mīlestības vārdā, ir pilnīgi greizi.

IV

Laulība pēc sava sajēguma un dabas ir kaut kas paliekams; iemīlēšanās turpretim pēc savas dabas ir kaut kas pārejošs. Paliekamu ēku nevar celt uz pārejošiem pamatiem. Bet Ivande Kaija to dara. Šī galvenā kļūda tad arī izskaidro to akrō-

bātisko stāvokli, kādu Ivande Kaija spiesta daudzkārt ieņemt savos tēlojumos un apcerējumos. Kā lai savieno pārejošo iemīlēšanos ar paliekamo laulību? Vienu atbildi uz to Ivande Kaija dod caur Anitu. Anita prasa, lai Vaironis viņu katrreiz par jaunu „uzvar". Citiem vārdiem: ja Vairoņa iemīlēšanās, savu mērķi sasniegusi, „atslābst", tad Anita Vaironi tik ilgi atstādina, līdz viņš par jaunu viņā „iemīlas". Tas tad būtu tāda mozaīka: laulība būtu salikta no maziem iemīlēšanās gabaliņiem. Man liekas, ka šādus sakarus mēs gan vairs nedrīkstētu saukt par laulību.

Otru atbildi uz augšējo jautājumu Ivande Kaija dod savos apcerējumos un prātojumos: ja divi ir samīlējušies, tad lai viņi sadodas kopā uz izmēģinājumu: ja viņi saderēs kopā, tad lai izmēģinājumu pārvērš par paliekamu laulību; ja izrādās, ka viens no viņiem vai abi ir pārskatījušies savās jūtās un otra raksturā, tad lai šķiras, pirms laulība ir tikusi nostiprināta. Citiem vārdiem: iemīlēšanās, lai nodibinātu tikai izmēģinājuma laulību; ja tai ierastos laulības mīlestība, tad lai laulība taptu par paliekamu; ja šī mīlestība neierastos, tad lai izmēģinājums izbeigtos. Tā būtu tāda kā variācija no tagadējās laulības iekārtas. Tikai tagad parastā saderināšanās laikmeta vietā stātos izmēģināmā laulība. Tā, zināms, nestu sev līdzi arī visas laulības paražas, kuŗas starp saderinātiem šobrīd tiek uzskatītas par nepieklājīgām. Vai tā nu būtu kāda laulības reforma, kāds pārlabojums, ja saderināšanās nozīmētu laulātu ļaužu dzīves sāk-

šanos, pie kam šī dzīve un tās sekas vēl nebūtu likumīgi saistošas laulības „izmēģinājumiem"? Vīriešu lielākai daļai šādi „izmēģinājumi" būtu varen pa prātam. Sievietes turpretim ar šādām paražām iebrauktu neizbrienamā purvā. Man brīnums, ka taisni sieviete, Ivande Kaija, var būt tik akla, ka neredz visu to postu, kas neizbēgami sekotu viņas padoma ievērošanai. Šo aklību es sev nevaru citādi izskaidrot, kā vienīgi ar to: Ivande Kaija pavisam neizprot greizsirdības cēloņus un dabu. Šī viņas otrā psicholoģiskā kļūda savukārt sašķoba tos psicholoģiskos pamatus, uz kuŗiem viņa dibina savus laulības reformas prasījumus.

Tikpat nepareizi kā mīlestību Ivande Kaija saprot arī pašmīlestību, ciktāl tā parādās greizsirdībā. Savā romānā Ivande Kaija vairākkārt runā par greizsirdību un attēlo to. Savos prasījumos viņa diemžēl gan dzenas reizē pēc diviem zaķiem, kas katrs skrien uz savu pusi. Vienā vārdā viņa prasa, lai vīrietis līdz kāzām paliktu tiklībā skaidrs, jo citādi viņa sievu briesmīgi mocīšot tā apziņa, ka viņas vīrs jaunībā jau stājies ar kādu citu sievieti sakarā. Otrā vārdā turpretim viņa prasa, lai sievas priekšlaulības tiklība vai netiklība vīram būtu vienaldzīga. Tā kā vīrieši paši gandrīz visi laulībā ieejot jau ar saviem izbaudījumiem, tad viņiem neesot tiesības prasīt no savas līgavas, lai viņa vēl nebūtu ēdusi aizliegto augli. Ivande Kaija iet pat tik tālu, ka prasa, lai nevainības zīme tiktu iznīcināta pie visām jauna-

vām, — laikam, lai vairs nebūtu nomanāma ārējā starpība starp tām, kuŗām jau ir sava „pagātne", un tām, kuŗām tādas vēl nav. Tādas lietas var sarunāt un sarakstīt tikai tas, kas greizsirdības psicholoģiju pavisam nav sapratis. Taisni par saprašanu te mums jārunā. Jo greizsirdības ārējās parādības Ivande Kaija ir diezgan labi novērojusi un attēlojusi. Gan tas, ko viņa runā par sievietes greizsirdību un vīra pagātni, ir vairāk tikai teorētiska konstrukcija un fraze. Bet vīra greizsirdību uz sievas pagātni viņa attēlo diezgan pareizi. Cien. lasītāji atcerēsies Gaidas apprecēšanos ar Eriku Vilni. Gaida šo soli spēra ne aiz mīlestības uz Vilni, bet aiz izmisuma un spītības. Rakstniece liek Gaidai priekš saderināšanās Vilnim kaut ko pateikt par savu pagātni. Papriekš tas aplej karsto līgavaini kā ar aukstu ūdeni; viņš aizbrauc. Bet piederēdams pie erōtiskiem neurasteniķiem, viņš tomēr nespēj savu kaislību apspiest, brauc atpakaļ un apprec Gaidu. Tikai kāzu naktī, kad erōtiskā tieksme ir savu sasniegusi, viņa pārlikšana top kurmet normāla, un viņš — raud. Pēc tam tad nu nāk erōtiskie uzplūdi un atplūdi viņu starpā, līdz beidzot tomēr izrādās, ka vīrs nevar sevī iekšķīgi pārvarēt sievas pagātni; viņš grimst morāliski aizvien dziļāk, līdz atliek kā vienīgā izeja — šķiršanās. — Eriku Vilni rakstniece zīmē kā tādu, kas vēl atrodoties veco „aizspriedumu" valgos. Taisni šis aizspriedums, it kā sievieti viņas „pagātne" pazeminātu, taisni tas esot jāapkaro un jāiznīcina modernā laulībā. Bet

nu viņa rāda arī vēl citu laulību, pēc visiem mākslas likumiem dibinātu: starp Anitu un Vaironi. Arī Vaironis ir erōtisks neurasteniķis. Viņš ne tikai zina Anitas „pagātni", bet taisni tā viņu visvairāk pievelk pie Anitas. Un tomēr atkal: kolīdz viņi ir apprecējušies, tā izrādās, ka Vaironis nevar iekšķīgi pārvarēt Anitas pagātni; viņi izšķiras.

Rakstniece rāda gan arī tādus „pāŗus", kur vīrieti sievietes pagātne netraucē. Bet tad tie nav laulājušies, bet izpilda viens otram mīļākā un mīļākās vietu. Šādu gadījumu, kur vīrs mokās un panīkst sievas „pagātnes" dēļ, jā, pat arī tikai tamlīdzīgu aizdomu dēļ vien, šādu gadījumu ir dzīvē milzums. Ivande dažus no tiem ir gluži pareizi attēlojusi, pie tam varbūt neliegdama, ka tas notiek ne tikai pie „sakaltušā" veclaulības koka, bet arī pie „zaļā" modernā laulībā. Tikai viņa nesaprot šo notikumu psicholoģiju un tādēļ arī nespēj tos pareizi ievietot un ievērtēt savā laulības „reformā". Cik atminos, tad vienu vienīgu reizi viņa lūko greizsirdību izskaidrot, to apzīmēdama par „nepareizu īpašuma sajūtu". Tādēļ viņa arī nešaubās, ka cilvēka prātu noskaidrojot, varēs šo „nepareizību" izskaust no pasaules un tamlīdz no modernās laulības. Ja Ivande Kaija būtu lūkojusi nopietnāk iepazīties ar greizsirdības psicholoģiju, tad viņa, varbūt, būtu nonākusi pie gluži citādiem slēdzieniem. Vispirms viņa būtu ievērojusi, ka sievas skatās uz vīra „pagātni" pavisam citādi nekā vīrs uz sievas „pārdzīvoju-

miem". Ivande Kaija gan apgalvo, ka arī sieviete iekšķīgi ciešot par to, ka viņas vīrs neesot iestājies laulībā nevainīgs. Negribu noliegt, ka tas nevarētu atgadīties; bet tas būtu tikai ļoti rets izņēmums. Man jāatzīstas, ka man vēl nav gadījies redzēt sievieti, kuŗa mocītos par to, kā viņas vīrs ir izturējies pret citām sievietēm pirms saderināšanās ar viņu. Turpretim ja viņš ir meklējis erōtiskus pārdzīvojumus pēc saderināšanās, tad gan tas sievieti tā uzbudina, ka viņa daudzkārt vairs nepiedod savam līgavainim un tam atsaka. Varam šo starpību formulēt tā: vīrietis dara sievieti, laulībā iedodoties, atbildīgu par visu viņas pagātni: sieviete vīru — tikai par laikmetu pēc saderināšanās. Ar to nebūt negribu aizstāvēt vīrieša izlaidības; gribu aprakstīt tikai lietas stāvokli, kāds viņš šā laika sabiedrībā parādās.

Tālāk Ivande Kaija būtu varējusi novērot, ka vīrieti it nebūt neuztrauc tas, ja sieviete, ko viņš prec, ir atraitne, tā tad oficiāli jau piederējusi citam vīram. Tāpat arī, atlaulātu sievu precēdams, viņš neuzbudinās, ja atlaulāšanas iemesls meklējams ne sievietes vainā. Un pat laulības pārkāpēju vīrietis daudzkārt apprec, ja līdzvainīgais bijis viņš pats. Tāpat vīrieti, kas atrodas neatļautos sakaros ar otra sievu, nebūt nemoka tā apziņa, ka tai pašā laikā šī sieviete pieder arī savam likumīgam vīram. Zīmīgi ir arī tas, ka sieva, kuŗai vīrs neuzticīgs, jūtas ļoti nelaimīga; turpretim ja viņa pati vīram ir neuzticīga, tad viņa dažkārt (ne allaž) labprāt redz, ja vīrs arī savukārt

palaiž kādu slaidāku soli uz svešiem rāceņiem; tas viņas sirdsapziņu it kā atvieglina.

No šiem piemēriem, kuŗiem līdzīgus var katrs atrast savā apkārtnē, ir nomanāms, ka viens un tas pats notikums vai sakars var modināt greizsirdību vai arī atstāt cilvēku vienaldzīgu saskaņā ar to, kādā stāvoklī atrodas attiecīgie cilvēki viens pret otru. Un nenākas arī nemaz grūti atrast atslēgu šim — pirmā acu uzmetienā sarežģītam jūtu mudžeklim. Greizsirdība nestāv sakarā ar pareizu vai nepareizu īpašuma sajūtu, bet gan ar cilvēka cieņu un niecību. Ne tas ir pie greizsirdības svarīgs, vai uzcerētā persona seksuāli ir aiztikta vai neaiztikta (citādi jau atraitnēm un atraitņiem vairs nebūtu nekādas izredzes uz laimīgu otru laulību), bet svarīgs ir tas, vai apprecēdamies cilvēks tiek nostādīts augstāk vai zemāk par citu. Ja kāds vīrietis prec atraitni, tad viņš nejūtas ne pret vienu pazemots, jo to pašu sievieti ir senāk atzinis arī cits par cienīgu nest viņa vārdu, bet to ir aizsaukusi nāve. Ja turpretim kāds apprec sievieti un tad dabū zināt, ka viņa slepeni ir jau piederējusi citam, kuŗš tomēr to nav atzinis par cienīgu tapt par viņa sievu, tad šī atziņa uzbudina vīru taisni tādēļ, ka — salīdzinot ar viņa sievas pirmo mīļāko — viņš ir sevi nostādījis zemāk un par mazvērtīgāku: ko otrs ir dabūjis par velti, to viņš aizmaksājis ar savu mūžu; ko otrs nometis ceļmalā kā vieglu preci, to viņš pacēlis kā dārgu mantu . . . un viņam liekas, ka katrs, bet it sevišķi sievas senākais mīļākais viņu

var uzskatīt par pēdējo aitas galvu. Ka nevis ap sievietes nevainību grozās jautājums, bet ap cieņas un pašcieņas ievainojumu, par to viegli varam pārliecināties ar piemēru *e contrario*: ja sieviete dzīvo atklāti, kaut arī nelaulāta, ar kādu vīrieti kopā un atstāj šo vīrieti cita dēļ, tad greizsirdību jūt nevis šis otrais, bet pirmais, atstātais vīrietis, kaut gan pie viņa šī sieviete, varbūt, atnāca nevainīga. Jo šādā gadījumā atstātais vīrietis sajūtas kā pazemots: sieviete citu ir turējusi par labāku nekā viņu. Ja turpretim vīrietis sievieti izlietā tikai kā mīļāko, bet ar viņu nelaulājas, tad tas viņu nebūt nesakarsē, ja izrādās, ka šī sieviete senāk jau piederējusi citam; jo viņš jau šo sievieti nav ietaksējis augstāk nekā viņas pirmais mīļākais un tādēļ arī nejūtas šim pretim par muļķi: vieglo sievieti viņš nav uzskatījis par sev līdzīgu, nav viņai arī savu mūžu uzticējis. Ja mēs greizsirdības psiholoģiju no šās puses aplūkojam, tad mums top arī saprotams, kādēļ vīrietis apspriež savas sievas pagātni citādi nekā sieviete sava vīra priekšlaulības dzīvi. Tagadējās paražas ir tādas, ka pie precēšanās vīrietis izvēlas sievieti; kuŗu viņš apprec, to viņš līdz ar to atklāti atzīst par labāku nekā citas. Ja izrādās, ka viņa preci senāk cits jau „izbrāķējis", izmēģinājis un atmetis, tad vīrietis jūtas apkaunots un dziļi pievīlies; viņš ienīst šo sievieti kā sava kauna cēloni. Tad tādēļ, ka šobrīd vīrietis ir pie precēšanās izraudzītājs, taisni tādēļ viņš lūko izmeklēties sievieti ar tādu pagātni, kuŗas dēļ viņam kāda cita vīrieša priekšā

nebūtu jākaunas, jānosarkst un jāsajūtas par muļķi. Ja turpretim vīrietis ir dzīvojis kopā ar kādu sievieti un to atmet, lai precētu citu, tad šī cita atmestai pretim nebūt nejūtas pazemota. Pavisam otrādi: vīrs viņai ir nesis to upuri, ko viņš atstātajai nevēlējās nest. Atstātā gan gribēja šo vīrieti dabūt pilnīgi par savu, bet tas viņai neizdevās: uz mūžu viņu saistīja pie sevis otrā ... Ir zīmīgi, ka šādas „atstātās" labprāt lūko atriebties tādā ziņā, ka atviļ vīrieti atpakaļ pie sevis, — ja arī ne uz laulību, tad jel uz zināmiem sakariem. Psicholoģiski tas ir viegli izskaidrojams: tad viņa nejūtas par daudz dziļi pazemota savai sāncensei pretim.

Man daudzkārt nācies līgavām aizrādīt uz to, ka viņu saderinātam ir bijuši sakari, pat ar sekām, ar citu sievieti. Bet uz jautājumu, vai tas viņu nesāpina, es no katras esmu dabūjis atbildi: tas jau atstātās kauns. Zināms, ja līgavainis pēc saderināšanās vai vīrs pēc laulības top sievietei neuzticīgs, tad greizsirdība uzliesmo sievietē ne mazāk kā vīrietī. Vārds „greizsirdība" aprakstītās jūtas neapzīmē gluži pareizi. Īsteni ņemot, greizsirdība ir mazāk laimīgā sāncenša naids pret laimīgāko sāncensi, — pie tam arī vēl it kā dusmas par to, ka otru atzīst par pārāku. Greizsirdība uz sievas vai vīra pagātni sevī jau mazāk ietver sacensības, bet vairāk vilšanās momentu. Bet tā kā mums cita vārda šām jūtām nav, tad te esam pieminējuši tās ar to pašu nosaukumu. Tā tad: kamēr vien pie precēšanās būs vīrietis par

izraudzītāju, tikām viņam sievietes pagātne nebūs vienaldzīga. Ja turpretim nāktu reiz tādi laiki, ka izraudzītāja ir sieviete, tad lomas mainītos: tad sievietes, savā starpā sacenzdamās, stingri raudzītos uz visu vīrieša pagātni, bet vīrieši sievieti darītu atbildīgu tikai par laikmetu pēc saderināšanās. Bet ja reiz vīrietis ar sievieti viens otram ir uzticējuši savu mūžu, viens otru sev par dzīves biedru pieņēmuši un ja tad viens otru atmetīs cita dēļ, tad atmestais mocīsies vienmēr, tā vecā, kā jaunā laulībā. Jo viņš vienmēr sajutīsies kā pazemināts, kā par mazvērtīgāku nostādīts citam pretim.

Tad ar to nu vajaga rēķināties tā Ivandei Kaijai, kā arī katram citam laulības reformātoram: tādi laiki neatnāks nekad un nevar atnākt, ka abiem laulātiem draugiem būs otra pagātne vienaldzīga: kuŗš būs otra izvēlētājs, tas raudzīsies uz to, ka viņš nesaņem to, ko citi izmēģinājuši un atmetuši. Par tādiem Ivande Kaija cilvēkus nekad neizaudzinās, ka viņi ar prieku uzņemtos būt otra acīs par lupatu. Tas ir gluži pretīgi cilvēka dabai. Bet ja nu laulībā mēs nespējam tikt pāri cieņas un pašcieņas jautājumam, tad ir bērnišķīgi dot sievietei padomu, lai viņa iestājas laulībā uz izmēģinājumu, tas ir — lai viņa padodas tai varbūtībai, ka kāds vīrietis viņu uz laiciņu izlietās un tad atmetīs. Izlietātai un atmestai sievietei vairs ir ļoti ļoti mazas cerības apprecēties ar vīrieti, kas pats sevi tur vismaz par līdzīgu viņas atmetējam. Brāķa precei brāķa pircējs. Ka Ivande

Kaija tomēr uzdrošinās sievietēm šādu padomu dot, tas pierāda neapgāžami, ka greizsirdības psicholoģiju viņa pavisam nesaprot un tamlīdz arī šai ziņā nostāda savu laulības reformu uz psicholoģiski neiespējamiem pamatiem.

V

Bioloģiskie pamati. Galveno laulības nozīmi Ivande Kaija gan redz vīrieša un sievietes gara un miesas kopībā. Tomēr tai blakām viņa ieminas arī par rases uzlabošanu ar laulību. Ar to tad laulības nozīme tiktu paplašināta arī uz nākamo, laulībā gaidāmo paaudzi. Tas ir raksturīgi visiem modernajiem laulības reformētājiem, ka pēc viņu uzskata laulība ir galvenā kārtā tikai vīram un sievai. Ka laulība būtu galvenā kārtā vajadzīga b ē r n a m un tā audzināšanai, tādu uzskatu pie šiem reformētājiem man līdz šim nav gadījies sastapt. Varbūt vienīgi Elena Key'a nāktu šām domām vistuvāk. Ko reformu prasītāji ieminas par rases uzlabošanu, par bērnu audzināšanu, tas viss stāv tikai kā otrā rindā aiz vīrieša un sievietes gara un miesas kopības. Vai Ivandes Kaijas stāvoklis šai ziņā ir citāds? Vai viņa atzinusi laulības neatsveramo bioloģisko nozīmi, kas izteicas dzīvības paplašināšanā un padziļināšanā? Ciktāl viņa dibina savus laulības reformas prasījumus uz bioloģiskiem pamatiem? Kā vienu no rases vislielākiem maitātājiem Ivande Kaija uzskata prostitūciju, pērkamo mīlestību. Tādēļ viņa prasa, lai laulību tā reformē, ka prostitūcija tiktu iz-

skausta. Kā otru rases maitātāju Ivande Kaija apzīmē sievietes piespiesto atturību seksuālā ziņā. Uz bezlaulības dzīvi sievieti piespiežot pirmkārt viņas beztiesiskais stāvoklis, kas viņai padarot gandrīz par neiespējamu pašai uzturēt savu ārlaulības bērnu, un otrkārt — sabiedrības nicināšana attiecībā uz nelaulātu māti. Tādēļ Ivande Kaija prasa, lai līdzšinējie „aizspriedumi" pret nelaulātām mātēm tiktu iznīcināti un lai paplašinātu arī sievietes vispārīgās tiesības. Ja ārlaulības bērnu sievietei pieskaitītu nevis par kaunu, bet par godu, tad — pēc Ivandes Kaijas domām — atkristu sievietes piespiestā atturība. Un ja sievietei tiesiskais stāvoklis tiktu tiktāl uzlabots, ka viņa varētu vest patstāvīgu dzīvi, tad viņa labprāt ļautu vaļu savām ilgām pēc bērna. Tad jaunekļi un jaunavas jau agri varētu nodibināt „miesas un gara kopību", ar ko atkristu arī vajadzība pēc prostitūcijas. Tad būtu vaļa ļauta pirmai jaunības mīlestībai sasniegt savu mērķi un līdz ar to likt uzplaukt visam tam jaukajam un brīnišķīgajam, ko pirmās mīlestības laikmets cilvēkam un cilvēcei varot sniegt. Ivande Kaija ir tais domās, ka pirmai jaunības mīlestībai esot brīnišķīgi liels iespaids uz rases uzlabošanu. Lai šis iespaids varētu pilnīgi parādīties, tad viņa uzskata par derīgu — sarīkot skolniekiem un skolniecēm kopējas izpriecas, kuŗas viņa apzīmē par „orģijām".

Ciktāl laulība ar bērnu audzināšanu varētu veicināt rases uzlabošanu, par to Ivande Kaija neko nerunā. Ja ievēro romānā tēlotos piemērus, kā

bērnus audzina modernā laulībā, tad gandrīz liekas, ka tēvs pie šā darba ir puslīdz lieks.

Kā augšā jau pāŗa reizes minēts, tad daudzi pētnieki ir tais domās, ka laulības bioloģiskais uzdevums pastāv iekš tam: dzīvību paplašināt un padziļināt. Šā uzdevuma pirmo pusi, dzīvības paplašināšanu, laulība sasniedz ar bērna radīšanu; bioloģiskā uzdevuma otro pusi — dzīvības padziļināšanu, intensīvēšanu, laulība sasniedz ar bērna audzināšanu, ar to, ka vecāki rūpējas, lai bērni izaugtu labāki un krietnāki par saviem vecākiem. Ivande Kaija saprot laulības bioloģisko uzdevumu daudz šaurāk. Viņa redz tikai tā pirmo pusi — dzīvības paplašināšanu. Jo viss, ko viņa runā par rases uzlabošanu, attiecas tikai uz bērna radīšanu. Bērnu audzināšanai laulībā viņai nemaz nav acu.

Aplūkosim, vai laulības bioloģiskā nozīme var tikt sašaurināta tikai uz dzīvības vairošanu, uz bērna radīšanu? Bet iepriekš ievaicāsimies, vai arī šis sašaurinātais nolūks var tikt sasniegts pa tiem ceļiem, kuŗus rāda „Iedzimtā grēka" sacerētāja? Iesāksim ar nelaulātām mātēm. Vai rases uzlabošanu varētu sasniegt ar to, ka ārlaulības bērns sievietei vairs nebūtu par kaunu, bet par godu?

Starp laulības un ārlaulības bērniem tikusi taisīta starpība vienmēr, ciktāl vien sniedzas atpakaļ vēstures ziņas par šo jautājumu. Laulības bērni un īstā sieva tikuši vienmēr nostādīti augstāki nekā bandu bērni un liekās sievas. Tā tas bijis tos laikus, kad vēl verdzene pilnīgi bija atdota sava īpašnieka varā, tā arī pēc verdzības izbeig-

šanās. Tā to ir sajutuši pagāni, tā kristītie, tā vīrieši, kā arī sievietes.

Ir jau taisnība: izsmalcinātām jūtām ir žēl šo sadzīves pabērņu. It īpaši — kādēļ lai bērns cieš par savu vecāku grēku? Un tādēļ arī varam saprast, ka prasījums, lai ārlaulības bērnu stāvoklis tiktu pielīdzināts tam, kādu ieņem sadzīvē laulības bērni, es saku — varam saprast, ka šis prasījums nāk no līdzcietīgas sirds. Un arī taisnības sajūta liekas tur līdzi runājam: ja jau nicina ārlaulības bērna māti, kādēļ tad nenicina arī viņa tēvu? Un tomēr šai lietai ir arī sava otra puse, un tas nav bez savas dziļas saknes, ka nicināšana pret ārlaulības bērniem un nelaulātām mātēm ir tik liela pie visām kultūras tautām. Pēc manas pārliecības šī nicināšana ir dabas likums un atrod savu izskaidrojumu izlases (selekcijas) teōrijā. Bioloģiski šī nicināšana ir vajadzīga rases uzlabošanai.

Atļaujiet, ka pāŗa vārdos paskaidroju šās savas domas.

Nelaulātās mātes mēs varam iedalīt trijās daļās: 1) seksuāli neurasteniskās, 2) konkubīnās un 3) piemānītās.

Par seksuāli neurasteniskiem cilvēkiem mēs jau ieminējāmies. Viņu nervu vājums parādās iekš tam, ka viņi nespēj turēties pretim savām kaislībām. Šī kaite pa lielākai daļai ir iedzimta: alkoholisms un seksuālā neurastenija, kuŗi pa laikam iet roku rokā, ir izvirtības, dēģenerācijas zīme. Tad ar šādām slimām sievietēm pildās prostitūcijas nami. Retu reizi jau gadās tur iekļūt arī normā-

lai, veseliem nerviem sievietei. Bet tas ir tikai izņēmums. Normālai sievietei ir prostitūcija tik pretīga, ka viņa drīzāk mirs, nekā ielaidīsies uz to. Prieku mājas ir sievietības netīrumu bedres: turp saplūst sieviešu izvirtušais atkritums. Bet uz laukiem šādu netīrumu bedru nav. Seksuāli neurastenisku sieviešu tomēr netrūkst arī tur. Pa lielākai daļai tās ir tikai zināmas nedaudzas ģimenes katrā draudzē, pie kuŗām parādās visvisādas dēģenerācijas, izvirtības, zīmes. Viņu seksuālās neurastenijas ārejā zīme senāk bija — ārlaulības bērni; tagad no tiem prot izsargāties. Kam ir pieejamas tā sauktās „baznīcas grāmatas", tas var viegli pārliecināties par to, ko teikšu: no šiem draudžu sarakstiem skaidri redzams, ka ārlaulībā dzimušās meitas pa lielākai daļai aiziet to pašu ceļu, kuŗu staigāja viņu mātes, un ārlaulībā dzimušu vīriešu meitām ir daudzkārt iedzimusi tā pati nelaimīgā daba. Seksuālisms dažās ģimenēs ir tāpat iedzimts, kā citās alkoholisms. Tādu ģimeņu nervi ir jau sabojāti, un viņām neatliek nekas cits, kā izmirt. Pati daba tīra cilvēci no viņas atkritumiem, vedot izvirtušos pretim izmiršanai trešā un ceturtā augumā. Šī izmiršana nāk vai nu ar dažādām kaitēm, vai ar neauglību, vai arī — beidzot — ar to, ka normālajiem cilvēkiem ir pretīgi ar izvirtušajiem iedoties laulībā: veselie sajūt riebumu un nicināšanu pret izvirtušajiem.

Nicināšana pret seksuālām neurasteniķēm ir dabas likums; tas ir rases uzlabošanas instinkts cilvēku sabiedrības veselajā daļā. Es apzinos, ka

rakstu cietsirdīgus vārdus. Bet tas nāk no tam, ka es negribu aizvērt acis pret dabas un dzīvības likumiem. Daba ir nežēlīga pret mirējiem. Daudzkārt viņas cietsirdība parādās šausmīgā veidā. Tumšajos vidus laikos hīstēriskās un neurasteniskās sievietes turēja par raganām un dedzināja uz sārta. Rases uzlabošanas instinkts tur bija pieņēmis tik necilvēcīgu veidu, bet savu nolūku tas sasniedza. Tagad šādas nervu slimnieces nicina. Arī tas ir cietsirdīgi; būtu cilvēcīgi pret viņām just līdzcietību kā pret katru cietēju un mirēju, kā pret katru vārguli un gaudeni. Un varbūt atnāks reiz arī tādi laiki, kur kristīga līdzcietība mīkstinās izvirtušo cilvēku likteni. Bet nekad nedrīkst šī līdzcietība būt tāda, ka viņas otra puse būtu cietsirdība. Kas aiz līdzcietības apprecētu izvirtušu sievieti, vai tas nebūtu par daudz nežēlīgs pret tiem bērniem, kas no šās laulības celtos? Jo mēs jau iepriekš varam pateikt, ka vismaz puse no tiem būs arī izvirtuļi. Vai tad nav pareizs tas dzīvības instinkts, kas pretojas izvirtušas dzīvības turpināšanai? Prasīsim līdzcietību pret tām sievietēm, kas no dabas ir jau dzimušas uz nelaulātas mātes likteni, bet nepretosimies tam rases uzlabošanas instinktam, kas iziet uz to, lai šādu izvirtušu ģimeņu turpināšanās tiktu pārtraukta.

Drusku citādi tas ir ar konkubīnām. Ir sievietes, kas iedodas — vai nu aiz aprēķina, vai arī aiz drusku mīlestības — kopdzīvē ar vīrieti, par kuŗu viņas zina, ka tas viņas nekad neapprecēs. Pa lielākai daļai šādi sakari nodibinās starp aug-

stāk stāvošu vīrieti un zemāk stāvošu sievieti, it īpaši — ciktāl tas attiecas uz mantu un kārtu, kā arī uz ārējo izglītību. No dzimušām prostitūtām viņas atšķiras ar to, ka viņu nervi vēl nav tik sabojāti. Kamēr par seksuālajām neurasteniķēm mēs nekad nevaram būt droši, ka laulībā viņas būs uzticīgas, tikām par daudzām konkubīnām var teikt, ka viņas — kaut arī nelaulātas — ir palikušas savam apgādniekam uzticīgas. Ja tomēr arī pret konkubīnām griežas tā sieviešu, kā vīriešu nicināšana un ja viņu bērni nedz likumu priekšā, nedz sabiedrības acīs netiek stādīti blakām laulības bērniem, tad arī to mēs varētu apzīmēt par rases uzlabošanas instinktu. Šis instinkts liekas izejam uz to, lai pārotos savā starpā individi, kuŗu miesīgā un garīgā attīstība ir kurmet vienāda. Tā ārējā iestāde, kuŗā izteicas šādas vienādības atziņa, ir laulība: laulībā iedodoties, tā vīrietis, kā sieviete atzīst viens otru par sev pilnvērtīgu, par līdzīgu. Turpretim vīrietis savu konkubīnu neatzīst par sev līdzīgu, citādi viņu reti kas kavētu iedoties ar viņu laulībā; un arī sieviete konkubīna neatzīst sevi par pilnvērtīgu, par līdztiesīgu vīrietim, citādi viņa neapmierinātos ar tiem ārējiem labumiem, ar kuŗiem viņai vīrietis aizmaksā par viņas padevību, bet pati atdodamās prasītu arī sev visu vīrieti ne tikai uz miesīgu, bet arī uz garīgu kopību. Varam teikt, ka konkubīnas stāvokli var ieņemt tikai tāda sieviete, kuŗai maz pašcieņas un pie kuŗas par maz attīstīts ētiskais instinkts, — tas instinkts, kas nokārto cilvēku attiecības pret sabiedrību.

Tie ir trūkumi, kas gan rases uzlabošanu netraucē tik lielā mērā, kā seksuālā neurastenija, bet kas tomēr var pāriet arī uz bērniem kā tādi. Bez tam — kas tas galvenais — vecāki tur nevar izaudzināt bērnus pārākus par sevi, un pašiem vecākiem nav garīgas kopības. Bet par to turpmāk.

Trešā šķira no nelaulātām mātēm — piemānītās — visvairāk izpelnās mūsu līdzcietību. Starp tām ir liela daļa krietnu sieviešu. Nelietis vīrietis izlietāja viņu paļāvību, uzticēšanos, dzīves nepazīšanu, dziņu uzupurēties par patiku mīļotam cilvēkam . . . izlietāja, varbūt, taisni viņu dvēseles labākās īpašības un tad atstāja kaunā un apsmieklā. Nereti šādas pieviltas sievietes padara sev galu (Mirtas tips pārrunājamā romānā); citureiz izsamisumā viņas tiek par noziedzniecēm, bērna slepkavām (— tas ir savādi, ka cilvēka dvēselē augstas jūtas dus blakām noziegumu iespējamībām . . .), citas aizbēg uz svešu pusi un panīkst tur „bez laimes un zvaigznes".

Šim tipam līdzīga ir vēl viena cita sieviešu šķira, — gan ļoti maza, kur jaunava redzīgām acīm iet savā postā. Viņa labi zina, ka vīrieša mīlestība drīz izbeigsies, ka tas neuzņemsies nekādus pienākumus, jā, ka tas varbūt nemaz nav tik krietns, ka to varētu vēlēties par savu bērnu tēvu un audzinātāju. Un tomēr neprātīgā sirds nepieļaujas nekādiem prāta aizrādījumiem un ir gatava par brītiņu laimes iemantot asaru mūžu. Daudzkārt tā ir mazāk vēlēšanās pēc vīrieša sirsnības, bet vairāk pēc sava bērna, lai būtu kas ko

mīļot, kā labā dzīvot, ar ko kopā būt. . . Tā ir dziļa sievietes traģika, kur mātes sievietes dziņa dzīvot bērna labā jeb bēgšana no dvēseles vientulības neatrod atbalsi pie vīrieša, bet saceļ tikai ļaužu nicināšanu kā ķērcošu vārnu baru.

Visbeidzot vēl ieminēsimies par laulības bioloģiskā uzdevuma otru pusi: par b ē r n u a u d z i n ā š a n u. Tā būs vislabākā laulības iekārta, kuŗā vārēs bērni izaugt viskrietnāki. Diemžēl uz šo jautājumu Ivande Kaija (savā romānā „Iedzimtais grēks") gandrīz nemaz neielaižas. Un man arī pavisam grūti iedomāties, kā viņas prasījumi būtu savienojami ar bērnu audzināšanu. Cik var no pārrunājamā romāna noprast, tad bērnu audzināšanu Ivande Kaija laikam domā nodot s k o l a i. Tad jau gan būtu puslīdz vienalga, kas bērna vecāki, ja tikai skolas naudas samaksa un bērna uztura ir nodrošinātas. Ir jau gan mēģinājumi notikuši šur un tur — skolu izlietāt ne tikai par mācīšanas, bet arī par audzināšanas iestādi. Tā Francijā vecāki dažkārt mēdz savas meitenes nodot audzināšanai klosteŗu pansionātos, puisēnus — jezuītu audzināšanas iestādēs. Tā Anglijā ir daudz tādu audzināšanas skolu, kuŗās nodod uz ilgu laiku savus bērnus tie vecāki, kam pašiem jādzīvo kaut kur Indijā vai citās kolōnijās. Tāpat mācīšana savienota ar audzināšanu daudzās kaŗa un jūŗas skolās, dažos garīgos semināros, visos bāriņu namos, mazgadīgu noziedznieku labošanas iestādēs un tamlīdzīgās vietās. Tomēr visu še pieminēto mēdza līdz šim uzskatīt vai nu

tikai kā izlīdzēšanos, kā nenovēršamu trūkumu, vai arī kā bērnu vienpusīgu audzināšanu zināmiem nolūkiem. Kā dabisko un normālo kārtību visur vēl ieskatīja tādu darba dalīšanu, ka skolai piekrīt galvenā kārtā mācīšana, ģimenei — audzināšana. Tikai beidzamās gadu desmitīs sāk arvienu biežāki atskanēt balsis, kas prasa, lai vecākus atsvabina no bērnu audzināšanas. To prasa no vienas puses sociālisms, no otras — laulības reformātori. Tikai ne vieniem, nedz otriem šis prasījums neizaug no audzināšanas vajadzībām. Sociālisms apkaro līdzšinējo ģimenes dzīvi tādēļ, ka viņš grib iznīcināt prīvātīpašumu. Bet kamēr vecāki vēl rūpēsies paši par saviem bērniem, tikām nav drošības, vai viņi nesāks par jaunu no sava darba augļiem kaut ko aiztaupīt saviem bērniem un tā likt pamatu jaunam prīvātīpašumam. Laulības reformētāji turpretim atzīst bērnu audzināšanu par lielu traucēkli brīvai mīlestībai un tādēļ grib šo pienākumu uzlikt valstij. Vai pašiem bērniem tas tā būs labāk, par to neievaicājas nedz vieni, nedz otri.

Mums ir dibināti iemesli šaubīties par to, ka valsts iestādēs bērnus varētu labāki audzināt nekā ģimenēs. Pie tam mums, zināms, nav jāsajauc mācīšana ar audzināšanu. Bērnu mācīt, viņam iekalt dažādas zināšanas, to labi ierīkotās iestādēs bez šaubām varēs izdarīt labāk nekā ģimenē. Bet mācīšana vēl nav audzināšana. Mācīšana attiecas galvenā kārtā uz prāta un atmiņas izkopšanu un uz miesas ievingrināšanu. Viss tas turpretim, kas

attiecas uz cilvēka jūtām, fantaziju un gribu, — viss tas, kas nodibina viņa raksturu un iztaisa viņa tā saukto sirds izglītību, tas nav iemācāms. To visu cilvēkā modina un attīsta piemēri, paraugi no dzīves. Līdzībā varam teikt, ka jūtas un pārliecības cilvēkā modina līdzīgas jūtas un pārliecības saskaņā ar cilvēka iedzimto dabu. Taisni šai iedzimtībai ir izšķīrēja nozīme. Mūsu domas var saprast katrs normāli domātājs cilvēks; bet mūsu jūtas var līdzi just tikai tāds, kuŗa daba ir mūsējai līdzīga. Tas izskaidro, kādēļ pasaulē ir tik daudz dažādu un nevienādu pārliecību: cilvēku dabas ir par daudz nevienādas, kādēļ vienu un to pašu lietu vai notikumu viņi sajūt nevienādi. Ar to arī izskaidrojams tāiāk, kādēļ cilvēkam ar noskaidrotām jūtām, nelokāmu gribu un stingru pārliecību nebūt nav uz visiem cilvēkiem vienāds iespaids: dažu viņš aizgrābj, un tas cienī viņu augsti, citam viņš ir vienaldzīgs, bet citam taisni nepatīkams. Lielie mūziķi piem. aizgrābj visvairāk tos, kuŗiem pašiem ir iedzimtas mūzikālas spējas; lielie kaŗa vadoņi sajūsmina kareiviskas dabas, lielie dzejnieki — dzejiskās, lielie tikumības piemēri — tikumīgos cilvēkus. Un atkal starp šām dažādām dvēseles dzīves nozarēm lielajiem paraugiem būs drīz lielāks, drīz mazāks iespaids uz saviem cienītājiem saskaņā ar to, cik radniecīga ir mācekļa daba tai, kāda izteicas viņa priekšzīmē un paraugā.

Audzināšanā viss grozās ap paraugu un iedzimtu dabu. To prātā paturēdami, mēs arī sapra-

tīsim, kādēļ skola un iestāde n e v a r atstāt uz saviem audzēkņiem tik lielu audzinošu iespaidu kā ģimene. Skolotāja audzinātāja raksturs un pārliecības ir izveidojušies no viņa iedzimtās dabas un piedzīvojumiem. Bet viņam pretim stāv varbūt trīsdesmit bērni, kuŗiem katram ir iedzimta citāda daba un kuŗu piedzīvojumi pagaidām gan vēl ir nieciģi, bet katrā ziņā nekad nebūs tādi paši, kādi bija skolotājam savā laikā. Dažu bērnu daba būs lielākā vai mazākā mērā līdzīga skolotāja audzinātāja dabai; uz tiem viņš laikam atstās dziļu un paliekamu audzinošu iespaidu, tie viņu uzņems par savu paraugu un ideālu. Citu bērnu daba būs svešāda; tos skolotājs kā audzinātājs atstās vienāldzīgus; tie meklēs sev paraugus un piemērus vai nu starp biedriem, vai literātūrā. Bet būs daļa arī tādu bērnu, kuŗu daba un tiekšanās ir pavisam citādas, nereti pretējas skolotāja dabai. Tos skolotājs audzinātājs nekad nesapratīs, un tiem viņš pats dažkārt būs iekšķīgi svešs un tiks sajusts kā slogs un bērna īpatnējās dabas apspiedējs. Vislabākā gadījumā viņš šo bērnu s i r d i j nekā nevarēs dot; tie nestāvēs zem viņa audzinošā iespaida . . . Skolotājam audzinātājam tikai tad varētu būt uz visiem bērniem audzinošs iespaids, ja visi šie bērni savā iedzimtā dabā būtu radniecīgi audzinātāja dvēseles dzīvei. Bet tas ir kaut kas neiespējams.

Pavisam citādi tas ir ģimenē. Tur mēs skaidri zinām, ka bērns savu dabu mantojis no vecākiem. Cik viņš līdzinās tēvam, cik mātei — tas,

zināms, daudzkārt nav tuvāk nosakāms. Bet par to nevar būt šaubu, ka visradnieciskākās dabas viņam ir vecākos, brāļos un māsās. Un tādēļ arī neviens nesaprot bērna dvēseli tik labi kā viņa vecāki: viņi bērnā redz atmostamies savu pašu bērnību, savas labās un ļaunās tieksmes. Ko viņi savā mūžā piedzīvojuši, kur maldījušies, kur bijuši nespēcīgi, kur cēlušies no krišanas, kā cīnījušies pret pašu sirds ļaunumu, ko sakrājuši par mūžu kā savu svētāko pārliecību — nevienam citam tas nevar tā nākt par labu kā viņu bērnam, kuŗā viņi savu mūžu izdzīvo par jaunu. Un nav arī tik ļoti svarīga lieta, ja arī vecākiem trūktu ārējās izglītības. Lai viņi dzīvo tikai tā saviem bērniem, kā viņu s i r d s viņiem to teic. Bērni ar sirdi sajutīs un saņems vecāku audzinošo iespaidu. Un tas būs katrā ziņā daudz dziļāks nekā sveša audzinātāja ar prātu apsvērtie iespaidi. Audzināšana nav prāta lieta, tā ir sirds lieta. Bet ja uz mūsu audzināšanu vislielāko iespaidu atstāj mums radniecīgas dvēseles dzīve un ja bērna vistuvākie radnieki allaž būs viņa vecāki, tad arī sapratīsim, kādēļ vecākiem ir jāpaliek kopā, kamēr viņu bērni ir izaudzināti. Tā tēva, kā mātes daba ir vienojusies bērnā; kuŗš no viņiem bērnu atstātu, tas savu daļu pie bērna pamestu neaudzinātu. Zināms, ir jau gadījumi, kur viens no vecākiem ir saviem bērniem par samaitāšanu. Tur tad allaž būs jādzenas pēc laulības šķiršanas, un likums tādā gadījumā bērnus atstāj tā audzināšanā, kuŗš no abiem laulātiem draugiem izrādījies par apzinīgāku

sava pienākuma izpildītāju. Bet šādi gadījumi jāuzskata par izņēmumu, un šādi izņēmumi apdraud bērnus tāpat ģimenē, kā arī svešā skolā. Lai iedomājamies kā audzinātāju tikai Ivandes Kaijas tēloto Gaidu ar viņas orģijām un iedzimto prostitūtas dabu!

Pārejot uz audzināšanas atsevišķām problēmām, mums jājautā, no kurienes saņem bērna jūtu dzīve vislielākos iespaidus? Kur bērns var mācīties sajust mīlestību, cienīšanu, pateicību, paļaušanos, sajust, ka ir apsargāts, nav vientulis, nav atstumts? Tas tak viss nāk mūsu bērnībai no vecākiem un nevar nemaz no citurienes nākt. Tam visam ir sakne tai mīlestībā, kas sev nekā neprasa, kas ir laimīga, ka viņai ir kas ko mīļot. Vecāku mīlestība — tas ir pats brīnišķīgākais, pats dievišķīgākais spēks, ko mēs pasaulē nomanām. Ja to izņemsim ārā no bērna dzīves, tad paliks vairs tikai bāreņi. Neviens skolotājs, neviens audzinātājs nevar visus savus skolēnus tā mīļot, kā mīļo vecāki savus bērnus; tādēļ arī viņam nav iespējams viņos modināt un attīstīt tās jūtas, ko modina bērnos vecāku mīlestība. Kas bērniem to laupa, tas padara cilvēces dvēseli nabagu.

Bet ne tikai bērnu audzināšana zaudē savu dziļumu, ja ģimenes dzīve tiek vājināta. Ne mazāk zaudēs ar to arī bērnu vecāki.

Ja mēs prasām, kas ir latviešu dabas visraksturīgākā zīme, tad līdz šim par tādu varēja apzīmēt mīlestību uz bērniem. Varbūt tas stāv sa-

karā ar latviešu līdumnieka dzīvi, kur celmu lauzēju pie viņa grūtā darba stiprināja tikai tā cerība un apziņa, ka viņa bērniem ies vieglāk. Bet katrā ziņā jāliecina, ka grūti atrast citu tautu, kas tik vienpusīgi nodod savu mūžu saviem bērniem, kā to līdz šim darīja latvieši. Un ja pēdējos simts gados mūsu tauta tik brīnišķīgi ātri gājusi uz priekšu, tad atkal es redzu kā galveno dzinēju spēku šai attīstībā taisni šo pašu mūsu tautas īpašību: mīlestību uz bērniem. Ņemsim tikai divas svarīgākās lietas no mūsu tautas dzīves: dzimtpirkšanu un skolas. Vai tās nav taisni tās, kuŗām visvairāk ziedots tautas spēka tā atsevišķās ģimenēs, kā arī pagastu sabiedrībās? Bet vai atkal taisni abas šās pašas lietas nav tās, kas tika darītas taisni nākamās paaudzes dēļ? Kas pats iepirka māju, tas labi zināja, ka paša mūžā viņš labi ja beigs savas maksāšanas. Sev viņš vairāk neprasīja, kā visas grūtības un to cerību, ka bērniem būs vieglāk. Un kad cēla mūsu pagasti savus staltos skolas namus, atkal neviens nesūdzējās par grūtībām, jo katrs zināja: viņa bērnu dzīve būs ar to gaišāka. Un arī tagadējā ilgošanās pēc savas dzimtās zemes ir izskaņa no tā paša latviešu spēka; un tā pati mīlestība uz bērniem pilda arī Rīgas skolas un — varam teikt — pa lielai daļai arī Rīgas fabrikas. Mīlestība uz bērniem ir bijusi allaž mūsu tautas spēks un arī viņas laime. Šī mīlestība ir cerības dvīņu māsa; un kamēr kādai tautai vēl ir cerība, tikām viņa nav nelaimīga... Ja atņemtu mūsu tautai šo

mīlestību, ja izpostītu viņai to cerību, ka viņas grūtums bērniem darīs dzīvi jaukāku un ka viņi paši savos bērnos izdzīvos savu mūžu otrreiz cauri, gaišāku un priecīgāku, nekā bija pirmais, — kas tad paliktu pāri no viņas dzīves satura?

Katrā cilvēkā — tāpat kā visā cilvēcē — cīnās divi pretēji spēki: pašmīlestība un mīlestība uz citiem, egoisms un altruisms. No šās cīņas nāk cilvēka iekšējā nesaskaņa. Un liekas, it kā egoisms taisītos ņemt pārsvaru. No viņa nāk visi naidi, kari un apspiešanas. Tikai vienā vietā saplūst egoisms un altruisms kopā: vecāku mīlestībā uz bērniem. Tur, otru mīlēdami, mēs mīlam arī sevi. Kas notiek mūsu bērnam, tas notiek arī mums. Še ir tā vieta, kur egoisms pats no sevis pāriet altruismā. No šejienes mīlestība uz citiem vienmēr par jaunu sāks savu uzvaras gājienu pār pasauli, lai arī pēdējā nezin kā taisītos nogrimt pašmīlestībā. Vecāku mīlestība ir neatsveramš kultūras spēks, kas cilvēci dzen uz priekšu. Izaudzināt bērnus krietnākus par vecākiem — tā ir laulības bioloģiskā uzdevuma garīgā puse. Šai uzdevumā slēpjas katras tautas spēks un laime. Ja mūsu laulības iestāde ir kaut kā pārlabojama, tad šai pārlabošanai katrā ziņā būs jāiziet uz to — vecāku mīlestību uz bērniem stiprināt un bērnu audzināšanu caur vecākiem nodrošināt. Katrs reformu priekšlikums, kas izietu uz to — vecākus no bērniem šķirt, grieztos pret laulības bioloģiskiem pamatiem un tādēļ būtu uzskatāms ne par reformas, bet par laulības izvirtības zīmi.

Pēdējais zīmējas arī uz Ivandes Kaijas „Iedzimto grēku". Viņas reformu priekšlikumi pavisam aizmirst b ē r n u. Tie nav izvedami, ja bērnu grib paturēt pie abiem vecākiem. Kā lai nodibina izmēģinājuma laulības? Vai tad tādu laulību „izmēģinājuma bērni" nozudīs no pasaules, ja izrādīsies, ka vecāki neder kopā uz īstu laulību? Kā lai audzina bērnus tā sieviete, kuŗai katrs bērns no cita tēva, dažreiz pat skaidri nezinot, no kuŗa? Kā lai audzina bērnus tie tēvi, kuŗiem — varbūt — katrs bērns citā pilsētā (sal. Borisovu)?

Laulības pārkāpšana un līdz ar to noziegums pret bērnu audzināšanu, pret laulības bioloģiskā uzdevuma garīgo pusi notiek arī pie tagadējās laulības iekārtas. Bet tagad to mēs vēl sajūtam kā pārkāpumu, kā novēršanos no pareizā. Ivande Kaija grib cilvēkus atsvabināt no šās pārkāpuma sajūtas ar to, ka neatzīst bērna tiesības uz vecākiem. Un nu mēs varam pāŗa vārdos saņemt kopā, kapēc Ivandes Kaijas priekšlikumi par laulības iekārtas pārgrozīšanu mums jāuzskata ne par laulības reformu, bet par laulības izvirtību (te atkārtojot arī iepriekšējo apcerējumu kodolu):

1) Savus reformas prasījumus Ivande Kaija dibina uz nepareiziem psicholoģiskiem pamatiem. Viņa nepazīst starpības starp pārejošo iemīlēšanos un paliekamo mīlestību laulībā; paliekamo laulību viņa grib darīt atkarīgu no pārejošās iemīlēšanās. Tāpat viņa nepareizi tulko greizsirdību un savos priekšlikumos nerēķinās ar to.

2) No laulības bioloģiskiem pamatiem Ivande

Kaija ievēro tikai tos, kas attiecas uz dzīvības paplašināšanu, uz bērna radīšanu, tas ir — laulības fizioloģisko pusi. Bet nepazīdama vai neievērodama dabiskās izlases teōriju, viņa uzstāda prasījumus, kas šai izlasei ir gluži pretēji un rases uzlabošanai taisni kaitīgi. Turpretim laulības bioloģiskā uzdevuma garīgo pusi, bērnu audzināšanu un līdz ar to dzīvības padziļināšanu viņa nemaz neievēro, kādēļ iznāk, ka viņas reformu prasījumi nav nekādi savienojami ar šiem bioloģiskajiem pamatiem, bet taisni tos ārda.

Šai greizajā stāvoklī Ivande Kaija ir nonākusi, pavisam pārprazdama laulības īsto saturu. Viņa domā, ka laulība esot vīrieša un sievietes miesīga un garīga kopība, bet nesaprot, ka laulība ir iestāde dzīvības paplašināšanai un padziļināšanai bērnu radīšanā un audzināšanā. Ivande Kaija prasa laulību vīra un sievas labā, kamēr daba prasa laulību bērna labā.

Darbs, kas dibināts uz tik nepareiziem pamatiem, — vai ir vērts, ka par to tik daudz runā? Vai tas var darīt kādu iespaidu uz laulības jautājuma izšķiršanu?

Teōrētiski jau šī grāmata nekā jauna neienes laulības jautājumā. Drīzāk viņa var padarīt laulības reformētāju poziciju tikai vājāku katra domātāja cilvēka uzskatos. Bet praktiski šai grāmatai tomēr būs iespaids uz mūsu tautu ne viņā izteikto domu, bet viņā atrodamo tēlojumu dēļ. Ne uz prātu runā Ivande Kaija, bet uz jūtām, pareizāki: uz jutekļiem. Un ar to viņa dabūs zem sava

iespaida to mūsu jaunatnes daļu, kas vēl nespēj loģiski domāt, bet dzīvo jūtu un jutekļu dzīvi. Ir divas lietas, kas Ivandes Kaijas grāmatai nodrošina šo iespaidu. Pirmkārt — grāmatas pirmā daļa ir spējīga jau kā mākslas darbs iesildīt jaunatni. Viss tas sapņainais un romantiskais, kas raksturo pārejas laikmeta psiholoģiju, tas mūsu valodā nekur nav labāk izteikts kā taisni šai „ledzimtā grēka" pirmā daļā. Tur rakstniece attēlo īstas mākslinieka dvēseles pārdzīvojumus. Un šās pirmās daļas iespaids neļaus nekritiskam lasītājam manīt, ka turpmākās daļās nebūt vairs nav pārdzīvojumu, bet gan teoriju attēlojums, kuŗā vairs tikai šur tur ieskanas mākslinieciska stīga. Reiz sajūsmināta, jaunatne ir spējīga aizrauties arī ar to, kas ir neīsts, mākslas surrogāts. Otrs iemesls, kādēļ šī grāmata atstās uz daudziem lielu iespaidu, ir meklējams kādā savādā rakstnieces īpašībā. Pie Ivandes Kaijas ir jūtama lielā mērā attīstīta kāda sevišķa spēja, kuŗu es gribētu apzīmēt par „ādas fantaziju". Viņa ļoti ātri liekas reaģējam uz tiem iespaidiem, ko mēs uzņemam ar ādu (tas ir — ar tausti); katrā ziņā viņa attēlo šādus iespaidus ļoti labprāt un ļoti spilgti. Mākslinieka uzdevuma techniskā puse nu pastāv pa lielai daļai iekš tam, lasītājam ar viņa fantazijas palīdzību likt pārdzīvot tēlojamos kairinājumus, likt fantaziją viņam pārdzīvot to, ko rakstnieks grib viņam rādīt un tēlot. Saskaņā ar savu īpatnību Ivande Kaija tā tad arī lasītājā daudzkārt nodarbina „ādas fantaziju". Par sevi ņemta, tauste jau gan pieder pie cilvēka piecu

prātu zemākās grupas, nav tik jūtīga un speciālizējusies kā redze un dzirde, un tādēļ taustes fantazija rakstniecībā arī grūtāk izlietājama. Vienā ziņā viņa tomēr var atstāt stipru uzbudinošu iespaidu uz cilvēku, it īpaši uz raksturā vēl nenodibinātu jaunekli vai jaunavu: uz viņa dzimuma instinktu. Šī gan ir attiecīgo kairinājumu viszemākā forma. Garīga, psīchiska tur gandrīz vairs nemaz nav klāt. Bet visas tās pieskaršanās, glāstīšanās, skūpstīšanās, apkampšanās, tās visas var lielākā vai mazākā mērā modināt pie dažiem cilvēkiem zināmās kaislības. Spilgtu piemēru tam rāda rakstniece tai skatā, kur Gaida brauc uz Rīgu kopā ar kandidātu Vilni: tikko kā atvadījusies no cilvēka, kuŗu viņa domājas mīlam un kuŗam viņa gandrīz dien' dienā atdevusies, viņa tomēr iesilst par otru, kas citādi viņai ir bijis vienaldzīgs, bet pie kuŗa auguma viņa tagad pieduŗas, vāģos ar viņu kopā sēdēdama. Gaidā pašā vēl pamostas jautājums: vai šī kāds necilvēks esot, ka jūtas tik spēji šai varot mainīties? Nu, cilvēks vai necilvēks; bet izskaidrojums šai scēnai meklējams iekš tam, ka viņa nespēj pretoties erōtikas viszemākajiem, vismēchaniskākajiem kairinājumiem: tiem, kas nāk ar taustes starpniecību. Šī taustes fantazijas nodarbināšana attiecībā uz seksuālo dzīvi ir galvenais iemesls, kādēļ Ivandes Kaijas grāmata atstās lielu iespaidu uz nenobriedušo jaunatni. Ne tās teōrijas, kas „Iedzimtā grēkā" izliktas, nedz arī tas psīchiskais, kas pirmā daļā labi attēlots, bet taisni vismēchaniskākais, visele-

mentārākais šai sacerējumā visvairāk samaitā. Jo par samaitājošu mums, diemžēl, šis iespaids jāatzīmē: pusaudžu seksuālo dzīvi šī grāmata modinās priekšlaikus un turklāt pa daļai gandrīz vai mēchaniskā kārtā.

Tās ir sāpīgas raizes, kuŗas Ivandes Kaijas grāmata saceļ daudzos vecākos: mēs zinām, ka viņas grāmata apdraud mūsu bērnu dzīvi, un tomēr mums nav iespējams savu auklējumu no šādām grāmatām izsargāt. Ja tā nebūs Ivande Kaija, tad tā būs Verbickaja... seksuāli izvirtušu tipu attēlotāju nekad netrūks. Ivande Kaija pati neapzinās, ko viņa dara, jo savu grāmatu viņa ir rakstījusi arī pašas bērniem. Bet ir jau ļaudis, kas arī no pornografijas dzīvo, kā citi dzīvo no alkoholisma un prostitūcijas veicināšanas. Mūsu bērni ir šās izvirtības apņemti, un mums vecākiem atliek tikai jautāt baigās raizēs: kurp tas viss lai noved?

Savu jaunatni mēs varam iedalīt trijās daļās. Viena daļa ir normāla, veseliem nerviem, dabiska savā attīstībā. Tai noies Ivandes Kaijas darbs bez kaites gaŗām kā gulbja spārniem purva ūdeņs. Tīram viss ir tīrs. Otra daļa turpretim ir jau bojātiem nerviem no dzimšanas. Agri vai vēlu tai jāaiziet pa Gaidas, Anitas, Pazara, Purmaļa, Erika Viļņa, Zigurda un citu ceļu. Ivande Kaija šo ceļu paīsinās ar savu grāmatu, bet atrast viņi to būtu atraduši arī bez tās. Bet vidū starp šiem galējiem spārniem stāv mūsu jaunatnes vairums, kuŗos normālais ar izvirtušo vēl cīnās. Un tur tad pārsvaru ņems tās tieksmes, kuŗas pabalstīs radniecīgi

iespaidi. Starp šiem staigā Ivande Kaija ar savu grāmatu kā ar kapsētas zvanu: tos viņa, pati tā neapzinādamās, zvana kopā uz izvirtību un izmiršanu.

Un mums atliek tikai noskatīties šai nāves gaitā un vaicāt: cik ilgi vēl pastāvēs mūsu tauta?

Priekš divsimts gadiem mūsu dzimtenē plosījās mēris. Izmira veseli pagasti. Līdz Rīgai varējuši aizbraukt un atbraukt atkal atpakaļ ceļinieki, bet gaiļa dziedam netikuši dzirdējuši izmirušajās ceļmalas mājās. Un tomēr tauta atspirga no nāves gājiena.

Tagad iet cits mēris pār mūsu dzimteni: seksuāla izvirtība. Piepildīs arī latviešu mātes auklējums slimnīcas un prieka mājas. Bet nāks atkal tautas atdzimšana kā pēc katra mēŗa. Paliks pāri uz jaunu dzīvi un skaidrāku tikumību tā mūsu jaunatnes daļa, kuŗus sargās viņu nesamaitātā daba un iedzimtā kautrība. Tautu atjaunos tā mūsu jaunatne, kuŗai Ivandes Kaijas grāmata ir pretīga... Citi lai iet savu ceļu.

Pārdomas par Raiņa darbiem.

Raiņa studijas. Uz nākamām lapām ir sakopotas dažādas domas un piezīmes par Raiņa rakstiem, kuŗas tomēr nenoslēdzas par sistēmatisku apcerējumu.

Raiņa darbiem rakstniecībā esmu sekojis ar lielu interesi jau no šā gadu simteņa pirmiem gadiem, pie kam jau no paša sākuma es novēroju viņa lielās dāvanas lirikā un viņa neveiklību drāmā un stāstīšanā („Pusideālists“ un „Džekiņš“).

Bet 1905. gads mani izsita no rakstnieku rindas, un nākamais 1906. g. mani aizvadīja praktiskā darbā kā mācītāju uz laukiem; līdz ar to pārtrūka arī mani garīgie sakari ar Raiņa dzeju. Lai cik savādi tas arī skanētu — nevienas no Raiņa lugām es neesmu redzējis uz skatuves.

Tikai daudz vēlāk, ap 1927. gadu, es atkal sāku nodarboties ar Raini. Vecais Misiņš spiedās man virsū, lai sarakstot apcerējumu par viņu; viņš arī piesūtīja man Raiņa kopotos sacerējumus, no kuŗiem vislielā daļa man bija sveša. Bet jau pirmo reizi tos izlasījis, redzēju, ka manai sajušanai Rainis ir palicis tas pats kā senāk: liels lirikā, citur — neveikls. Ar šo neveiklību es gan

nesaprotu viņa drāmu scēnisko iekārtu: Rainis ir līdz šim starp latviešiem visbagātākais skatuves līdzekļos. Bet drāmatisma arī viņa vēlākos sacerējumos ir — pēc manas sajušanas — tikpat maz un tas ir tikpat neskaidrs kā „Pusideālistā".

Tas mani padarīja domīgu, — ne tik daudz tādēļ, ka man ar manu spriedumu par Raini kā drāmatiķi būtu jānostājas gluži savrūp latviešu kritikā, — no tam es nebaidītos, jo es redzu gluži skaidri arī objektīvo cēloni, kādēļ Rainis nevarēja būt kā drāmatiķis tikpat liels, kā viņš ir lirikā: viņam bija vāji attīstīta cēloniskā domāšana un skatīšana, kas ir viena no drāmatisma galvenām prasībām. Bet man bija teikts, ka Rainis vēl vienmēr ļoti ņemot pie sirds katru spriedumu, kas viņa darbus necildinot. Un tur tad man tika žēl viņu sāpināt. Jo neskatoties arī uz viņa dzejas mazāk izkopto daļu, viņš tomēr ir un paliek viens no mūsu vislielākajiem dzejniekiem. Savu svētvakaru viņš bija pārpārim nopelnījis, kādēļ lai es to traucētu? Jo runāt pusvārdos, visus „bet" noklusējot, tas atkal nav manā dabā. Tā palika mans apcerējums nerakstīts, un es savas studijas par Raini noliku pie malas.

Nu viņam nesāp vairs nekas. Bet pastarpēm arī mana mūža saulīte ir stipri gājusi uz leju, tā ka jābaidās, vai paspēšu vairs sasteigt pats savus pasāktos un padomātos darbus, kas man liekas būt svarīgāki nekā izrunāšanās par cita darbu. Sava apcerējuma par Raini es vairs neuzrakstīšu. Man liekas: mēs bijām garīgi kaimiņi, viena tipa

cilvēki, tikai nevienādi apdāvināti. Mūsu pasaules stāvēja viena otrai tuvāk nekā viņa nacionālisms — sociālismam un viņa romantiskais ideālisms — vēsturiskajam materiālismam. Dziļāk viņa dvēseles dzīvē ieskatīdamies, es tur būtu atradis vēl daudz citu jaukumu un skaistumu, kā daudzi vēl neredz. Bet tos klajā celt nu ir jāatstāj jaunās paaudzes ziņā. Varbūt viena otra no sekojošām piezīmēm un studijām atvieglinās viņai darbu, palīdzēdama viņai uzstādīt jautājumus, pie kam viņas atbildes lai būtu dziļākas un aptveŗošākas, nekā tās varēja dot gaŗām gājējs.

Raiņa traģika. (Rakstīts, kad viņš vēl bija dzīvs.) Rainis ir jau pārdzīvojis savam laikmetam pāri un patlaban pārdzīvo arī pats sevi. Viņa tuvākai apkārtnei jādzīvo kā mūžīgā sazvērestībā, lai to slēptu no viņa.

Liekas, ka tam tā nevajadzētu būt. Rainis ir bijis tik liels mākslinieks, ka viņam nav jābaidās no neizbēgamā: mūsu darbi lai iet lielumā, mums pašiem jāiet mazumā. Viņš ir savai tautai devis tik daudz, ka nevienam vairs nav tiesības no viņa vēl ko prasīt. Viņš ir nopelnījis savu svētvakaru vairāk, kā tūkstoši citu; kādēļ viņu atstāt tais domās, it kā šis svētvakars vēl nebūtu atnācis?

Bet tā jau ir tā mūžīgā traģika Raiņa dzīvē un darbā: viņš pats ir kas cits, bet viņš strādā ko citu.

Pēc savas dabas viņš ir mūsu visstiprākais l i r i ķ i s; viņš ir t i k a i liriķis, — bet viņš neva-

rēja atturēties no drāmu rakstīšanas. Labi vēl, ka Aspāzija viņu atrunāja no stāstiem un romāniem.

Pēc savas dabas Rainis ir *individuālists*, bet visu mūžu viņš sevi turēja par dēmokratu.

Viņš ir caur un cauri *nacionālists*, bet viņš bija iedomājies — būt šķiras organizētājs un kosmopolītiem par vadoni.

Viņš ir *romantiķis*, bet domāja, ka viņam jāceļ pilis arī uz zemes.

Viņš bija audzis vientulībā un starp sveštautiešiem, bet ticēja, ka viņš ir aicināts radīt tautai jaunu valodu.

No visiem viņa instinktiem visstiprākais bija — *atriebība*, bet viņš gribēja sludināt mīlestību. Trīsdesmit gadus saule tieši spīdēja pār viņu, bet viņš tās neredzēja: viņš skatījās pats uz savu ēnu un lūkoja pārlēkt tai pāri.

Un tomēr — par spīti arī šim traģiskajam pārpratumam — mums jāatzīst: visiem mūsu dzejniekiem kopā saņemtiem nav bijis šā gadu simteņa pirmā ceturksnī uz tautu tik liela iespaida kā Rainim vienam pašam. Tik spēcīgs bija šis Dāvīds arī Saula bruņās.

Raiņa dzejas robežas. Mēs dzīvojam divās pasaulēs: iekšējā un ārējā. Ārējā pasaule spiežas caur mūsu piecām maņām iekšā mūsu dvēseles dzīvē kā neskaidri iespaidi. Mūsu iekšējā dzīve turpretim laužas kā mūsu griba uz ārpasauli, lai to veidotu pēc sava prāta. Šās divējādās tieksmes mēs samanām kā dzīvi.

Dzejnieka uzdevums nu ir — attēlot savu dzīvi tā, ka citi ar iedomu palīdzību to varētu izdzīvot viņam līdzi.

Tad sakarā ar to, vai dzejnieks vairāk samana savu iekšējo vai ārējo dzīvi, vai viņam vieglāk nākas novērot ārpasauli vai paša dvēseles tieksmes, sakarā ar to jau pati daba sadala visus dzejniekus divos lielos pulkos: objektīvajos un subjektīvajos; arī par reālistiem un ideālistiem mēdz apzīmēt abas šās šķiras.

Dzejnieks jau piedzimst vai nu par reālistu, vai par ideālistu. Šai savas dzejas robežai viņš nekad un nekādi nevar tikt pāri ... tāpat kā cilvēks piedzimst par vīrieti vai sievieti.

Zināms, katrā vīrietī ir arī kaut kas no sieviešu un katrā sievietī no vīrieša; tāpat arī mums nav neviena dzejnieka, kas būtu tikai ideālists vai tikai reālists. Sastopams arī tāds mākslas hermafroditisms, tāda divdabība, kur grūti vilkt robežu starp abām šām dabām. Pie daža dzejnieka mums grūti nākas noteikt, kas viņam ir pārsvarā: ideālisms vai reālisms, subjektīvisms vai objektīvisms.

Par Raini runājot, šādām šaubām vietas nav. Rainis ir tipisks subjektīvists. Tas stāv nešķiramā sakarā ar viņa j ū t u p ā r m ē r ī b u, ar viņa dvēseles vārīgumu. Es te nerunaju par viņa redzi, dzirdi un citām maņām; bet kaut kur dziļāk aiz visām tām kā aiz saviem logiem ir šis mūsu „es", mūsu „dvēsele", vai kā lai mēs to citādi saucam, kas atsaucas uz ārējiem iespaidiem kā fotografiskā

plate uz gaismas stariem. Un šī atsaukšanās ir pie katra cilvēka citāda. Rainim viņa ir tik smalka, viņa dvēsele ir tik vārīga, ka viņš samana āra iespaidus un to dažādību jau tur, kur citiem tie vēl ir par niecīgiem. Turpretim tie iespaidi, kuŗus samana ikdienišķs cilvēks, Rainim ir jau par stipriem, par rupjiem, par brutāliem: tie uztrauc viņa dvēseli, tā vairās un bēg no tiem. No vienas puses šī smalkjūtība Rainim dod iespēju izjust tādus iespaidus, kas mums, citiem cilvēkiem ar rupjākiem nerviem ir tieši nepieejami; mēs sākam tos nomanīt un saprast tikai tad, kad jau Rainis mums tos ir parādījis ... viņš ir — savā ziņā — tāds ultrāvioleto staru dzejnieks. Bet no otras puses šis dvēseles vārīgums Raini kavē uzņemt un novērot ikdienišķo dzīvi. Ja daži kritiķi Raini ir apzīmējuši par labu novērotāju, tad viņiem ir taisnība, ciktāl viņu spriedums attiecas uz ārpasaules visintīmākajām niansēm. Turpretim parasto ikdienišķo dzīvi Rainis pavisam nespēj novērot; tā viņā atbalsojas par daudz trokšņaina, raiba, pārspīlēta. Tas izskaidro, kādēļ Rainis tikai vienu vienīgu reizi, pašā sākumā, kad viņš vēl nebija pats sevi atradis, ir mēģinājis lugā („Pusideālistā") attēlot savu laikmetu; un arī tai nav no dzīves it nekā vai arī tikai tās karikatūra. Visur citur Rainim pietiek ar tālām noskaņām no teikām un grāmatām, laj tās viņā ierosinātu tikai iekšķīgi skatāmus un skatītus vai arī pat tikai konstruētus tēlus ... Rainis savā dvēseles vārībā nevar panest tiešās dzīves; tādēļ viņš bēg un izvairās no tās.

No šās viņa iedzimtās dvēseles vārības izaug arī viņa vientulība, kuŗa savukārt padara viņa vārību vēl chroniskāku. „Wer sich der Einsamkeit ergiebt, ach, der ist bald alleine!“ Rainis arvien atceras savos rakstos savas vientuļās bērnības. Spriežot pēc viņa bērnības ārējiem apstākļiem, šī vientulība nebūt nav bijusi nedz lielāka, nedz grūtāka kā tūkstoš citiem bērniem. Bet zēna dvēseles smalkjūtība viņu vienmēr ir aizdzinusi no katra stingrāka vārda vai vienaldzīgāka skatiena vientulībā kā vēzi zem akmens, kad to vairs nesarga vecā, tikko nomauktā čaula.

Pārprastais Rainis. Ap Raini ir tapis jau kluss. Viņa darba nedēļa ir pagājusi, viņa svētvakars iezvanīts. Un ja arī viņš pats vēl kā nervōzā uztraukumā vilcinās nomazgāt savus darba putekļus, tad tomēr viņa garīgā seja ir jau skaidri un noteikti saskatāma arī caur šo putekļu kārtu: jauni vilcieni viņā vairs neieradīsies. Tādēļ nav par agri, ja mēs sākam atzīmēt to, ko šai sejā redzam un atrodam.

Zināms: tad mums jāskatās mūsu pašu acīm. Mēs nedrīkstam paļauties uz to, kas par Raini līdz šim ir ticis teikts. Latviešiem nav otra rakstnieka, kas tik lielā mērā būtu pārprasts kā Rainis. Man liekas, ka arī viņš pats ir sevi pārpratis. Rainis nav tas, par ko līdzšinējā kritika viņu uzskata.

Tur vainīgs vispirms mūsu kritikas zemais izglītības līmenis, bet tad arī viņas atkarība no politikas un žurnālistikas. Mūsu dzejas kritika

pavisam reti mēdza ņemt savu mēru no apspriežamās lietas dabas un tiem iekšējiem mākslas likumiem, kam padots katrs mākslas darbs; savam spriedumam viņa pa lielākai daļai lika pamatā uzskatus un prasības, kam — varbūt — sava nozīme citās sadzīves nozarēs, bet kam ar mākslu nav nekāda tieša sakara.

Ņemsim par piemēru mūsu kritiku kā jaunās strāvas ievadītāju pagājušā gadu simteņa deviņdesmitajos gados, — šo laikmetu izraudzīdamies tādēļ, ka taisni tam bija uz Raiņa dzejas izprašanu un apspriešanu liels iespaids.

„Jaunās strāvas" kritika griezās vispirms pret „tautisko romantismu", un viņa varēja to darīt ar pilnu tiesību, ciktāl tā sauktais „tautiskais romantisms" samainīja skolnieciskus mēģinājumus tautas dzejas ārējos paņēmienos ar dzeju un mākslu. Tomēr „jaunā strāva" uzbudinājās par šo „romantismu" ne tik daudz tādēļ, ka viņā nebija mākslas, bet tādēļ, ka viņš piegriezās p a g ā t n e i. „Jaunā strāva" uzskatīja par mākslas uzdevumu to, ka viņai jāveicina sadzīves pārveidošanās un attīstība . . . samainīja mākslu ar sociālpolītiku un notiesāja kā lieku un nederīgu katru mākslas darbu, kas nedarīja sociālpolītikas darbu. „Jaunā strāva" apsprieda un vērtēja mākslas darbus ne pēc tam, ar cik mākslas mākslinieks bija veicis savu uzdevumu, bet pēc tam: kādu priekšmetu viņš bija izraudzījies attēlošanai.

Ar šo kritisko bērnišķību roku rokā gāja otra: kā „jaunā strāva" saprata reālismu mākslā.

Tā laika kritika Latvijā sauca par reālistisku katru dzejas sacerējumu, kas mēģināja attēlot kādu sociālu problēmu. Nedz viņa zināja, ka mākslinieka problēmām ir pavisam citāda daba nekā zinātnieka problēmām, ka māksla atbalstās uz vērtības (sajūtas) sprieduma, bet zinātne — uz loģiskā, nedz arī „jaunā strāva“ noģida kaut ko no tam, ka „jaunas idejas“, pēc kuŗām visvairāk sauca „jaunās strāvas“ līdztecis Dr. P. Zālīte, pavisam nevar mākslā attēlot ar reālistiskiem paņēmieniem. Tad arī, zināms, bija iespējami tādi spriedumi, kas ideālisti romantiķi Aspāziju, kuŗa nav uzrakstījusi nevienas rindiņas reālisma garā, atzina un apzīmogoja par „reālisma celmlauzi“ Latvijā — tikai tādēļ vien, ka viņa attēloja sociālas problēmas.

Šos „jaunās strāvas“ maldu ceļus Rainis visus ir izstaigājis līdzi, pie tam gluži pret savu mākslinieka dabu . . . tik nepatstāvīgs toreiz vēl bija viņa kritiskais spriedums. Raiņa nodoklis „jaunai strāvai“ ir viņa „Pusideālists“, kuŗā viņš apkaŗo pašizdomātu „tautisko romantismu“, nenojauzdams un neparedzēdams, ka viņa vēlāko lugu vislielākā daļa balstīsies taisni uz tautiskā romantisma.

Tāpat pārprasta ir Raiņa valoda. Es domāju, ka Rainis nav bez zinātniska valodnieka dāvanām; bet tās tad ir palikušas neizkoptas un nosmakušas diletantismā. Bet man liekas, ka Rainis ir pārpratis arī valodas lomu dzejā, kas ir atnesis daudz ļauna mūsu valodas skaidrībai un tās sajūtai. Raiņa rakstu iespaids uz lasītājiem ir bijis tik liels, ka daudzi no viņa valodas paņēmie-

niem pārgāja tautā; bet šis iespaids daudzkārt ir bijis kaitīgs tādēļ, ka Raiņa valodas savādības ļoti bieži izaug no nepietiekošas vai nepareizas mūsu valodas gara s a j ū t a s.

Es negribu runāt par valodas i z p r a t n i. Tā ir valodnieku darīšana. Es gribētu kopā ar jums pieiet pie Raiņa valodas no tās puses, kur mūsu valodas s a j ū t a mums teic, kas ir pareizi, kas nepareizi. Dzeja nerīkojas ar valodas izpratni, bet ar viņas sajūtu.

Sajūta par valodas skaidrību ir tāpat iedzimta kā mūzikālā dzirde. Bet viņa ir jāizkopj vēl vairāk un vēl rūpīgāk nekā mūzikas sajūta. Mūzikai — varbūt — ir savs fizioloģisks pamats atsevišķā cilvēkā; bet valoda ir sabiedrības ražojums, un tādēļ tās skaidrības sajūta var izkopties tikai ciešā sakarā ar tādu apkārtni, kuŗā valoda ir jau pieņēmusi trādicionālu veidu.

Rainim šādas apkārtnes ar skaidru latviešu valodu nekad nav bijis. Taisni bērnībā, kur valodas sajūta visvairāk izkopjas, Rainim šai ziņā liktenis ir bijis visļaunāks. Rainis ir dzimis un pavadījis savu bērnību pilnīgā valodu mistrī. Ja nemaldos — kāds viņa dzīves aprakstītājs min apmēram sešas valodas un izloksnes, kas ap Raini un ar Raini ir tikušas runātas viņa bērnībā, — pie tam gan laikam visas neskaidri un sajauktas, kā tas valodu robežu apgabalā allaž tā ir. Grāmatu viņš ir sācis mācīties vāciski, latviešu skolu nekad nav apmeklējis, zemāko skolas mācību baudījis vācu ģimenē, tad pārgājis uz vācu proģimnaziju,

uz vācu ģimnaziju, kā ģimnazists uzturā bijis ģimenē, kur mājas tēvs gan pēc dzimuma latvietis, bet satiksmē ar savējiem mazrunīgs, kamēr runīgā mājas māte ir vāciete. Pēc ģimnazijas beigšanas viņš uzturas atkal Latgalē, pie tam vēl viņas viskrieviskākā stūrī, studē Pēterpilī, pirmos gadus vietu pieņem Viļņā . . . jā, kur lai Rainis savā jaunībā būtu dzirdējis skaidru latviešu valodu?

Atlika grāmatas. Liekas, ka Rainis no laika gala ir bijis nenogurdināms lasītājs. Arī Dīriķa grāmatu tirgotavai viņš būs izlasījies caurī. Es šo grāmatu tirgotavu redzēju un pārkravāju pāra gadus vēlāk un apmēram zinu, ko viņa Rainim varēja dot. Viņas vislielākā daļa pastāvēja no tā laika tulkojumiem, kuŗos valodas skaidrību vēl nevarēja meklēt. Bet par visām lietām: tā bija g r ā m a t u valoda, tā nebija t a u t a s valoda, ko Rainis tur varēja mācīties. Man liekas: tur būs meklējama sakne Raiņa valodas savādībām: viņš latviski vairāk ir mācījies no lasīšanas (ne tikai pie Dīriķa vien) nekā no dzirdēšanas. Raiņa valoda ir vairāk izdomāta nekā noklausīta; viņš latviešu valodā ir vairāk iedomājies nekā iejuties.

Ņemsim par piemēru mūsu tautas dziesmas, ar kuŗām Rainis liekas esam daudz nodarbojies. Bet šī nodarbošanās būs katrā ziņā gājusi caur grāmatu. Citādi paliktu pavisam neizskaidrojama tā lieta, ka Rainis nekad nav varējis iejusties tautas dziesmu īstajā ritumā. No grāmatas to, zināms, nevar mantot. Tas jādzird tautā simtām un tūkstošām reizēm atkārtojamies. No grāmatas, ar acīm un

prātu var vērot tautas dziesmu grammatikālo un prosōdisko uzbūvi; bet kā tauta izsveŗ atsevišķos balsienus laikā un dinamikā, tas ir jādzird pašam, tas ir jādzird tik ilgi, līdz šī izjūtamā, bet ne izrēķināmā prosōdija mums ir pārgājusi dzirdē un jūtās, tā ka mūs traucē katra iekšējā rituma kļūda. Kas var dzejot

„Meln-melns mākon's karājas,
Bargi kungi laimi lemj, —
Pūst vējam — rītenim:
Baltā miglā nokūpēs. . .“
„Skaidrām auzām pabaŗot.“
„Ár laivām atlīgojām.“
„Ko šai sētā meklējat?“
„Pēdas dzinām šai sētā.“
„Tādas šeit neredzējām.“
„Mūsu laivas Rīgā brauc.“

(pēdējie seši piemēri no trim lapas pusēm „Pūt, vējiņi“ otrā cēliena sākumā) — es saku: kas tā var dzejot, tas tautas dziesmu ritumā nekad nav iejuties. Rainis savus vārdus redz, bet viņš tos nedzird; tie viņam kopojas par dzeju pēc redzes, bet ne pēc dzirdes. Ritmiskā dzirde tautas valodā viņam ir neizkopta . . . jeb vairāk izkopta piem. latīņu pantmēros nekā tautas dziesmās. Kroplainus heksametrus vai pentametrus neatceros viņa dzejā manījis, — ja šo pantmēru sajūt tā, kā to mums ģimnazijā mācīja.

* * *

Raiņa mūža darbs nu gul noslēgts mūsu priekšā. Neviens tam vairs nekā nevar nedz pielikt,

nedz atņemt. Nu nāks ļaudis un runās par to, kas Rainis bija un kas viņš nebija.

Es iesākšu ar to, kas viņš nebija. Maz ir cilvēku, kas dzīvē tā ir tikuši pārprasti kā Rainis; es baidos: viņš pārprata arī pats sevi. Jā, pat nāvē viņu nesaprata: viņš lai būtu ceļvedis jaunajam pūlim uz nesvētītiem kapiem! Daugavas klintī viņa vientuļajam kapam bija vieta, radzes vistāvākajā nokarē, tikai Aspāzija viņam blakām ... un pavasarī gāju putni laistos pār viņiem uz dzimteni, un lejā šalktu Daugava ...

Un pēc tam es ieminēšos par to, kas Rainis ir. Kaut gan — taisnību sakot — tas nav vajadzīgs. Kas viņš ir un kas viņš paliek — to teiks viņa darbs, kad to sāks saprast. Rainis ir mūsu vissubjektīvākais liriķis. Viņš ir mūsu visvientuļākais individuālists. Viņš ir mūsu visnacionālākais romantiķis.

Bet viņš nebija valodnieks. Viņš nebija politiķis un sociālists. Viņš nebija drāmatiķis.

Rainis kā valodnieks. Valodniekos Raini iebīdīja Dr. P. Zālīte ar savu neatlaidību, ne ar savu lietpratību. No valodniekiem speciālistiem Raiņa valodu aizstāvēja — cik atceros — tikai Sirmais; nezinu, ciktāl viņš bija speciālists latviešu valodā. Turpretim Kārlis Mülenbachs, tolaik vienīgais, kas sistēmatiski pūlējās izprast latviešu valodas likumus (Endzelīns nāca ar savu darbu vēlāk), — Mülenbachs raudzījās uz Raini kā uz valodas bojātāju. Izcēlās pole-

mika, kuŗā — ārēji ņemot — uzvara nosvērās it kā Raiņa un Dr. P. Zālītes pusē: Mülenbacham bija nepārliecinātam jāapklust asu uzbrukumu krusā, bet jaunie rakstnieki un avīžnieki veidoja savu valodu pēc Raiņa parauga.

Tagad varam teikt bez kaislības: Rainis tomēr nebija valodnieks, un viņa latviešu valodas skaidrības sajūta nebija droša; mūsu valodai pamazām nāksies tīrīties no daža kā nepareiza, ko viņā ienesa Rainis.

Valodas dabu var uztvert divējādi: ar prātu un ar sajūtu, teorētiski un intuitīvi. Vairāk ar prātu, ar novērošanu un pārdomāšanu strādā zinātniskie valodnieki, dzīdamies saprast un ietvert formulās kārtību, likumus, kā veidojas un attīstās mūsu valoda. Kad šie likumi reiz grammatikā ir sakopoti, tad viņi top par mērauklu, pēc kuŗas mēs apspriežam valodas pareizību un kļūdas.

Dzejnieki turpretim savā darbā nerīkojas ar grammatiku un valodas teoriju. Valodas skaidrību viņi sajūt tieši, bez kādas pārdomāšanas, bez valodas likumu atcerēšanās. Tāpat lietā valodu arī katrs cits cilvēks, kas ir mācījies to tieši no tautas un ne no grāmatām; bet ļaužu vairumam valodas skaidrības sajūta nav diezgan smalka, kādēļ nepareizības viņu apkārtnes valodā tie daudzkārt nepamana vai pat atkārto. Par dzejnieku turpretim var tikt tikai tie, kuŗu valodas sajūta savā skaidrībā paceļas par caurmēru . . . it kā arī par dziedātāju var tikt tikai tas, kam ir pareiza mūzikālā dzirde. Ka pie dzejošanas grammatika un va-

lodas teorētiski uztvertie likumi pilnigi lieki, to redzam no mūsu tautas dziesmām: tās visas ir sacerējuši ļaudis, kas par grammatiku un valodas likumiem nekad nekā nebija dzirdējuši; un tomēr viņu valodas sajūta tos vadīja tik pareizi, ka valodnieki taisni tautas dziesmās meklē paraugus valodas skaidrībai.

Zināms, arī zinātnei un prātam viņu valodnieciskā darbā nāk lielākā vai mazākā mērā valodas sajūta palīgā. Un tāpat sajūsmā teikto vēlāk daudz vai maz kritizē arī prāts. Pilnīgi šķirta savā darbā sajūta no prāta nav. Bet valodas zinātnisko vai dzejisko uztveri mēs raksturojam pēc tam, kas viņā vairāk ir piedalījies: prāts vai sajūta. Samērā ar to norobežojas valodas zinātnes un dzejas darba lauks: zinātne novēro vairāk tikai jau pastāvošo valodu, retu reizi tās likumu virzienā loģiski atvasināda ma kādu jaunu vārdu. Valodu viņa pie tam uzskata par savu objektu. Dzejai turpretim valoda nav objekts, bet tikai līdzeklis iekšējo pārdzīvojumu izteikšanai. Jo vairāk šie pārdzīvojumi būs jauni un nebijuši, jo vairāk to izteikšana meklēs jaunus, vēl nebijušus valodas paņēmienus kā izteiksmes līdzekļus. Tādēļ varam teikt tā: zinātne vairāk novēro jau pastāvošo valodu, kamēr dzeja papildina un arī pārveido valodu jaunradīšanas ceļā.

Pa kādu ceļu nu nāca Raiņa iespaidi uz latviešu valodu: pār zinātni no viņa prāta vai pār dzeju no viņa sajūtas?

Rainis pats, cik noprotams, par šo jautājumu

nav domājis un nav bijis skaidrībā. Citādi paliek nesaprotams, kā viņš varēja atsaukties polemikā pret Mülenbachu uz Stendera vārdnīcu un tamlīdzīgiem valodu zinātnes palīglīdzekļiem. Jo valodu zinātnē tak Rainis bija un palika tikai diletants, ko viņš arī pats zināja. Kaut gan viņš pārvaldīja vairākas valodas, tad tomēr tikai praktiski, ne zinātniski.

Ja Rainis būtu tuvāk pārdomājis par lielo starpību starp valodas zinātnisko un dzejisko uztveri, tad viņš bez šaubām būtu atsaucies ne uz vārdnīcām, uz senāku laiku sacerējumiem un uz valodas statistiku, bet uz dzejnieka suverēnitāti pār valodu. Uz to aizrāda daudzas vietas viņa polemikā, kur viņš prasa dzejniekam tiesību radīt valodā kaut ko jaunu, neatkarīgi no grammatikas un vārdnīcas, vienīgi pēc savas valodas sajūtas. Šo Raiņa un Dr. P. Zālītes nojaušamo domu gājienu mēs varētu īsumā kopā saņemt apmēram tā:

Valoda attīstās. Valodnieks zinātnieks seko šai attīstībai, sakrādams visu, ko šī attīstība ir radījusi, un pakļaudams to jau pastāvošiem valodas likumiem vai arī atvasinādams no valodas jauniem paņēmieniem jaunus valodas likumus. Dzejnieks turpretim iet valodas attīstībai pa priekšu, nereti radīdams gluži jaunus, vēl nebijušus vārdus vai valodas paņēmienus. Sākumā šis jaunradītais, varbūt, nebūs ieliekams jau formulētos valodas likumos; bet ja jaunais iesakņojas un pāriet tautas lietājamā valodā, tad tas paveicina valodas attīstību, un zinātniskajam valodniekam atlie-

kas tikai piemērot savu zinātni jaunajam valodas attīstības posmam. Zinātne var valodu un tās attīstību aprakstīt, bet viņa nevar valodai rakstīt priekšā, kā lai viņa attīstās. Tur radošais dzejnieka gars ir suverēns. Dzejnieks ir valodas īstais tālāk attīstītājs — ar savu piemēru.

Ja te pareizi esmu atstāstījis Raiņa domas par valodas tālākattīstību, tad līdz ar to nāk arī redzama viņa uzskatu galvenā un izšķirīgā kļūda. Ir gluži pareizi, ka valodas tālākattīstību vairāk veicina intuicija un intuicijas, sajūtas, vadītie rakstnieki un dzejnieki nekā teorētiskie, prāta vadītie valodnieki zinātnieki. Tikai tad mums jāuzsver, ka ne katrs rakstnieks un dzejnieks ir spējīgs valodu tālāk attīstīt, bet tikai tas, kas ir ieaudzis tautas valodas sajūtā. Kam tautas valodas sajūta nav pārgājusi miesā un asinīs, tas darīs pareizāk, nesanākdams ar valodnieku atziņām pretrunā, ja viņš grib izsargāties no valodas bojāšanas. Valodu rada ne atsevišķi cilvēki, bet ļaužu sabiedrība, tauta; tikai t a u t a s valodas sajūta ir suverēna; atsevišķs dzejnieks var būt suverēns par valodu tikai tiktāl, ciktāl viņš valda par to tautas vārdā, tas ir — ciktāl viņā izteicas t a u t a s valodas sajūta.

Individuālists Rainis šo izšķirīgo starpību neredz. Viņš samaina valodā tautas suverēnitāti ar individa diktatūru.

Zināms, arī diktatūra var būt ļoti derīgs un auglīgs valdīšanas veids, bet tikai tad, ja diktators ir tik cieši saaudzis ar savu tautu, ka viņa griba

ir tikai tautas gribas atspulga. Bet taisni šās saaugšanas ar latviešu tautas valodas sajūtu Rainim nekad nav bijis.

Ar to es nekādi negribu mazināt Raiņa kā dzejnieka nozīmi un nopelnus. Pavisam otrādi: man ir taisni brīnums, kā Rainis varēja mūsu valodai vēl tik daudz dot, kā tas ir noticis, kur viņš pats no šās valodas tik maz bija saņēmis. Es te gribēju tikai aizrādīt uz Raiņa nelaimīgo likteni, kas Rainim liedza ieaugt latviešu tautas valodas sajūtā. Būtu Rainis ar savām lielām gara dāvanām, arī valodā, uzaudzis latviešu tautas vidū, tad viņš būtu kuplinājis latviešu valodu ne tikai nesalīdzināmi vairāk, kā tas ir tagad noticis, bet par visām lietām viņš būtu izsargājies no tiem valodas bojājumiem, kas ir nodarījuši tik daudz posta tiem, kam nebija pašiem skaidras valodas sajūtas.

Raiņa kritiķi un viņa mūža aprakstītāji vienmēr aizmirst to, ka Rainim nekad nav bijis izdevības klausīties skaidrā latviešu valodā. It sevišķi viņa bērnība un jaunība, kas liek pamatu mūsu valodas sajūtai, ir pagājusi pilnīgi bez skaidras latviešu valodas.

Pēc ģimnazijas beigšanas — tā jāpieņem — Raiņa valodas sajūta būs bijusi daudz skaidrāka vācu valodā nekā latviešu. Tad viņš atgriežas uz Latgali, uz tās puskrievisko stūri. Pēc tam viņš studē krievu augstskolā, iestājas krievu tiesas dienestā Viļņā, kur no latviešiem viņš saietas tikai ar kādu vecu archīvāru, — un jāvaicā, kādā valodā viņi savā starpā sarunājās? . . Tām vajaga būt

bijušām milzīgām gara dāvanām, kas tomēr Rainim deva iespēju tā aizgūtnēm, starp svešiem ļaudīm un svešām valodām piesavināties latviešu valodu tiktāl, ciktāl un cik dziļi viņš to vēlāk pārvaldīja.

Jo viņš to pārvaldīja lielā mērā, tikai ne tā, kā tas, kas ir audzis tautā un saaudzis ar tautas valodas sajūtu. Rainis pārvaldīja latviešu valodu apmērām tāpat kā vācu: it kā to būtu mācījies no grāmatām ar vārdnīcas palīdzību. Rainim nenācās grūti arī vāciski dzejot: tikai tur viņš izsargājās no valodnieciskas jaunradīšanas, lietādams vācu valodu savā dzejā tādu, kādu viņam to sniedza vācu rakstniecība. Viņa idejas nesniedzās pāri tām, kas jau bija atrodamas un pārrunātas vācu rakstniecībā, kādēļ izteiksmes līdzekļu tam valodā netrūka. Latviešu rakstniecībā turpretim Rainis neatrada izteiksmes līdzekļu daudzām savām domām un idejām. Tās bija plašākas par mūsu valodu. Tas viņu spieda ķerties pie valodas jaunradīšanas darba, kam Rainī nebija pilnīgi droša pamata nedz valodnieciskā izglītībā, nedz tautas valodas sajūtā.

Šais spaidos Rainis nonāca, sākdams savu dzejas darbu ar 'tulkojumiem, pie tam ar tādu darbu, kā ar Ģētes Faustu. Dzejas atdzejošana lielāko tiesu norisinās gluži citās sliedēs nekā dzejošana. Var, zināms, atdzejot cita dzeju arī tā, ka uztvert tikai viņā izteikto sajūsmu vai dvēseles pārdzīvojumu un tad lūko to pašu izteikt savā valodā, pilnīgi neatkarīgi no svešās valodas līdzībām un gleznām. Bet ja Rainis tik svabadi atdze-

jotu Ģētes sacerējumus, tad mūsu toreizējā kritika viņam laikam pārmestu neatļautu patvaļību pret Ģētes ģeniju. Par tulkojuma ideālu kritika uzskata to, ka orīģināla jūtas ir izteiktas pēc iespējas tiem pašiem līdzekļiem kā orīģinālā, tikai ņemtiem no citas valodas. Tas sarežģī tulkošanas darbu milzīgā apmērā. Iekš kam pastāv tulkošanas grūtības, to vislabāk sapratīsim, ja salīdzināsim, kā norisinās dzejošanas un kā tulkošanas process.

Dzejošana norisinās tā, ka dzejnieks sajūsmas brīdī izsauc no savas zemapziņas apziņā un izteic vārdos un skaņās zināmas ārējo iespaidu un iekšēju pārdzīvojumu grupas. Šās grupas var izsaukt pār apziņas slieksni arī citādi: krāsās, ritumā, veidos, kustībās, jo neviens iespaids, nedz iekšējs pārdzīvojums neiegrimst mūsu zemapziņā kails, bet sev tērpu līdzi ņemdams no tās maņas (redzes, dzirdes etc.), caur kuŗu viņš nonāca mūsu samaņā. Un taisni šis tērps ir tas, aiz kuŗa mēs šo iespaidu atkal izvedam apziņā un atdodam ārpasaulei; jā, pat savas dažādās mākslas mēs iedalām sakarā ar to, ar kādiem līdzekļiem mākslinieks attēlo savas iespaidu grupas: tēlnieks — augumos un vaibstos, gleznotājs — krāsās, mūziķis — skaņās un ritumos, dejotājs — kustībās. . . Katrs mākslinieks izlietā savas sajūsmas izteiksmei to ceļu, tas ir: to maņu, pa kuŗu šās sajūsmas ierosinājums ir nonācis viņa zemapziņā.

Bet ar kuŗām maņām nu rīkojas dzejnieks, lai izteiktu savu sajūsmu? Dzejnieks atšķiras no visiem citiem mākslinieciem tai ziņā, ka viņš var

iztikt — neizlietādams par izteiksmes līdzekli tiešā kārtā nevienu no mūsu piecām maņām. Viņa izteiksmes līdzeklis ir — valoda, tas ir: ne ārēji dzirdamā, runājamā valoda vien, bet viss tas dažādo zīmju un simbolu krājums, ar ko viens gars ziņo otram savus iespaidus, domas, jūtas un gribu. Es domāju, ka arī kurlmēmais var dzejot savā pirkstu valodā.

Šis valodā izteicamais mākslas veids ir iespējams tāpēc, ka ārējie iespaidi ienāk mūsu samaņā ne tikai ietērpti attiecīgo maņu tērpā (skatīti, dzirdēti, osti, taustīti, nogaršoti), bet līdz ar viņiem mūsos lielāko tiesu iegulstas arī tas v ā r d s, kuŗā mēs katru atsevišķu lietu saucam.

Es saku — lielāko tiesu, jo mēs uzņemam savā dvēselē arī iespaidus no tādām lietām, kuŗām vārda nezinām. Un līdzīgi tas ir ar mūsu iekšējiem pārdzīvojumiem: ja mēs par viņiem sākam pārdomāt, tad mēs to nevaram darīt citādi kā v ā r d o s. Tā salīp — līdzībā runājot — ne tikai ārējās lietas, bet arī iekšēji pārdzīvojumi mūsu apziņā un zemapziņā ar to v ā r d i e m. Un tas tad top par dzejnieka izteiksmes līdzekli: ja viņš atminas kāda vārda vai nosaukuma, tā viņa fantazijā līdzi mostas arī attiecīgās lietas atmiņa; un ja viņš atceras kādas lietas, tā reizē nāk no viņa zemapziņas viņa apziņā arī šās lietas vārds.

Bet dzejot var tikai sajūsmā. Un sajūsma piešķiŗ mūsu izteiksmes līkzekļiem 'zināmu ritumu. Tas zināmā mērā s a i s t a viņa valodu, tas ir: novelk tai zināmas robežas. Ne katrs vārds, kas

dzejnieka sajutumu pareizi atzīmētu, der iekšā attiecīgā ritumā vai atskaņā. Tur tad dzejniekā izceļas it kā iekšēja meklēšana, vārdu bīdīšana, pārveidošana un atmaiņa, līdz īstais vārds ir nostādīts īstā vietā. Un šī vārdu meklēšana nu ir tā, kur dzejnieka darbs lielā mērā atšķiras no tulkotāja darba. Dzejniekam viņa atbalstās vairāk uz s a j ū t u, tulkotājam vairāk uz kombinējošo p r ā t u, dzejniekam viņa norisinās vairāk zemapziņā, tulkotājam — vairāk apziņā.

Dzejošanas brīdī dzejnieka fantazija ir noskaņota uz zināmu akordu. Ja šis akords piem. ir priecīgs, tad fantazija izsauks no zemapziņas tikai to, kas saskan ar prieka sajūtu: gaišas krāsas, mažorus toņus, straujas kustības un ritumus u. t. t. Visu, kas drūms, gauss, tumšs, to fantazija atstās zemapziņā nemodinātu. Ar to dzejniekam aiztaupās milzu darbs. Viņam nav jārakņājas pa savas zemapziņas bezgalīgajiem krājumiem, jo fantazija vai intuicija ir nolikusi viņam pa rokai tikai tādu materiālu, kas ir d e r ī g s viņa tā brīža sajūsmas izteikšanai; dzejniekam tad atliek tikai izvēlēties, kuŗu daļu no šā materiāla viņš grib un var izlietāt. Ja piem. kādai lietai vai pārdzīvojumam būtu divi vai vairāki nosaukumi vai apzīmējumi, no kuŗiem daži ietilpst gausā ritumā, citi — straujā, tad strauji noskaņotā fantazija (vai arī intuicija) atstās gauso vārdu nekustinātu zemapziņā un izcels pār apziņas slieksni tikai šai brīdī izlietājamo straujo.

Citi to pašu lietu vārdi nemaz neklausa fantazijas saukumam, it kā apzinādamies, ka tā brīža

vajadzībai, ritumam vai atskaņai, viņi nemaz neder. Tas milzīgā mērā aiztaupa fantazijai pūles: viņai nav jāmodina un jāizsauc visa radniecīgo iespaidu grupa; viņa aicina tikai tos, kas viņai var derēt, un izvēlas no tiem nedaudziem visparocīgāko vārdu. Un ja dažureiz taisās dažai jūtu noskaņai it kā aptrūkt derīga vārda, tad dzejnieka valodas sajūta, valodas fantazija — vai kā lai mēs saucam šo spēju? — tā iztver no attiecīgās grupas vistuvāko, visradniecīgāko vārda sakni un piemēro to pēc parastām analoģijām tā brīža vajadzībai. Tā rodas dzejā jauns vārds. Oriģināldzejā dzejnieks šo paņēmienu visai bieži neizlietā, jo viņam vairāk nākas attēlot jūtu kompleksus nekā izteikt norobežotus sajēgumus; un tur tad viņam līdzekļu izvēle ir tik liela, ka vārdu viņam reti pietrūks: ja viņš neatradīs savai sajūtas līdzībai vai gleznai vārda dzirdes grupā, viņš to var saukt no redzes, taustes, garšas vai ožas grupas vai kombinēt vairākas pazīmes vienas lietas attēlojumam. To visu paveic jau saviļņotā zemapziņa, tā ka fantazijai nākas tikai dot aizrādījumus un izvēlēties no derīgā visderīgāko.

Gluži citādi norisinās tulkošana. Vispirms tur mums gan jāizšķir tulkošana no atdzejošanas. Atdzejošana atšķiras no dzejošanas tikai ar to, ka atdzejā izteicamie iespaidi nav nonākuši dzejnieka zemapziņā no dzīves, dabas vai paša iekšējiem pārdzīvojumiem, bet no cita dzejnieka dzejas svešā valodā. Valoda ir tikai līdzeklis, tikai tilts, pa kuŗu cita iespaidi un to sagrupējums var pārnākt

mūsu virsapziņā un tad nogrimt mūsu zemapziņā. Tur šie iespaidi piestāsies katrs pie savas radniecīgās iespaidu grupas. Ja nu dzejniekam ir šai grupai jau pašam savi nosaukumi un vārdi savā valodā, tad no svešas valodas nākušais iespaids atsauksies tikpat labi uz šo savas jaunās grupas latvisko vārdu, kā viņš atsaucās uz to svešas valodas vārdu, ar kuŗu kopā viņš nonāca latviešu dzejnieka apziņā. Un šo iespaidu atcerēdamās, latviskā fantazija varēs reizē viņa apzīmēšanai izsaukt derīgus latviskus vārdus. Tā tad atdzejošana pastāv iekš tam, ka ar svešas valodas palīdzību dzejnieks uzņem cita dzejnieka izjusto, bet laiž tam nogrimt savā zemapziņā, kur tas automatiski sameklē sev radniecīgu iespaidu grupu un sāk klausīt šās grupas latviskam nosaukumam. Viss tālākais tad norisinās tāpat kā pie dzejošanas. Tā strādāja Rainis lielāko tiesu, kādēļ viņu drīzāk varam saukt par atdzejotāju nekā par tulkotāju.

T u l k o š a n a s raksturīgā pazīme turpretim ir tā, ka svešā valodā uzņemtiem iespaidiem tulkotājs neļauj vis nogrimt savā zemapziņā, lai tie paši tur sev meklētu radniecību un latvisku vārdu; tulkotājs meklē p a t s savā virsapziņā un atmiņā pēc p r ā t a katēgorijām saviem svešvalodā ņemtiem iespaidiem un domām nosaukumu. Tas nāk visskaidrāk redzams pie dzejas tulkošanas. Dzeju tulkojot, robeža starp virsapziņas un zemapziņas darba tiesu tik cieši nav novelkama; tur izšķiras vienas vai otras p ā r s v a r s, vai darbs ir tulko-

jams vai atdzejojams. Atdzejotājs strādā vairāk ar jūtām, tulkotājs — vairāk ar prātu.

Tulkojamo iespaidu tulkotājs uzņem ne tieši ar savām maņām, bet no sveša sacerējuma ar fantazijas palīdzību. Labi, ja šis sacerējums ir atstājis uz viņu dziļu iespaidu, kas pamazām nogrimst viņa zemapziņā. Bet arī tur ir jautājums, ciktāl latvieša zemapziņā vācu valodā uzņemtais iespaids salips ar latviešu vārdiem; daudzkārt viņš paliks tur kopā ar vācu vārdiem. Bet lielāko tiesu gan iznāk tā, ka svešā valodā uzņemtais iespaids nemaz nedabū iegulties tulkotāja zemapziņā, bet ir tieši, kā no grāmatas ņemts, jāattēlo un jāizteic latviešu valodā. Tur tad mēs skaidri samanām, ka iespaids ir no (latviskā) vārda šķirts, nav ar viņu kopā salipis mūsu zemapziņā. Tad visa neapzināmā, intuitīvā vārdu meklēšana, par kuru pirmīt runājām, top gandrīz pilnīgi neiespējama; tad šai meklēšanai un kombinēšanai jānorisinās mūsu apzinātā atmiņā ar prāta kombinācijām, nereti pat pa vārdnīcām. Un kamēr mēs vajadzīgo vārdu tā dzenājam kā dunduru, tikām sajūsma atdziest un pāri paliek tikai prāta un kombinācijas čaklās kājas un neatlaidība; dzejas vietā ēkvilibristika un virtuozitāte. Tāds tulkotājs virsapziņā bija vecais Dīnsberģis; dzīvos negribas vārdā saukt.

Nav teikts, ka arī šādai tulkošanai virsapziņā nebūtu savas nozīmes un vietas. To var lietāt tādos gadījumos, kur arī pats oriģināls ir radīts vairāk ar gaumi nekā ar sajūsmu un pie tam

vienkāršā prosodijā, ne visai saistītā valodā. Pie šādām dzejām varam pieskaitīt dažus no grieķu un romiešu epiem viņu heksametros, arī visus romiešu didaktiskos dziedājumus un tamlīdzīgus. To tulkošana tad tik maz prasa zemapziņas līdzdarbošanos, ka dažkārt ir pa spēkam arī valodniekiem, kuŗu dzejiskās spējas ir samērā mazas. Šādos tulkojumos, visvairāk no latīņu valodas, ir izmēģinājies arī Rainis, vēl ģimnazists būdams, vēl vairāk studenta gados. Tie ir izdevušies diezgan glīti, un valoda viņos ir samērā skaidra un vijīga.

Bet ar Faustu Raiņa priekšā nostājas gluži citādas dabas uzdevums. Pirmkārt — Fausts bija jātulko ne tikai ritumā, bet arī ar atskaņām; otrkārt: tulkojumā bija jāatdzejo ne tikai saturs, gleznas, salīdzinājumi un vārdu rotaļas kā pie romiešu epiem, bet daudzkārt arī Ģētes s a j ū s m a (it sevišķi Fausta pirmā daļā) un treškārt — Rainim nācās latviski izteikt daudzas domas un idejas, par kuŗām latviski vēl nemaz nebija nedz domāts, nedz runāts.

Mums jāapbrīno Raiņa spējas, ka viņš ar visām šām grūtībām vislielāko tiesu ir ticis galā, un sapratīsim, ka dažā vietā tomēr tās ir gājušas pāri cilvēka, tamlīdz arī Raiņa spēkiem. Par šām nepārvarētām grūtībām runāsim, ne Fausta tulkojumu paļādami, — to vēlāk cits kāds dzejnieks, varbūt, izlabos, kad mūsu valoda būs tālāk attīstījusies; par viņa trūkumiem ieminēsimies tikai tādēļ, lai raksturotu Raiņa valodas sajūtu.

Kā pirmīt jau teikts: tulkotāja uzdevums ir

tādēļ sevišķi grūts, ka viņam jāstrādā reizē ar zemapziņu un virsapziņu, ar sajūsmu un prātu, kas viens otru traucē. Mūsu sajūsma ir visdziļāka tad, kad mēs vairs nemaz nedomājam; un mūsu domas ir visskaidrākas tad, kad mūsu jūtas nemaz neviļņojas. Tai gara dzīvei tad vajadzētu būt pavisam sevišķi konstruētai, kuŗā reizē darbotos līdz ar visdziļākajām jūtām visskaidrākais prāts. Bet vislielāko tiesu šis spraigums starp prātu un sajūtu noved pie tam, ka stiprākais atbīda vājāko vairāk pie malas, un vajadzīgā kopdarbība tad norisinās vairāk vai nu zem- vai virsapziņā.

Rainis bija liriķis ar ļoti plašu un dziļu sajūsmas aploku, kādēļ viņš kā rets cits bija spējīgs iejusties Ģētes sajūsmā. Šī līdzīgā sajūsmā, reiz ieviļņota, modināja viņa fantazijā līdzīgus tēlus, noskaņas, līnijas, ritmu, bet ļoti bieži nemodināja un nevarēja modināt attiecīgā latviskā vārda un nosaukuma ne tikai tādēļ, ka dažs iespaids bija nonācis Rainī vai nu salipis ar vācu vārdu, vai arī gluži bez nosaukuma, bet arī tādēļ, ka attiecīgai izjūtai vēl latviešu valodā nemaz vārda nebija, jeb Rainis savā mazlatviskajā apkārtnē to vēl nebija sevī uzņēmis. Šādos gadījumos mēs varētu saukt fantaziju par m ē m u, bet ne tādā nozīmē, īt kā Raiņa fantazija būtu bijusi mēma: pavisam otrādi, Raiņa fantazija ir ļoti runīga, un vajadzīgais vārds viņai allaž ir pie rokas; bet viņa fantazija palika mēma tur, kur tai t r ū k a v a l o d ā v ā r d u.

Kur cilvēkam pietrūkst vārdu viņa domu un jūtu izteikšanai, tur mūsu gars izlīdzas divējādā

ceļā: vai nu viņš atvasina jaunus vārdus ar prāta un savu valodniecisko zināšanu palīdzību, jeb viņš rada jaunu vārdu vai izteiksmi intuitīvi, pēc savas valodas sajūtas.

Raini viņa daba un gara dāvanas nepārprotami nostādīja kā dzejnieku uz intuicijas ceļa; bet viņam bija grūti pa to iet, tādēļ ka viņa valodas sajūta nebija skaidra, ciktāl tā izkopjama audzināšanā. Tas viņu spieda iet pa otru, valodniecisko ceļu. Bet tur viņa vārdu atsavināšanai vai sameklēšanai nāca tas par ļaunu, ka valodniecībā (filoloģijā) viņš bija tikai diletants. Vajadzīgo vārdu vecā nezinātniskā vārdnīcā atradis vai kaut kur Latvijas nomalē vai Latgalē uzdzirdis, viņš nebija spējīgs zinātniski izšķirt, vai šis vārds ir pareizs vai kļūdains. Pie tam viņš nebūt nebija brīvs atrasto un atrodamo vārdu izvēlē: meklētajam vārdam vajadzēja būt tādam, ka tas ietilptu zināmā ritumā vai pat atskanētu uz dotu vārdu. Tā radās „der Not gehorchend, nicht dem eig'nen Triebe" tādi vārdi un vārdu veidi, kā „ziegs, brīns, saka, sprēg, slēpja, spirdz, iemākts, laulu pāris" — un līdzīgi. Ja Rainim latviskā valodas sajūta būtu bijusi tikpat skaidra kā vāciskā, jeb ja viņš būtu bijis valodnieciski izglītots, tad viņš tādus vārdus un vārdu veidus nekad nebūtu lietājis savā dzejā. Bet te bija tie grūtumi, kuŗiem viņš pāri tikt nevarēja.

Tomēr tas bija tikai trūkums, pie tam neliels, par kuŗu Rainis nekādi nav vainojams: nedz savu piedzimšanas vietu, nedz arī piedzimšanas laik-

metu cilvēks nevar pats sev izvēlēties. Sādi valodas trūkumi bija kā sveši ielāpi uz jumta, kad ir pietrūcis īstā materiāla. Kolīdz mūsu valoda būs diezgan tālu attīstījusies, tad šie ielāpi pamazām nozudīs. Vaina iesākas tikai tur, kur šos ielāpus sāk uzskatīt par greznumu un uzstādīt par paraugu.

Tas, diemžēl, notikās un ir nodarījis mūsu valodas skaidrībai lielu robu.

Grūti spriest, kas lietu iegrieza šai vienpusībā: Dr. P. Zālīte vai Rainis pats, vai abi kopā. Pie Dr. P. Zālītes kā žurnālista taktikas piederēja: nekad neatzīties, ka viņš vai viņa laikraksts ir maldījies. Kaislīgāka sofista mūsu avīžniecībā līdz šim vēl nav bijis.

Fausta tulkojums iznāca klajā Dr. Zālītes vadītā „Mājas Viesa Mēnešrakstā" ar samērā diezgan lielu reklāmu. Jāsaka: Dr. P. Zālīte bija Latvijā pirmais, kas parādīja reklāmas nozīmi. Bet taisni šī sava laikraksta slavēšana sakaitināja citus avīžniekus. Tādēļ tā, varbūt, nebija tik daudz Fausta nozīmes nesaprašana, bet vairāk aizkaitināta patmīlība, kas citus laikrakstus skubināja vairāk uz tulkojuma kritizēšanu nekā uz apbrīnošanu. Vispirms nāca diezgan neveikla atsauksme par tulkojumu no Pērkondēla (nelaiķa Dravnieka). Vēlāk nāca klajā valodniecisks apcerējums no filologa Kārļa Mülenbacha par jaunāko virzienu latviešu valodas attīstībā, kur bija ņemti neskaidrības un nepareizības piemēri arī no Fausta tulkojuma. Mülenbachs griezās pie tam visvairāk pret tautā nepazīstamiem vārdiem, pret vārdu pat-

vaļīgu saīsināšanu un nepareizu locīšanu un pārveidošanu rituma un atskaņu dēļ.

Nu Dr. P. Zālīte metās cīņā ar visu savu nesaudzību, neprasīdams, ciktāl viņa sitieni ķeŗ pašu lietu, ciktāl personu, ja tikai publikā paliek tā sajūta, ka Rainim ir ticis aiz naida nepatiesi uzbrukts, bet uzbrukumu „Mājas Viesis" ir atsitis. Savā kaujā Dr. P. Zālīte nostādīja valodnieka autoritātei pretim dzejnieka autoritāti valodas veidošanā, kaut gan Mülenbachs pēdējo nekādā ziņā nebija noliedzis, tikai protestēdams pret pārspīlētu subjektīvitāti vārdu jaunradīšanā. Dr. P. Zālīte, zināms, atzina visus Raiņa paņēmienus un jaundarinātos vai atjaunotos vārdus un vārdu veidus ne tikai par pareiziem, bet par piemēru un paraugu citiem dzejniekiem un rakstniekiem.

Tad polemikā iejaucās arī Rainis pats. Es nezinu, kāds Rainis bija savā mājas dzīvē, bet atklātībā viņš bija ļoti jūtelīgs pret visu, kas attiecās uz viņu pašu. Tur viņš lielā mērā atgādināja Dr. P. Zālīti, tikai ar to starpību, ka Zālīte mazāk bēdāja par sevi pašu, bet gan sargāja savu laikrakstu kā lauvu māte savu bērnu, kamēr Rainis katru neslavējošu kritiku par viņa darbu uztvēra kā pret viņu personīgi vērstu naidu un nelabvēlību. Tas stāvēja, laikam, sakarā ar viņa stipri attīstīto subjektīvismu vispārīgi, bija — tā sakot — viņa liriskā spēka kreisā puse. Bet iznākums bija tāds, ka Rainis šās savas jūtelības dēļ bija ne tikai pilnīgi nepieejams katrai no āra, no viņam svešas puses nākošai kritikai, bet katra

tāda kritika viņu iedzina vienpusībā un spītībā — palikt pie paļātās lietas un pielikt visus savus gara spēkus un savu enerģiju, lai ar visādiem sofismiem un rūgtu ietiepību nostādītu to par pareizu. Subjektīvi aizķerts, viņš no lietas redzēja tikai to pusi, kas viņam bija piegriezta. Tādus raksturus es bieži esmu novērojis starp poļiem.

Esmu pārliecināts: ja Raini draudzīgā, viņam simpatiskā puse būtu pamazām un saudzīgi darījusi uzmanīgu uz trūkumiem viņa valodas jaunradīšanas darbā, viņš ar laiku tos būtu pats sajutis un no tā ceļa izsargājies, kas viņam nebija pa spēkam. Bet reiz iedzīts šai vienpusībā un tikai to no lietas redzēdams, kas likās runājam viņam par labu, viņš piemirsa, ka tā nebija bijusi svabada valodas sajūta, kas radīja peltos vārdus, bet tulkošanas spaidi, un sāka lietāt savus vārdu gaudeņus arī tur, kur tādu spaidu nemaz nebija: prōzā uu savās orīģināldzejās. Tā bija savā ziņā tāda autosuģestija, pašiedvesme, kas viņa zemapziņā sapāŗoja ar lietām arī tādus vārdus, ko viņš nebija dzirdējis tautā, nedz arī radījis sajūsmā, bet kas kā ar virsapziņas stangām bija izvilkti dienas gaismā tulkošanas gŗūtībās.

Ja mūsu rakstniecībā jau būtu nodibinājusies tāda pati valodas skaidrības sajušana, kāda senāk bija mūsu tautā, tad liela daļa no Raiņa jaunradītiem vārdiem (tomēr ne visi!) paliktu aprobežoti tikai viņa paša sacerējumos; un arī pats Rainis, viņiem atbalstu neatradis, pagurtu darboties uzņemtā virzienā. Bet vācu un krievu skolas, kā

arī tulkotā literātūra jau bija paguvušas izpostīt izglītoto latviešu sajūtu par valodas skaidrību, kādēļ daudzi no jaunajiem rakstniekiem un skolotājiem ar skubu metās uz Raiņa jaunvārdiem kā uz gatavu materiālu, kas viņiem tagad aizpildīja sen sajustu robu un aiztaupīja pašdarbību. Bez tam Raiņa uzstādītais princips par dzejnieka valodas suverēnitāti un diktātūru bija tik parocīgs, tik lieliski atviegloja cīņu ar izteiksmes grūtībām, ka mūsu valodas piegrūžošana bija neizbēgama. Maz vairs ir tādu izglītotu latviešu, kuŗu valodas sajūtai šie nedabīgie vārdi dara ciešanas kā grūzis acī.

Lai izsargātos no pārpratumiem, tad uzsvēršu te vēl sevišķi, ka ne katrs Raiņa jaunlietāts vārds ir nedabīgs; dažu ko viņš ir izjutis gluži pareizi, un par to mēs viņam esam pateicīgi. Augšējos aizrādījumos es gribēju tikai brīdināt no tam, uzskatīt Raini par autoritāti valodas jaunradīšanas darbā. Šis viņa darbs ir jāsijā un graudi jāatšķiŗ no pelavām. Tie sieti jau strādā: mūsu valodas zinātne un tautas valodas sajūta, kuŗa pamazām skaidrosies kā palu saduļķota upe. Un par visām lietām es gribēju brīdināt no tam — uzskatīt līdz ar Dr. P. Zālīti un Raini dzejnieku par suverēnu valodas papildināšanā. Mūslaiku domu gaitā runājot, dzejnieks ir tikai tautas valodas gara izpildu organs, un par valodu viņam ir dota tikai tiktāl jaunradoša vara, ciktāl viņā, dzejniekā, atspoguļojas tautas valodas suverēnais gars.

Beigās mums jālūko atrast atbildi vēl uz di-

viem jautājumiem: pirmkārt — kādēļ Rainim nebija tautas dziesmu rituma sajūtas? Un otrkārt: — kādēļ viņa prōza tik smaga un neveikla?

Ja daži Raiņa biografi aizrāda uz to, ka Rainis iedzīvojies tautas dziesmās jau kā bērns, dzirdēdams tās no mātes, tad tas ir pārpratums. Iedzīvojies tautas dziesmās Rainis nekad nav pilnīgi, bet vīra gados viņš to izjušanai nonāca jau ļoti tuvu. Turpretim kā studentam viņam vēl bija ļoti maz tautas dziesmu gara sajūtas. Vajaga tikai palasīties viņa „Apdziedāšanās dziesmās" no trešo dziesmu svētku laika, lai saprastu, ka to autors no tautas dziesmu izteiksmes veida ir uztvēris tikai pašu visāršķīgāko.

Bet vēlākos gados, it īpaši pa trimdas laiku Rainis arvien vairāk iedziļinās tautas dziesmās, izprot to izteiksmes veidu arvien labāk, līdz beidzot viņš to domājas pārvaldām tik labi, ka nebaidās izraudzīties šo veidu arī pats saviem sacerējumiem.

Un tiešām ir jāapbrīno Raiņa iedziļināšanās tautas jušanā, skatīšanā un arī dzejiskā izteiksmē, it īpaši ja paturam prātā, ka viss tas viņam bija jādara no savas tautas šķirtam un tādā laikmetā, kur tautas dzeja ir jau tikusi par atmiņas lietu... ka viņam viss tas, ko viņš no tautas dziesmām novēroja, bija jaņem no grāmatas . . . it kā kad botaniķis gribētu puķes skaistumu novērot herbārijā.

Un tas, laikam, arī izskaidros Raiņa kļūdīšanos tautas dziesmu ritumā: viņš šās dziesmas ir lasījis grāmatās, bet viņš tās ir par maz dzirdējis

tautā. Viņš ir piesavinājies no tautas dziesmām visu, kas ir uztveŗams iedomā; bet viņam ir nogājuši gaŗām nepamanīti tie smalkumi, kas uztveŗami tikai ar dzirdi . . . it kā svešas valodas pareizu izrunu mēs nekad neiemācīsimies no grāmatas vien.

Un kas zīmējas uz Raiņa neveiklo prōzu, tad tās savādības būs izskaidrojamas ar to, ka latviešu valoda Rainim klausa tikai, no zemapziņas nākdama, t. i. sajūsmā. Kolīdz viņš sāk strādāt ar virsapziņu, tā viņam šaujas starpā citas valodas, kuŗas viņš mācījies ar virsapziņu. Es gandrīz ticētu, ka Rainis ir j u t i s latviski, bet d o m ā j i s — vāciski un krieviski.

Raiņa valoda. Nevienam citam latviešu rakstniekam nav bijis jādzird par viņa valodu tik nevienādi spriedumi kā Rainim. Vieni cildināja viņu kā jauna attīstības posma ievadītāju mūsu valodā, — otri — starp tiem arī izglītoti valodnieki — ņēma no viņa rakstiem piemērus, kad runāja par valodas bojāšanu.

Kam nu taisnība?

Taisnība abās pusēs. Rainis tiešām ievadīja jaunu posmu mūsu valodā. Bet viņš to darīja vienpusīgi. Rainis pats sevi daudzkārt apzīmēja par pārejas laikmeta cilvēku, par jauna laikmeta meklētāju un saucēju. Tas viņš bija arī mūsu valodā.

Mūsu valoda bija pa gadusimteņiem izaugusi un nobriedusi mūsu tautā bez lieliem traucējumiem no ārienes. Tas izskaidro, kādēļ viņa bija tik dzidra

un vijīga, kā to redzam mūsu tautas dziesmās. Bet mūsu tauta visu laiku bija tikai zemnieku tauta, mūsu tautas valoda bija zemnieku valoda.

Bet klaušu laikiem izbeidzoties un tautai uz naudas saimniecību pārejot, sāka mūsu tautā attīstīties gluži jauna ļaužu šķira: nezemnieki, no zemes atrautie. Tā bija jauna, viņu vecākiem nepazīstama dzīve, kur viņiem nācās spiesties iekšā, tēvu darbā maizes neatradušiem. Šai jaunajai dzīvei vairs nepietika ar veco zemnieku valodu, — lai cik dzidra un zemnieku dzīvei piemērota tā arī būtu. Nezemniekiem vajadzēja nezemnieku valodas. No sākuma šie zemniecības aizgājēji pieņēma to ļaužu valodu, kuŗos viņi iespiedās: viņi pārtautojās. Bet vēlāk, kad viņu saradās jau tik daudz, ka sveštautieši, palikuši mazumā, nespēja vairs viņus pietiekoši ātri uzsūkt savā tautībā, tad latvieši nezemnieki gan vairs nezaudēja sakaru ar savu tēvu zemniecisko valodu, bet viņi tomēr bija spiesti to piemērot savai jaunajai dzīvei, — kā nu kuŗais to varēja un prata. Tur tad izcēlās tā ielāpainā valoda, no kuŗas bija jākaunas tā runātājam, kā dzirdētājam.

Laba daļa no jaunajiem latviešu nezemniekiem bija gājusi caur skolu. Galvenais, ko latviešu zemnieks savam dēlam vai meitai no skolas sagaidīja, bija kāda sveša valoda kā spieķis aiziešanai no zemniecības. Bet līdz ar svešu valodu zemnieku dēliem atvērās arī vārti uz svešu gara dzīvi. No turienes viņos plūda daudz jaunu domu un ideju,

par kuŗām vēl neviens nebij latviski ne domājis, ne runājis. Un kad atsaucīgā dvēsele, sajūsmai krūtīs briestot, uz visu to būtu atbalsojusies kā skanīga birzs, tad viņai bija jāpaliek mēmai: viņai trūka šādam nolūkam vārdu tēvu valodā...

Šitādus pārejas un paplašināšanās laikus dzīvē un valodā ir pārlaidušas arī citas tautas. Tautas valoda allaž seko dzīves pārmaiņām, jaunām dzīves nozarēm gādādama jaunus vārdus un nosaukumus. Tas notiek — ciktāl šie vārdi netiek aizņemti no citām valodām — divējādā ceļā: z i n ā t n i s k i, ar prāta un virsapziņas palīdzību, un i n t u i t ī v i, no sajūtas un zemapziņas. Pa pirmo ceļu iet valodnieki, jaunus vārdus a t v a s i n ā d a m i no vecās valodas viņā novērotā valodas attīstības virzienā. Pa intuicijas ceļu staigā rakstnieki un dzejnieki, jaunus vārdus r a d ī d a m i pēc savas valodas sajūtas.

Tā būtu bijusi dabiskā gaita arī mūsu zemnieku valodai, izaugot par visu šķiru rakstniecības valodu. Un tā šī attīstība arī būtu norisinājusies, ja viņai tam pietiktu laika. Bet mūsu tautas pāreja no nātūrālās saimniecības uz naudu notika tik strauji, ka tai nevarēja līdzi izstaigāt ne valodniecība, ne arī dzeja. Abas vēl ilgi bija saistītas pie zemniecības: valodniecība — novērodama t a u t a s valodu, ko runāja tikai zemnieki, un dzejnieki — zemniecībā izaugdami. Neaizmirsīsim, ka visa mūsu dzejnieku vecākā paaudze — Skalbi kā jaunāko līdzi skaitot un Raini ar Aspāziju nostādot atsevišķi —, ir uzaugusi zemniecībā.

Tā mūsu tautas nezemnieciskai daļai gadu desmitīm ilgi bija jāiztiek bez savas valodas — līdz Rainim.

Rainis atraisīja mēli latvietim nezemniekam, ar to ievadīdams veselu straumi — pieteku mūsu valodas Daugavā. Tā ir viena no Raiņa lielajām dāvanām latvju tautai. To nopelnu viņam neviens nevar atņemt, jo neviens cits nevarēja padarīt šo darbu.

Tam vajadzēja būt gluži atsevišķam cilvēkam, kas varēja ierādīt valodu veselai tautas šķirai — nezemniecībai. Viņam vajadzēja vispirms būt dzimušam un augušam ārpus zemniecības, pilnīgi jaunuznākušās naudas saimniecības apkārtnē. Viņam vajadzēja — otrkārt — tik pilnam būt šās jaunās dzīves iespaidu, ka viņš tos nevarēja saturēt sevī: tie lauzās uz āru valodā. Un treškārt — viņam vajadzēja tā valdīt par izteiksmes līdzekļiem, ka tie lai viņam klausītu katrā gadījumā. Līdz ar to viņam kā jaunās dzīves izteicējam vajadzēja būt pietiekoši neatkarīgam no vecās valodas trādicijām.

Biologi apgalvo, ka katrā individā atkārtojoties viņa cilts attīstība. Ar Raini tas bija otrādi: viņā norisinājās valodas attīstības posms, kas nule vēl atkārtojas un atkārtosies viņa ciltī. Tas bija iespējams tikai tā, ka viņā izpildījās visas četras augšējās prasības.

Rainim zemniecība ir sveša. Jau viņa vecāki vairs nebija īsti zemnieki: tēvs — amatnieks, māte — lauku tirgotāja meita. Un kaut arī viņi vēlāk nodarbojās ar zemkopību, tad tomēr zeme viņiem

bija tikai naudas apcirknis. Bez stomīšanās viņi pāriet no mazāk ienesīgas nomas muižas uz ienesīgāku, jā, uz ilgiem gadiem pārtrauc ģimenes dzīvi, lai tik varētu plašāk rīkoties un vairāk iekrāt. Viss, ko Rainis šad un tad ieminas par zemniecību, ir narodovoļcu romantika. Īstā zemniecības spēka: viņas saaugšanas ar savu dzimto zemi, viņas dzīvošanas savu bērnu labā Rainis nekad nav izjutis, nedz sapratis. Tādēļ viņš arī varēja tik viegli un vienpusīgi saaugt ar tautas nezemniecisko daļu, kamēr mums citiem, zemniecībā izaugušiem, daudzkārt uākas nostāties pret šo bezzemniecību, kur tā taisās dragāt zemniecības kodolu un spēku.

Šis Raiņa tālums no zemniecības zīmīgi izteicas arī viņa valodā. Mūsu t a u t a s valoda kā tāda ir — kā jau minēts — z e m n i e k u valoda. Rainis nekad nav saaudzis ar mūsu tautas valodu; viņam trūkst īstas sajūtas par latviešu tautas valodas skaidrību. Rainis sajūt vāciski un krieviski valodas skaidrību nesalīdzināmi smalkāk nekā latviski. Tas izskaidrojams ar viņa audzināšanu. Vislielo daļu no savas valodas cilvēks uzņem bērnībā un agrā jaunībā; tad arī nostiprinās viņa valodas skaidrības sajūta. Rainis ir savu visagrāko bērnību pavadījis pilnīgā valodu mistrī; viņš pats atzīstas, ka ģimenē viņi runājuši juku jukām kādas astoņas valodas un izloksnes. Pārsvars tomēr liekas būt tiecies uz vācu valodas pusi. Latviski Rainis nav mācījies ne ābeci, ne ķatēchismu, ne garīgas dziesmas; lasīt viņu mācījusi māsa vā-

ciski; tā tad arī zēns jau būs daudz maz šo valodu pratis. Pēc mājas mācības Rainis nonāk vācu mācītāja ģimenē, no turienes vācu proģimnazijā, vēlāk — Rīgas vācu ģimnazijā. Maizē viņu tur nodod pie vecā Dīriķa, kā kundze ir vāciete un kur sarunas lielāko tiesu norisinās vācu valodā. Vienīgi Dīriķa grāmattirgotava un viņa brāļa Andreja grāmatu krātuve top Rainim par latviešu valodas avotu. Un tas ir nomanāms Raiņa valodā visgaŗām: viņš to ir mācījies vairāk no grāmatām nekā no tautas. Bet tais laikos liela daļa no latviešu rakstniecības vēl pastāvēja no sliktiem tulkojumiem, kas valodas skaidrības sajūtu nostiprināt nevarēja, drīzāk to notrulināja.

Aizrāda uz tautas dziesmām, ko Rainis bērnībā esot dzirdējis no savas mātes. Visai daudz tas nevar būt bijis. Tautas dziesmas ir pulciņa dziesmas, ganiņu, pieguļnieku un arāju dziesmas atskaitot. Raiņa mātei tāda dziedātāju pulciņa nevarēja būt. Cik maz Rainis ir sapratis tautas dziesmu valodas savādības vēl 1888. gadā, savas studijas augstskolā beigdams, to rāda viņa „Apdziedāšanās dziesmas trešajiem dziesmu svētkiem".

Raiņa valoda tikai pa daļai atbalstās uz mūsu tautas valodu. Savam jaunradīšanas darbam viņš ņēma par vielu ne tik daudz zemnieku valodu, kā to, ko runāja un rakstīja latviešu nezemnieciskās aprindas; to viņš pārkausēja savā individuālitātē par kaut ko vairāk vai mazāk viengabalainu, diezgan maz rēķinādamies ar zemnieku valodas trādi-

cijām. Tā viņš nevarētu rīkoties, ja latviešu valodas trādiciju sajūta viņā būtu bijusi stiprāka.

Ciktāl Rainis ir bijis pilns jaunas dzīves iespaidu, tas tālāk stāvošam pagrūti nosakāms. Katrā ziņā man grūti nākas ticēt viņa biografiem, kas Raini iztēlo par labu sadzīves novērotāju. Bet atsaucīgs uz ārējiem iespaidiem viņš bija neparasti lielā mērā. Es to atvasinātu no viņa pārsmalcinātās jūtelības, kas no vienas puses mums deva tik daudz lirisku skaidrumu un smalkumu, bet no otras puses arī samērā mazus iespaidus viņā padarīja par dziļi sajustiem un grūti panesamiem; kā jau dzejnieks viņš atsvabinājās no to mokām — izteikdams tos. Tas viņu spiestin spieda radīt izteiksmes līdzekļus arī tur, kur to vēl nebija. Citādi jūtu pārmērība māca viņu nost. Tur tad viņš maz prasīja, ciktāl jaunradītais vārds saskan ar tautas valodas trādicijām.

Cits šādos spaidos būtu paguris. Rainis — nē. Uz viņu pilnā mērā varam attiecināt Ģētes vārdus: „Kur citi dziļās mokās paliek mēmi — Man deva Dievs — to izteikt, ko es ciešu." Lai arī neizkoptas un trādicijā neapvaldītas — Raiņa valodas dāvanas tomēr bija milzīgas. Līdz šim mums nav vēl neviena cita rakstnieka vai dzejnieka, ko šai ziņā varētum viņam blakām likt.

Tad šā izpostu liktenis Raini nostādīja tai latviešu tautas daļā, kam vēl nebija pašai savas valodas.

Raiņa valodas īpatnējā daba parādījās tikai vēl ap 1897. gadu, kad viņš sāka tulkot Ģētes

„Faustu". Tulkošanā viņš bija izmēģinājies gan arī jau senāk... jau no ģimnazista laikiem. Bet tad viņa valodā vēl nemana gandrīz nekā neparasta (Borisa Godunova tulkojuma, diemžēl, man nav pie rokas): tā rit samērā diezgan veikli, bet tulkoto ideju un domu aploks vēl nekur nesniedzas pāri tai gara pasaulei, kas bija izteikta un izteicama jau mūsu parastā valodā, kādēļ nevaram spriest, kā jaunais tulkotājs būtu ticis galā ar tādu dzejas saturu, kam toreizējā latviešu valodā vēl trūka vārdu. Šādas problēmas priekšā Raini nostādīja tikai vēl Fausts. Tāpat no Raiņa īpatnējās valodas vēl nekas nenāk manāms pa tiem četriem gadiem, kad Rainis vadīja „Dienas Lapu"; tur tā it nekādi neatšķīrās no toreiz parastās laikrakstu valodas: sausa, smaga, it kā vāciski domata, bet rakstot neveikli tulkota. Dažu teikumu var tikai ļad vēl saprast, kad to pārtulko atpakaļ uz vācu valodu. Bet to varam izskaidrot ar to, ka Raiņa valodai — kā tas novērojams arī dažā citā rakstniekā — aug tikai sajūsmā spārni; tā tikai d z e j ā ir viegla un lokana, tas ir: tad, kad sajūsmā ir saviļņota dzejnieka zemapziņa. Kolīdz Rainim jāstrādā ar prātu, ar virsapziņu, tā viņa valoda top neveikla kā ronis sausumā. Tāda palika Raiņa latviskā prōza līdz pašām beigām.

Bet vienu, pašu galveno, var pamanīt un nojaust arī jau tais nedaudzos dzejoļos, kas mums pazīstami no viņa jaunības. Rainis ir pirmais no latviešu rakstniekiem, kas nojauta un saprata, ka latviešu nezemnieciskai valodai nāksies būt daudz

straujākai, šķildenākai par līdzšinējo zemnieku valodu. No visām ļaužu šķirām pie mums visgausāk domā zemnieks; tie no viņa pēcnākamiem, kas pārgāja citās sadzīves kārtās, bija spiesti domāt straujāki, kas savukārt prasīja straujākas domu izteiksmes. Nav ko šaubīties par to, ka šī pareizā un auglīgā nojauta ir Rainī briedusi jau pirms „Fausta" tulkošanas. Katrā ziņā jāatraida kā greizas tās domas, it kā Rainis būtu iekļuvis savā raksturīgā vārdu īsināšanā rituma un atskaņu spiests.

Atzīstot šo Raiņa tieksmi uz valodas straujumu par pilnīgi pamatotu un no mūsu sadzīves un valodas dabas izaugušu, mums tomēr jānožēlo, ka ārējā likteņa gaitu dēļ Rainim nācās savā valodā vingrināties ne paša sacerējumos, bet tulkošanā. Ja Rainis būtu izkopis savu valodu oriģinālos, esmu pārliecināts — tā būtu tikusi varbūt gan ne gluži tik plaša, bet katrā ziņā skaidrāka. Pēc mana uzskata tā bija daudzo citu tautu klasiķu tulkošana, kas dažā ziņā sabojāja Raiņa uzņemto pareizo valodas attīstības virzienu, sabojāja to ne rituma un atskaņu dēļ vien, kas viņa valodas svabado plūdumu ieslēdza šauros krastos, bet jo sevišķi tādēļ, ka tur viņam daudzkārt nācās strādāt ar izdzisušu sajūsmu, virsapziņā, pie kam nedz viņa valodnieciskā izglītība, nedz viņa valodas sajūta, valodas sirdsapziņa, nebija diezgan stipras, lai varētu ar sekmēm kontrolēt šo virsapziņas darbu.

Par Raini jau ieminējāmies, ka viņa valoda

tiek neveikla un sausa, kolīdz viņa sajūsma ir izdzisusi un viņš sāk rīkoties ar virsapziņu. To redzam arī viņa orīģinālajās, kur tās rakstītas nogurumā un sajūsmas atslābuma brīdī: viņas klab, tēlu vietā stājas sajēgumi, līdzības tiek sausas un greizas. Tādi noguruma brīži nebija izbēgami arī pie lielajiem tulkojumiem; bet tā kā šie tulkojumi lielāko tiesu bija jādabū gatavi uz noliktu laiku, tad varam iedomāties, ka arī tik sajūsmīgam dzejniekam kā Rainim daudzkārt nācās strādāt ar virsapziņu.

Bet pie „Fausta" viņam bija pārvaramas vēl sevišķas, gandrīz pārcilvēciskas grūtības. Rainis bija nodomājis — aiz godbijības pret Ģētes ģeniju — pēc iespējas turēties pie orīģināla ne tikai viņa izjūtās, bet arī izteiksmes līdzekļos. Tāpēc viņš daudzkārt nemaz neuzdrošinājās Ģētes jūtu kompleksus tiktāl pārkausēt savā zemapziņā, līdz tie tur būtu sakusuši ar latviskiem vārdiem. Un otrkārt: daudzas no Ģētes jūtām un domām vēl latviešiem bija svešas, latviešu valodā tām vēl nebija nosaukuma. Tas Rainim nule vēl bija jāmeklē, bet darba steigā jāmeklē ar v i r s a p z i ņ u, ne zemapziņā un ar valodniecisko s a j ū t u. Ir jāšaubās jau par to, vai Rainim arī zemapziņā katru reizi būtu izdevies atrast pareizo vārdu, — latviskā valodas sajūta viņam aiz augšā aprādītiem iemesliem nebija visai izkopta. Bet Ģētes jūtām latviskus vārdus savā v i r s a p z i ņ ā meklēdams un tos ritumā un atskaņās spiezdams, Rainis nekādi nevarēja izsargāties no valodas kļūdām.

Es te nepārrunāšu atsevišķas valodas nepareizības un varmācības, kas papriekš parādījās Raiņa tulkojumos, bet pēc tam pārgāja arī viņa un citu rakstnieku oriģinālos. Aizrādu uz lietpratēja Mülenbacha aprādījumiem šai jautājumā. Mülenbacham pretim Rainis (līdz ar Dr. Zālīti) atsaucās uz dzejnieka valodniecisko suverēnitāti (valodas radīšanu zemapziņā). Tā bija pašapmānīšanās.

Mülenbacha aprādītās valodas savādības nemaz nebija cēlušās Raiņa zemapziņā, bet nenoliedzami virsapziņā. Valodnieciskā zemapziņa nemeklē vārdus Stendera vārdnīcā. To dara virsapziņa ar savu zinātnisko darba metodi. Un ja Rainis pie tam atsaucās arī uz atsevišķiem tikai viņam vienam pazīstamiem izlokšņu vārdiem vai vārdu locīšanām, tad jau pati šī atsaukšanās rādīja, ka vispārējā valodas trādicija viņā nebija diezgan stipra, lai viņu atturētu no tādiem valodas paņēmieniem, kas ir nesavienojami ar vispārīgo trādiciju un traucē to. Ar vispārējo valodas sajūtu saskanošs vārds vai vārdu locījums, arī ja viņš vispārīgā trādicijā vēl būtu neparasts, mūsu sajūtu nekad netraucē, bet mēs viņu sajūtam kā no mūsu pašu zemapziņas nākušu. Pie Raiņa turpretim kā valodas zinātne, tā arī sajūta diezgan bieži atduras kā ar arklu pret celmu.

Tas ir katra līdumnieka liktenis. To mēs saprotam un netiekam nepacietīgi: ar laiku celmi izpūs paši no sevis. Nelaime iesākas tikai tur, kur šos celmus sāk uzskatīt par tīruma glītumu. Tas notiek aiz godbijības pret Raini. Bet arī mūsu

valodai mēs esam parādā godbijību. Raiņa nemirstīgais nopelns ir viņa lirika. Tāpat mūsu valodā viņš bija nezemnieku celmlauzis. Viņš pirmais uztvēra to valodai piemēroto attīstības virzienu, pats arī dzīdams pirmās grūtās vagas šai laukā. Pateiksimies viņam par to un iesim tālāk viņa noraudzītā virzienā. Bet izarsim un izlauzīsim pamazām, palēnām tos celmus, kas viņam vēl palika aiz muguras.

Kādēļ Rainis nevar būt drāmatiķis. Ja mēs gribam izprast, uz kuŗu pusi tiecas kāda dzejnieka dāvanas, tad mums jāizpētī, no kurienes viņš ņem tos iespaidus, kas viņā pārveidojas par dzeju, un kā šī pārveidošanās norisinās.

Piegriezdamies ar šādu pētīšanas nolūku Raiņa dzejai, it īpaši viņa drāmām, mēs atduŗamies uz dažām dzejnieka gara dzīves savādībām, kas Raiņa dzeju kavē izteikties drāmatiskā veidā.

Vispirms mūs pārsteidz pie Raiņa viņa dzīves aklums. Rainis uzņem savus iespaidus no grāmatām, no mākslas, no tautas gara mantām, no vēstures, arī no dabas, bet dzīvu cilvēku un to sadzīves viņš neredz. Ar to izskaidrojams, kādēļ vielu savām lugām viņš neņem no tagadnes, no paša skatītas dzīves. Kur viņš to arī kādreiz mēģina, kā piem. „Pusideālistā“, tur nāk rokām taustāms, cik greiza un nedabiska atspoguļojas dzīve Raiņa novērošanā. Ar to izskaidrojams arī, kādēļ viņš nevar attēlot neviena dzīva rakstura: viņš raksturus neredz, viņš tos konstruē. Jā, no

šās pašas saknes izaug arī Raiņa neveiklā prōza tā runā, kā rakstos: Raiņa valoda nav noklausīta, tā ir izdomāta.

Otrkārt: zīmīga ir Raiņa jūtu pārmērība. Tā sanāk jau cieši robežā ar neurasteniju. Viņa dvēsele ir par daudz vārīga. Dažs gluži niecīgs iespaids no ārpasaules viņā saviļņo veselu jūtu jūŗu. Tas būs arī galvenais iemesls, kādēļ ārējā dzīve viņā nevar atspoguļoties savā pareizā veidā: dzīvi ar savām pārmērīgām jūtām uztverdams, viņš redz nedabīgi palielinātu visu to, kas attiecas tieši uz viņu pašu. Pie tam šās jūtas savas pārmērības dēļ viņā nekad neizveidojas par noteiktu gribu un nerada nolūkus; tās izplūst un izsīkst vārdos, gleznās, ritumā, vaimanās, interjekcijās. Lirikā šāda jūtu vārība var tālu paplašināt dzejnieka izjūtu apjomu, bet drāmā tā tikai traucē. Drāma iesākas tikai tur, kur griba un nolūks jau cīņā paceļas pār jūtām.

Treškārt: Rainim par maz ir attīstīta cēloniskā domāšana. Ja mēs novērojam, kā cilvēki domā un spriež, tad mēs nomanām trīs lielus domāšanas tipus, kas, zināms, vairāk vai mazāk savijas viens ar otru: viena daļa cilvēku domā vairāk telpas katēgorijās, otri — laikā, trešie — cēloniskā sakarā. Rainis skata visvairāk un vislabāk telpā; tādēļ viņš tik ģeniāli māk izlietāt skatuves dekorātīvos līdzekļus. Telpā viņš skata vairākas lietas reizē, vienu otrai blakām; tādēļ viņam ir sevišķas dāvanas atrast līdzību vai pretešķību atsevišķās lietās vai

situācijās; viņa dzeja, arī drāmas, mudž no salīdzinājumiem; no šās skatīšanas telpā nāk viņa tiekšanās uz līdzībām un simboliem. Bet jau vājāka ir Raiņa skatīšana laikā; viņam nav īstas laika rituma un plūduma sajūtas. To rāda jau tik niecīga lieta, ka viņš vēl līdz šim nav izjutis mūsu tautas dziesmu īsto ritumu, ciktāl tas atbalstās uz laiku. Bet lielumā šī Raiņa vājā puse atspoguļojas visās tais neskaitāmās viņa lugu stieptās vietās, kur viņš ar laika plūdumu pavisam nerēķinās. Bet visvājāk Rainis saskata notikumu cēlonisko sakaru; viņš neredz, kā no cēloņa izveidojas sekas. Lietu skatīšana telpā, viņu līdzības uztveršana ir ļoti derīga liriskā tēlošanā; tur fantazija bez salīdzinājumiem pavisam nevar iztikt. Bet drāmā šie salīdzinājumi ir lieki: skatuves notikumus publika taču skata tieši, ne fantazijā. Turpretim drāma bez nolūkiem, bez gribētām sekām pavisam nav domājama; drāma rāda cēloņus un sekas, kādēļ viņa jārada saskaņā ar cēlonisko domāšanu, kuŗu Rainis maz lietā.

Drāmas galvenās sastāvdaļas ir cīņas darbība un raksturi. Mūsu labākais raksturu uztvērējs no dzīves un attēlotājs drāmā bija Rūdolfs Blaumanis. Rainim turpretim liedz viņa sadzīves aklums novērot raksturus. Gribas nolūkus un cīņas darbību uztvert un attēlot Rainim neļauj viņa jūtu pārmērība un viņa maz attīstītā cēloniskā domāšana. Tādēļ Rainis pēc savām gara dzīves savādībām gan ir liels liriķis, — lirika spiežas visur iekšā, ko vien viņš dzejo; viņš ir arī nepārspējams dzīvo bilžu sastā-

dītājs; jā, viņa dāvanu pietiktu arī melodrāmai; bet drāmatiķis viņš nav un pēc savas dabas un savām gara dāvanām arī nemaz nevar būt.

Nespēdams novērot raksturus un sarežģījumus dzīvē, Rainis ņem vielu savām drāmām vismīļāki no vēstures, teikām un tautas dziesmām. Par sevi ņemts, tas nav nekas ļauns; to ceļu staigā daudzi drāmatiķi, arī vislielākie starp viņiem. Tikai viņi izrauga no neskaitāmiem piestāstiem savām drāmām tos, kuŗos atstāstīts dažādu tieksmju un dažādas gribas konflikts, atstādami lirikai un epam visus tos, kas iekustina tikai mūsu jūtas vai apmierina mūsu ziņkārību. Rainim tās dāvanas nav: izšķirt, vai kāda viela ir drāmatiska vai nē, kādēļ viņš apstrādāšanai izraugās lielāko tiesu tādus tematus, kuŗos, pašos par sevi ņemtos, drāmatisma nav. Par sevi saprotams: pats pēc savas dabas būdams nedrāmatisks, viņš tad arī nespēj izraudzītā vielā ielikt drāmatismu no sevis. Pavisam otrādi: kur viņš vēl nejauši ir uzķēris drāmatisku stāstu, tam viņš drīz vien salauž drāmatisko mugurkaulu, lai to padarītu diezgan mīkstu savai liriskai un prātnieciskai masāžai.

Zīmīgs piemērs šādai atdrāmatizēšanai ir „Indulis un Ārija". Jau pats laikmets, uz kuŗu dzejnieks attiecina apstrādājamo problēmu, ir drāmatisks: kuršu cīņa par savu patstāvību pret vāciešiem. Šai cīņā rodas sarežģījums ar to, ka vācu sakautais un izdzītais kuršu virsaitis Indulis nejauši sagūsta sava uzvarētāja Kuldīgas komtura Berneka meitu Āriju. Sarežģījums vēl palielinās ar to, ka gūstī-

tājs un gūstekne samīlas viens otrā. Tur pietiek drāmatisma trim drāmām: cīņa par tautas patstāvību pret pārāko varmāku (Vilhelms Tells), tēva mīlestība sadursmē ar vadoņa pienākumu (ja ņemtu par varoni Berneku) un — mīlestība starp naidīgi škirtu grupu jaunekļiem. Savu drāmu sākdams, Rainis, laikam, vispirms ir domājis par šo beidzamo konfliktu. Uz to aizrāda tas, ka savu drāmu viņš apzīmē par „jaunības traģēdiju", tā to pārceldams no tautas cīņu un vadoņa pienākumu aploka tai lielajā konfliktā, par kuŗu jau priekš pustreša tūkstoša gadiem ir teikts: „Vīrs atstās tēvu un māti un piekersies savai sievai", par kuŗu dzied lakstīgala pie Romeo un Jūlijas loga, par kuŗu atzīstas Pantenijs savos „Ķeliešos": „Wer eine liebe Buhle hat, mit Freuden mag der sterben." Rainis mīl pacelt savas idejas pār laiku un laikmetu.

Bet izrādās, ka visa šā trijkāršā drāmatisma Rainim vēl nav pieticis vienai vienīgai drāmai. Kolīdz no pārāk stieptās ekspozicijas mēs sākam nomanīt dažādo tieksmju sarežģījumu, tā Rainis uzreiz pāriet uz gluži citu tematu: uz dēmokratisma sadursmi ar diktātūru! Indulis līdz ar savu gūstekni Āriju nonāk pus kā gūstā, pus kā viesos pie leišiem, leišu lielkunga Mintauta vaļā. Mintauts izrādās par cilvēku, kas Lietavu grib sakausēt par stipru valsti diktātoriskā ceļā, kamēr Indulis to grib sasniegt ar vispārēju nobalsošanu. Tur tad nu Mintauts izlietā visus līdzekļus, lai pārvilktu Induli savā pusē ar labu, bet ir gatavs to

darīt arī ar ļaunu. Zināms: arī diktātūras un dēmokratijas sadursme ir pateicīga viela drāmai („Jūlijs Cēzars"); bet kāds tai sakars ar „jaunības traģēdiju", ar jaunu siržu mīlestību tur, kur dzīve no viņām prasa naidu? Rainis, pats to nemanīdams, savā drāmā ir pārslīdējis no viena temata pavisam citā, kas ar pirmo nestāv nekādā cēloniskā sakarā. Jā, kāpēc tad viņš šos iekšķīgi šķirtos tematus apstrādā v i e n ā drāmā? Liekas, ka arī dzejnieks pats ir sajutis, cik tas ir neiespējami: taisni vissvarīgāko 3. un 4. cēlienu viņš ir spiests sadalīt katru divās daļās: vienā puscēlienā viņš apstrādā Romeo un Jūlijas, otrā — Cēzara un Bruta motīvu.

Jau stāstā šāda pārslīdēšana no viena temata uz otru ir jāapzīmē par kļūdu (piem. Niedras „Nespēcīgā dvēsele", Veseļa „Enģelis Ufīrs"); bet drāmā tā ir pavisam nepielaižama tādēļ, ka viņa runā gluži pretim drāmas dabai un uzdevumam.

Ja par dzejas uzdevumu mēs vispārīgi uzskatām likt fantazijā līdzi izdzīvot svešu dzīvi, tad lirikas un drāmas dabu mums nāktos apzīmēt tā: lirikā mēs izjūtam līdzi svešas jūtas, drāmā mēs gribam līdzi svešu gribu. Jūtas nereti ierosina mūsu gribu, un tiktāl tās pielaižamas arī drāmā; bet tur viņas ir tikai palīga līdzeklis: drāmas īstais uzdevums vienmēr paliek g r i b a s attēlošana tādā ceļā un tādiem līdzekļiem, kas skatītāju līdzjūtībā iesilda uz l ī d z g r i b ē š a n u. Šī līdzgribēšana skatītājā nerodas piepeši. Skatītājs papriekš objektīvi noskatās dažādo tieksmju dažādos virzienos, kas drāmā sanāk sadursmē.

Bet nojauzdams dažādo tieksmju nevienādo, varbūt pretējo dabu, viņš pamazām nostājas tās gribas pusē, kas viņam visvairāk patīk; no šās simpatijas izaug viņa vēlēšanās: kaut taču ņemtu pārsvaru taisni šī viņam simpatiskā griba. Viņš sāk baiļoties par attiecīgā cīnītāja likteni, priecāties, ja viņam veicas . . . un tā viņš — pats tā nemanīdams . . . iestieg drāmatiskā līdzradīšanā: no dotās situācijas viņš paredz „savam" varonim visādas grūtības; viņā uzzib kombinācijas, ko lai viņš atbildētu, kā lai izvairītos no pretinieku ieročiem, kā lai uzbruktu tiem pats . . . un skatītājam ir ļoti liels baudījums, ja izrādās, ka arī viņa varonis iet pa viņa paredzēto ceļu. Šī lugas turpmākās darbības paredzēšana, ko mēs varam apzīmēt par līdzradīšanu, ir visaugstākā pakāpe drāmas baudā. Viss, kas skatītāju traucē nonākt līdz šai līdzradīšanas pakāpei, ir drāmatiska kļūda.

Pie drāmas traucēkļiem ir jāpieskaita katra jūtu attēlošana, kur tā ir nolūks par sevi, tas ir: kur attēlotās jūtas nepāriet gribā, nedod tai jaunu ierosinājumu vai virzienu, bet saplok pašas sevī. Raiņa drāmas ir pārbagātas ar šādām bezmērķa jūtu scēnām, kuŗas, pašas par sevi ņemtas, kā lirika nereti ir ļoti skaistas, bet drāmā nepavisam neder iekšā tādēļ, ka pārtrauc lugas darbību un kavē skatītāja iesilšanu par zināma varoņa gribu. Jo tuvāk skatītājs būs nonācis līdzradīšanas pakāpei, jo vairāk uzbudināsies viņa nepacietība par visu, kas kavē cīņas tālāk norisināšanos.

Bet vēl vairāk nekā lirika traucē skatītāja

iesilšanu un līdzradīšanu katra lugas nolūkam sveša darbība. Darbību mēs izprotam — un tikai izprastai darbībai mēs varam līdzi darboties — tikai ar cēloniskās domāšanas palīdzību, tas ir: nojauzdami darbības dzenuļus un nolūkus. Tādēļ arī līdzradīšana skatītājā var sākties tikai tad, kad viņš jau pārredz sava varoņa nolūkus. Un te nu uzreiz nāk starpā pavisam cita darbība ar gluži citiem nolūkiem, kuŗiem ar pirmējo nav nekā kopēja. Tas ir gluži tas pats, kā kad kalējs, nokarsējis dzelzs gabalu, to neveido vis tūliņ pēc sava nodoma, bet atliek viņu pie malas, līdz būs nokarsējis citu dzelzs gabalu citam nolūkam; pirmais tikām ir atdzisis, un viss iesildīšanas darbs jāsāk atkal par jaunu. . . Šī drāmā nepieļaujamā kļūda — pārslīdēšana no viena temata uz citu, no viena nolūka uz otru, atkārtojas gandrīz katrā Raiņa lugā, visasāki „Indulī", „Jāzepā" un „Turaidas jaunavā". Tam par cēloni ir viņa nespēja uzstādīt mērķus un izvest savus nolūkus. Divas lietas ir viņā stiprākas par gribu: jūtas un mistika, kuŗu par domāšanu mēs vēl nevaram saukt, jo tā vēl svārstās starp loģisko un dinamisko spriedumu.

Mēs varam arī kurmet iedomāties, kas Raini „Indulī" ir izsitis no pirmuzņemtās sliedes. Kādā piezīmē Rainis pats apzīmē savu drāmu „Pūt, vējiņi" par savāda veida polemiku, par dzejnieka pozitīvu atbildi viņa pārliecību pretniekiem. Cik noprotams, tad viņš tolaik (ap 1913. g.) trimdā ir sanācis domstarpībās ar citiem trimdiniekiem, kas — būdami „tikai sociālisti" un kosmopolīti —

nav varējuši saprast un novērtēt Raiņa nacionālismu, kas ir pārņēmis viņa dvēseli. Loģiskos disputos kosmopolīti, zināms, būs uzvarējuši, jo sociālisms tiešām izaug no citas saknes nekā nacionālisms. Bet mistiskā intuicija Rainī ir stiprāka nekā loģika; pie tam tā padodas tikai dinamiskam, ne loģiskam spriedumam. Tādēļ Rainis deva saviem oponentiem vienīgo pareizo atbildi: viņš nostādīja viņu dialektikai pretim savu „trimdinieku ilgu dziesmu", rādīja viņiem savu nacionālismu m ā k s l a s darbā, dzejā. Tā es saprotu šo Raiņa „polemiku". Par līdzīgu darbu viņš apzīmē arī „Jāzepu un viņa brāļus". Es nu gribētu iet soli tālāk un zīlēt, ka arī pa „Induļa un Ārijas" sacerēšanas laiku Rainis būs iestidzis vai nu pārrunās, vai pārdomās par dēmokratijas un diktātūras nozīmi valsts radīšanas darbā. Un šās iekšēji vai ārēji polemiskās apceres ir iespiedušās viņa patlaban saceramā drāmā. Būtu Rainim bijusi mērķa un darbības vienības sajūta, būtu viņam bijusi stipri attīstīta cēloniska domāšana, tad šāda viņa nobīdīšana no pirmuzņemtā ceļa būtu pilnīgi neiespējama. Tad viņš samanītu, ka Romeo un Jūlijas problēmai ir pavisam citas saknes un mērķis nekā dēmokratijas un diktātūras (Cēzara un Bruta) konfliktam, un būtu apstrādājis katru konfliktu citā drāmā.

„Pusideālists". Kāds senāk turīgs Kurzemes saimnieks, Ansons vārdā, bija pēc sievas nāves — tā ap 1900. g. — palicis prātā drusku vieglāks. Viņš bija iedomājies, ka latviešu tauta tikai tad

uzplaukšot, ja viņa atgriezīšoties pie savu senču dzīves ieražām. Šī iedoma bija tik lielā mērā viņu pārņēmusi, ka viņš bija gatavs māju un savu vienīgo meitu Mariņu atdot tādam znotam, kas ar stingru līgumu apņemtos vadīt dzīvi un saimniecību senču garā. Savu vācisko uzvārdu Ansons pārlatviskoja par Andēlu un pārdēvēja senlatviešu vārdos arī visu savu saimi.

Šo veča lētdabību izmantoja vispirms kāds mazizglītots, bet zemnieciski viltīgs kaimiņš Brunovics: valkādams pašaustas strīpainas bikses un runādams Ansonam pa prātam; viņš tiktāl bija ieguvis veča labvēlību, ka tas apsolīja viņam meitu par sievu un sastādīja mājas dāvināšanas līgumu, kuŗā vairs būtu ierakstāms tikai Brunovica pārlatviskots vārds; līdzšinējais sievas tēvam bija par netautisku.

Bet šo pašu tēva vieglumu izmantoja arī meita Mariņa, kuŗai jau bija nolūkots pašai savs līgavainis: inženierķīmiķis Jānis Upmalis (ne gluži Strautmalis). Viņa pierunāja inženieri, lai tas pārģērbjas par tautas gara mantu vācēju un lai izkonkurrē pie tēva Brunovicu kā par maz sencisku. Tas tad arī notiek.

Andēls ir tik lieliski sajūsmināts par tautas gara mantu vācēja Uluvirpuniķa sencību un tautiskumu, ka uz tā pierunāšanu atdāvina māju tautai, lai tā tur celtu sev jaunu svētnīcu — Rāmavi, bet Mariņu apsola pašam Uluvirpuniķim, neskatoties uz tā sirmo lieko bārdu.

Tikai pašā Mariņā pa tam ir notikusi iekšēja

pārvēršanās. Redzot, ka tēvs — lai kāds Donkichots būdams — tomēr pats tic savai ticībai, kamēr abi precinieki tikai to liekuļo, viņai tiek tēva žēl un pašai kauns no sevis. Nostādīta starp tēva romantisko ideālismu un Upmaļa brutālo reālismu, viņa izšķiras par kalpu Andreju, kas arī ir ideālists un grib strādāt tautas labā, gan ne etnogrāfiskās, kā Andēls, bet politiskās, kā tā laika „Dienas Lapa".

Tāds ir īsumā „Pusideālista" saturs. Pastarpēm tur vēl jaucas mājas *de facto* saimniece enerģiskā Grieta, kas cenšas pēc savas *de jure* atzīšanas, pārdēvētie saimes ļaudis līdz ar ēdelīgo puisi Jēci, visas pasaules puskokalēcējs skroderis Vaibstiņš un citi, raibinādami „nevēsturisko joku lugu", kā Rainis nosauc savu sacerējumu.

Pirmais, kas mūs pārsteidz pie šās lugas, ir pilnīgā nerēķināšanās ar dzīves īstenību un iespējamo. Kur tad autors ne tikai ap 1900. gadu, bet arī agrāk vai vēlāk varēja novērot tādus cilvēkus un tādus dzīves sarežģījumus, kādus viņš attēlo savā lugā, — Grietu un vecumā skopo vectēvu kā karikatūras, varbūt, atskaitot? Tādas dzīves un tādu ļaužu tak nekur nav un nav bijis.

Bet jautājumu tā nostādīdami, mēs tiktu pret Raini netaisni. Rainis tak nemaz negrib mums savā lugā rādīt nedz dzīvi, nedz arī dzīvus cilvēkus. Viņš grib attēlot zināmus g a r ī g u s v i r z i e n u s, garīgas tieksmes, kuŗas viņš domājas esam novērojis latviešu tā laikmeta sabiedrībā; un to izteikšanai, kā arī šās sabiedrības dažādo š ķ i r u, ne atsevišķu

cilvēku raksturošanai tad viņš izdomā un konstruē lugas personas un sarežģījumus. Tas ir savā ziņā blakus gabals manam „Zemnieka dēlam", tikai izvests drāmatiskiem, ne episkiem līdzekļiem. Par sevi saprotams — te nav runa par kaut kādu viena gabala atkarību no otra. Tā Andēlā Rainis rāda pseudoromantisko „veco strāvu", pret kuŗu deviņdesmitajos gados tik asi uzstājās Jansons un Jankavs „Dienas Lapā", tikai ar to starpību, ka Rainis viņā ieskatās dziļāk un saprot arī romantisma aistētisko nozīmi (sk. Mariņas skaisto lirisko sajūsmu par tautas pagātni). Brunovics liekas esam mazgruntniecības pārstāvis, kāda tā atspoguļojas Rainī; Upmalī — kuŗš konstruēts laikam apzinātā attiecībā uz inženieri Strautmali „Līduma dūmos" — dzejnieks redz jauno latvisko uzņēmēju šķiru; Andēla tēvs ir domāts kā mirstošā nātūrālsaimniecība, Mariņa — tautas dvēsele, ap kuŗu skalojas dažādās garīgās strāvas, pūlēdamās iegūt to sev; puiši, meitas — neapzinīgais proletāriāts, kamēr Andrejs — jau nākamais ministrs kreisā valdībā. Skroderī Vaibstiņā, kuŗā apvienojas visas skroderu karikatūras ar Pietuka Krustiņu, laikam ir domāts attēlot mūsu nemirstīgo diletantismu. Grietu man gribētos zīmēt par cilvēka veselo prātu. Ka „Pusideālistā" mums ir darīšana ne ar dzīves attēlošanu, bet ar idejas izteikšanu, to mēs varam pieņemt par neapšaubāmu, kolīdz pametam acis vispārīgi uz to, kā Rainis dzejo. Savos dzejiskos darbos Rainis nekad neiziet no dzīves, lai to mākslinieciski attēlodams, rādītu viņā atrodamo

tiekšanos uz mērķi. Rainis vienmēr iziet no idejas, ko atzinis viņa gars, lai tad dzīvē un dabā meklētu derīgus līdzekļus un piemērus šās idejas izteikšanai; visbiežāki viņš nemēdz pat šo piemēru tālu meklēt, bet konstruē, izdomā tos pats vai ņem viņus no literātūras. Šai savā dzejošanas veidā Rainis ir pilnīgs pretstats nelaikim Blaumanim. Blaumanis bija viens no mūsu vislabākiem raksturu novērotājiem dzīvē un to attēlotājiem dzejā. Visās viņa lugās mēs neatradīsim gandrīz neviena izdomāta rakstura; katra persona tur ir dzīvē novērota, viņas raksturīgā valoda noklausīta, viņas kustības noskatītas. Zināms, arī Blaumaņa cilvēkiem ir katram sava griba, sava tieksme; bet šī tieksme ir tik daudzkārt ļaudīs sastopama, ir tautā jau tik sen pazīstama, ka viņa ir jau tipiski izveidojusies dzīvē atrodamos raksturos; dzejniekam atliek tikai viņus novērot, attēlot un salaist vienu ar otru „ragos", lai iznāktu cīniņš un drāma. Šo dzīvē atrodamo tipu attēlošana bija Blaumaņa stiprā puse, bet tā vilka viņa dzejai arī zināmas robežas: viņš nevarēja attēlot tā, kā vēl neredzēja dzīvē, kas bija gan jau sastopams vienā otrā domātājā kā jauna atziņa un ideja, bet vēl nebija izveidojies dzīvē par konkrētu raksturu un tipu. Blaumanis pats sāpīgi sajuta šo sava talanta robežu un daudzkārt žēlojās par to, ka šā rakstos neesot „jaunu ideju". Atceros vēl, ka viņš nopirka Hellvalda kultūrvēsturi, lai no tās smeltu saviem rakstiem „jaunas idejas", bet pirmajam sējumam cauri neticis, atmeta savai mek-

lēšanai ar roku un atsūtīja Hellvaldu man, lai tas neesot par velti pirkts. Un paldies Dievam, ka Blaumanis neiegriezās šai viņa talantam nepiemērotā „ideju" sliedē.

Ar Raini tas ir pavisam citādi. Viņš nenovēro tipus, bet idejas. Viņš uztver arī nule vēl topošās idejas, kuŗām dotā brīdī mūsu sabiedrībā varbūt bija vēl ļoti maz nesēju un sapratēju. Rainim nereti zūd pat robeža starp tām idejām, kas kaut kur jau izpaužas sabiedrībā, un starp tām, kas šai sabiedrībai un viņam pašam vēl bija pieejamas tikai grāmatās vai pie citām tautām. Un ja viņš, gribēdams šādas idejas izteikt un attēlot, sāk meklēt pēc piemēriem un līdzībām mūsu dzīvē, tad to viņš tur vēl neatrod un tad ir s p i e s t s vajadzīgos izteiksmes līdzekļus un piemērus pats i z d o m ā t un konstruēt. Tur tad viegli var notikt, ka šādas konstrukcijas iznāk mūsu dzīvei svešas un nepiemērotas, pat gluži neiespējamas.

Tas ir puslīdz vienalga, vai dzejnieks savā darbā iziet no dzīves vai no idejas. Katrs to darīs pēc sava talanta dabas. Bet arī ja mēs izejam no idejas, tad viena lieta mums tomēr ir vajadzīga: mēs nedrīkstam tās izteikšanai ņemt no dzīves gluži neiespējamus un neticamus piemērus. Dzejnieks strādā ar suģestiju: viņš ar fantazijas palīdzību pūblikai i e d v e š savas jūtas un gribu. Bet iedvešana tikai tad izdodas, ja klausītājs vai skatītājs nesāk šaubīties par mūsu lietātiem iedvesmes līdzekļiem. Kolīdz bērns sāk bubuli kritizēt, tā baiļu viņam vairs nevar iedvest. Šo dzejas

technikas pamatatziņu Rainis, sacerēdams savu „Pusideālistu", vēl nav izpratis. Viņš izdomā savas personas un raksturus tik paviršī, šuj tos tik baltiem diegiem, ka skatītāja kritikai ir jāmostas un iedvesmei ir jāizjūk. Kā lai mēs varētu ticēt, ka akadēmiski izglītots cilvēks ies sacensties liekulībā un slima cilvēka mānīšanā ar neizglītotu strīpainbiksi, labi zinādams, ka ar slima cilvēka sastādītu un ar izdomātu vārdu parakstītu kontraktu nekā nevar nedz zaudēt, nedz iemantot? Kas to lai tic, ka puisis, saimnieka darbā iedams, varētu iedzīvoties treknā vēderā? Un ja tādi sencības Donkichoti kā Andēls būtu iespējami, kādēļ tad mēs cīti neviens tādu neesam it nekur nedz redzējuši, nedz dzirdējuši?

Iziet savā dzejas dārbā no idejas, tā nav nekāda kļūda, bet kļūda ir — konstruēt šās idejas izteikšanai tādus piemērus no dzīves, kādi dzīvē ir neiespējami.

Vēlāk Rainis šo kļūdu ir sapratis. Tad viņš savām idejām vairs nemeklē piemērus reālās dzīves apjomā, bet pasakās, teikās, vēsturē ... vietās, kas mūsu tiešiem novērojumiem ir nepieejamas; ko dzejnieks tad mums iegalvo par tā laika paražu, tas mums jātic. Šī Raiņa pāriešana no reālās dzīves piemēriem uz pasakām nav nejauša. Tā stāv sakarā ar viņa iziešanu no idejas un ar viņa raksturu un piemēru konstruēšanu.

„Indulis un Ārija." Lirikā dzejnieks liek mums līdzi izjust cita jūtas, drāmā — līdzi gribēt cita

gribu. Uz āru cilvēka griba izteicas darbā un cīņā, vai nu bēgot no ciešanām, vai tiecoties pēc prieka. Novērojot sveša darba vai cīņa virzienu, mēs nomanām arī viņa gribas saturu.

Bet ar to vien vēl nepietiek, ja mēs s a p r o t a m, ap ko grozās darbība vai cīņš drāmā; mums arī jāiesilst šim cīņam, jāsāk iedomās cīnīties viņā līdzi. Tas ir tas, kas mūs interesē pie cīņa un drāmas, ka mēs jūtam līdzi vienai cīnītāju pusei un vēlam viņai uzvaru, — viņas lieta tā top par mūsu lietu, un viņas uzvaru tad mēs sajūtam kā savu uzvaru. Un ne tikai to: pa cīņas laiku mūsu iedomas skrien jau cīņai pa priekšu, paredz pretinieka nolūkus, meklē pēc izejas no grūtībām vai derīgākus cīņas paņēmienus: skatītājs top par drāmas līdzradītāju un sajūt lielu prieku, ja varonis uz skatuves tiešām iet skatītāja paredzētā virzienā, teic savus vārdus, tos skatītājam taisni kā „no mutes“ ņemdams. Šī līdzradīšana ir baudījuma visaugstākā pakāpe, ko drāma var sniegt skatītājam.

Bet lai skatītājs varētu iesilt uz līdzi gribēšanu un līdzi radīšanu, tad drāmā ir vajadzīgas trīs lietas. Vispirms viņai vajaga nepārprotami rādīt cīņas mērķus; mīklu minēšana nav drāmatiska. Otrkārt: visiem cīņas līdzekļiem vajaga būt pārskatāmiem, lai skatītājs tos varētu izlietāt savā līdzradīšanā; neparedzētus un negaidītus cīņas līdzekļus pēla jau senie grieķi un romieši kā *„deus ex machina“*. Treškārt: cīņai vajaga būt viengabala: katrs viņas pārtraukums un katra

mērķa maiņa pārtrauc un atdzisina arī līdzradīšanas sajūsmu, — tai jāzaudē sasniegtais un jāsākas atkal no gala.

Ap ko cīnās drāmā „Indulis un Ārija"?

Redzamais cīņas mērķis tur ir Embotes pils. Tā pieder kuršu virsaitim Indulim, bet to viņam ir atņēmuši vācu bruņinieki, Kuldīgas komtura Berneka vadīti. Aiz šā taustāmā cīniņa mēs nomanām citu, lielāku un plašāku cīņas mērķi: kuršu patstāvību, ko apdraud bruņinieki. Kuršu brīvības karš — no vēstures jau mēs par viņu maz ko zinām, bet toties vairāk mēs varam iedomāties viņa drāmatismā, — un dzejnieka iedomai jau robežu nav, kamēr vien viņš spēj savus klausītājus vai skatītājus sev līdzi vest. . . Tā tad liekas, ka Rainis savai drāmai ar nodomu ir izvēlējies mūsu tautas visdrāmatiskāko laikmetu (luga ir sarakstīta vēl priekš pasaules kara).

Bet izrādās, ka mēs esam maldījušies. Ne kuršu brīvības cīņu grib mums Rainis attēlot, bet „jaunības traģēdiju", — konfliktu, kas izceļas visos laikos un visās tautās ne no tautu sadursmēm, bet no jaunības dabas un tieksmēm. Tā to mums teic dzejnieka paša aizrādījums zem lugas virsraksta.

Mēs tiekam domīgi. Zināms, jaunība norisinās pēc saviem mūžīgiem likumiem; un kas pret tiem sacelsies, tas neizbēgs savai traģēdijai. Tā to saprata senie grieķi, ka cilvēks nedrīkst sacelties pret dievu likumu; taisni no atsevišķa cilvēka vai atsevišķas cilts sadursmes ar dievu likumu un likteni jau izauga viņu nemirstīgās traģēdijas.

Vai šās dievu gribas vietā Rainis domā nu likt bioloģiju?

Katrā ziņā ar savu piezīmi par jaunības traģēdiju viņš mūsu vērību ir nogriezis no kuršu brīvības cīņas, kas mums būtu vieglāk saprotama un līdzradīšanai parocīgāka, un nostādījis mūs mīklas priekšā: kādu bioloģisku likumu un kādas jaunības tieksmes dzejnieks mums grib rādīt?

Vai tad nebūtu pareizāki bijis, ja Rainis savai jaunības traģēdijai būtu izraudzījis virsrakstu un varoni, kas mūs nepavedina uz gluži noteiktām gaidām, kā to dara Induļa un Ārijas vārds, mūsu iedomas pārceldams uz zināmu laikmetu un zināmu vēsturisku sadursmi? Tad dzejniekam piezīmē zem virsraksta nebūtu jāizpostī tas, ko viņš jau sasniedzis ar virsrakstu: virsraksta modinātās konflikta gaidas.

Jau tas vien, ka Rainis saliek kopā „Indulis un Ārija" ar „jaunības traģēdiju", jau tas rāda, ka viņš nav veikls drāmatiķis: drāmā kreisai rokai ir jāzina, ko labā dara.

Bet vēl skaidrāk mēs nomanīsim dzejnieka nedrāmatismu, ja redzēsim, ka viņš no diviem viņam dotiem tematiem izraugās savai drāmai taisni to, kas ir mazāk drāmatisks. Tā tas ir arī ar Raini: cīņa par brīvību visur un visos laikos bija un būs drāmatiskāka nekā „jaunības traģēdija". Ja Rainis te grib grieķu likteņa vai dievu likumu vietā likt kaut kādas bioloģiskas patiesības, tad viņš piemirst vienu: starpību starp to, kā sen-

grieķi sajuta dievu likumu un kā mēs sajūtam bioloģiskas atziņas. Vispārīgi mums jāsaka, ka laušanās ar ozolu vai priedi nav tik drāmatiska kā laušanās starp diviem cīkstoņiem. Antīko drāmu mēs varam vairāk salīdzināt ar šādu vienpusīgu cīņu pret kaut ko neizkustināmu, jo dievu gribu un likumu tauta toreiz sajuta kā kaut ko nenovēršamu un cilvēku sacelšanos pret viņu kā noziedzīgu pārdrošību un spītību (hybris). Modernā drāma ar to ir drāmatiska, ka viņa rīkojas ar tā saucamo „pretspēlētāju", ar divām g r o z ā m ā m pretējām gribām, ar ko ir iespējamas divreiz tik daudzas kombinācijas, nekā tas bija pie tām sengrieķu drāmām, kur cilvēku griba savā spītībā sacēlās pret n e g r o z ā m o dievu likumu. Atiet drāmā atpakaļ uz šādu cīņas vienpusību var tikai tāds dzejnieks, kuŗš savās drāmās nestāda drāmatismu pirmā vietā.

Bet ir vēl viens otrs iemesls, kas mums liedz sengrieķu likteņa vietā likt bioloģiskas atziņas jeb citu ko tamlīdzīgu. Sengrieķu skatītājs skaidri zināja savu dievu likumu un ticēja tā negrozāmai visspēcībai samērā ar pārdrošo cilvēku. Ja tad arī antīkā drāmā daudzkārt trūkst pretspēlētāja, pretspēks — dievu griba — tur tomēr ir. To sajūt skatītājs savā ticībā, un šo ticību un tās baigo paredzēšanu izteic uz skatuves k o r i s, kuŗš tā nereti top par varoņa pretspēlētāju. Ja turpretim modernā lugā varonis saceļas pret kaut kādu bioloģisku likumu, tad šai viņa spītībai ne tuvu nav tā drausmīguma, kādu sajuta sengrieķis, no-

skatīdamies sava varoņa noziedzīgā pārdrošībā, jo pirmkārt: modernās bioloģiskās atziņas nav ne tuvu tik vispārīgas starp mūsu skatītājiem kā ticība dieviem sengrieķu drāmu pūblikā; un otrkārt: daudzos jautājumos viņas vēl nav tik saskanīgas, ka viena un tā pati problēma varētu ierosināt skatītājos līdzradīšanu vienā un tai pašā virzienā.

Iekš kam nu pastāv tā jaunības traģēdija, ko Rainis mums grib rādīt savā drāmā?

Vācieši Induli sakauj. Bet mežā slapstīdamies, viņš nejauši saduras ar vācu vadoņa meitu, kuŗa arī kauj kuršus aiz sporta kaislības, — un abi jaunieši s a m ī l a s. Dzīve viņus ir nostādījusi vienu pret otru, bet sirds viņus nostāda vienu pie otra un šo divvienību pret visu pasauli. Tas tiešām ir viens no vismūžīgākiem konfliktiem . . .

Kas nu būs stiprāks: jaunās vai vecās saites? Vai jaunieši abi aizies no savējiem, lai dibinātu jaunu dzīvi ārpus vecā naida? Jeb viens pārvilks otru pie savējiem, tā padarīdams viņu par nodevēju? Jeb arī pār viņu kapu skanēs: „Tie gāja šurp, tie gāja turp, tiem nebija laimes it nekur, tie tvīka, nīka un aizgāja postā . . .“ Kā redzat: kolīdz mūsu vērība ir piegriezta š a i jaunības traģēdijai, tā mums saceļas kā spārnos dažādas varbūtības un dažādas gaidas, un dzejniekam viegli nāktos mūs iesildīt uz līdzradīšanu.

Bet Rainis izlaiž arī šo pavedienu no pirkstiem. Konflikts ir — saskaņā ar veco piestāstu — paasinājies ar to, ka Ārija krīt Induļa gūstā — uz-

varētāja meita sakautā varā. Ar to Indulis ir ieguvis pret Berneku jaunu cīņas līdzekli — tēva mīlestību uz savu bērnu. Bet Rainis piepin šai traģēdijai klāt otru, pavisam citas dabas sarežģījumu: Indulis ar savu gūstekni Āriju nonāk leišu lielkņaza Mintauta varā, kas ir ar mieru Indulim atkaļot Emboti un kuršiem neatkarību no vāciešiem, bet prasa par to kā algu — Āriju. Tādā kārtā nu Indulis atkal būtu nostādīts starp paša laimi un tautas brīvību tai pašā jaunības traģēdijas virzienā. Bet Rainim ir pavisam kas cits prātā. Izrādās, ka Mintauts ir monarchists, bet Indulis — dēmokrats, un nu iesākas cīņa starp Mintautu un Induli kā abu šo valdības veidu pārstāvjiem, cīņa, kas Induli aizdzen līdz „joda brāļiem" terroristiem. Par sevi saprotams: arī konflikts starp monarchistiskām un dēmokratiskām tieksmēm var būt ļoti drāmatisks un drāmā izteicams, bet tas nestāv it nekādā cēloniskā sakarā ar j a u n ī b u un tās traģēdiju. Tas bija tikai gadījums, ka pirms 20—30 gadiem kollektīvisms vairāk izteicās pie jaunatnes nekā pie vecākās paaudzes. Drīz tas būs, varbūt, otrādi. Individuālisms ir jaunatnes priekšrocība. Maķedonijas Aleksandra jaunības traģēdija pastāvēja iekš tam, ka tēvs taisījās viņam atstāt par maz izdevības — uzvarēt un valdīt.

Vēstures vai teikas dotā viela Raini nekādi nespieda piepīt Induļa un Ārijas traģēdijai klāt monarchisma un dēmokratijas konfliktu. Drāmas technika runāja tam taisni pretim — savīt v i e n ā

drāmā divas patstāvīgas, vienu otrai svešas idejas. Cik lielā mērā viņas viena otru traucē, to sajūt arī pats autors; tas viņu spiež pārdalīt vissvarīgākos cēlienus — trešo un ceturto — katru uz pusēm, lai vienā cēliena pusē rādītu, kā norisinās Induļa un Ārijas mīlestības traģēdija, bet otrā — Induļa un Mintauta politisko pārliecību pretešķība. Pati luga ar šādu nemotīvētu divkodolību pieaug divu lugu plašumā, kas to padara nesaīsinātu gandrīz par neuzvedamu.

Kas Raini spieda no padomātās jaunības traģēdijas pārslīdēt politisku pārliecību konfliktā?

Tam es atrodu tikai vienu izskaidrojumu: tā bija viņa jūtu pārmērība un viņa nedrāmatisms. Savu lugu viņš liekas esam tiešām padomājis — varbūt zem Šekspīra Romeo un Jūlijas iespaida — kā jaunības traģēdiju. Bet tad ir nākuši starpā Raiņa personīgie pārdzīvojumi trimdā — viņa politisko pārliecību pretešķības ar viņa trimdas biedriem. Rainis pēc savas īpatnējās dabas ir individuālists un nacionālists; tikai dzīvei tā sagadoties, viņš ir ieslīdējis sociālismā. Viņa trimdas biedri, bet arī jau viņa senākie žurnālistiskie līdzstrādnieki bija „tikai sociālisti". Tur tad Raiņa garīgajam pārākumam nebija iespējams izvairīties no sadursmēm starp sociālismu un individuālismu vai atkal starp kosmopolītismu un nacionālismu. Raiņa pretnieku uzskati bija šauri un sekli, bet savā seklumā konsekventi un tādēļ praktikā labāk piemērojami. Rainis jutās ar savu bagātāko dvēseli pārāks par viņiem, bet

praktiskā cīņā viņam piekritēju bija mazāk — biedri nespēja sekot viņa intuicijām. Tā viņš tika atbīdīts savā vientulībā („Tad kļūsi vientulīgāks gads pēc gada, no tevis atšķelsies pēc drauga draugs; rets ceļinieks, kas būs tev dvēs'lē rada, un reta puķe, kas tev klintīs plauks". . .) un nespēja biedru brutālai aktīvitātei nekā cita likt pretim, kā savu „savādā veida polemiku": savas drāmas, — „Pūt, vējiņi" kā savas romantiski nacionālās sajūtas attēlu, kamēr „Indulī un Ārijā" un „Jāzepā" viņa saviļņotais individuālisms un ar to savienotās problēmas spraužas iekšā un tiecas izteikties drāmās, kuŗas bija sāktas sacerēt pavisam aiz citas sajūsmas, ņemtas ne tik daudz no tiešas dzīves, bet no literātūras.

Šādu noslīdēšanu no pirmuzņemta temata citā mēs sastopam pie Raiņa ne tikai „Indulī", „Jāzepā" un „Mīla ir stiprāka par nāvi", kur tā visskaidrāk redzama, bet vairak vai mazāk ikkatrā Raiņa lugā. Tas liecina, ka viņa drāmatiķa spējas ir par vājām jūtu un pārdzīvojumu plūdos uzturēt spēkā savas drāmas nolūku un pirmideju. Šādu pārslīdēšanu citā tematā mēs atrodam šur tur arī pie citiem mūsu rakstniekiem, piem. Niedras „Nespēcīgā dvēselē", Veseļa „Enģelī Ufīrā" u. c.; bet tur tas notiek episkā darbā, kamēr drāmā šī kļūda ir tiesājama daudz bargāk: tā izpostī drāmas viengabalainību; tā atvēsina pūblikas līdzradīšanu vienā konfliktā pa to laiku, kamēr dzejnieks pūlas to iesildīt jau otram.

Līdzi ar tematu un ar Raiņa liriski mainīgām

sajūsmām mainās arī Induļa raksturs: no sākuma Rainis viņā mums grib rādīt v a d o n i, kamēr beigās Indulis apzīmē pats sevi par m e k l ē t ā j u. Ka tie ir vismaz laikā šķirti tipi, tā Rainiš nemana.

Vēl viens cits novērojums mani pastiprina tais domās, ka arī „Induļa" pārslīdēšana uz citu konfliktu ir izskaidrojama kā Raiņa polemika pret saviem pārliecību pretiniekiem. Zaudētas cīņas sajūta neurasteniskos raksturos nereti izvēršas par atriebšanās kāri. Mums latviešiem nav otra rakstnieka, kuŗa darbos izteiktos atriebības kāre tik stipri kā Raiņa sacerējumos. Atriebības motīvs ieskanas jau „Indulī", lai tad „Jāzepā" sasniegtu savu visskarbāko un visnedabiskāko asumu. Šai ziņā Rainī ir kaut kas polisks.

„Jāzeps un viņa brāļi." Izraudzīdams Induļa un Ārijas teiku savai drāmai par vielu, Rainis vismaz vēl ir nojautis, ka šai teikā viegli ieliekami drāmatiski konflikti, lai arī viņš nav spējis to izdarīt. Turpretim uzņemdamies apstrādāt Jāzepa stāstus drāmatiski, viņš rāda, ka pat drāmatisma intuicija viņā ir maz attīstīta. Jo Jāzepa stāsti, cik nemirstīgi viņi arī ir epā, tomēr drāmatiskai apstrādāšanai der tikpat maz kā Turaidas jaunavas liktenis, par kuŗu Rainis arī domā, ka tas prasīt prasītos drāmā.

Ja mēs ņemam Jāzepa stāstus tādus, kā viņi atrodami bībelē, tad drāmatiska viņos ir ļoti maz: skaudība noved taisnā ceļā pie slepkavības (vecais Kaina un Ābela motīvs), kas tikai nejauša gadījuma pēc izvēršas par trimdu; godīgam cilvēkam starp

blēžiem dzīvot ir grūti, bet ar laiku krietnība tomēr tiek atzīta; ko cilvēki ir domājuši ļauna darīt, to Dievs var izgriezt par labu; augsti cēlies vīrs var arī būt tāds, kas neaizmirst savu sūro sākumu . . . tas viss ir stāstam ļoti pateicīga viela, kam klausītāji jūt līdzi, bet gribas konfliktu tur tikpat kā nemaz nav. Arī notikums ar Potifara sievu ir rakstura, ne gribas konflikts. Vienīgais gribētājs visos šais stāstos ir Dievs; Jāzepam ir tikai jāiztur raksturs.

Cik nedrāmatisks ir notikums, kurā Dievs ir galvenais un vienīgais darītājs, to mēs vislabāk saprotam, ja salīdzinām ar Jāzepa stāstiem sengrieķu drāmu, kurā arī nereti dievu griba un nolikums loka drāmas gaitu. Dievi paši jau uz skatuves diezgan reti parādās. Galvenais drāmatisms tur ir pārnests uz varoni, kas cīnās pret dieviem kā pret likteni, ne kā pret personu. Jāzepam turpretim ar Dievu nekādu konfliktu nav. Dievu pašu mēs iedomājamies kā visspēcīgu, kuram pretinieks ir tikai tiktāl un tad, ciktāl un kad viņš pats to grib. Viss Jāzepa uzdevums pastāv iekš tam: klausīt šim Dievam, arī ja tas nāktos grūti; par citu visu gādās Dievs. Tā tad drāmatisku konfliktu visos šais aizgrābjošajos stāstos tikpat kā nemaz nav; tie tēlo mums likteņus, raksturus un Dieva rīkotos notikumus. Ja dzejnieks šos stāstus grib drāmatizēt, tad gandrīz viss drāmatiskais konflikts viņam tais ir jāieliek iekšā pēc paša izdomas. Jāzepam ir pienākumi, bet viņam nav tikpat kā nekādu mērķu. Un tur tad izceļas jau-

tājums: kādēļ šādu nedrāmatisku stāstu pavisam drāmatizēt? Vai tad nav pareizāki, ka dzejnieks saviem izdomājamiem konfliktiem pats arī rada vai sakopo vajadzīgos raksturus? Tad vispār pazīstamā stāsta gaita nevilks viņa izdomājumam neērtas robežas.

„Mīla ir stiprāka par nāvi." No vecām tiesu aktīm ir redzams, ka 1620. gada 6. augustā ir Gūtmaņa alā pie Siguldas notikusi slepkavība: kāds polis Jakubovskis tur nocirtis galvu jaunavai Maijai Greifai. Vēlāk tiesā noskaidrojās, ka Jakubovskis ir gribējis jaunavu tikai izvarot. Bet tā, savu godu glābdama, ir māņticīgajam pólim iestāstījusi: tai esot tāds lakatiņš, kas cilvēku padarot neievainojamu. Uz jaunavas vēlēšanos lakatiņa spēku pie jaunavas pašas izmēģinādams, Jakubovskis tad ir pastrādājis savu asins darbu.

Šis notikums pieder pie tiem, kas dziļi iespiežas ļaužu atmiņā un saviļņo viņu jūtas, kādēļ tas arī neizravējami sakņosies tautas piestāstos blakām citiem nemirstīgiem motīviem. Bet drāmai viņš neder. Šis motīvs pieder pie tiem, kas ir atstāstāmi, bet nav izrādāmi. Kādēļ tas tā, to viegli saprast. Vecās aktis vēl ir dzīvas; notikuma vietu vēl viens otrs no mums ir redzējis... stāstā klausoties, mums nav ne vismazāko šaubu par to, ka tas viss tiešām tā ir noticis; šaušalīgā īstenība un brīnišķīgais šķīstas sirds spēks tieši nostājas mums priekš gara acīm, uzdodams mums jautājumu: kuŗā pusē tu nostāsies? Varbūt mūsu

fantazija mums rādīs Greifu Maiju kādas jaunavas vai sievas sejā vai līdzībā, kuŗā mēs paši esam kaut ko sajutuši no šās šķīstības, kas neaptraipīta iet pār dubļiem; varbūt tā mums gleznos iedomātu tēlu, bet tad tādu, kuŗā apvienojas visi vilcieni, visas skaņas, visas kautrās kustības, ko vien mēs savā dzīvē esam novērojuši kā šķīstas sirds atspulgu un atskaņu. Katrā ziņā, šo patieso s t ā s t u klausīdamies, mēs neatduŗamies it ne uz kādiem traucējumiem, kas mums liegtu Greifu Maiju iedomāties kā šķīstības ideālu.

Bet nu pamēģināt to pašu garā skatāmo ideālu i z r ā d ī t. Tad Maijas vietā stājas aktrise, kuŗu mēs, varbūt, pazīstam no citām viņas lomām, kuŗām ar viņas tagadējo šķīstību nav tieša sakara. Un ja arī mēs viņu redzētu pirmo reizi un pieņemtu viņas izlikšanos par patiesību, tad tomēr mēs nevaram aizmirst, ka viņai nedraud it nekādas briesmas, ka Jakubovska zobens ir no koka un ar to pašu viņš viņai nemaz nesitīs pa kaklu, un ka beigtā jaunava pēc pāŗa minūtēm pateiksies publikai par aplausiem — varbūt rokrokā ar Jakubovski . . . S t ā s t ā mums attēlojas neapšaubāma un neapšaubīta patiesība, kamēr i z r ā d ē mēs nevaram iztikt bez izlikšanās. Bet iespaids no patiesības ir stiprāks nekā no izlikšanās, ar kuŗu mūsu fantazija slēdz apzinātu kompromisu . . . Tas ir pirmais iemesls, kādēļ Turaidas notikums izrādīts nekad nevar sasniegt to iespaidu kā atstāstīts.

Bet ir arī vēl otrs iemesls, kas Turaidas no-

tikumu padara par drāmā grūti izteicamu. Tas ir par Īsu drāmai. Pats ārējais notikums ir tikai viens vienīgs skats un ārēji ļoti vienkāršs. Ko jaunava savā sirdī sajūt šai brīdī, tas — par sevi saprotams — ir kaut kas liels, brīnišķīgs un aizgrābjošs; tur ir arī visspalgākā cīņa starp gribu dzīvot un pienākumu. Bet taisni tā jau jaunava sava varmākas priekšā nedrīkst izrādīt. Stāstā mēs varam ieskatīties Maijas dvēselē, kamēr Jakubovskis tās neredz; bet uz skatuves slepkavības brīdī mēs varam redzēt tikai to pašu, ko redz arī Jakubovskis. Ja drāmatiķis gribētu izteikt to pašu iekšējo pārdzīvojumu Maijā vai Jakubovskī, ko stāstītājs var tik viegli attēlot ciešā sakarā ar briesmu brīdi, tad drāmatiķim būtu jāpārceļ šis attēlojums uz pārdzīvojuma sagatavošanos un sekām; pats pārdzīvojums tad top tikai par v i e n u kaut arī par stiprāko locekli notikumu važās. Bet tā kā tiesu aktis un vēsture grozās tikai ap šo vienu važu locekli, tad drāmatiķim nāktos to papildināt pašam no sevis ar visu iepriekšējo un sekojošo, — tā tad no drāmatiskās mākslas viedokļa ar pašu galveno. Tā vēsturiskais notikums top par to cirvi, no kuŗa zaldāts izvārījis kāpostus, pielikdams visu vajadzīgo klāt, jeb par tām dāvātām pogām, kuŗām apdāvinātais visu uzvalku piegādā klāt.

Man šķiet, ka Rainis, sarakstīdams savu lugu par Turaidas jaunavu, nav bijis skaidrībā par to, cik maz vēsturiskais notikums drāmai dod. Citādi viņš katrā ziņā sev būtu uzstādījis jautājumu, vai

tas, ko viņš gribēja teikt, nebūtu bijis vieglāk izteicams, ja viņš to nespiestu Turaidas notikumā kā Prokrusta gultā.

Ko Rainis ir gribējis izteikt savā lugā „Mīla ir stiprāka par nāvi"?

Ja vērojam tikai lugas virsrakstu un lugai par pamatu likto vēsturisko notikumu vien, tad atbilde būtu vienkārša: dzejnieks ir gribējis rādīt, ka mīlestība ir stiprāka par bailēm no nāves. Sirdī piederēdama tikai savam izredzētajam, jaunava mīļāk mirst nekā pieļauj, ka viņu ņem cits. Šim novērojumam, kas atkārtojas visos laikos un visās tautās, dzejnieks piesprauž vēl savu paskaidrojumu par mīlestības tuvo sakaru ar nāvi: mīlestībā dzīvība atjaunojas no mirstošā. Šai savai atziņai un paskaidrojumam dzejnieks veltī lugā vairākas liriskas sarunas un filosofiskus prātojumus, galvenā kārtā to izteikdams ar Maijas Greifas muti.

Lirika pati par sevi ir laba un filosofija jauka, bet drāmā tām nav īstā vieta: tām ir savs uzdevums, drāmai savs. Lirika iedveš mums dzejnieka jūtas, filosofija mums rāda prātnieka domu gaitas, bet drāma mums rāda pretēju spēku cīņu. Šie spēki izteicas drāmā pa laikam kā cilvēku nevienādā g r i b a; tādēļ jūtu un domu attēlojumam viņā ir tikai tiktāl vieta, ciktāl tās pārvēršas par gribu vai top par gribas līdzekļiem. Bet kolīdz viņas drāmā sāk dzīt pašas savu vagu, nekalpodamas gribas veidošanai,— kā tas notiekas Raiņa lugā, — tā viņas pārtrauc lugas plūdumu uz drāmatisko mērķi un ir jāapzīmē par kļūdu.

No šādas kļūdas nav svabada gandrīz neviena Raiņa luga: Rainis ir vairāk liriķis un pusmistisks prātotājs nekā drāmatiķis. Bet Raiņa jaunajā lugā lirika un prātošana ieņem nesamērīgi plašu vietu vēl aiz viena cita iemesla: pēc manas saprašanas Rainis ir sajutis, ka Turaidas notikuma traģiskais moments ir par daudz īss un vienkāršs, lai tā pietiktu pieciem cēlieniem; tas bija jāpaplašina uz priekšu un atpakaļ, jāizvērpj un jāsašķetina tā psīcholoģiskais sākums un sekas. Un tā kā Rainis rada vairāk ar jūtām un prātu, mazāk ar gribu, rīkojas vairāk telpā un laikā, bet mazāk cēlonības katēgorijās un sapinumos, tad arī vēsturiskā notikuma psīcholoģiskā paplašināšana viņam par daudz pārsvērās uz liriku un mistisku prātniecību.

Bet arī liriski un mistiski izpušķots Turaidas notikums vēl nespēja pildīt piecus cēlienus. Līdz ar Maijas nāvi notrūkst arī mīlestības spēka motīvs. Lugas virsrakstā izteiktai idejai nav ar piekto cēlienu vairs nekāda sakara, ja šo cēlienu negribam uzskatīt vienīgi par četros pirmos cēlienos izteiktās idejas vāju atkārtojumu un atbalsi (apmēram: kas mīlestību zaudējis, tā dzīvībai vairs nav nozīmes). Tas Raini ir ievilcis īstā kļūdā: ielikt savā lugā vēl otru ideju kā riekstā otru kodolu. Šo otru ideju formulē Maija vairākkārt sarunā ar Jakubovski: labs uzvar ļaunu. Tas savā ziņā ir ticības jautājums, pie tam pa daļai kristīgā nokrāsā: Maija saprot „labo" kā dzīvošanu un sevis nodošanu citu labā, kā „pašam iet mazumā",

lai „otrs ietu vairumā", kamēr Jakubovskis ar visu savu darbu tiecas tikai uz citu izmantošanu sevis labā, kā atļaušanos savām iegribām, kā „izdzīvošanos"... Tā tad te mums ir vecu vecā pretešķība starp altruismu un egoismu, pie kam Maija tic pirmajam, Jakubovskis seko otram. Maija tic, ka uzvarēs ideja, Jakubovskis — ka uzvarētāja būs brutālā vara. Kā šās otrās idejas ietērpums mums tiek saprotams Maijas mēģinājums: vadīt un labot nevaldāmo egoistu Jakubovski; no šās idejas viedokļa raugoties, iegūst savu nozīmi arī citādi liekais piektais cēliens: arī miris, labais tomēr uzvar ļauno.

Bez vārda runas: mūžīgais konflikts starp altruismu un egoismu, starp labo un ļauno ir mūžam neizsmeļams avots drāmai, ir drāmatisks jau pats pēc savas dabas, izveidodamies tūkstošās atsevišķās cīņās. Dzejnieku nekas nekavēja ņemt un izveidot arī atsevišķo Turaidas notikumu par piemēru šai mūžīgajai cīņai. Var drāmatizēt cīņu starp altruismu un egoismu, starp labo un ļauno, kā arī starp mīlestību un nāvi, bet ir nepareizi — drāmatizēt d i v a s idejas v i e n ā lugā. Katra dzeja taču mūs sajūsmina uz zināmu līdzjušanu, līdzgribēšanu, līdzradīšanu. Bet lai mēs uz to varētu iesilt, tad mums jāuzņem zināmu iespaidu rinda zināmā virzienā nepārtraukti vai nu īsāku vai ilgāku laiku, — samērā ar mūsu dzejisko uzņēmību. Bet kolīdz mēs pārtraucam vienu šādu iespaidu rindu, pāriedami uz citu, tā mums jāsāk atkal gandrīz viss iedvesmes darbs no jauna, —

un pastarpēm atdziest tā kvēle, ko bija jau radījusi pirmā iespaidu rinda.

Ka Rainis šādu kļūdu ir pielaidis savā drāmā, tas izskaidrojams ne tikai ar vielas badu. Dziļāka sakne šai kļūdai gan laikam būs meklējama iekš tam, ka altruisms viņam ir saplūdis kopā ar mīlestību par v i e n u ideju, kādēļ, runādams par vienu, viņš domājas runājam arī par otru. Un te, laikam, mēs esam nonākuši pie galvenās psiholoģiskās kļūdas Raiņa drāmā „Mīla ir stiprāka par nāvi". Rainis neredz starpības starp laicīgo un garīgo mīlestību, starp dabisko un idejisko „Erōtu", viņš nav vēl ticis gaŗām tiem grieķu prātniekiem, kam arī vēl nebija noskaidrojies, ka garīgā mīlestība tiecas pavisam uz citu mērķi nekā dabiskā. Ja man ir mīļa kāda dziesma, tad šī mana mīlestība laužas uz āru: man gribas, lai arī citi mīlētu šo dziesmu, man patīk to dot citiem ... Un jo vairākiem tā patīk, jo vairāki to piesavinās no manis, jo priecīgāks un iekšķīgi bagātāks es tāpēc tieku. Mēs tiekam toties bagātāki, jo vairāk mēs dodam to projām, ko mēs g a r ī g i mīlam. Līdzīgi tas ir ar visām garīgām atziņām, kas mūs ir iesildījušas un mums tikušas mīļas. Vai tā būtu Bēthovena vai Vagnera mūzika, vai kāda politiska pārliecība, vai arī vienkāršā baptista mīlestība uz savu „Kungu Jēzu" ... kolīdz mūsu sirds ir iesilusi par kādu garīgu mantu, tā viņa mūs spiež dot šo mantu arī citiem, un ja arī viņi šo iemīļo, tad mēs tiekam par draugiem: mūsu garīgā mīlestība rada draudzi. Šī tiekšanās dot savu mī-

lamo citiem ir kaut kas gluži pretējs greizsirdībai; šī tiekšanās ir garīgās mīlestības neviļoša pazīme.

Raksturodams mīlestību vispārīgi, Rainis savā lugā ļoti tuvu pienāk garīgās mīlestības izprašanai. Kad viņš liek teikt Turaidas Maijai: „Dzīve ir nabaga, mīla ir bagāta. Un es visu savu bagātību varu brīvi aizdot projām, un es nebūšu vēl nabaga! Es visu atdošu tev, un es pati tieku laimīga, un es netieku nabagāka, man paliek mīla priekš visiem", tad acīm redzot te ir runa par garīgo mīlestību, un Maija te runā par savas dvēseles, nevis savas miesas atdošanu Viktoram. Bet tik tuvu pienākdams garīgās mīlestības robežai, Rainis tomēr neredz nepārkāpjamā žoga starp to un laicīgo mīlestību, neredz, ka laicīgā mīlestība mūs dzen gluži otrādā virzienā nekā garīgā. Garīgā mīlestība mūs dzen — atdoties visiem, laicīgā — tikai vienam. Garīgā mīlestība mūs ved uz draudzi, uz tautu, uz cilvēci, laicīgā — uz divvientulību. Savu garīgi mīlamo mēs novēlam visiem, savu laicīgi mīlamo mēs apsargām tikai sev vien visasākā greizsirdībā. Greizsirdība ir laicīgās mīlestības nekad neviļošā pazīme... Tās ir pilnīgi šķirtas pasaules, garīgā un laicīgā mīlestība; tie ir pilnīgi pretēji virzieni ar pilnīgi šķirtiem mērķiem; un kas tās abas pazīst, tas tās nekad nesamainīs un nelūkos apvienot.

Pavisam otrādi: abas šās tiekšanās var sanākt un nereti sanāk vienā un tai pašā sirdī asos pretstatos. Kristīgās draudzes pirmvēsture ir pilna

šādu konfliktu. Un še, laikam, būtu bijusi tā vieta, kur no Turaidas jaunavas likteņa varēja radīt dziļu traģēdiju. Kad Maija pūlas pacelt Jakubovski, tad tā ir viņas garīgā mīlestība. Bet tai neizbēgami ir jāsanāk konfliktā ar Viktora laicīgo mīlestību uz viņu, jā, ar viņas pašas tiekšanos — atdoties tikai vienam. Kas tās par grandiozām traģiskām perspektīvām, kuŗām Rainis pienāk ļoti tuvu, bet tad nogriežas no tām, neredzējis to!

Rainis neredz šā iespējamā konflikta starp garīgo un laicīgo mīlestību, tādēļ ka viņš velk robežu ne starp tām abām, bet starp kaislību vienā pusē un laicīgo mīlestību otrā, pēdējo salikdams kā kaut ko radniecīgu, no vienas saknes augušu, ar garīgo mīlestību kopā.

Uz mani šis psicholoģiskais daltonisms atstāj tādu iespaidu, it kā Rainim viņa „mīla" būtu ne pārdzīvojums, bet idejiska konstrukcija.

Gluži tādu pašu konstrukciju un šķirtu lietu neizšķiršanu es atrodu arī Raiņa n ā v e s uztverē. Nāvi mēs uztveŗam divējādā veidā: kā dēģenerāciju (panīkšanu) un reģenerāciju (atjaunošanos). Ja rudenī mirst bite tādēļ, ka viņai darbā sadiluši spārniņi un viņa panīkdama ir tapusi savam darbam nederīga, tad tas ir pavisam kas cits nekā trana nāve, kas mirst, radīdams jaunu bišu ciltī. Pirmajā gadījumā dzīvības spēks ir izbeidzies, otrā — tas pārveidojas, pieaugdams un paplašinādamies, lai arī viņam pie tam ir jāsalauž savs līdzšinējais ietērps. Pirmajā gadījumā mirst uz nāvi, otrā — uz dzīvību. Jā, ideālismā mēs pazīstam

vēl trešo nāves veidu: dažam idejas nesējam ir jāmirst, lai viņa ideja taptu dzīva, tas ir: pārietu no individa uz draudzi.

Bet no visiem šiem trim nāves tipiem tikai abi pēdējie stāv ciešā sakarā ar mīlestību: laicīgā mīlestība atjauno un paplašina dabisko dzīvību, garīgā mīlestība — fizisko individu nereti iznīcināmā — atver vārtus gara dzīves plašumam. Tā ir pāreja uz dzīvības plašāku vai augstāku veidu, savienota ar tādu prieku un laimi, ka vecā nepilnīgā veida un līdzšinējā dzīvības nesēja nāve un iziršana pārpārim tiek atsvērta. Mīlestībā nāve taisa gultu jaunai dzīvībai.

Turpretim pirmminētam nāves tipam — dēģenerācijai, panīkšanai — nav nedz ar mīlestību, nedz ar dzīvības atjaunošanos it nekāda sakara. Savai fiziskai iznīcībai mēs varam iet pretim ar izmisumu vai ārprātīgos smieklos, vai ar aukstā tēraudā kaltām krūtīm, bet radīšanas gaviļu uz šā ceļa nav. Tas ved mūs iekšā mūžīgā klusumā. Tam ir gluži otrāds virziens nekā nāvei mīlestībā. Nav iespējams aptvert vienā vārdā vai vienā jūtā iznīcību un pārveidošanos.

Rainis arvien no jauna savās lugās atgriežas pie domu savijas: nāve un mīlestība. Senāk es to iztulkoju kā Vagnera iespaidu uz viņu, — kā vispārīgi viņa darbos mēs sastopam daudz vagnerisku paņēmienu. Senāk tā bija nāve un atjaunošanās, kas atspulgojās viņa liriski mistiskā prātošanā. Bet savā jaunākā lugā Rainis atgriezās pie savas senās problēmas no citas puses: viņš savij

ar mīlestību ne tikai nāvi — pārveidošanos, bet arī nāvi — iznīcību. Tā no paša sākuma viņš jau uzsveŗ, ka Maija ir atrasta kā mazs bērns uz kaŗa lauka starp mirušiem. Šim ārējam gadījumam dzejnieks nu piešķiŗ dziļāku mistisku nozīmi, it kā Maija nāktu no miroņiem un viņai vēl būtu kādi sevišķi mistiski sakari ar miroņu valstību, kas viņu velk turp atpakaļ. Šie sakari izteicas savādā dzīves nedrošībā, ko dzejnieks ieliek savas varones raksturā; Maija staigā it kā mēnessērdzīga uz robežas starp divām pasaulēm: starp dzīvo un mirušo valstību, vienlīdz gatava pārsvērties uz vienu vai otru pusi. Uz dzīvi viņu velk mīlestība, uz nāvi viņu velk ilgas pēc miera, bailes no dzīves skarbuma un nogurums viņas nemierā. Nāves domas un nāves paredzēšana neatstāj viņu arī vislaimīgākos mīlestības brīžos; jā, liekas, ka taisni mīlestības laime būtu tā, kas nāves valstību visvairāk uztrauc un tās ēnas aicina saules gaismā. (Sal. Saulcerīti „Zelta zirgā".)

Kas pazīst mūsu tautas gara mantas, it īpaši mūsu senču veļu ticību, tas saprot, no kurienes Rainim nāk šī „miroņu valstība", kas klaudzina pie nemierīgās dzīves durvīm. Nošķirti no šās dzīves un šās pasaules, šie veļi raugās sastingušām acīm citā pasaulē; bet daža neredzama saite tos vēl saista pie viena otra no šās pasaules, un aiz šās saites veļi velk viņiem novēlētos sev pakaļ. Pie šādiem veļu valstij novēlētiem pieder arī Maija, kas reiz uz kaŗa lauka itin kā netaisni iz-

rauta no miroņu rokām un pretlikumīgi ienesta atpakaļ saules gaismā.

Veļu, miroņu, sakari ar šo pasauli dzejā ir daudzkārt izlietāti par motīviem. Tā Birģera pazīstamajā ballādē „Lenore“ mirušais līgavainis ved ap pusnakti līgavu sev līdzi uz kapsētu. Ģētes „Korintas līgava“, kas mira, neizbaudījusi šās saules mīlestību, nāk naktīs atpakaļ, lai sasildītos pie jaunekļu krūtīm un izsūktu viņu sirds asinis. Abos šais gadījumos velis savā raksturā tuvojas jau vampīram. Sengriekņu koklētājs un dziesminieks Orfejs nokāpa veļu valstībā, lai no turienes izvestu atpakaļ savu mirušo Euridīki. Tā tad nāves — iznīcības savija ar mīlestību nav dzejā nekas neparasts. Bet visos šais gadījumos dzejnieks vai tautas ticīgā fantazija attēlo mīlestības cīņu pret nāvi — iznīcību ar to nolūku, lai rādītu, ka nāve ir stiprāka par mīlestību. Mirušo Korintas līgavu vairs neatdzīvina jaunekļu sirds asinis; Lenorei taisni viņas mīlestība ir tā saite, aiz kuŗas viņas līgavainis viņu ievelk kapā; Orfejs atgriežas no veļu valstības atpakaļ viens pats ... Un ari Rainis rāda, ka veļi beidzot tomēr atmanto atpakaļ sev novēlēto, neskatoties uz visu mīlestības spēku, kas to gribēja iemantot dzīvei. Visur, kur vien mīlestība ir sanākusi konfliktā ar nāvi — iznīcību, uzvar nāve. Nāve ir stiprāka par mīlestību.

Arī no šās puses nākdams, Rainis būtu varējis Turaidas notikumu izveidot par drāmu ar pamatdomu: savam liktenim neizbēgsi. Maija ir jau kā

bērns piederējusi nāvei; to atņēma nāvei viņas atradēji, to gribēja paturēt dzīvei mīlestība . . . bet nāve nāk un nāk un paņems savu īpašumu. Tad šī neatvairāmā nāves vara būtu kaut kas sengrieķu liktenim līdzīgs, ko grieķu drāmatiskie dzejnieki mēdza izlietāt kā vienu no visspēcīgākiem motīviem. Tad cilvēka cīņa pret šo nāves varu padarītu dzejnieka darbu drāmatisku un šās cīņas bezcerība — traģisku.

Kā teikts: Rainis būtu varējis savā drāmā rādīt arī mīlestības cīņu pret nāvi iznīcinātāju; bet tad viņam vajadzēja ņemt gluži otrādu tematu: nāve ir stiprāka par mīlestību. Ja viņš gribēja rādīt mīlestības spēku, tad viņš to nedrīkstēja sapīt ar nāvi iznīcinātāju, bet tikai ar nāvi atjaunotāju vai ar nāvi pārveidotāju. Jo tikai tā mīlestība ir stiprāka par nāvi, kuŗā radītājs mirst, lai dzīvotu savā radībā, vai radošais spēks izpostī savu zemāko ietērpu, lai pārietu augstākā. Tādēļ veļu motīvs, lai tas būtu arī par sevi cik derīgs vai drāmatisks būdams, pārrunājamā lugā ir uzskatāms par kļūdu: kas ir sakāms par nāvi iznīcinātāju, tas nekādi nav attiecināms uz nāvi pārveidotāju. Mīlestības spēka pārākumu par nāvi mēs nevaram pierādīt ar to, ka attēlojam nāvi stiprāku par mīlestību.

Kā dzejniekam bija iespējams ielikt tik daudzas un tik pretrunīgas idejas vienā un tai pašā mākslas darbā? Daži teic, ka dzejnieks attēlojot dzīvi un dzīve esot pretrunu pilna. Tas tikai pa daļai ir taisnība. Pirm-

kārt: Rainis ir ideālists, ne reālists, viņš iziet savos sacerējumos ne no dzīves, bet no idejas. Bet otrkārt: arī dzīvi attēlodams, dzejnieks nebūt nerāda to, kāda tā ir, viņš to pārkausē savā mākslinieka individuālitātē. Dzejnieks uzņem katru dienu visdažādākos iespaidus, kas tad paši nogrupējas viņa apzināmā vai neapzināmā atmiņā dažādās grupās pēc savas dabas un radniecības. No šiem iespaidiem vai no šām grupām nu ir dažas, kas ierosina dzejnieka jūtas, piegriezdamas viņa uzmanību taisni šai grupai un modinādamas viņā attēlošanas dziņu. Šis iesilums nu tiek arvien lielāks un lielāks, dziņa uz izteikšanos arvien stiprāka, līdz iekšējās kvēles visaugstākā pakāpē atmiņu un iespaidu grupas sāk pārveidoties: galvenai jūtai, domai vai idejai radniecīgie iespaidi un atmiņas sāk vēl ciešāk grupēties ap šo savu kodolu, kamēr svešie vai traucējošie iespaidi tiek no šā aploka izstumti ārā; bet arī savā starpā radniecīgie iespaidi groza savu veidu, piemērodamies viens otram un galvenai idejai. Visu šo garīgo procesu var viszīmīgāki nosaukt par iespaidu pārkausēšanu; bet mēdz viņu arī apzīmēt par iekšēju pārdzīvojumu. Katrs mākslas darbs, kas ir izcēlies no šādas pārkausēšanas (— un bez tās jau tas nemaz nebūtu mākslas darbs—), ir viengabala, jo viss liekais, svešais, traucējošais, šai kvēlē nekūstošais ir izšķirts no šā kausējuma ārā, kā izšķiras sārņi no metalla kausējuma vai viss liekais no rūgstoša vīna. Ja turpretim kādā mākslas darbā mēs atrodam pretrunīgas vai dažā-

das dabas iespaidu grupas, tad tā ir neviļoša zīme, ka šis mākslas darbs vēl nemaz nav gājis cauri dzejnieka individuālitātes kausētavai, ka viņš nemaz nav iekšķīgi p ā r d z ī v o t s, bet tikai no dažādām atmiņu grupām mēchaniski konstruēts.

Un man bail, ka tā mums nāksies izskaidrot arī Raiņa jaunākās lugas ideju un motīvu raibumu un pretrunību.

Raiņa „Zelta zirgs".

1. „Zelta zirga" gaita. Tēvs mirdams noteic saviem trim dēliem, lai turas kopā; par visām lietām — lai abi vecākie dēli aizstāv jaunāko, Antiņu, kas spēkā vājš, prātā — vientiesīgs un paļāvīgs, bet no dabas par daudz labsirdīgs. Bet tikko tēvs ir miris, kad vecākie dēli arī izdala savā starpā ne tikai viņiem krāto tēva mantu, bet piesavinās arī Antiņam novēlēto daļu un izdzen Antiņu tikpat kā no mājas.

Brāļiem vēl mantu dalot, mājā ienāk ubags, kas pastāsta, ka karalis patlaban rīko lielu mielastu. Priekš septiņiem gadiem viņa meita ir pamirusi, ielikta stikla šķirstā un uznesta augšā stikla kalnā. Rīt nu noteiktie septiņi gadi būšot apkārt, un tad princese modīšoties no pamiruma, ja gadīšoties tāds, kas viņu varēšot nonest no kalna lejā; tam tad arī karalis došot savu meitu par sievu, bet citiem — ēst un dzert, cik uziet. Ubaga stāsts brāļiem patīk, un viņi nolemj arī

paši izmēģināt, vai neizdotos nonest princesi no kalna. Bet kad ubags prasa samaksu par jauno ziņu, tad viņi izdzen arī to no mājas. Viņš aiziet kopā ar Antiņu.

Antiņš par savu izdzīšanu nežēlojas; viņš lūko brāļus attaisnot un aizbildināt, kad ubags tos apzīmē par cietsirdīgiem. Bet Antiņam citas lielākas bēdas. Priekš septiņiem gadiem vēl kā puisēns viņš ir uz brītiņu redzējis princesīti viņas stikla šķirstā un nu nevar vairs aizmirst viņu: darbā un sapnī tam vienmēr jādomā par princesi un viņas likteni. Nu viņam arī gribētos paskatīties, kā princesīti nonesīs no kalna un atmodinās; jā, viņš pats arī labprāt palīdzētu nest . . . bet vai viņu, tik vienkāršu puisi, pavisam laidīs princesei tuvumā? Pie tam vēl viņa ceļa biedrs ubags, saldams aukstā ziemas vējā, izlūdzas no viņa vienu drēbes gabalu pēc otra. Antiņam ubaga žēl, tam aizliegties viņš nevar, bet pats arī skaidri saprot: jo kailāks viņš pats tiek, jo mazāk viņš drīkst cerēt, ka viņš tiks princesei tuvumā. Ubags, ar viņa drēbēm aiziedams, gan viņu skubina jāt rītu arī pašam augšā pēc karaļmeitas, iemāca viņam arī vārdus, kas atsauc vaļa, sudraba un zelta zirgu līdz ar tādām pašām drēbēm jātniekam; bet Antiņš to visu notur par ubaga mēļošanu, sakuŗ mežā uguni un apgulstas puskails pie tās: ja arī viņš netiks pie karaļmeitas uz stikla kalna, gan jau aukstums aizvedīs viņu pie mirušā tēva. Un kad vēl mežā noklīdušie bērni izvazā viņa ugunskuru, pagali pēc pagales, tad gŗūti paredzēt, kā

lai viņš rīta dzīvs sagaidītu. Bet Sniega māte ar saviem bērniem apsedz puskailo bāŗa puisi, un sapnī viņam atkal top dzīva ilgošanās pēc pamirušās karaļmeitas un vēlēšanās — atmodināt viņu. Un kad viņš izmēģina ubaga iemācītos vārdus, tad vaŗa zirgs tiešām atnāk līdz ar vaŗa drēbēm jātniekam.

Trešā cēlienā, tā kā otrā rītā, tad nu nāk redzams stikla kalns un kā visādi ļaudis pūlas tikt pie karaļmeitas augšā; bet visi nāk šļūceniski atpakaļ: kalns ir par stāvu un gludu. Nāk redzams arī pats karalis līdz ar kādu kaimiņu valsts princi, kam karaļmeita itin jau kā nosolīta; tikai kas lai viņu noved no kalna un atmodina? Pašam princim, par spīti visiem palīgiem un palīglīdzekļiem, tas arī nav pa spēkam. Tauta sāk jau izsamist un apradināties ar domām, ka karaļmeitai jāpaliek šķirstā; bet reiz no reizes viņā uzpūš jaunu cerību kāds brīnišķīgs jātnieks, kas pūlas uzjāt kalnā pavisam no citas, visstāvākās puses. Papriekš viņš ģērbts vaŗa drēbēs ar vaŗa vairogu uz vaŗa zirga, bet tiek kalnam tik pusē. Tad jāj sudraba jātnieks sudraba zirgā ar sudraba vairogu un sasniedz gandrīz jau kalna virsu, neskatoties uz visiem bagātā prinča iebildumiem, ka tas tur nejājot saskaņā ar sacensības noteikumiem. Beidzot nāk zelta jātnieks zelta zirgā ar zelta vairogu un uzjāj kalnā. Tauta viņam uzgavilē, bet neviens vēl nezina, ka tas ir Antiņš.

Ceturtais cēliens skatītāju uzved stikla kalna virsotnē, kur karaļmeita dus stikla šķirstā. Šķirstu

apsarga septiņi kraukļi Melnās mātes uzdevumā. Sarga viņi to jau septiņus gadus, un šodien, kad pulkstenis sitīs divpadsmit pusdienā, izbeigsies karaļmeitas pamirums. Vai nu kāds uzjās kalnā un sauks viņu vārdā — tad viņa modīsies; tikai jau gan saucamo vārdu kraukļi rūpīgi slēpj. Jeb atkal — līdz divpadsmitiem modinātājs neatnāks,— un tad karaļmeitas pamirums pāries nāves miegā.

Šo kļūmīgo brīdi nu izlietā Baltais tēvs, tas pats, kas bija Antiņu vadījis, pārģērbies par ubagu, lai piešmauktu kraukļus un līdz ar to arī viņu saimnieci Melno māti. Par Lauski pārģērbies, viņš nogaida, līdz pulkstenis sit vienpadsmit, un tad piemet ar savu sudraba cirvīti divpadsmito sitienu. Sargi kraukļi, kas aiz gara laika bija iesnaudušies, pietrūkstas; un būdami droši, ka nu noteiktais laiks jau ir pilns un ka karaļmeita nu jau mirusi, viņi savā priekā izplāpā savstarpējā sarunā karaļmeitas vārdu: Saulcerīti. To noklausās Baltais tēvs, kas pa tam pārvērties par cīruli un noslēpies vienam krauklim mutē, un nu viņš zina, kā atslēgt karaļmeitas šķirstu un uzmodināt viņu pašu; to viņš pateiks Antiņam, kad tas atjās uz zelta zirga. Pa tam no zelta zirga pakaviem ir sadrebējies stikla kalns un karaļmeitas šķirstam radusies plaisa, gan tikko nomanāma, bet tomēr diezgan plata, lai pa to izlidotu par taurenīti karaļmeitas dvēsele; tā nometas vienam krauklim uz labās acs skropstām. Nu atjāj Antiņš uz zelta zirga, un karaļmeitas dvēsele uzlaižas viņam uz labā pleca. Krauklis aiz brīnumiem izpleš knābi,

un no tā izlaižas arī cīrulis; tas nometas Antiņam uz kreisā pleca un pateic viņam Saulcerītes vārdu. Gan kraukļi vēl saklūp ap šķirstu, to sargādami un segdami, bet uz Antiņa saucienu šķirsta vāks atsprāgst un atsviež kraukļus pie malas. Gan vēl atsteidzas Melnā māte, lai aizturētu Saulcerīti savā varā. Bet viņai nostājas pretim Baltais tēvs, lai sargātu princesi. Beigās izlīgst Baltais tēvs ar Melno māti tā, ka pēdējā var Saulcerītes vietā ņemt Antiņu, ja viņa to var dabūt, pie kam Baltajam tēvam nav atļauts Antiņu sargāt un pabalstīt ... Antiņš pa tam Saulcerīti ir uzskūpstījis jau pusdzīvu un izcēlis no šķirsta, bet no tik ilga snaudiena uzreiz viņa atmiegoties nevar; viņa vēl ir kā „atnāvē", redz vēl visu tikai kā pa miglu. Izvaicājusi Antiņam, ka tam ir zilas acis un linu balti mati, viņa tam uzsprauž savu gredzenu pirkstā un piekodina to nekad nevilkt no pirksta nost un neatdot citam ... citādi šī neesot pilnīgi atmodināma. Antiņš nosolās viņai gredzenu atnest atpakaļ viņas kāzu dienā un tad ņem Saulcerīti klēpī un nes viņu lejā.

Antiņš, meitu tēvam atdevis, atgriežas tēva mājā (— brāļi ir nositušies, kāpdami pēc karaļmeitas kalnā —) un gaida, kad Saulcerītei būs kāzas, gaida trīs mēnešus. Arī Saulcerīte tēva mājās staigā kā pa miegam, kā pusnomodā, kā ilgodamās un tomēr neapzinādamās — pēc kā? Šo viņas „atnāvi" nu izmanto kaimiņu princis un no viņa atkarīgais Saulcerītes tēvs, lai iestāstītu viņai, ka tas zelta bruņinieks, kas viņu atmodināja un

nonesa lejā, ir bijis šis princis, kādēļ viņai ar to jāprecas. Noteic kāzu dienu un salūdz viesus. Atnāk arī Antiņš — tāpat bez svārkiem un basām kājām, lai atnestu Saulcerītei viņas gredzenu. Tāda viņa princis pie līgavas nelaiž, bet bez gredzena arī viņš Saulcerītes uz dzīvību iesildīt nevar. Izrādās, ka gredzens Antiņam pieaudzis pie pirksta un neviens nevar tā novilkt. Tad princis nogriež viņam pirkstu un atņem gredzenu. Bet kad viņš to mauc līgavai pirkstā, tad tā — uzdzirdusi, ka princim nav ne zilu acu, ne linu baltu matu — iekliedzas un mirst par jaunu nost. Kraukļi atnes šķirstu, ierodas jau Melnā māte, un Saulcerīte kāpj atkal šķirstā iekšā. Bet Antiņš, padzirdējis, ka Saulcerīti atkal vedīs projām, ielaužas pa durvīm tāds pat asinains un saplosītu kreklu un sauc Saulcerīti. Gan Melnā māte viņu brīdina, lai neaizkaŗ Saulcerīti, citādi jāmirst viņam pašam; bet viņš ir gatavs mirt, ja tikai Saulcerīte paliek dzīva. Nu atgādina Baltais tēvs Melnai mātei, ka nāvei vairs neesot varas par to, kas no nāves nebaidoties, — un Melnai mātei jāatkāpjas. Bet lai šķirsts nebūtu par velti nests, tad gāž tai neganto princi iekšā un nes projām . . . Kraukļi noķērc vien.

Tālāki traucējumi Antiņa kāzām ar Saulcerīti tad vairs paredzami nav. Jācer, ka Baltais tēvs, kas arī ieradies uz kāzām, neliegs jaunajam pārim arī turpmāk sava padoma.

2. „Zelta zirga“ savija. Savam „Zelta zirgam“ galveno notikumu Rainis ir ņēmis no tautas pasakām, pie tam ne tikai no vienas vien, bet savīdams vairākas kopā. Šās savijas galvenās sastāvdaļas viegli atšķetināmas.

1. Pasaka par mirušo tēvu, kas savam jaunākajam dēlam uzdāvina vaŗa, sudraba un zelta zirgu. Tautā senāk plaši bija pazīstama pasaka par mirušo tēvu, kas savam jaunākajam dēlam uzdāvina trīs zirgus: vaŗa, sudraba un zelta. Mirdams viņš bija pieteicis, lai pēc viņa nāves katrs dēls vienu nakti sarga kapsētā viņa kapu. Bet vecākie, gudrākie dēli sūta savā vietā jaunāko, muļķīgāko, labsirdīgo brāli. Viņam tad arī tēvs piešķiŗ, no aizsaules nākdams, dēliem nodomātās dāvanas: vaŗa, sudraba un zelta zirgus līdz ar tādām pašām drānām un bruņām jātniekam. Drīz pēc tam tās pašas zemes valdnieks, kas nevar atkauties no precniekiem meitai, uzsēdina meitu stikla kalna galā un izsludina, ka to atdos par sievu tikai tam, kas pie viņas uzjās augšā un nocels viņas vaiņagu vai arī — pēc cita stāsta — nomauks viņai gredzenu. Izjājas visādi jātnieki, bet uzvar mirušā tēva jaunākais dēls ar savu zelta zirgu. Vēlāk tad nu iznāk liela meklēšana, kas tas zelta jātnieks īsti bijis, līdz pazīst nicināto muļķīti no karaļmeitas gredzena. Pēc dažiem nostāstiem karaļa znotam tad iznāk vēl kaŗš ar citiem līgavas kārotājiem, bet savos brīnumzirgos sēdēdams, viņš tos sakauj un apkauj visus.

Šo pasaku par zelta zirgu Rainis nu ir pār-

grozījis, lai to piemērotu izrādes vajadzībām. Tautas pasakā mirušais tēvs apdāvina dēlu par viņa paklausību. Tie dēli, kam tēva teikums vienaldzīgs, paliek tukšā. Rainis savā Antiņā neuzsveŗ tik daudz bērna paklausību, bet gan bērna mīlestību un vēl vairāk Antiņa nesavtību (altruismu), līdzjūtību citiem un sirdsskaidrību. Tādēļ arī algu viņam piešķiŗ ne mirušais tēvs, bet pats „Baltais tēvs", kas pārģērbies par ubagu un pārbaudījis, cik tālu sniedzas Antiņa nesavtība un cik stipra ir viņa līdzjūtība un sirdsskaidrība.

2. Pasaku par zelta zirgu Rainis savij ar kādu citu, kas latviešiem mazāk pazīstama, bet par to tālu izplatīta vācu tautā: ar pasaku par Sniegbaltīti. Skaisto Sniegbaltīti skauž un vajā viņas pamāte, kas pati grib būt visskaistākā visā valstī. Bet Sniegbaltīte paglābjas pie septiņiem rūķīšiem mežā. Tak arī tur pamāte sadzen viņas pēdas un lūko Sniegbaltīti nozāļot. Beidzot tas viņai izdodas ar sazāļotu ābolu: kolīdz Sniegbaltīte tanī iekož, tā viņa arī mirst. Rūķīši lielās žēlabās negrib viņu aprakt, bet ieliek stikla šķirstā, kur tā gul mirusi, bet tikpat skaista kā dzīva. Tur, rūķīšu namā, mirušo Sniegbaltīti ierauga nomaldījies karaļdēls un grib viņu ar visu šķirstu aizgādāt uz savu pili. Nesējiem nesot misas, un šķirsts satrīcinās; bet līdz ar to Sniegbaltītei izkrīt sazāļotais ābola kumoss, kas vēl bija viņai mutē nenorīts, un Sniegbaltīte atkal tiek dzīva un karaļdēlam par līgavu.

Šo pasaku par Sniegbaltīti Rainis nu ir ievijis

tai par zelta zirgu tādā ziņā, ka viņš noliek Sniegbaltīti ar visu stikla šķirstu tās karaļmeitas vietā, kas stikla kalnā gaida precnieku. Greizsirdīgās pamātes vietā viņš tad nostāda Melno māti, kas tīko pēc karaļmeitas. Bet kalnā jājējam nu ir d i v ē j ā d s uzdevums: uzmodināt karaļmeitu un iegūt viņu sev par līgavu.

3. Vēl vairāk Rainis pārgroza pasaku par s e p t i ņ i e m k r a u k ļ i e m, no kurienes viņš arī ņem dažus ierosinājumus savam „Zelta zirgam". Reiz kāda māte dusmās nosaukusi savus septiņus puisēnus par kraukļiem, bet brīdis gadījies tāds, kad vārdi piepildās: puisēni pārvērtušies par kraukļiem un aizlaidušies uz mežu. Vēlāk mātei piedzimst vēl meitiņa, kas paaugusies taisās pasaulē, lai sameklētu brāļus. Viņa arī atrod kraukļu dzīvokli un kopj tur savus nolādētos brāļus; bet tos var atpestīt tikai tā, ja māsa septiņus gadus nodzīvo, ne vārda nerunājusi. Viņa to noņemas. Mēmo jaunavu ierauga karaļdēls un apprec viņu tās skaistuma dēļ, neskatoties uz viņas mēmumu. Bet kad karaļdēls aiziet kaŗā un viņa nerunātājai sievai piedzimst puisītis ar meitiņu, tad viņu noskauž vīramāte, aizdodama bērnus projām un nosūdzēdama vedeklu dēlam, ka tā esot ragana un pati nomaitājusi savus bērnus. Vedekla aizstāvēties nevar, jo vēl nav pagājuši noteiktie septiņi gadi. Tikai kad viņu jau ved uz soda vietu, tad izbeidzas šis laiks; tad atlaižas atpestītie brāļi, pārvēršas par cilvēkiem, un nu viss nāk gaismā... No šās pasakas Rainis savam Zelta zirgam ir ņēmis

septiņus kraukļus, kā arī septiņus lāsta gadus. Tikai kraukļi te nav karaļmeitas nolādētie brāļi, bet Melnās mātes klausītāji; arī septiņus nāves gadus „Zelta zirgā" liekas būt nolikusi Melnā māte.

4. Vēl vairāk sagrozīti un tautas pasakām atsvešināti ir Baltais tēvs ar Melno māti. Balto tēvu latviešu pasakās sastopam diezgan bieži. Tur viņš saprasts un tēlots kā pats Dieviņš, kas, staigādams pa pasauli, palīdz labiem cilvēkiem un nostāda ļaunos tā, ka tie paši griež sev rīkstes. Baltajam tēvam blakām stāv it kā Baltā māte — Laima, kas arī daudzkārt tiek minēta sirmas māmiņas vai baltas sievietes izskatā. Viņa dara sievišķā kārtā apmēram to pašu, ko Dieviņš vīrišķā kārtā. — Nav gluži sveša tautas pasakām arī Melnā māte; tikai viņas darbs un daba nav tik skaidri norobežoti, kā tas ir pie Laimas un Baltā tēva. Tik daudz var novērot skaidri, ka šis tēls stāv ciešākā vai vaļīgākā sakarā ar aizsauli, zemzemi, nāvi un iznīcību, bet arī ar velnu un ļaunumu. Tā dažkārt nāk mēris melnas sievietes izskatā, citu reiz ragana vai velna māte, varbūt arī nāve. Ka taisni nāve būtu latvju tautai tēlojusies melnas sievietes izskatā, tā patlaban atcerēties nevaru, kaut gan neiespējams tas nav. Man prātā stāv pasaka, kur ap mirēju trīs gaida viņa dvēseles: viens baltais — tas ir Dieviņš, — melnais, tas ir Velns; bet trešā — pelēka, tā ir Nāve . . . it kā viņas izskats lai rādītu, ka viņa ir bezpartejiska starp Dievu un Velnu: viņa dara savu pienākumu un neprasa, kas ņems viņas darba augļus. Tāpat

arī dvēsele var būt balta vai melna tauriņa izskatā; baltais pieder Dievam, melnais — Velnam. Bet šis Velna ļaunais raksturs liekas būt radies jau kristīgās ticības ietekmē; katrā ziņā tas nepieder pie Velna vai tumšās varas pirmatnējās uztveres. Var puslīdz droši pieņemt, ka vispirms tauta ir uztvērusi tikai pretstatu: gaišs un tumšs kā līdzību dzīvei un nāvei, tikai daudz vēlāk pievīdama gaismai klāt arī tikumisko izpratni „labs" un tumsai — „ļauns". Tai ziņā tad Rainis ar savu „Melno māti" ir gājis atpakaļ uz tautas visvecāko izpratni: uz tumsu kā nāves līdzību. Ļaunuma Melnās mātes raksturā mēs vēl nemanām; drīzāk tad viņa vēl pārmet Baltajam tēvam viltību — un ne gluži bez iemesla. Dzīvība viļ, nāve — nē.

Baltā tēva raksturu turpretim Rainis nav atveidojis atpakaļ līdz tā pirmatnējai viengabalainībai. Balto tēvu Rainis uztver no vienas puses kā dzīvības principu, kas izveidojas tūkstošos veidos, bet no otras puses — kā visa laba kopēju un algotāju, — tā tad jau morāliskā nozīmē. Kā dzīvības principam viņam jācīnās pret nāvi, kā labā principam — pret velnu kā ļaunuma principu. Arī velns latviešiem no sākuma ir bijis tikai zemzemes (veļu valsts) valdnieks, fiziskās dzīvības postītājs, tikai vēlāk izvērzdamies arī par morāliskās dzīves maitātāju. Vai Veļu māte (Raiņa Melnā māte) ir jāsaprot kā Velna sieva vai kā viņa māte, vai arī blakām Velnam kā Laimas tumšais pretstats, tas no mūsu tautas gara mantām pagrūti izlobāms. Noprotams tikai tik daudz, ka senlatviešu ticībā ir

bijuši divi garīgu principu pāri: Dievs un Laima gaišajā pusē, Veļu māte un Velns — tumšajā pusē. Rainis savā Baltajā tēvā ir apvienojis Dieva un Laimas izjūtu, kamēr Melno māti viņš noliek Veļu mātes vietā par Baltā tēva pretnieci, bet bez Velna īpašību piejaukuma. Tiktāl liekas, ka Raiņa Baltais tēvs un Melnā māte nepieder pie viena un tā paša tautas garīgās attīstības posma: Baltais tēvs tautas ticībā ir jaunāks un ne vairs tik viengabalains kā Melnā māte.

3. Pasaka un drāma. Vai pasaku var drāmatizēt? Liekas, ka tās taču pieder katra pie savas īpatnējas dzejas šķiras: pasaka pie stāstā tēlojošās, drāma — pie darbībā izrādāmās. Arī tas šķiŗ pasaku no drāmas, ka tās norisinās atsevišķos un šķirtos mūsu gara dzīves aplokos: stāsts ierosina mūsu fantaziju uz atstāstītā skatīšanu, drāma — mūsu gribu uz līdzi tiekšanos.

Šās starpības tomēr tikai ierobežo to pasaku skaitu, kas var tikt drāmatizētas, bet nepadara pašu drāmatizēšanu par neiespējamu. Lieta ir tā, ka stāsta, episkās dzejas, lauks ir daudz plašāks nekā drāmas. Ikkatru drāmu var pārvērst par stāstu, bet ne katru stāstu vai pasaku var pārvērst par drāmu. Tai ziņā stāsts ar drāmu ir pušelnieki, ka viņi abi attēlo notikumus un darbību; bet notikumi un darbība ir divējādas dabas: vienus ierosina cēloņi, otrus — nolūki. Ja vējš dzenā mākoņus pa gaisu, tad tam ir savs zināms cēlonis dabas spēkos un to savstarpējās attiecībās,

bet vējam pie tam nav nekāda nolūka un mākoņiem nekāda mērķa. Ja turpretim gans dzen lopus ganos, tad viņam ir savs skaidri apzināms nolūks: aizdabūt lopus no laidara uz zināmu, iepriekš sadomātu vietu; un ja lopi sāk bizot, tad viņiem ir savs nolūks: izbēgt dunduriem. Tā tas ir ar visiem notikumiem dzīvē: viena daļa norisinās bez nolūka, ārēju vai iekšēju cēloņu dzīti, kamēr otrai daļai mēs skaidri redzam nolūkus, ko kāds grib sasniegt, ierosinādams zināmu notikumu vai darbības virknes. Stāstā mēs varam attēlot visus notikumus, tā cēloņu ierosinātos, kā arī ar nolūku darītos (tā notiekošos, kā arī darāmos, kā to izšķir jau mūsu valoda); bet drāmai, kas tiecas ierosināt mūsu līdzi gribēšanu, jāaprobežojas ar tiem notikumiem, kuŗos izteicas apzināta, zināma nolūka vadīta griba. Var jau rādīt uz skatuves arī cēloniskos notikumus, arī to, kā norisinās viens vai otrs darbs; tikai tad tā būs izrāde, ne drāma.

Arī pasakas mēs varam sadalīt divās daļās. Vienas attēlo notikumus un piedzīvojumus, kas vijas ap vienu vai vairākām personām, vairāk vai mazāk ievilkdami arī tās savā virpulī, bet pašas šās personas maz vien ko var noteikt vai rīkot šai cēloņu virpulī; viņas paliek vairāk pasīvā lomā. Bet ir atkal citas tādas pasakas, kur varonis uzņemas vai nodomā izvest galā kādu uzdevumu vai sasniegt kādu nolūku un nu laiž darbā visus savus un viņam pieejamos citu spēkus, lai pārvarētu pretešķības, kas viņu kavē sasniegt savu nolūku. Šī otrā šķira ir tā saucamās varoņu teikas vai

drāmatiskās pasakas, — un tās viegli var tikt drāmatizētas, t. i. izliktas tādā veidā, ka varoņa cīņa ar viņa pretiniekiem izrādāma uz skatuves.

4. Vai „Zelta zirgā" savītās pasakas ir drāmatiskas? Savā pirmatnējā veidā pasaka par zelta zirgu nav gluži bez drāmatisma, lai gan jāsaka, ka visam notikumam daudz vairāk piemērots stāsta nekā drāmas attēlošanas veids. Pasakā par maz ir nolūka. Ja tēvs dēlus sūta naktī uz kapsētu, tad tur savs nolūks gan ir tēvam, bet ne dēliem. Dēli ir pie tam nostādīti pasīvi starp trim vai četriem motīviem: paklausība tēvam sauc viņus uz kapsētu; bailes, slinkums un vienaldzība pret tēvu aicina viņus palikt mājā. Jaunākais dēls, kas tēvu vairāk mīļo, vieglāk pakļaujas tam, ko vēlas tēvs; bet arī tā viņš ir cita gribas ierocis, tā tad pasīvs. — Drusku paša gribas un nolūka parādās varoņa jājienā uz stikla kalnu; bet arī tur viņu uzved pie karaļmeitas ne paša spēks un neatlaidība, bet brīnišķīgā zirga pārākums. Tā ir tēva dāvana, kas viņu uzved kalnā, ne paša cīņa. Tas ir vairāk cēlonis nekā nolūks. Mēs jauneklim labprāt novēlam viņa laimi tādēļ, ka viņš ir lāga puisis; bet mēs skaidri sajūtam, ka tā ir l a i m e, it kā no āra nākoša dāvana vai gadījums, bet ne paša cīņas un uzvaras dabiskais iznākums un sasniegums.

Šo pasakā diezgan pasīvo varoni Rainis savā Antiņā ir pataisījis vēl pasīvāku. No sākuma gandrīz tā liekas, it kā Antiņam pavisam nebūtu ne

pašam savas gribas, nedz arī kaut kādu nolūku: brāļi viņu aplaupa — viņš to atzīst par pareizu; nabags salst — viņš tā salšanai jūt līdzi, bet nedomā pats par savu kailumu. Citi pošas uz kalnā jāšanu — viņam neienāk prātā, ka arī viņš varētu darīt to pašu, ko citi; tur jānāk nabagam, lai iedvestu viņam to nolūku. Un kad viņš var tikt pie zirga, tikai kāju piesperdams, arī tur jānāk citiem, kas lai spertu ar viņa kāju. Zinot, ka karaļmeita nosolīta viņas atmodinātājam par sievu, viņam neienāk prātā, ka viņš pats to varētu precēt: Saulcerītei taisni ar pavēli viņš jāaicina uz kāzām. Un beigās Saulcerītei pašai viņš jāņem aiz rokas un jāved pie tēva ... ar vienu vārdu: varonis bez paša gribas un nolūka.

Bet no otras puses mums gan jāsaprot, ka Antiņš nav bez sava spēka. Beigās izrādās, ka viņš ir no visiem visstiprākais. Tikai viņa spēks ir savādas, maz parastas ... gandrīz gribētos teikt: pasīvas dabas. Varbūt ir pat nepareizi to apzīmēt par Antiņa spēku. Bet Antiņā mīt un darbojas kāds milzīgs spēks, kas Antiņu ir izraudzījis un padarījis sev tikai par mitekli un ieroci. Tā ir bezgala līdzjūtība, tik liela līdzjūtība, kas vairs neatšķir savu individuālo dzīvi no vispārējās kollektīvās dzīvības: kur vien dzīvība tiek traucēta, tur Antiņš to sajūt kā paša sāpes un žēlabas. Tas ir milzīgs un neizmērināms spēks. Tas ir viens no tiem veidiem, kādos izpaužas dzīvība pati. Bet tas nav dabas spēks. Tas nav arī gribas spēks. Drīzāk to varētu apzīmēt par dzī-

vības tieksmi, kas vēl nav diferencējusies jūtās, gribā un domā ... dzīvības pirmatnējā tieksme. To atrodam jau izteiktu brahmanismā, kas katrā dzīvā radībiņā redz katra brāli („Tat tvam asi"). Vēl skaidrāki tas izpaužas Jēzū Kristū. Šo spēku var just, viņu var līdzībās izteikt, bet grūti viņu izrādīt drāmatiski. No brahmanisma tas ved budismā un nirvānā; un arī Jēzus valstība „nav no šīs pasaules".

Tomēr — cik Antiņā vēl ir aktīvitātes, tas viss nāk no viņa lielās līdzcietības un līdzjūtības: Saulcerīti viņš glābj un viņas dēļ visu pacieš tādēļ, ka viņam tās žēl, žēl ne tādēļ, ka viņam tās nav, bet tādēļ, ka viņas nevienam un pavisam vairs nav. Un dziļāk ņemot, tas jau nav Antiņš, kas Saulcerītes žēlo un ap viņu cīnās — tā jau ir pati dzīvība, pats Baltais tēvs, kas Saulcerīti grib glābt ... Antiņš ir tikai pasīvs ierocis viņa rokā.—

Tā tad varam teikt, ka tautas pasakā par zelta zirgu maz drāmatisma, kādēļ to grūti drāmatizēt. Rainis ir padarījis pasakas varoni vēl pasīvāku un nedrāmatiskāku, bet par to viņš pasakas saturu ir pārcēlis citā augstākā plāksnē kā cīņu starp dzīvību un iznīcību. Tikai notikumi šai augstākajā plāksnē bezgala grūti iekļaujas drāmatiskā veidā, kas prasa gribas individuālizēšanu un diferencēšanu, kamēr dzīvība taču ir kaut kas kollektīvs un iznīcība kaut kas neesošs un bez gribas.

Tikpat nedrāmatiska kā pasaka par zelta zirgu ir arī tā par Sniegbaltīti. Drāmatismu tur

atrodam tikai pamātē, kas par katru cenu grib nodabūt Sniegbaltīti no ceļa. Bet pati Sniegbaltīte viņai nemaz neturas pretim; viņa tikai pacieš visu un tic visu — gluži tāpat kā Antiņš. Viņu glābj rūķīši un gadījums, ka viņas šķirsta nesēji paklūp. Arī šo tēlu Rainis ir padarījis vēl neaktīvāku, vēl abstraktāku: pie Sniegbaltītes jel redzam, kas dzen viņas pamāti; bet kādēļ Melnai mātei vajadzēja iekārot taisni Saulcerītes, tas drāmā dziļi noslēpts.

Visvairāk drāmatisma un traģisma ir pasakā par septiņiem kraukļiem. Tur varone ir sieviete ar nolūku: glābt savus brāļus. Un kad tas izdarāms tikai ar viņas klusēšanu, tad paredzams traģisks konflikts: ja nu viņu pārprot? Neaizstāvēties nevainīgam — tā ir traģiska situācija. Es brīnos, kādēļ šī pasaka vēl nav tikusi drāmatizēta... Bet Rainis atstāj septiņu kraukļu pasakas drāmatismu neizlietātu; laikam tas viņam ir palicis nepamanīts. Viņš izlietā kraukļus tikai gluži ārēji, vienīgi kā dekorāciju un izrādes līdzekli, nevezdams tos nekādā iekšējā sakarā ar Saulcerīti un viņas likteni.

Tāpat drāmatisku varētu iedomāties Baltā tēva cīņu pret Melno māti, dzīvību pret nāvi. Bet tā tad būtu jāizteic atsevišķos individos. Dzīvība kā tāda ir kollektīva tieksme ar neapšaubāmu virzienu, gandrīz ar dabasspēku matēmatisko noteiktību. Drāmatiska sadursme, konflikts, cīņa turpretim var rasties tikai individuālai, nolūku apzi-

nošai gribai ar citādu gribu vai ar kavēkļiem. Dzīvību un nāvi mēs varam rādīt tikai individuālā veidā, pēdējo pat tikai bezveidībā vai ceļā uz to. Ārpus individuālā veida dzīvība un nāve ir tikai abstrakcijas, vienīgi domām pieejamas, ja daudz — tad simbolos atzīmējamas. Bet abstrakcijas un simboli nav drāmatiski. Tie meklējami loģiskā, ne dinamiskā uztveres plāksnē; un loģikā nav dzejas, tādēļ tur nevar būt arī drāmas. Baltais tēvs un Melnā māte vai Veļu māte tautas pasakās allaž individuāli darbojas ar zināmu nolūku; Zelta zirgā viņi ir tikai prātam tulkojami simboli.

5. **Kādēļ Rainis izraudzījās „Zelta zirgam" nedrāmatiskas pasakas, pie tam neizmantodams to drāmatisko daļu?** Gan laikam tādēļ, ka viņam nemaz nebija nolūkā — šās pasakas drāmatizēt. Viņš tikai izlietāja tās kā gatavu un pazīstamu izteiksmes materiālu idejām, kuŗu šais pasakās nemaz nebija iekšā.

Ja gribam runāt par idejām Raiņa lugās, tad mums jāpatur prātā divas lietas:

1) Kā dzejnieks Rainis ir subjektīvs ideālists, kādēļ viņš neattēlo savās drāmās idejas, kas izlobās no dzīves, ir jau tur izvērtušās darbībā un tipos; viņš uzskata savas drāmas tikai par ietērpu idejām, kas radušās viņā pašā. Šī viņa mākslas gaita tuvina viņa zīmētos raksturus konstrukcijām un simboliem.

2) Pēc savas dabas Rainis ir jūtu cilvēks,

liriķis. Arī viņa idejas ir vairāk jūtu nekā prāta noteiktas. Bet jūtas drīz atslābst, ja tās netiek kāpinātas, un diez cik ilgi tās kāpināt nepieļauj cilvēka organisms. Šai Raiņa ideju justā dabā jāmeklē cēlonis tam, ka Rainis nevar ilgi palikt pie v i e n a s idejas: savā drāmatiskās radīšanas darbā viņš pārslīd no vienas jūtu rindas, kolīdz tā izsmelta, uz citu rindu, līdz ar to pāriedams no vienas idejas uz citu. Mums nav liriķa, kas lirikā pārspētu Raini idejas viengabalainībā; bet mums nav no Raiņa nevienas lugas, kuŗā būtu izteikta tikai v i e n a ideja. Spriežot par Raiņa lugām, mums jārunā ne par viņa i d e j ā m, bet par i d e j u v i j ā m.

Tā tas ir arī ar „Zelta zirgu“: tai Rainis ir savijis kopā ne tikai vairāku pasaku atstāstītos notikumus, bet arī vairākas savas idejas.

Drāmu „Zelta zirgs“ Rainis pats apzīmē par s a u l g r i e ž u p a s a k u. Ar vārdu „saulgrieži“ te gan būs apzīmēts tas gadalaiks, kur saule atkal griežas no ziemas uz vasaru. Rainim vēl jaunam esot, starp tautas garamantu pētniekiem bija vēl spēkā tas uzskats, ka liela daļa no tautas pasakām simbolizējot dažādus dabas spēkus, kā arī to attīstības un savstarpējās cīņas. Visbiežāk tais tiekot simbolizēta un attēlota saules atgriešanās no ziemeļiem uz dienvidiem un līdz ar to varoņa — pavasaŗa cīņa pret ziemu — raganu, kas visu dzīvību tiecas nomākt un sastindzināt. Šai domu gaitā tolaik mēdza tad arī pasakas par zelta zirgu un par Sniegbaltīti tulkot kā „saules mītu“, t. i. kā

saules likteņa simbolisku atstāstu. Sniegbaltīte stikla zārkā — ar to tauta esot zīmējusi ziemas sniegā un ledū sastingušo dabas dzīvību, kas kā noburta, kā pamirusi snaužot septiņus ziemas mēnešus, kamēr pār dabu valda nakts un aukstums. Bet pret šo nakti uzņem cīņu pavasaris — saulvedis, arvien augstāk uzjādams stikla vai ledus kalnā ar savu zelta vairogu — sauli.

Nav ko šaubīties par to, ka arī Rainis „Zelta zirgā" savītās pasakas ir sapratis kā saules mītu. Uz to viņš aizrāda ne tikai ar to, ka savu drāmu apzīmē par „saulgriežu pasaku", bet arī pašā drāmas tekstā. Tā par Antiņa tēvu tiek teikts, ka mirdams viņš „aizejot kā vecais gadiņš". Latvieši — un tāpat arī dažas citas tautas — atzīmēja savos svētkos saulgriežu trīs posmus: ap jaunu gadu (Ziemsvētkos) izbeidzas vecais gads, kas arvien dziļāk bija iegrimis tumsā, saulei aizejot uz ziemeļiem. Jaunais gads iesākas un iesāk savu cīņu pret tumsu tad, kad saule atkal sāk kāpt un diena stiepties. Bet vēl līdz Lieldienām, t. i. līdz dienas un nakts līdzsvaram, pavasaris nav uzjājis kalnā. Uz to aizrāda arī ļaužu gaviles Raiņa drāmā, kad tie ierauga zelta jātnieku kalngalā: „Lieldienas! Lieldienas!" Tad atmostas arī dabas dzīvība uz ledus kalna, un viņas rokās atstingst pirmā vizbulīte. Bet arī tad vēl jāpaiet trim mēnešiem, tas ir: līdz Jāņiem, līdz karaļmeita pilnīgi atmostas un tērpjas savām kāzām ar saulvedi līgavas drēbēs.

Ja šīs pasakas tulkojam — līdz ar Raini — kā saules mītu, tad visa drāmas cīņa un tās attē-

lošanai vajadzīgās personas top viegli pārredzamas. Dziļāk ņemot, īstā cīņa norisinās starp gaismu (Balto tēvu) un tumsu (Melno māti), kā to savā laikā izjuta un izteica arī persiešu tauta savā reliģijā. Abi šie spēki cīnās ap dzīvo dabu (Saulcerīti vai Sniegbaltīti), katrs saukdams sev palīgā citus spēkus. Melnā māte nodod sastingušo dabu septiņu tumšo ziemas mēnešu uzraudzībā, līdz sastingums pārietu nāvē. Sniegbaltītes rūķīši (pasakā, ne drāmā) vai māsas pestījamie septiņi brāļi kraukļi tad būtu tie paši tumšie mēneši, tikai no citas puses uztverti: viņi dzīvo dabu sarga no nāves, slēpdami to no aukstuma, glabādami to stikla (ledus) šķirstā, lai arī paši nespēj viņu modināt, paši no viņas gaidīdami pestīšanu. Nostādīdams kraukļus Saulcerītes naidnieku pusē, Rainis vājina šo viņu pestīšanas cerību, kaut gan tā ieskanas arī vēl drāmā, Antiņa sarunā ar kraukļiem. Šo ziemas divdabību Rainis bez tam vēl izteic Vēja mātes un Sniega mātes tēlos: viena grib Antiņu nosaldēt, otra to apsedz ar savu segeni. Ļaunais princis saules mīta uztvērumā tad būtu jāsaprot varbūt kā salnas un negaisi, kas nāk traucēt līgavas — vasaras kāzas ar saulvedi.

Bet arī jau tā tulkotā saules mītā ieskanas cits motīvs: d z ī v ī b a, ap ko cīnās pretējie spēki. To zināja un novēroja arī visvienkāršākās tautas, ka gaisma dzīvību veicina, bet tumsa to skauž. Tā lielā, nebeidzamā cīņa starp gaismu un tumsu pārsviežas no nedzīvās dabas arī uz dzīvo kā dzīvības sargātāja vai nīcinātāja. Tas top arī Rainim

par tiltu, kā pāriet no gaismas un tumsas idejas uz dzīvības un nāves ideju. Ja Melnā māte raksturo Balto tēvu kā tūkstošveidi un ja Rainis tam liek pārvērsties drīz par ubagu, drīz atkal par Lauski un cīruli, tad tur viņš vairs nav domāts kā gaismas, bet kā dzīvības princips, kas visdažādākā kārtā un pa negaidītiem ceļiem māk ieviesties arī Melnās mātes, nedzīvās dabas, valstī. Baltais tēvs sauc Melno māti par vienveidīgu ne tādēļ, ka tumsai trūkst krāsu dažādības, bet tādēļ, ka iznīcībai ir tikai viens ceļš un viens ceļa mērķis: uz bezveidību.

Bet kāds ir tas ceļš, kā veidojas dzīvības princips? Kā tas pārvar savu pretstatu — nebūtību?

Tam Rainis saskata divus ceļus: 1) dzīvība uzturas tā, ka viņa ziedo savu veco veidu, lai turpinātos jaunā veidā . . . tas būtu nemirstības fizioloģiskais un individuālizējošais ceļš; bet 2) arī individs var sajust, ka viņā ir tā pati dzīvība, kas darbojas arī viņa ciltī: viņa individuālā dzīvība ir arī viņa cilts dzīvība, un viņa cilts kollektīvā dzīvība ir arī viņa un viņš tās līdzi nesējs; ja tad viņš arī pats fizioloģiski iznīkst — viņa dzīvība paliek neiznīkusi viņa ciltī un radniecībā kā kollektīvs spēks. To varētu apzīmēt par nemirstības garīgo un kollektīvo ceļu.

Abiem šiem ceļiem ir savs tālums un savas robežas. Domās mēs dzīvības individuālizēšanos varam izdomāt bezgala tālu; bet daba nav bezgalīga, un tur tad var pienākt un pienāk tas brīdis, kur dzīvības atsevišķos individos ir pievai-

rojies tik daudz, ka atsevišķais individs var tālāk pastāvēt tikai dažus citus individus iznīcinādams cīņā uzturas dēļ. Citiem vārdiem: dzīvībai nākas pašai dzīvību iznīcināt, lai varētu pati pastāvēt. Tā ir dzīvības individuālā ceļa robeža. Bet arī nemirstības garīgajam ceļam ir sava robeža. Dzīvības tā saucamā garīgā daļa var darboties un augt tikai kollektīvā, individu sabiedrībā. Bet kollektīvs pastāv no individiem. Kolīdz pietrūks individu, tā jāiznīkst arī kollektīvam un līdz ar to kollektīvai dzīvībai, dzīvības garīgajai daļai. Tādēļ kollektīvā dzīvība, pati būdama vienotāja, tomēr pašuzturēšanās dēļ ir spiesta dzīties uz individuālizēšanos.

Kollektīvā dzīvība nevar pastāvēt bez individuālizēšanās, bet individuālai dzīvei bez kollektīvā korrektīva jānonāk pie dzīvības iznīcināšanas vai pie dzīvības apstāšanās. Atrast līdzsvaru un saskaņu starp abām šām dzīvības tieksmēm — tā ir cilvēces vislielākā problēma.

Rainis ap šo problēmu daudz ir strādājis. Šā viņa darba pēdas mēs atrodam arī Zelta zirgā kā trešo no tur savītām idejām. Mēs to varētum apzīmēt par cīņu starp egoismu un altruismu, starp individuālo un kollektīvo dzīvību, vai arī par dzīvības individuālo un kollektīvo polārizēšanos.

Šo savu trešo ideju vārdos Rainis formulē tā:

„Savs ir tas, kas ir priekš cita,
Ņems, kas atdos, veiks, kas zaudēs,
Pastāvēs, kas pārvērtīsies."

Citos vārdos un prōzā to varētu izteikt arī tā:

1) Tavas individuālās dzīvības uzdevums ir — dzīvot kollektīvās (vispārējās) dzīves labā, citu labā.

2) Indivīds manto daudz ko no kollektīva, bet par to viņam jāatdod sava īpatnējā dzīve kollektīvam kā atmaksa par saņemto.

3) Kas atdos savu individuālo dzīvi, tas to atmantos kollektīvā dzīvē („Kas savu — individuālo — dzīvību gribēs paturēt, tas to pazaudēs; bet kas to atdos manis dēļ, tas to atradīs", t. i. „debesvalstībā" kā garīgās dzīves kollektīvā).

4) Veids izzūd, bet dzīvība — veidotāja paliek.

Daļu no tās pašas dzīves izpratnes izteic arī Salamans kā mācītājs: „Met savu maizi ūdenī, — reiz tā nāks atpakaļ. Izdali to septiņiem un astoņiem, jo tu nezini, kādi nāks laiki." Līdzīgu altruisma un egoisma apvienojumu atrodam pie indiešiem, kā augšā pieminējām. No mūsu uzstādītās formulas par egoisma un altruisma līdzsvaru un saskaņu minētā Raiņa formula liekas drusku novēršamies tai ziņā, ka egoismam te nav piešķirtas pašam savas tiesības un nav pamatota viņa vajadzība: viņš pieļauts tikai tiktāl, ciktāl viņš kalpo altruismam un tanī pāriet. Bet ka Rainis apzinās arī egoisma pašvērtības, skaidri redzams no tiem vārdiem, ko Saulcerītei teic viņas tēvs: „Vēl tev nav sava prieka, tikai kopīgais." Individuālo prieku viņš meitai sagaida tikai tad, kad viņai būs pašai sava ģimenes dzīve.

Plašāki un konkrētāki šo savu uzskatu par

egoisma un altruisma līdzsvaru Rainis izteic Antiņa tēlā un gaitās.

Kā jau pieminēts — Antiņā kollektīvās dzīvības sajūta ir sākumā uzsvērta tik lielā mērā, ka tai blakām viņā pazūd katra individuāla griba. Ar to Rainis laikam grib simbolizēt to jaunības laikmetu un to jaunatnes daļu, kur ideālisms un nesavtība jauneklim vēl nepieļauj noļūkot pašam savus dzīves mērķus; viņu aizgrābj un vada vēl kollektīvie ideāli. Pie tam Antiņš uztveŗ — varbūt saskaņā ar Raiņa paša individuālo dabu — tikai daļu no kollektīva ideāliem: tikai to, kas sakņojas kollektīvās dzīvības pasīvā daļā kā līdzjūtība. Ka kollektīvais ideāls, kollektīvās gribas izpaudums, var būt un ir arī ļoti aktīvs un aizrauj jaunekli uz līdzdarbību, to jo skaidri mēs redzam fašismā un hitlerismā; bet Antiņā vienīgais dzineklis, kas daudz maz tiecas uz darbību, ir — kā jau teikts — pasīvas dabas: līdzjūtība. Citiem līdzi ciezdams, viņš atsvabina sevi no ciešanām ar to, ka atpestī citus no viņu ciešanām. Tur mums skan pretim deviņdesmito gadu sajūsma un domātā uzupurēšanās par „mazāko brāli vīrieti un mazāko brāli — sievieti".

Tikai kam atsvabinās Antiņš Saulcerīti? Ka tā varētu arī viņa būt, tas viņa pasīvitātei nemaz neienāk prātā. Netrūkst daudz, ka to būtu ar savu aktīvitāti ieguvis negantais princis. Skaidri redzams, ka ar līdzjūtību un pašuzupurēšanos vien Saulcerītei līdzēts nav; tur jānāk klāt arī kaut kam individuāli aktīvam, varonim vajaga arī indi-

viduāla nolūka, kurp vest atsvabināto Saulcerīti. Kā lai pārtiek Antiņš pāri no pasīvā kollektīvisma un altruisma uz aktīvo individuālismu? Uz to Rainim īstas atbildes nav. Vienā vārdā liekas, it kā tas būs Erōts, kas no zemapziņas dziļumiem nākdams, savedīs Antiņu ar Saulcerīti kopā uz divvienību; bet galvenais atrisinājums liekas būt meklējams tai atziņā vai ticībā: ja tik tu būsi diezgan gatavs uzupurēties citu labā, gan tad citi, tavas nesavtības aizgrābti, tevi iegrozīs karalim par znotu un viņiem par vadoni. . . Vadoni lai vada viņa vadāmie — tas ir tas pats strupceļš, kuŗā nonāca deviņdesmito gadu sociāldēmokratija Latvijā un kuŗā jānonāk katrai dēmokratijai, kas vadonību meklē kollektīvā. Vai Raini šai strupceļā noveda viņa paša dabas pasīvitāte un viņa jūtu hipertrofija, jeb vai tas bija dēmokratijas dogmats — lai par to varētu spriest, tur es Raini kā cilvēku un viņa raksturu par daudz maz pazinu.

Līdz ar to mēs esam nonākuši pie Raiņa ceturtās idejas Zelta zirgā: pie cīņas starp dabu un garu kollektīvā. Cilvēku kopdzīve var pieņemt dažādu veidu: kā ģimene, cilts, draudze, tauta, valsts, cilvēce. Bet allaž viņā mēs atradīsim divus biedrojošus spēkus, kas individus apvieno kollektīvā un sabiedrībā. Viena šo spēku rinda izaug no cilvēku kopējām materiālām vai saimnieciskām vajadzībām, otra no viņu kopējām idejām. Cik liela loma ir katram no šiem spēkiem sabiedriskās dzīves veidošanā?

Materiālisms tic, ka galvenā noteicēja ir materija, viela, dabas prasījumi: tautas un valsts kopdzīvi veidojot saimnieciskie spēki. Ideālisti turpretim tic, ka cilvēku kopdzīves galvenie veidotāji ir garīgas dabas spēki, materijas nesaistītas idejas, cilvēku gara atziņas, pārliecības un ideāli. No šiem garīgajiem spēkiem ideālisms sagaida, ka tie pārveidos sabiedrību un tās politisko un saimniecisko kopdzīvi. Tad ap to, cik ļaut daļas valsts dzīvē materiālismam, cik ideālismam, ap to norisinājās Raiņa jaunības un vīra gados politiska cīņa starp abu šo dzīves izpratņu piekritējiem.

Rainis pēc savas iedzimtās dabas bija ideālists un individuālists; tas viņu prēdestinēja par cīnītāju ideālisma un liberālisma rindās. Bet viņa sensibilitāte bija par daudz attīstīta un reaģēja pārsteidzīgi; tā sajuta kā nokratāmu slogu katru individa ierobežojumu, bez kādiem nekāda kopdzīve nav iespējama. To mēs varētu apzīmēt par anarchistisko elementu Rainī. Tikai šo anarchismu viņā pārsedza viņa lielā līdzjūtība, kas atsaucās uz svešām ciešanām, — un ciešanas viņš vērtēja galvenā kārtā kā individa ierobežošanu, kā apspiešanu. Šī līdzjūtība bija tā, kas individuālistu Raini — pēc manas saprašanas — piebiedroja apspiestām šķirām. Būtu Rainis jauns bijis Kronvalda laikos — viņš izvērstos par vienu no visdedzīgākiem un skaļākiem jaunlatvietības sludinātājiem. Bet viņa laikos ja gribēja meklēt Latvijā apspiestās šķiras, tad par tādu varēja ar

labu gribu iztulkot strādniecību. Nedomāju, ka Rainis strādnieka dzīvi būtu izbaudījis un pazinis personīgi; bet par apspiestu to viņam nostādīja vācu marksisms un viņa paša romantisms. Man liekas, ka marksisma materiālo sakni Rainis nekad nav pilnīgi izpratis, citādi viņš to nekādi nevarētu apvienot ar savu individuālismu un ideālismu. Ar apspiesto strādniecību Raini biedroja ne marksisms — tā viņā nebija, bet gan viņa romantisms un viņa līdzjūtība ar apspiesto cietēju. — Bez tam — ja raudzījās tālāk — par apspiestu varēja sajust arī visu latviešu tautu. Saimnieciski tā vēl bija atkarīga no vāciešiem, lai arī ne vairs tādā mērā, kā to Rainim rādīja viņa romantisms; politiski par viņu noteica Krievija, mēģinādama tai atņemt pat viņas kultūrālās īpatnības. Tas vērsa savukārt Raiņa revolūcionārismu pret patvaldību. Tā tad bija tā Melnā māte ar saviem kraukļiem činavniekiem. Un ja tad Rainis ielika šo savu līdzjūtību ar apspiestiem cietējiem Antiņā, tad viņa Saulcerīte varēja būt vai nu modināmā strādniecība, vai arī kraukļu uzraudzītā latvju tauta, jeb beidzot — svabadība pati, kas bija jānes apspiestiem kā viņu laime.

Politiskā uztverē tad negantais princis būtu kapitālisms, bet Antiņa brāļi — pašpieticīgā sīkpilsonība.

Ko darīt ar Saulcerīti pēc viņas uzmodināšanas un atsvabināšanas, tiktāl Raiņa politiskā doma neliekas būt gājusi. Tā koncentrējas tikai uz pašu atsvabināšanu. Gan jau tad Baltais tēvs un labi

ļaudis pašķirs viņai tālāko ceļu. Tas ir anarchisms. Bet tā ir Raiņa dzīves izpratnes konsekvence, — gluži tāpat, kā arī Jēzus valsts nevarēja būt no šīs pasaules. Tautai jāapmierinās ar to, ka viņas nākamais karalis Antiņš ir sirdī šķīsts un līdzjūtīgs, un jālūko augt viņam līdzīgai; viņai jādzenas tikai pēc debess valstības, gan tad viss laicīgais nokārtosies pats no sevis.

Tā ir milzīga ticība garīgo spēku visspēcībai un uzvarai, ko Rainis sludina Antiņā. Tai pašā reizē tā ir arī ciešanu apoteōze: uzvar tas, kas visvairāk zaudē. Tikai Rainis te nepaliek konsekvents: Antiņš tomēr beigās tiks par karali. Jēzus Kristus bija mierā ar ērkšķu vainagu un izsmiekla purpuru.

Tās ir četras idejas, — varbūt arī vienas idejas četri attīstības posmi, ko Rainis attēlo „Zelta zirgā": gaisma uzvar tumsu, dzīvība uzvar nāvi, indivīds ir kollektīva dēļ, gars uzvar materiju. Es nezinu, kā Rainis d o m ā j a par Dievu. Tas arī nav tik svarīgi. Bet viņš ir bijis t i c ī g s cilvēks. Ticība savos pamatos ir garīgo spēku nojauta un viņu uzvaras paredze līdz ar atļaušanos viņu vadībai. Arī „Zelta zirgā", tāpat kā dažā citā savā sacerējumā, Rainis ir apliecinājis savu ticību.

6. Izteiksmes līdzekļi un grūtības „Zelta zirgā". Idejas attīstās. Gaismas un tumsas duālisms var cilvēka gara dzīvē ar laiku sašķetināties ar radniecīgām vai līdzīgām nojautām par dzīvības un nāves, laba un ļauna, svabadības un verdzības atziņu pāriem. Pie tam laikam tur nav gandrīz

nekādas lomas. Vai kāda ideja pārveidojas uz savu augstāku attīstības posmu simts vai tūkstoš gados, tas attiecībā uz idejas saturu ir gluži vienalga.

Citādi tas ir ar idejas ietērpu, viņas ārējo izveidojumu: ideja, tālāk attīstīdamās, var savos pamatos palikt tā pati, bet viņa nevar paturēt savu pirmatnējo ietērpu vai ārejo veidu. Ideju mēdz uztvert divējādi: vai nu vairāk no loģiskās (prāta) puses kā mūsu gara atziņu, vai arī dinamiski — kā dzīvus spēkus, kas tiecas dabā izveidoties. Ja mēs gribam izteikt ideju kā mūsu gara darbības iznākumu, tad mēs to nevaram izdarīt citādi, kā vienīgi līdzībās: mēs sakārtojam lietas no ārpasaules un iespaidus tā, ka otrs gars, kam mēs vēlamies darīt pieejamu savu ideju, šās lietas novērodams un iespaidus izbaudīdams vai viņus atcerēdamies, tiek uzvests uz tām pašām stigām, pa kādām gāja mūsu apcere, un līdz ar to novests pie tās pašas atziņas kā mūsējais. Bet ārpasaule, no kuŗas mēs tā esam spiesti ņemt savus piemērus un līdzības, mainās līdz ar laiku un telpu, kādēļ arī jāmainās mūsu piemēriem, mūsu idejas ārējam ietērpam. Ja es, piemēram, gribu attēlot to, ka nolūks vai ideāls nav sasniedzams bez grūtībām, un ja es šo nolūku vai ideālu izteicu skaistās karaļmeitas vai kādas dārgas mantas piemērā, tad man grūti nāksies iztēlot pārvaramās grūtības visos laikos un visās vietās vienā un tai pašā veidā. Kalnu apdzīvotājiem es tās varu attēlot kā kāpšanu augstā kalnā, ogļraktuvju apga-

balos, ja tur kalnu nav, man šī manta būs jārāda zemes dziļumos, mežainos apgabalos — lielā, biezā bezceļa mežā slēpta, ūdens malā — aiz straujas upes vai nepārredzamas jūras ... katrā ziņā vienas un tās pašas idejas ietērps man j ā m a i n a atkarībā no laika un telpas, lai darītu vienas un tās pašas idejas s a t u r u citam saprotamu un pieejamu. — Pie tā paša mēs nonākam arī, ideju uztverdami kā dzīvu spēku: arī tas attīstīdamies m a i n a savu ārējo veidu. Bitē un bites cirmenī, tauriņā un viņa kāpurā darbojas viena un tā pati bites vai tauriņa ideja kā biti vai tauriņu veidojošais dzīvais spēks, un tomēr cik nevienāds ir šā spēka ietērps viņa dažādos attīstības posmos! Tas ir viens un tas pats dzīvais spēks, kas izveidojas par suni, vilku, lāci, šakālu, hiēnu ... bet cik dažāds ir viņa veids šais kustoņos un cik daudz pasugu vēl ir katrai viņu sugai! Jeb ņemsim to dzīvo spēku, ko apzīmē par ticību vai reliģiju: kā tas izveidojas pie nomādiem, pie mednieku un zvejnieku tautām, pie zemkopjiem un pilsētniekiem, atsevišķās ciltīs un kosmopolītiskā rašu maisījumā!

Šī idejas ietērpa pārveidošanās nu rada zināmas grūtības un noteic zināmas robežas idejas attēlošanai mākslā. Ja Rainis, piemēram, grib attēlot gaismas un tumsas pretešķības, tad viņš savām domām un atziņām var ņemt piemērus un līdzības arī no nedzīvās dabas; bet ja viņam šī gaismas un tumsas ideja ir jau domās izveidojusies par dzīvības un nāves pretešķību, tad dzīvības

attēlošanai derīgi piemēri viņam visvieglāk atrodami ne nedzīvā, bet dzīvā dabā; un ja tā pati ideja viņam vēl tālāk ir attīstījusies par laba un ļauna izjūtu, tad šī tikumiskā pretešķība nedzīvā dabā nekur nav atrodama un arī dzīvā dabā tikai tur, kur jau ir sācis darboties tas spēks, ko mēs apzīmējam par garu. Tur tad ir gluži dabiski, ka mākslinieks šā savas idejas attīstības posma attēlošanai ar ārpasaules līdzekļiem ņem piemērus un līdzības no dzīvās un tikumiskās pasaules, ne no nedzīvās un fiziskās.

Bet līdz ar to mākslinieka tiek uzdots grūts jautājums: kā lai skatītājs vai klausītājs izmana un izjūt savas idejas vienību, ja tu viņam šo ideju attēlo līdzībās un piemēros, kas ņemti no šķirtām pasaulēm? Kā rādīt, piemēram, nedzīvās un dzīvās dabas vienību? Kā pārliecināt otru, ka gaisma un tumsa, dzīvība un nāve, labs un ļauns ir viens un tas pats, tikai dažādos veidos?

Loģiski to pierādīt nevar. Loģiski tie ir šķirti un patstāvīgi ideju pāri. Māksla to var mēģināt ar tādām lietām, kuras uz mums atstāj daudz maz līdzīgu iespaidu. Bet arī mākslinieks drīz vien nonāk pie tās robežas, kur beidzas līdzība un sākas simbols. Un par simbolu var šaubīties, vai tas vairs ietilpst mākslas robežās.

7. **Līdzība un simbols.** „Zelta zirgā" mēs atrodam ideju trijos vai četros posmos, kas norisinās katrs savā pasaulē — nedzīvā, dzīvā, psīchiskā un garīgā, — un katrā no šām pasaulēm citādā veidā. Kā nu Rainim lai būtu iespējams

rādīt un pārliecināt, ka tomēr visi šie posmi un veidi ir vienas un tās pašas idejas ietērps?

To viņš lūko sasniegt, ņemdams palīgā savai dzejai — s i m b o l u s . . . rādīdams lietas, kam ar attēlojamo ideju nav nekādas līdzības, nedz sakara. Tad zināms, viņš var ņemt savus simbolus no dažādām, nevienādām pasaulēm, neprasot, vai attēlojamā ideja darbojas arī tais, ja tikai viņam izdodas attēlojamo ideju mums darīt sajūtamu ar izraudzīto simbolu palīdzību.

Parastais un vieglākais ceļš, kā idejas mums mākslā top samanāmas, ir — l ī d z ī b a s un to kombinācijas. Bet ar to nebūt nav teikts, ka mākslai tas nebūtu sasniedzams arī ar simboliem. Tā par piem. z v a n ī š a n a mūsu draudžu dzīvē, par sevi ņemta, ir tikai simbols, tikai norunāta vai parasta zīmes došana draudzei. Zvana skaņai pašai par sevi nav nekādas līdzības, nedz sakara ar viņas simbolizējamiem notikumiem: nedz ar svētvakaru, nedz ar svētrītu, nedz ar laulāšanu, nedz apglabāšanu. Un tomēr zvana skaņas spēj mūsos modināt gan svētvakara, gan svētrīta, gan kāzu un bēŗu idejas attēlus. Kādēļ tas tā? Tas tādēļ tā, ka ārpasaules iespaidus un iekšējos pārdzīvojumus mēs neuzņemam atomistiski, katru par sevi noslēgtu, bet kā savijas, sapinumus, kompleksus. Svētvakara zvanā klausoties, mēs reizē arī jutām svētvakara klusumu, mieru, tīrību, pelnītu nogurumu pēc putekļainās darba nedēļas. Kāzu zvaniem dūcot, plīkšķēja arī pātagas, rikšoja zirgi, gavilēja kāzinieki, bira puķes, un līgavas šķidrauts plivi-

nājās vējā. Bet zvanam augšā lēni dunot, krita smilšu piki uz šķirsta, un sirds tur tiecās līdzi krist, lai aprok viņu pie tā, kā vairs neredzēt. Visi šie iespaidu un pārdzīvojumu kompleksi un sapinumi iespiedās reizē tavā atmiņā un tā savijušies arī iegrima tavā zemapziņā. Un tad pietiek, ja modina vienu no viņiem, lai mostos līdzi arī tie, kas ar to savijušies. Tādēļ mākslinieks var aprobežoties pa reizei arī ar to: parādīt tikai simbolu, lai izsauktu tevī no zemapziņas visu to, kas ar viņu sapinies.

Bet līdz ar to mums top nomanāmas un saprotamas simbola robežas mākslā. Simbols var izsaukt tikai tos iespaidu un pārdzīvojumu kompleksus, kas tevī jau ir. Jaunus, vēl neizbaudītus pārdzīvojumus viņš nav spējīgs tevī radīt. Tas piešķir simbolam kā izteiksmes līdzeklim mākslā otras šķiras nozīmi. Mākslas galvenais uzdevums un nolūks ir — ne cilāt un kombinēt vecas atmiņas, bet paplašināt un padziļināt tavu iekšējo dzīvi ar jauniem pārdzīvojumiem. Jaunus iespaidus kā jaunu pārdzīvojumu kompleksu materiālu mēs saņemam no ārpasaules ar savām piecām maņām vai savā iekšējā pasaulē kaut kur tās jūtu, ēmōciju un gribas nodaļā, bet ne ar kritizējošo prātu. Iespaidi veidojas par jauniem pārdzīvojumiem un izjutumiem kaut kur mūsu zemapziņā, kamēr mūsu kritiskais prāts var darboties tikai mūsu virsapziņā. Mākslas darbnīca ir zemapziņā, prāta un kritikas — virsapziņā. Māksla strādā ar suģestijas, iedvesmes, līdzekļiem; bet iedvesme ir iespējama

tikai tur, kur viņas iespaids ir novadīts virsapziņai cauri gaŗām prāta kritikai. Suģestija nav ar kritiku apvienojama. Prāta kritika un loģika turpretim necieš savā darbībā nekādu suģestiju. Virsapziņā darbojas kārtojoša z i n ā t n e, zemapziņā — radoša m ā k s l a.

Simbols ir virsapziņas konstrukcija; zemapziņā tas var būt tikai surrogāts, tikai trauks, ar ko pasmelt pārdzīvojumu kompleksus no zemapziņas akas. Bet Rainis piešķiŗ saviem simboliem dzejā vēl vienu citu uzdevumu: lai tie atzīmētu ne tikai pārdzīvojumu kompleksus, savijas, bet arī domu atziņas. Pats par sevi tas nav nekas neparasts un nedabīgs. Visa mūsu valoda, skaņu gleznas, tak nav nekas cits kā domu simboli; visas notis ir toņu simboli, skaitļi un dažādās alģebraiskās zīmes — lielumu un attiecību simboli, tāpat visi burti — valodas skaņu simboli. Pēc savas dabas simbols ir neutrāls: tas var iezīmēt visu, ko samana cilvēka gars, ja starp zīmes devēju un tās iztulkotāju ir panākta vienošanās par to, ko lai šī zīme atgādina. Bet šos neutrālos simbolus šķiŗ atsevišķos aplokos tas, uz ko tie zīmējas. Ja simbols ir domu un attiecību apzīmētājs, tad tas krīt zinātnes aplokā; bet ja tas ir jūtu, ēmōciju, pārdzīvojumu apzīmētājs, tad tā vieta ir mākslā. Un ja arī zinātne kādreiz lietātu mākslas izteiksmē parastus simbolus, piem. nošu zīmes zinātniskā apcerējumā par mūziku, tad tomēr viņa ar to izteiktu pavisam ko citu nekā mākslinieks: komponists ar šām zīmēm izteic savas mūzikālās

jūtas, zinātnieks — savas domas par zināmām jūtām vai skaņu attiecībām. Var iedomāties arī to, ka tāpat mākslinieks pamēģina domu simbolus izlietāt savu mākslas ēmōciju izteiksmei, bet tad tas būs nedabisks un divkārši grūts ceļš: mākslas baudītājam tad simbols vispirms būs jāpārtulko par domām un tad šās domas jāpārvērš ēmōcijās, pārdzīvojumos, kamēr parastais pārveidošanās ceļš iet pretējā virzienā: no pārdzīvojumiem un izjutumiem uz domām. Domāt par jūtām ir viegli, turpretim just domas ir grūti; es to sajūtu pat kā kaut ko ačgārnu. Tādēļ es to uzskatu par kļūdu, ja dzejnieks lūko ne izjutumiem un pārdzīvojumiem, bet domām, abstrakcijām dot fantazijā uztveŗamu veidu. Tur dzejnieks — ja ne vairāk — brauc no Cēsīm uz Rīgu caur Tērbatu: dzejas uzdevums taču ir — pārnest dzejnieka izjutumus uz cita cilvēka iekšējo pasauli, ko viņš sasniedz — šā cita fantazijā modinādams ar līdzībām līdzīgus pārdzīvojumus; kādēļ lai viņš pārvērstu savus izjutumus papriekš domās un jēdzienos un tad šās domas un jēdzienus atkal atpakaļ tēlos un līdzībās? Dzejas ceļš ir fantazijas ziedu pļavas, bet viņš mūs tad papriekš izvadātu pa prāta asfaltu.

Domu simbolus dzejā es uzskatu par mākslinieka kļūdu. Tiem vieta starp zinātnes izteiksmes līdzekļiem. Vispār simbolu var izlietāt dzejā tikai tad, ja tas savijies ar pārdzīvojumu kompleksiem bet arī tā viņš raksturos tad otras šķiras dzeju.

Rainis liekas esam bijis citādās domās par

simbola piemērošanu un lietāšanu dzejā, ja viņš par šo jautājumu vispār ir pārdomājis un simbola dabu analizējis. To jo skaidri redzam arī no „Zelta zirga". „Zelta zirga" idejas vienība uztur ama galvenā kārtā tikai ar simbolu palīdzību, kā grūstoša māja ar atbalstiem un atspaidiem, pie kam starp šiem atspaidiem lielā mērā sastopami d o m u s i m b o l i.

Ja Rainis gaismu, dzīvību un tikumību apvieno Baltā tēva simbolā, tad tur vēl daudz maz var iedomāties kaut ko no līdzības vai sakara, kas izteicas baltā krāsā. Arī Jāņa evaņģelijā gaisma, dzīvība un tikumība tiek izjustas kā viens un tas pats vai viena un tā paša spēka dažādi posmi. Bet kāda līdzība vai kāds sakars ir u b a g a m ar gaismu, dzīvību un tikumību? Un ja dažādas domu konstrukcijas palīgā ņemot, mēs varbūt arī vēl varētu atrast starp gaismu un dzīvību no vienas un Lauski no otras puses kaut kādu līdzību vai sakaru, — kā lai Lauskis simbolizē t i k u m ī b u? Un ja Baltais tēvs nekautrējas no mazām viltībiņām un divdomībām, tad uz dzīvību to viegli attiecināt; bet kāds sakars tam ar gaismu un tikumību? Zināms, arī latviešu pasakās Dieviņš mīl pajokot un dažu reiz velnu pat piešmaukt, kādēļ Rainim bija pilna tiesība arī Balto tēvu tādu attēlot. Bet tad viņam nevajadzēja Balto tēvu padarīt arī par gaismas un tikumības simbolu, kas viņš nav un nekad nav bijis kā latviešu Dievs. Savā Dievā latvieši simbolizēja visus tos pārdzīvojumus, kas viņiem nāca no mīļa vectēva ar viņa

mieru, klusu gādību, mīlestību, garīgu pārsvaru, laipniem smaidiem un sirsnīgu, pa reizei arī mazās viltībiņās tītu nodošanos ar saviem bērnu bērniem, kas lipa viņam apkārt kā bitītes savam stropam. Kāda daļa bērnam ar gaismas un tikumības abstrakcijām? Jau šis piemērs vien, ka Rainis ir spiests vienu un to pašu ideju ietērpt dažādos veidos, pie kam daudzkārt izraudzītā veidā ietilpst tikai idejas viena daļa, kamēr pārējām tur vietas nav, jau tas vien aizrāda uz to, ka Rainis maldās, domādams, ka viņš operē tikai ar vienas un tās pašas idejas dažādiem posmiem; īstenībā viņš ir loģiski apvienojis vairākas idejas par vienu, kas cilvēka dinamiskā uztverē ir šķirtas un izaug katra no savas saknes. Loģiski var apvienot gaismu, dzīvību un tikumību vienā idejā un apzīmēt ar v i e n u simbolu; dinamiski turpretim cilvēkam gandrīz neiespējams viņas visas trīs reizē izjust; tie ir trīs atsevišķi jūtu kompleksi, kas no zemapziņas izsaucami apziņā katrs ar savu simbolu, ja vispār dzejnieks vēlas iet pa simbolu ceļu. — Jeb kāds sakars vai kāda līdzība septiņiem kraukļiem ar krievu činavniekiem? Ja mēs kā bērni esam dzirdējuši pasaku par septiņiem kraukļiem, tad mūsu fantazijas pārdzīvojumos atmiņa par tiem saistās ar atceri par viņu māsu, no kuŗas kraukļi gaida savu atpestīšanu; un ja šī māsa gul stikla šķirstā, tad šī sajūta savērpjas ar citu par septiņiem rūķīšiem, kas žēlojas ap šķirstu par savu Sniegbaltīti. Tādēļ mūsu pirmās jūtas būs — līdzjūtība ar kraukļiem, kas līdz ar savu māsu pazau-

dējuši katru cerību uz atsvabināšanu no lāsta. Tas ir fantazijas pārdzīvojumu ceļš, kas rāda, kā pārdzīvojumi var saistīties un saistās ar tēliem un — dažreiz arī ar simboliem. Bet Rainis krievu činavnieku nekad nav pārdzīvojis kā kraukli. Tās ir viņa domas, viņa abstrakcijas, kas papriekš uztver un sakārto dažus viņa novērojumus no ierēdņu dzīves, uzdevuma un sistēmas un tos sakārto par zināmiem jēdzieniem un atziņām; tikai tad vēl viņš salīdzina šos jēdzienus ar kaut ko no kraukļa, tā atkal pārvērzdams tos kraukļa tēlā. Tas ir virsapziņas darbs un kā tāds dzejai jau diezgan neērts. Bet ja Rainis nu ar saviem kraukļiem ierēdņiem nāk pie publikas, kuŗas pārdzīvojumos kraukļa tēls iegulies kopā ar māsas mīlestību un brāļu nelaimi, tad Raiņa simboliem nākas vispirms izskaust no skatītāja fantazijas tur priekšā atrodamo kraukļa simbolu, tad nolikt tā vietā gandrīz pretēju, katrā ziņā gluži svešu simbola nozīmi un iesildīt skatītāju uz jauno uztvērumu. Kam vajadzīgs šis liekais apkārtceļš? Pasaku tēlus var lietāt dzejā kā zināmu pārdzīvojumu kompleksu simbolus tādēļ, ka skatītājos šie kompleksi līdz ar viņu simbolu ir jau kopā. Bet ir rupja kļūda ņemt pasaku simbolus ar nolūku tos atraut no viņu līdzšinējiem pārdzīvojumu kompleksiem un tad tos pieskaitīt klāt jauniem, varbūt tikai domu konstruētiem kompleksiem.

Vai atkal: ņemsim Melno māti. Kā nakts vai tumsas iezīmētāja viņa ir ne tikai simbols, bet dažā ziņā arī līdzība, tā tad dzejā labi lietājams

tēls. Pie dažām — lai arī ne visām — tautām melnā krāsa ir izveidojusies arī par nāves simbolu. Bet kā lai tā tiek par netikumības un varmācības simbolu? Ir zīmīgi, ka Rainis Melnajai mātei pašai neliek darīt nekā netikumīga. Teōrētiski viņš to uztver tās vienveidībā kā neesošo, kā katra spēka un darbības trūkumu. Praktiski viņam gan nākas to rādīt kā Baltā tēva pretnieci kaut kādā darbā, kā pretēju gribu un spēku: viņa māc dzīvību. Bet kā tikumības postītāju Rainis viņu nerāda ne praktikā, ne teōrijā. Arī viņas kalpi kraukļi nelaiž Saulcerītei tikai atdzīvoties; par netikumīgu šis uzdevums tiek tikai tad, ja Saulcerīti iedomājamies kā tautu vai kā tautas brīvību, vai citādu ļaužu laimi... tā tad: ja ņemam palīgā domu konstrukcijas un simbolus. Ja arī mēs kaut kā vēl varētu iedomāties gaismā un dzīvībā kā tikumības idejas priekšposmos, tad tomēr neesamību (tumsu un nāvi) nekādi nevar salaist dinamiskā sakarā ar netikumību: netikumību mēs sajūtam kā aktīvu parādību, kā tikumībai pretēja spēka izplūdumu, kamēr neesamība (tumsa un nāve) nekad nevar būt aktīvas.

Tauta šai vietā jūt smalkāki nekā Rainis. Tauta nekad nesajauc un nesamaina nāvi ar velnu. Nāve kalpo tautas uzskatos un sajūtā Dievam, ne velnam. Ja velns kādu grib nāvēt, tad tas viņam jādara pašrocīgi, viņš nevar turp pasūtīt nāvi. Tādēļ tā ir novēršanās no tautas izjūtas, ja Rainis Melnajai mātei kā simbolam piešķir arī tādus uzde-

vumus, kas tautas sajūtā piekristu velnam kā Baltā tēva aktīvam pretspēkam.

Un beidzot: ko simbolizē pati Saulcerīte? Gaismas un tumsas cīņā tā varētu būt diena, kas mostas no ziemas miega, saulei kalnā ejot. Saules mītā tā varetu būt vasara, kas savā kāzu dienā Saulvedim nāk pretim savā zaļzīda uzvalkā un zilzīda sagšā. Dzīvības un nāves mītā Saulcerīti varētu zīmēt varbūt par dzīvo dabu, ap ko cīnās esošais un neesošais, vai arī par tautu kā kollektīvās dzīvības nesēju. Vēsturiskā allēgorijā Saulcerīti varētu uzskatīt par svabadību vai dēmokratisku tautas pašnoteikšanos, prātnieciskā uztvērumā — varbūt par ideālu vai par tautas dvēselisko daļu. Pa visu drāmu jūs atradīsit teikumus, līdzības, formulas, kas liekas sevī saturam aizrādījumus uz vienu vai otru no augšējām Saulcerītes simbola nozīmēm. Bet kolīdz mēs pieņemam drīz vienu, drīz otru no tām par simbola saturu, tā mums jāpiemēro un jāpieveido arī visu citu drāmā lietāto simbolu saturs attiecīgajam Saulcerītes uztvērumam, — un tad iznāk drāmatisks Bābeles tornis.

Tā ir Raiņa kā drāmatiķa raksturīga kļūda, šī drāmas pārslīdēšana no vienas idejas otrā un trešā. Rainim nav gandrīz vai nevienas drāmas, kur tas neatkārtotos. Es to apzīmēju par kļūdu ne tādēļ, it kā es nekā nezinātu par dzejnieka suverēnitāti. Dzejniekam nevar, nedrīkst neviens pavēlēt: dzejo tu tāpat kā citi. Vislielākie starp viņiem izteic idejas, par kurām vēl neviens nav

domājis, un dara to neredzētā veidā. Tādēļ tas būtu neprāts — pielikt Raiņa darbam mēru, ko radījuši un noteikuši citi.

Bet ja es apzīmēju idejas pārslīdēšanu vienā un tai pašā drāmā no viena aploka otrā par kļūdu tad es to daru ne kaut kādu ārēju „dzejas likumu" vārdā. Raiņa darbs jāmēro pie Raiņa paša. Dzejas uzdevums taču ir: pārnest dzejnieka jūtas, iekšējos pārdzīvojumus, tieksmes un idejas arī uz citiem. Tā vēl nav dzeja, ja cilvēks reliģiskā aizgrābtībā piem. izsauc cilvēku valodā nedzirdētus un citiem nesaprotamus vārdus (glosolalijā). Dzeja iesākas tur, kur dzejnieka iekšējie pārdzīvojumi top pieejami citiem. Un to taču gribēja sasniegt arī Rainis ar savām drāmām: rādīt citiem uz skatuves to, ko viņš pats garā un fantazijā skatīja. Tad tikai t a s var būt mums par mēru, ja apspriežam viņa darbu: vai tai ceļā, ko viņš bija izraudzījies, un ar tiem līdzekļiem, ko viņš lietāja, vai tā ir iespējams sasniegt viņa padomāto mērķi? Vai viņa līdzekļi saskan ar viņa nolūku?

Un uz to man jāatbild: idejas maiņa drāmā nozīmē to pašu, ko frontes maiņa kaujā. Tā ir riskanta lieta. Kaŗa vadonim to var uzspiest ienaidnieks ar savu rīkošanos. Bet drāmatiķim tāda ienaidnieka nav. Viņš taču grib izteikt pats savu ideju paša izraudzītā veidā. Ja tad viņš sava darba sākumā grib izteikt v i e n u ideju, bet darba vidū to atmet un piegriežas c i t a m nolūkam, tad tak viņš pats atzīst savu pirmsākto nolūku par atmetamu un savu darbu tiktāl par nepareizā vir-

zienā darītu. Darba vienību noteic darbā izvedamais nolūks. Darbu, kas nolūka nesasniedz, uzskata par neizdevušos, tā tad par kļūdu.

Idejas maiņa drāmā kavē dzejnieku sasniegt savu nolūku. To tā noteic drāmas daba. Par drāmu sauc to dzejas daļu, kas rāda tiekšanos uz nolūku un viņas cīņu ar kavēkļiem. Drāmas vērotāja baudījums pastāv iekš tam, ka viņš — sasniedzamo nolūku nojautis — top ziņkārīgs, vai tas izdosies; nomanīdams tur divu it kā pretēju gribu sacīksti, viņš iesilst par vienu no tām, sāk fantazijā tai līdzi cīnīties, paredz cīņas nākamos posmus, sāk līdzi interesēties par to, kā novērst nomanāmos kavēkļus, kā pieveikt pretvaru. . . Vērotājs sāk radīt dzejniekam līdzi, — tas ir viens baudījums; viņš priecājas par uzvaru, — tas ir otrs baudījums. Un ja arī fiziski viņa puse pazaudētu — viņš ir spītīgi lepns par tās morālisko uzvaru. Drāmas vērotāja baudījums lielā mērā līdzinās tai, ko sajūt skatītājs, noraudzīdamies cirka cīkstoņos; tikai drāmā cīkstas ne fiziski, bet garīgi spēki.

Uz skatuves var izrādīt arī daudz ko citu: notikumus, raksturus, skaistumu, ritumu, atjautību, allēgorijas, gleznas, noskaņojumu. . . Tam visam var būt sava nenoliedzama mākslas vērtība, bet tā radītais mākslas baudījums ir citāds nekā tas, ko saņemam no drāmas. Var izlietāt arī drāmā visu to, bet tikai kā līdzekli drāmatiskās idejas izveidošanai; drāmā viņu izrāde nedrīkst tikt par patstāvīgu nolūku. Nolūks drāmatiskai dzejai ir tikai

viens: rādīt tiekšanos uz nolūka sasniegšanu. Kur nav nolūka un tiekšanās uz to, tur nav drāmatiskās dzejas. Ar to nav izteikta nekāda kritika. Varbūt citādas dzejas tur ir daudz, tikai viņa nepieder pie drāmatiskās.

Drāmas izpratni kā tiekšanos uz mērķi aizplīvuro franču drāmas Moljēra ievadītais posms, kur par izrādes galveno nolūku nereti nostāda r a k s t u r a attēlošanu: skopais, liekulīgais, iedomātais slimnieks. . . Tuvāk ieskatoties, arī tas tomēr ir cīkstēšanās: drāmas varonis tiecas dzīvot pēc savas dabas, bet pasaule viņam to neļauj. Nomanīt varoņa raksturu nozīmē to pašu, ko nojaust rādāmās darbības nolūku; un pārmainīt drāmas vidū varoņa raksturu būtu tāda pati kļūda, kā mainīt darbības nolūku. Tas pārtrauc vērotāja līdzi radīšanu, apmulsina un pievilj viņa paredzēšanu, izsit viņu no uzņemtās sliedes, atvēsina viņa iesilšanu . . . ar vienu vārdu: pārtrauc dzejnieka suģestiju. Kas grib otram ko iedvest — un tas ir dzejnieka nolūks —, tam jāizvairās no visa, kas varētu suģestiju pārtraukt. Tā būtu suģestētāja kļūda, ja viņš pasāktu iedvest vienu lietu, bet suģestijas pusceļā to atmestu un pārietu uz citu lietu. Šo kļūdu taisa Rainis savās drāmās, pārslīdēdams no vienas idejas citās.

Bet tas nav vienīgais trūkums Raiņa drāmās. Otrs, kas reizē paskaidro arī pirmminēto, pastāv iekš tam, ka Raiņa drāmās vispār ir par maz nolūku. Nolūks rodas gribā; drāma pēc savas dabas ir gribas dzeja; bet Rainis ir jūtu un domu dzej-

nieks. Savus iekšējos pārdzīvojumus un izjutumus viņš tērpj kā liriķis brīnišķīgās skaņās un gleznās; savām domu atziņām viņš atrod nereti daudz aptveošus simbolus; bet izteikt konkrētu gribu viņam nav dots. Pēc savas dabas viņš nav drāmatiķis. Ārējo un iekšējo pasauli viņš uztver laikā un telpā, bet maz vien cēloniskā aktīvitātē.

Pārrunāto kopā saņemot, manas domas par „Zelta zirgu" kā Raiņa drāmas piemēru būtu tādas:

1) „Zelta zirgs" nav d r ā m a; sacerējumam trūkst suģestīva nolūka, trūkst idejas, pat notikuma vienības.

2) „Zelta zirgs" ir i z r ā d e. Bērniem tur tiek izrādīta pasaka, pieaugušiem — gleznas, noskaņas, pārliecības, atziņas un simboli, kuŗos skatītāji var — katrs pēc savas dabas — ielikt dažādu saturu.

3) Simbolu robežas dzejā ir pārprastas, tos ne tikai lietājot kā pārdzīvojumu kompleksu modinātājus otrā, bet arī mēģinot ar simbolu pārnest dzejnieka pārdzīvojumu kompleksus uz skatītāju.

4) Raksturi „Zelta zirgā", kur tie nav simboli, ir konstruēti.

5) Ideju pārslīdēšana no vienas otrā, kā arī simbolu daudzdomība traucē un postī dzejas suģestiju.

6) „Zelta zirga" dzejiskā vērtība būtu lielāka, ja sacerējums būtu domāts un izvests tikai kā bērnu luga bez simboliskas daudzdomības, — luga ne drāmas, bet izrādes nozīmē.

7) „Zelta zirgs" savu daudzo simbolu dēļ

var turēties uz skatuves tikai tik ilgi, kamēr vēl nav izmirusi tā paaudze, kas Raiņa simbolos atrod zīmētus pati savu pārdzīvojumu kompleksus . . . citiem vārdiem: kas tos vēl var pildīt pati ar savu saturu.

8) No Raiņa stiprās puses — lirikas — „Zelta zirgā" maz manāms, — jeb tad tā ir samocīta.

8. **Raiņa valoda un stils.** Nevaru noslēgt šo rindiņu, nebrīdinājis lasītājus no Raiņa v a l o d a s „Zelta zirgā". Jau citur man ir nācies aizrādīt uz to, ka Raiņa valoda nav tautā noklausīta. Bet viņa lirikā šīs trūkums nav nomanāms. Sajūsmā Rainim valoda nāk no viņa zemapziņas, viņa r o d a s, un tur viņas avoti ir dzidri. Bet viņa top citāda, kolīdz Rainis sāk runāt vai rakstīt prōzā, tas ir — ar virsapziņu. Tad viņa valodai nobrūk viss krāšņums kā spožie putekļi no samocīta taureņa spārniem. Tam zīmīgs piemērs ir pa lielākai daļai prōzā rakstītais „Zelta zirgs". Ka negantais princis runā nepanesamā neapdāvinātu žurnālistu valodā, tas — varbūt — domāts kā tīša karikatūra. Bet kādēļ tad arī Saulcerītes tēvam karalim jārunā tāpat? Bet ja arī visi citi „Zelta zirga" ļaudis, arī varoņus un simpatiskos neizslēdzot, runā nepareizā valodā, tad tak tas vairs nav tīši tā likts. Tad tas izskaidrojams vienīgi ar to pašu augšā teikto: prōzā Rainim valoda neraisās; viņam nav bijis diezgan izdevības noklausīties, kā tauta runā. Tāpat prōzā viņam pazūd viņa valodas skaidrības sajūta, kas viņa zemapziņā ir diezgan

stipra, it īpaši — ja ņem vērā, cik mazderīga valodas skaidrībai ir bijusi viņa apkārtne bērnībā.

Vispirms mūs pārsteidz, ka Rainis visā nopietnībā un pie tam senlaiku runā var bez kautrēšanās lietāt tādus ievazājumus mūsu valodā, kā „aizbultēts“ (aizšauts), „aizslēģēts“ (es šo ievazājumu esmu dzirdējis tikai kā „aizslēģots“), „skurstenis“, „ķēķis“, „princis“, „princese“, „pīpot“, „dancināt“, „šalle“, „ķesteris“, „vāķēt“, „spice“, „lāde“, „kroķes“ (krunkas?), zārks. Šie vārdi nav radušies tautā, bet tur tos ievazāja „muižas ļaudis“. Tas reizē ir arī stila izjūtas trūkums. Ja mēs klausītāju fantazijā gribam izsaukt zināma laikmeta sajūtu, tad mēs nedrīkstam runāt par lietām, kas šim laikmetam bija pilnīgi svešas. Bet vēl vairāk mūs pārsteidz tas, ka Rainis arī latviskus vārdus daudzkārt lietā nepareizā nozīmē, tos nepareizi locīdams, nelatviskā kārtībā un it kā svešā valodā domādams. Viņš piem. neizšķir, ka pamazinājums no „sola“ ir „soliņš“, kamēr „solītis“ nāk no „soļa“. Tāpat viņš samaina „šūniņu“ ar „šuviņu“, „klēpi“ ar „nastu“ („Izrauj mātei klēpi no paduses“!). Viņš runā par „princesi, kas uzcelta augšā stikla kalnā, kur neviens nevar pietikt klāt“, nejuzdams, ka „uzcelt“ latvietis var tikai tik augstu, cik augstu sniedz viņa rokas vai dakšas. Rainis runā par „kāzu svētkiem“, kur latvietis teic „kāzu gods“. „Ņedod puisim savu balstu“ latvietis varētu teikt, ja puisim aŗot būtu salūzis arkla balsts un saimnieks taisītos raisīt nost no sava arkla balstu, lai to dotu puisim. Rainis te

domā „pabalstu“; latvietis „nedod“ arī „pabalstu“, bet „pabalsta“. Latvietis „pabalsta“ to, kas šļūk uz leju; kur kas taisās g ā z t i e s, tur viņš pieliek „atspaidus“; bet kur puisim cīņā iet pagrūtāk, tur viņš tam „palīdz“. Šo vārdu saturs latvietim ir tik konkrēts, ka viņš nemaz n e v a r tos samainīt. Tāpat arī „vai esi nācis?“ latvietis nekad neteiks tur, kur viņš otram jautā, vai tas ir a t n ā c i s. Viņš gan teiks: „Turi gredzenu pirkstos“; bet „glabā“ vai „valkā“ gredzenu pirkstā. Latvietis diegu „velk“, bet „nebāž“. Dzīva cilvēka miesu nevar „drupināt“, mitrums nevar kaulus „lauzīt“. „Ašāk“ pēc manas sajūtas attiecas uz kustību t e l p ā, kamēr uz notikumu l a i k ā zīmējas „drīzāk“. Par piesaulītē noliktu pamirušu cilvēku nevar teikt, ka viņš „gozējas saulītē“. Cilvēks „negremo“; ja daudz — tad viņš var krimst un grauzt vai zobus griezt. Ubags, ienākdams pie pieaugušiem vīriešiem svešā mājā, tos varbūt gan uzrunās par „dēliņiem“, bet nekad par „bērniem“. Neesmu dzirdējis, ka latvietis teiktu „cēlājs“ — „cēlēja“ vietā; un „cēlēju“ viņš reti kad lietā „modinātāja“ vietā; „celties“ ir jau pamošanās nākamais solis, kas speŗams pašam gulētājam, ja tas nav mazs bērns. Pirksti var būt drīzāk „caurspīdīgi“ nekā „caurspīdoši“. Plakstiņus var nolaist pār acīm, ne skropstus. Nevar teikt: „Es viņa iežēloju“; latvietis saka „man viņa iežēlojās“, „man viņa tika žēl“; „es par viņu iežēlojos“ jau aizsedz to latvieša smalkjūtību, ka žēlabas atnāk nesauktas. Kā transitīvs verbs „žēlot“ prasa akūzātīvu; „iežēlot“

tad dabū citu nozīmi: nevietā žēlodams, tu vari otru iežēlot arī nepatikšanās vai nelaimē. „Atdot savu dzīvi“ ir kas cits nekā „atdot savu dzīvību“. Latvietis neteiks: „Nevar saulei virsū skatīties“; „virsū skatās“ tam, kas stāv zemāk par pašu vērotāju. „Atžogota“ ir tā vieta, kuŗai iežogojums noņemts, nevis tā, ko žogs atšķiŗ no pārējās telpas; pretstats te ir: aizžogot un atžogot. Ledus var būt kails, bet ne sniegs; sniegu latvietis pašu sajūt kā segu. „Dzīslas“ Rainis ļoti bieži lietā muskuļu un stiegru nozīmē; es tā esmu dzirdējis apzīmējam vienīgi „asins vadus“. Šī nozīme pazīstama arī Rainim: arī viņam „asins rit pa dzīslām“. Smejas sejs, ne vaigi.

Daudzskaitlis no „pūznis“ ir — „pūžņi“, ne — „pūzņi“. Datīvs no „tu“ ir „tev“, ne „tevim“, no „es“ — „man“, ne — „manim“. Asins rit, nevis „ritē“. Ar papēdi var klauvēt vai klaudzināt, bet ne „klaudzēt“; un trešā persona vienskaitlī no „klaudzēt“ ir: „viņš klaudz“, nevis — „viņš klaudzē“. Samazinājums no „piks“ ir „piciņš“, no „pika“ — „piciņa“, bet ne „picīte“. „Smiet“ ir transitīvs verbs, bet netiek bez prēfiksa gandrīz nemaz lietāts; latvietis „smiet“ nelietā pamīšus ar „smieties“, izņemot tos apgabalus, kur valodas sajūta jau maitājusies; kā intransitīvs tiek lietāts „smīnēt“. „Apmākties“ nav transitīvs, kādēļ diena nevar būt „apmākta“. Neesmu dzirdējis runājam par „sarkani noraudātām acīm“; saraudāt gan viņas var sarkanas, lai arī ne „sarkani“. Verbā „novērsties“ ir sakne „vērs-“, nevis „vērt-“, kādēļ ne-

pabeigtā pagātnē jājautā: vai tu nenovērsies? nevis: vai tu nenovērties? Ģenetīvs no „saulvedis“ ir — „saulveža“, ne — „saulveda“. No kurienes nāk imperātīvs „klusat!“?

Krieviski domāts ir: „Ak tu šāds nešāds!“ „Vari iet s e v, kur gribi“, „dzirdas“. Vācu valodas iespaids manāms: „domāt p i e bērniem“, kur latvietis teiktu: „domāt par bērniem“, „iedomāties bērnu“, „neaizmirst bērnus“; „domāt u z viņu“ var līgava, bet bērni un vecāki domā vieni p a r otriem vai neaizmirst, iedomājas viens otru. Vāciski domāts ir: „Zemes māte ņems viņu atpakaļ iekš sava klēpja“, „miesa zudusi no gurniem (latvietis teiktu: gurni sadiluši), „patversme priekš nabagiem“, „dot viņam meitas roku“, „jaunais galēs veco guļu“ ... un vesela rinda līdzīgu vietu. Tāpat latvietis savā runā nekad nesaliks vārdus tādā kārtībā, kā tas bieži novērojams „Zelta zirgā“. Latvietis neteiks: „Es viņu (govi) slaucot turēju aiz ragiem“; varbūt vēl varētu pielaist: „Slaucot es viņu turēju aiz ragiem“, — skaidrāki būtu „slaucot“ vietā likt „kad slauca“. Tāpat nav latviska vārdu kārtība: „Nekāp labāk vis!“ (latvieša domu gaita te ir: būs labāk, ja nekāpsi; „labāk“ te atvieto galveno teikumu, kādēļ to nedrīkst nostādīt adverba vietā); nevar teikt: „bet es nu uzkāpšu“, ja domāts: es nu g a n uzkāpšu; nevietā ir „tik“, ja teic: to tik drīkst krietni ļaudis (to drīkst tikai krietni ļaudis); „Sirds tik viena tevi pacels“ nevar teikt, ja uzsvērts, ka tā ir s i r d s, kas ceļ; te iznāk uzsvērts

vārds „viena“; tāpat nevietā ir „tik“, ja saka: „vēl tik paliek divas reizes“, bet domā: „paliek vēl tik divas reizes“; latvietis stāda „tik, tikai“ tieši tam vārdam priekšā, kas izceļams. Nepareizi Rainis rīkojas arī ar „jau“.

Šai pašā sakarā mums jāatceras arī Raiņa ietiepības, ar kādu viņš daudzkārt atmet verbu prēfiksus, nemaz nejuzdams, ka tā verbs dabū pavisam citu, dzejnieka negribētu nozīmi. „Turi pirkstā“ ir taču kas cits nekā „paturi pirkstā“, tāpat „vai esi nācis“ izteic ne to, ko „vai esi atnācis“, „Sirds man sadegs nesniegusi“ ne to, ko „nesasniegusi“. Te nevar aizbildināties ar to, ka dzejā tādas patvaļības pieļaujamas. Dzejā valodas patvaļības pieļaujamas tikai tad un tikai tiktāl, kamēr tās nerada pārpratumus, nav divējādi saprotamas, nemaldina dzirdētāja fantaziju. Viss, kas pārtrauc, aptur, novērš no tiešā mērķa fantaziju, spiež uz pārdomāšanu un taustīšanos, tas dzejā ir kļūda, ja pati šī dzeja nav domāta kā mīkla.

Visu šo nelatvisko vārdu tulkošanā, locīšanā un kārtošanā Raiņa prōzā es varu sev izskaidrot tikai ar to, ka Rainim par maz ir bijis izdevības noklausīties skaidrā latviešu tautas valodā.

Kaut ko līdzīgu mēs redzam arī attiecībā uz Raiņa stila sajūtu un uz viņa līdzībām un gleznām. Kamēr Rainis strādā ar zemapziņu, tikām viņa darbā ir apbrīnojami smalka stila izjūta un viņa gleznas un līdzības dabiskas un tieši zīmīgas. Bet kolīdz viņš raksta prōzu vai savu dzeju sāk „izdomāt“, tas ir: kolīdz iesākas virsapziņas darbs, tā

viņa stila sajūta top nedroša un viņa gleznas ne paša izjustas un skatītas, bet prāta konstruētas un tulkojamas.

Par stila neskaidrību „Zelta zirgā" jau iemināj̄os. Ar savu „reiz bijis" katrs pasaku teicējs novelk robežu starp tagadni un pasaku laikmeta senatni, arī ja teicējs pats neuzsvērtu, ka tas viss noticis „vecos laikos" un citā pasaulē vai zemē, no kurienes viņš pats atšauts šaizemē. Tā bērna fantazija viegli ļaujas teicēja suģestijai, nepielikdama viņa stāstam šāsdienas un šāszemes mēra. Bet arī bērnā bubuļa suģestija tiek traucēta, ja zem spalvainā augšgala viņš bubulim pamana vecās mātes strīpainos brunčus un pastalas; tad pamodinātā kritika drīz vien atrod, ka arī augšā ir tas pats vecās mātes kažociņš, tikai ar vilnu uz āru. Bet ko lai sakām, ja Rainis arī pieaugušam cilvēkam ne kā karikatūru un joku, bet visā nopietnībā rāda teiku laikmeta tēlus — lai arī tikai kā simbolus — šāsdienas ietērpā? Nesaderīgu lietu savienojums ir smieklīgs . . . bet „Zelta zirgs" taču nav domāts kā burleska. Ja Saulvedis uz kūtsaugšas pīpē, ja teiku laikmeta ļaudis rīkojas ar papīrnaudas „kušķiem", ja teiku princis runā šāsdienas avīžnieku valodā, ja stikla kalnā kāpējs stiprinās no pudeles, ja blakām Melnajai mātei stāv tas, kā Antiņš iztēlo aizsauli kristīgās ticības garā un fantazijā . . . un pie tam tas viss notiekas nopietnā ideju drāmā, tad es nevaru citādi: es to sajūtu kā stila neskaidrību. To būtu sajutis arī

Rainis pats, ja „Zelta zirgs“ būtu zemapziņas radīts, ne virsapziņas konstruēts.

Vēl skaidrāk to redzam no Raiņa gleznām. „Zelta zirgs“ mudž no neizjustām, nepārdzīvotām, bet prāta konstruētām gleznām un salīdzinājumiem. Te minēšu tikai nedaudzus piemērus.

Ja Rainis liek Antiņam pamirušo Saulcerīti aprakstīt kā „sastingušu, nekustošu“, kas „bāliem vaigiem i e t m a n g a ŗ ā m“, tad viņš to tikpat maz ir skatījis savā fantazijā kā to vīru, kas ar vēja ātrumu nāca lēnām ap stūri. Ja Rainis puskailajam Antiņam, sniega apsegtam, liek drebināties no aukstā rīta un slīgt atpakaļ uz snaudu un „saldiem“ sapņiem, tad tas nav paša dzejnieka izjusts, bet konstruēts. Šī tiekšanās atpakaļ zem segas, kad istaba ir auksta, pazīstama katram jau no bērna dienām; bet viņu rada un izskaidro starpība starp gultas siltumu un āra aukstumu. Ka Antiņš būtu varējis sajust sevišķu siltumu, zem sniega segas krekliņā gulēdams, tā ir „segas“ sajēguma maldināta prāta konstrukcija, ne pārdzīvotas sajūtas attēlojums. Jeb ja Rainim prātā stāvēja noguruša cilvēka tiekšanās — atlaisties sniegā, aizmigt un sapņot pusnesamaņā, tad nebija pareizi šo noguruma izjutumu, kam pie tam nestāv pretim tā paša brīža aukstuma sajūta, tad Rainim nevajadzēja šo nogurumā nosalstošā sajūtu pārnest uz cilvēku, kas jau izgulējies un pašu reiz mostas. Prāta konstrukcija var salikt kopā vakara un rīta izjūtu, bet ne pats tiešais pārdzīvojums. — Jeb ja Rainis runā par to, ka zārkā dusošai Saulcerītei acis pilnas

asaru, un liek Antiņam šās asaras no turienes iz skūpstīt, tad atkal ta ir prāta konstruēta, ne fantazijā vai dzīvē skatīta glezna. Ja stāvošai jaunavai, kas pie tam, varbūt, vēl uz tevi žēli vai pārmetot raugās, ir acis asaru pilnas, tad tas tevi tiešām var aizgrābt vai aizkustināt. Bet ja aizmigušai vai pamirušai jaunavai cieti stāvošām acīm būs acu dobuļi pilni asaru, tad tur trūks katra skaistuma: asaru skaistums nāk no acu valguma un asaru līdzības ar pērlēm, bet ne no viņu šķidruma. Un ja tad nu dzejnieks liek vēl izdzert šo šķidrumu no pamiruša cilvēka acu dobuļiem —, jā, poļu pani senāk sajūsmas brīdī dzēruši arī vīnu no skaistas jaunavas kurpes, bet es neticu, ka viņi šo kurpi būs maukuši nost zārkā dusošai jaunavai. Konstruēta ir arī līdzība, ka dzīvības princips var būt noslēpies pat Melnās mātes sargā: Baltais tēvs noslēpjas kraukļa knābī vai cīruļa balsī — kā lai fantazija to sev iztēlo? Visa šī allēgorija par dvēseles un dzīvības (taurenīša un Baltā tēva) meklēšanu daudz maz vēl panesama kā prāta konstrukcija; kā sajēgumu konkrētizēšana viņa iznāk par daudz bērnišķīga.

Te visskaidrāk nāk redzama Raiņa dzejas vājā puse, kur viņš strādā ar virsapziņu. Ja uzskatām mūsu izjūtās, novērojumus un pārdzīvojumus kā vielu un izejas materiālu mūsu gara darbībai, tad arī saprotam, ka iznākums no šā materiāla būs dažāds, ja ap to darbojas mūsu gara dažādi spēki: prāts kā mūsu gara darbības loģiskā daļa no tā izstrādās sajēgumus un idejas,

bet intuicija un fantazija kā mūsu gara darbības dinamiskās daļas organi no tā paša izjutumu materiāla izstrādās tēlus, krāsas, skaņas, noskaņas, ritumu, darbību. Jau augšā uz to aizrādīju, un te lai to paskaidro arī pievestie piemēri, — ka tā ir kļūda: pārdzīvojumus papriekš loģiski pārstrādāt par sajēgumu un tad atkal šo sajēgumu pārvērst par fantazijas produktu. Tad iznāk tādi Baltie tēvi kraukļa knābī. Dzejai tak ir vienkāršs un taisns ceļš: no pārdzīvojumiem tieši uz tēliem un ar tiem uz otra fantaziju. To ceļu iet arī Rainis pats, kad viņš strādā ar zemapziņu. Tikai „Zelta zirgā" šāda darba ir pārāk maz: „Zelta zirgs" ir virsapziņas konstrukcija.

Trimdā,
1933. g. 22. maijā.

IV. sējumā pieminētās vietas, personas un raksti.

Aduliena, vecā un jaunā 106—112.
Aivieksta 105. 138.
Alberts, bīskaps 105.
Anglija 302.
„Apdziedāšanās dziesmas“ 348. 354.
Apsīšu Jēkabs 106. 153.
Aristotelis 93.
Aspāzija 65. 154. 156. 243—258. 324. 328. 351.
„Austrums“ 96. 196.
Āronu Matīss 3. 85.

„Baltijas Vēstnesis“ 112.
Barons 150.
Bebru sacelšanās 16.
Bērzaines ģimnazija 89.
Birgera „Lenore“ 396.
Birži 106.
Blaumanis 65. 90. 92—95. 112. 148. 153. 235. 237. 362. 372. 373.
Boris Godunovs 356.
Bučauska 139.

Cesvaine 105. 139.
Cēsu apriņķis 138. 141.
„Cēzara un Bruta“ motīvs 365. 368.
Cimmermanis, mācītājs 142.

Daugava 328.
„Daugavas saucējs“, dz. 77.
Dauškāni 77. 106. 122. 123. 140.
Dinsberģis 340.
„Dienas Lapa“ 356. 370. 371.
Dīriķis 112. 326. 354.
Doku Atis 235. 237.
„Donkichots“ 370. 374.
Dostojevskis 156. 167. 168. 170.
Dravnieks (Pērkondēls) 344.
Droste-Hilshofe (Hülshof), Anete 247.
Drulle, Kārlis 145.
„Dūna Zeitung“ 91.
Dzelzava 132. 133. 140.
Dzelzavas notikumi 16.
Dzelzkalns, Andrievs 145.
„Dzimtenes Vēstnesis“ 3. 30.

Endzelīns 328.
Euridike 396.
Ērgļi 105.

Francija 302.

Getgenss (Gaetgens), T. 39. 40.
Golcs 60.
Grašu muiža 133.
Gulbene 106. 132. 143.
Gunkels 218.
Gūbe 77.
Gēte 151. 235. 236. 249. 335. 341. 342. 355.
Gētes Fausts 334. 341. 356. 357. 358.
Gētes „Korintas līgava“ 396.

Harnaks 218.
Hellvalda kultūras vēst. 372.

Ibsens 91. 156. 222.
Ivande Kaija 259—315.

Jāņa evaņģelijs 435.
Jankavs 371.
Jansons 371.
Jelgava 142.
Ješka Ūdensvaguls 157.
Jēzus Kristus 202. 203.
Jilichers 218.
„Jūlijs Cēzars“ 365.

Kaina un Ābela motīvs 383.
Kalniņš, Krišjānis 150.
Kalniņš un Deičmanis 96.
Kancānkrogus 143.

Kaudzīšu „Mērnieku laiki“ 65. 147. 148. 153. 233.
Kaudzītes, brāļi 235.
Kārzdaba 139.
Krāces Krustiņš 144.
Krilovs, Tīzenhauzenu radinieks 106.
Kronvalds 82. 85. 86. 150. 425.
Koknese 105.
Kundziņš, K. 114.
Kurēni Vecpiebalgā 214.
„Ķelieši“, Pantenius romāns 364.
Ķīna 273.

Lappas Mārtiņš 138.
Lasmaņu Pāvils 138.
Latgale 326. 333.
„Lettische Revolution“ 47.
Lubānas ezers 106.
Luters 24.
Ļaudonas draudze 272.

Marnics, Ikšķiles mācītājs 50.
„Mājas Viesa Mēnešraksts“ 344.
Merķelis 77. 86. 137.
Merķeļa „Latvieši“ 77. 130. 141.
Mērike (Möricke) 247.
Mētraine 89. 90. 91. 101. 102. 103. 122. 131. 132. 194. 215.
Misiņš, Jānis 95. 144. 145. 316.
Moljērs 442.
„Morituri“ 79. 80.
Mülenbachs, Kārlis 328. 329. 331. 344. 345. 359.
Müllers (Zariņu Karlis) 113.

Neiķens 150. 153.

Orfejs 396.

Pantenius, (T. H.) 132. 364.
„Pēterburgas Avīzes“ 79.
Pēterpils 326.
Piebalga 138.
Platons 93.
Pleskava 142.
Pļaviņi 132.
Ports, Tirzas mācītājs 145.
„Provodņiks“ 142.
Pusenieki 78. 89. 91. 102. 187.

Rābe (Raabe), Vilhelms 247.
Rainis 65. 148. 154. 156. 157. 316—453.
Ramka 139.
Ramkas atentāts 77.
Ramkas Meiendorfs 139.
Raubers, prof. Tērbata 276.
„Rigasche Rundschau“ 13.
Rīga 227.
Rīgas ģimnazija 141.
„Romeo un Jūlija“ 364. 365. 381.
Rueca spiestuve 112.

Sadovskis 77. 116. 130. 132—143. 146.
Saulietis 153. 235. 237.
Sibirija 141.
Sirmais 328.
Skalbe 351.
Sologubs 46. 47.
Stenders 331. 359.
Strenči 142.
Sunte, mācītājs 90.

Talsi 114.
Taurīti-, mācītājs 142.
Teichmüllers 218.
Teodorichs, bīskapa Alberta radinieks 105.
Tērbata 112. 120. 187. 191.
Tirza 106. 107. 139. 143.
Tīzenhauzeni 105—112. 115. 116.
Tukums 114. 142.

Ulmanis 60. 142.
Upītis, Andrejs 154.

Vāgnera iespaids 394.

Valdemārs 82—85. 150.
Valka 142.
Veinberģis, Fr. 43. 44. 142. 150.
Velhauzens 218.
Veseļa „Eņģelis Ufīrs“ 365. 382.
Vestfāle 115.
„Vilhelms Tells“ 364.
Viļņa 326. 333.
Vietalva 139.

Zālīte, P. Dr. 324. 328. 329. 331. 344. 345. 347. 359.
Zvirgzdu muiža 113. 132. 143.

LATVIJAS BIBLIOTĒKA VALSTS

R. L. B.

Derīgu Grāmatu Nodaļas

pēdējos gados izdoto grāmatu saraksts:

Jaunībai un bērniem.

	Ls
Dzīves straumē. I. burtn. Viktora Igo, Bjernstjernes Bjernsona, Alfreda of Hēdenstjernas stāsti un tēlojumi. 76 lappuses ar 19 K. Saukas zīmējumiem .	0.90
Dzīves straumē. II. burtn. Vilhelma Šarelmana Pičs Simtenieks. Kādas bērnības stāsts. 78 lapp. ar 14 K. Saukas zīmējumiem	0.90
Es gribu! Ievērojamu vīru dzīves apraksti. Tulkojis Indr. Cīrulis. 48 lapp.	0.40
Toms Karleils — Strādāt un nepagurt. Tulkojis Bebru Juris. 72 lappuses	0.75
A. Sļivicka — Izpostītais midzenis. Stāsts bērniem. Tulkojis A. Cīrulis. 96 lappuses ar K. Saukas zīmējumiem	1.—
T. Folbēra — Virsaitis Bobs, zilonis. Dzīvnieku pasaka no Afrikas vidienas mūža mežiem Ar 10 K. Krauzes zīmējumiem. 92 lapp.	0.90
Mūsu tautas pasakas — 4 burtnīcas.	
I. burtnīca — ar 22 māksl. R. Zariņa zīm. 72 lapp.	0.70
II. burtnīca — ar mākslinieka R. Zariņa zīm. 48 lapp.	0.50
III. burtnīca — ar 36 māksl. E. Brencena zīm. 80 lapp.	0.80
IV. burtnīca — ar 30 māksl. E. Brencena zīm. 83 lapp.	0.80
D. Defoe — Robinsons Krūzinš. Ar daudz zīmējumiem. 382 lappuses . . . . . brošēta	2.—
papīra iesējums	3.—
audekla „	3.50
Dr. D. F. Veilanda — Rulamans. Stāsts no pirmatnes cilvēka dzīves. Ar 72 zīmējumiem. 238 lappuses brošēta	1.40
iesieta	2.—
P. Jeršova — Zirdziņš Gaŗausītas. Krievu pasaka ar daudz zīmējumiem. 120 lappuses . . . brošēta	1.—
iesieta	2.—

Daiļrakstniecība.

R. un M. Kaudzīšu — Mērnieku laiki. Ar 60 māksl. E. Brencena oriģinālzīmējumiem. 456 lappuses. Ieteicama dāvāšanai . . . . . brošēta	6.—
iesieta	8.—

R. un M. Kaudzīšu — Mērnieku laiki. Skolām un pašmācībai saīsinājis J. Taurīņš, ar zīm. 1.20
Fr. Mālberga raksti. Dzejas skaņas I.—III., Staburags un Liesma u. c. 285 lappuses . . . . . 4.—
J. Purapuķes — Savs kaktiņš, savs stūrītis zemes. Stāsts no Latvijas arāju dzīves. 235 lappuses . . 2.50
— Spieķis un divi suņi. 88 lappuses. . . . . 1.—
— Mazie stāsti. Strādnieks. Pēc gada. Trīs balles vakari. Aitiņ, bē! Tipi no tautskolas sola. Kains. Divi slimnieki. Slimības dienās. 185 lapp. . . . 1.50

Dažāda satura.

Āronu Matīsa — Bāka. Kultūrvēsturiska un idejiska antoloģija. R. Zariņa vāka zīm. 488 lappuses. Derīga dāvināšanai . . . . . brošēta 3.60
iesieta 5.40
P. Bērziņa — Sociālisma brīnumvalsts (Sociālas ūtopijas) pēc prof. Dr. A. Foigta. 122 lappuses . . . 1.20
R. Klaustiņa — „Mērnieku laiki" kā sadzīves romāns. Aistētiķsks un kulturvēsturisks apcerējums. Otrs pārstrādāts izdevums. 142 lappuses 1.60
A. Viča — Latviešu skolu vēsture.
I. grāmata. Vidzeme no 1700—1800. g. 304 lpp. 3.60
II. grāmata. Kurzeme no 1800.—1885. g. 465 lpp. 6.—
III. grāmata. Vidzeme no 1800.—1885. g. 656 lpp. 8.—
Prof. E. Zariņa — Piens un piena preparāti. Piena īpašības, ķīmiskais sastāvs, viltošana un vienkāršākie paņēmieni labvērtības noteikšanai. 80 lappuses ar vairāk zīmējumiem 1.20
Teodora Zeiferta — Brīvzemnieks I. Tautas darbinieka mūža un laikmeta aina I. 230 lappuses . . 4.—
Z. Unāms — Brīvzemnieks II. 264 lapp. 2.50
Mēnešraksts „Druva" 1912., 1913. un 1914. g. gāj. Katrs 3.—
Atsevišķās burtnīcās. Katra 0.25

Dabūjamas arī citas agrākos gados iznākušas grāmatas, sevišķi bērniem, sākot no 10 sant.

Visiem, kas iesūta Nodaļai grāmatu maksu pēc šai sarakstā uzdotām cenām, Nodaļa izsūta grāmatas pa pastu par to pašu naudu.

Nodaļa atvērta no 1—3.30 dienā, Merķeļa ielā 13.

Pasta tekošais rēķins № 10.772.

R. L. B.
Derīgu Grāmatu Nodaļa.

ANDR. NIEDRAS kopotu rakstu izdevums

„NEMIERA CEĻI"

I. LIRIKA.

Saturs: Ceļinieka dziesmas un Garīgas dziesmas — starp tām vairākas jaunas, agrāk nepazīstamas dzejas. Klāt autora paša plaši paskaidrojumi par viņa dzejas darbības sākumu un attīstību un vispārīgi par viņa pazīstamāko dzejas darbu izcelšanos un nozīmi. 255. l. p. un 2 ģīmetnes ar autografu.

II. DRĀMAS.

1. Zeme, bēdu luga piecos cēlienos, ar pārstrādātu 4. cēliena nobeigumu. 2. Kangars, drāma piecos cēlienos, kas tēlo saistošās iespaidīgās ainās valsts izcelšanās problēmu un liek pārdomāt par tās pamatiem. Abām drāmām pievienoti autora paskaidrojumi par to idejām, to izdevumu un atbalsi latviešu sabiedrībā. 370 l. p. Kā pielikums trešā Niedras ģīmetne ar autografu.

III. RAKSTNIECĪBA UN RAKSTNIEKI. I daļa.

Šis sējums satur Niedras kritiskus rakstus par daudziem rakstniekiem un viņu darbiem: A. Brigaderi, Blaumani, Ibsenu, Poruku, K. Skalbi, Valdi-Zālīti, Zeifertu, Raiņa un Aspāzijas oriģināliem un tulkojumiem, Andr. Upīti u. c. Līdz ar to tiek noskaidroti rakstniecības kritikas principi vispāri 564 l. p.

IV. RAKSTNIECĪBA UN RAKSTNIEKI. II daļa.

I burtnīca satur dažus iespiestus, bet lielāko tiesu vēl nekur neiespiestus Niedras rakstus par viņa paša darbiem: Niedras tiesāšanu Vidzemes konsistorijā „Pētera Salnas" lietā, Piezīmes pie dažiem Niedras sacerējumiem, Kas manos stāstos un romānos gribēts teikt.

II burtnīca satur A. Niedras rakstus par Aspāziju, Ivandi Kaiju un Raini.

Skolēnu un skolu vajadzībām atsevišķi izdoti:

A. NIEDRAS — Bārenis. Brūnā . . . . . Maksā Ls 1.50
A. NIEDRAS — „Zeme", bēdu luga piecos cēlienos ar autora paskaidrojumiem . . . Maksā Ls 1.50

LATVIJAS VALSTS BIBLIOTĒKA

LB 1889

28. DEC. 1933
(2 grams)
LB 1889

LATVIJAS NACIONALA BIBLIOTEKA
0307090988